

Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II

**ACTA ACADEMIAE
BEREGSASIENSIS:
GEOGRAPHICA ET RECREATIO**

№ 2, 2026

Видавничий дім
«Гельветика»
2026

Журнал “Acta Academiae Beregsasiensis: Geographica et Recreatio” засновано у 2023 році
Закарпатським угорським університетом імені Ференца Ракоці II

Суб’єкт у сфері друкованих медіа:

Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1751 від 11.12.2023 року.

Ідентифікатор медіа: R30-02209

Метою журналу “Acta Academiae Beregsasiensis: Geographica et Recreatio” є висвітлення результатів фундаментальних і прикладних суспільно- та природничо-географічних досліджень, геоєкології, геоінформатики та картографії; досліджень у сфері готельно-ресторанної справи, туризму та рекреації.

Випуск рекомендовано до друку Вченою радою Закарпатського угорського університету імені Ференца Ракоці II (протокол № 4 від 30 квітня 2026 року)

Журнал включений до Реєстру наукових фахових видань України категорії «Б»

На підставі Наказу МОН України від 21.02.2024 року № 220 (додаток 4)

Збірник наукових праць Закарпатського угорського університету імені Ференца Ракоці II «Acta academiae beregsasiensis: geographica et recreatio» є фаховим виданням, індексується у міжнародній науко-метричній базі даних Index Copernicus International

Періодичність видання: 2–4 рази на рік

Мови публікацій: українська, англійська, угорська

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор

Товт Атілла Атіллович – доктор філософії, доцент кафедри географії та туризму, Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II, Україна

Заступники головного редактора

Генці Шандор Олександрович – доктор філософії, доцент, доцент кафедри географії та туризму, Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II, Україна

Товт Атілла Атіллович – доктор філософії, доцент кафедри географії та туризму, Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II, Україна

Члени редакційної колегії

Бергхауер Олександр Олександрович – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії та туризму, проректор з навчально-методичної роботи, Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II кафедра географії та туризму, Україна

Генці Шандор Олександрович – доктор філософії, доцент, доцент кафедри географії та туризму, Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II, Україна

Дністрянський Мирослав Степанович – доктор географічних наук, професор, професор кафедри географії України, Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна

Карабінюк Микола Миколайович – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри фізичної географії та раціонального природокористування, Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет», Україна

Коваль Катерина Петрівна – доктор філософії, старший викладач, Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II, Україна

Корнус Олеся Григорівна – кандидат географічних наук, доцент, завідувач кафедри загальної та регіональної географії, Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка, Україна

Лета Василь Васильович – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри географії та суспільних дисциплін, Мукачівський державний університет, Україна

Молнар Йосип Йозефович – кандидат географічних наук, доцент, завідувач кафедри географії та туризму, Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II, Україна

Молнар Д Стефан Стефанович – доктор філософії, доцент, доцент кафедри географії та туризму, Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II, Україна

Підгрушний Григорій Петрович – доктор географічних наук, професор, завідувач сектору територіальної організації суспільства, Інститут географії Національної академії наук України, Україна

Провотар Наталія Іванівна – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри економічної та соціальної географії, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

Фодор Дюло Дюлович – кандидат географічних наук, доцент, професор кафедри географії та туризму, Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II, Україна

Csaba Patkós – PhD, Associate Professor, Head of Institute, Eszterházy Károly Catholic University, Hungary

Gergely Szabó – PhD, Associate Professor, Institute of Earth Sciences, University of Debrecen, Hungary

ISSN 2786-5843 (Print)

ISSN 2786-6440 (Online)

© Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II, 2026

ЗМІСТ

ГЕОГРАФІЯ

Герасимчук Олена Леонтіївна, Шевчук Лариса Миколаївна, Васільєва Людмила Анатоліївна, Кагукіна Анастасія Максимівна КАДАСТРОВІ СИСТЕМИ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ЛАНДШАФТНОГО ПІДХОДУ ДО УПРАВЛІННЯ ПРИРОДНИМИ РЕСУРСАМИ.....	7
Дністрянський Мирослав Степанович УКРАЇНОЗНАВЧИЙ ІСТОРИЧНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ: КОНЦЕПТУАЛЬНО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТА ОСНОВНІ НАПРЯМИ.....	16
Лисичарова Галина Олександрівна, Таршина Тетяна Володимирівна ДЕТЕРМІНАНТИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ ТА КРАЇН ПІВДЕННОЇ АМЕРИКИ: ДИНАМІКА ТА СТРУКТУРА (2021–2024 РР.).....	27
Molnár József Jozhefovich, Molnár D. István Stefanovich, Szabó Bence Fedorovich A HÓTAKARÓS IDŐSZAK VÁLTOZÁSÁNAK VIZSGÁLATA KÁRPÁTALJA TÉRSÉGÉBEN AZ 1961–2010-ES IDŐSZAKBAN GEOINFORMATIKAI MÓDSZEREKKEL.....	39
Nagy Barbara Brigitta, Székely Marianna Adalbertovna A REFORMÁTUS EGYHÁZ TAGJAINAK SZÁMBELI VÁLTOZÁSAI A 19. SZÁZAD MÁSODIK FELÉTŐL 2022-IG TERJEDŐEN A MÁRAMAROS-UGOCSAI EGYHÁZMEGYÉBEN.....	55
Товт Атілла Атіллович, Фодор Дюло Дюлович, Шилкіна Гелена Олександрівна ДИНАМІКА ЕТНІЧНОГО ТА РЕЛІГІЙНОГО СКЛАДУ НАСЕЛЕННЯ ЗАКАРПАТТЯ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ.....	65
Федонюк Віталіна Володимирівна, Павлюк Маргарита Миколаївна, Федонюк Микола Ананійович ОЦІНКА КОМФОРТНОСТІ КЛІМАТУ В УКРАЇНІ ПРОТЯГОМ 2018–2023 РР. ЗА БІОКЛІМАТИЧНИМ ІНДЕКСОМ В.Г. БОКШІ.....	79

ТУРИЗМ

Мельниченко Світлана Володимирівна ЦИФРОВА РЕСТРУКТУРИЗАЦІЯ УПРАВЛІННЯ ТУРИСТИЧНИМ ПІДПРИЄМСТВОМ.....	90
Провальнюк Дмитро Вікторович МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ОЦІНКИ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ ТРАНСКОРДОННИХ ТЕРИТОРІЙ (НА ПРИКЛАДІ КАРПАТСЬКОГО ЄВРОРЕГІОНУ).....	103
Скутар Тетяна Дмитрівна ІНТЕГРАЦІЯ БІОСОЦІАЛЬНИХ РЕСУРСІВ У ПРОДУКТ БІОГРАФІЧНОГО ТУРИЗМУ (НА ПРИКЛАДІ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ).....	111
Торпої Йосип Йосипович ВИННИЙ ТУРИЗМ У РЕЖИМІ ВИЖИВАННЯ: СТАНОВИЩЕ СІМЕЙНИХ ВИНАРЕНЬ В БЕРЕГІВСЬКОМУ РАЙОНІ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ.....	122
Шевченко Андрій Вікторович ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ УПРАВЛІННЯ ТУРИСТСЬКОЮ МОБІЛЬНІСТЮ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: РОЛЬ ТА ПОТЕНЦІАЛ МААС-ПЛАТФОРМ В УКРАЇНІ.....	135

Shchuka Halyna Petrivna, Patsiuk Viktoriia Serhiivna,

Nestoryshen Ihor Vasylovych

INTEGRATING WELLBEING DOMAINS INTO THE TOURISM

PRODUCT STRUCTURE: A TOUR OPERATOR'S PERSPECTIVE.....147

ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННА СПРАВА

Зеленко Олена Олександрівна

МОДЕЛЬ ОРГАНІЗАЦІЇ РОБОТИ КАВ'ЯРЕНЬ В УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЯХ.....158

CONTENTS

GEOGRAPHY

Herasymchuk Olena Leontiyivna, Shevchuk Larysa Mykolaivna, Vasilieva Lyudmila Anatolyevna, Kagukina Anastasia Maksymivna CADASTRE SYSTEMS OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF THE LANDSCAPE APPROACH TO NATURAL RESOURCE MANAGEMENT.....	7
Dnistrianskyi Myroslav Stepanovych HISTORICAL-GEOGRAPHICAL ANALYSIS OF UKRAINIAN STUDIES: CONCEPTUAL- METHODOLOGICAL PRINCIPLES AND MAIN DIRECTIONS.....	16
Lysycharova Halyna Oleksandrivna, Tarshyna Tetiana Volodymyrivna DETERMINANTS OF THE FOREIGN TRADE TRANSFORMATION BETWEEN UKRAINE AND SOUTH AMERICAN COUNTRIES: DYNAMICS AND STRUCTURE (2021–2024).....	27
Molnár Yosyp Yozhefovych, Molnár D Stefan Stefanovych, Sabov Bentse Fedorovych ANALYSIS OF VARIATIONS IN SNOW COVER IN THE TRANSCARPATHIAN REGION BETWEEN 1961 AND 2010 USING GIS METHODS.....	39
Nagy Barbara Brihitta, Székely Marianna Adalbertyvna NUMERICAL CHANGES IN THE MEMBERSHIP OF THE REFORMED CHURCH FROM THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY TO 2022 IN THE MÁRAMAROS-UGOCSA DIOCESE.....	55
Tóth Attila Atillovych, Fodor Gyula Diulovych, Shylkina Helena Oleksandrivna THE DYNAMICS OF THE ETHNIC AND RELIGIOUS COMPOSITION OF THE POPULATION OF TRANSCARPATHIA IN THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY.....	65
Fedoniuk Vitalina Volodymyrivna, Pavlyuk Margarita Mykolayivna, Fedoniuk Mykola Ananiyovych ASSESSMENT OF CLIMATE COMFORT IN UKRAINE DURING 2018–2023 ACCORDING TO THE BIOCLIMATIC INDEX OF V.G. BOKSHA.....	79
TOURISM	
Melnychenko Svitlana Volodymyrivna DIGITAL RESTRUCTURING OF TOURISM ENTERPRISE MANAGEMENT.....	90
Provalniuk Dmytro Viktorovych METHODOLOGICAL ASPECTS OF ASSESSING THE HISTORICAL AND CULTURAL POTENTIAL OF TOURISM DEVELOPMENT IN CROSS-BORDER TERRITORIES (THE CASE OF THE CARPATHIAN EUROREGION).....	103
Skutar Tetiana Dmytrivna INTEGRATION OF BIOSOCIAL RESOURCES INTO THE BIOGRAPHICAL TOURISM PRODUCT (ON THE EXAMPLE OF THE CHERNIVTSI REGION).....	111
Torpoi Yosyp Yosypovych WINE TOURISM IN SURVIVAL MODE: THE SITUATION OF FAMILY WINERIES IN BEREHOVE DISTRICT OF ZAKARPATTIA OBLAST DURING THE RUSSIAN–UKRAINIAN WAR.....	122
Shevchenko Andrii Viktorovych DIGITAL TECHNOLOGIES FOR MANAGING TOURIST MOBILITY UNDER MARTIAL LAW: THE ROLE AND POTENTIAL OF MAAS PLATFORMS IN UKRAINE.....	135

Shchuka Halyna Petrivna, Patsiuk Viktoriia Serhiivna,

Nestoryshen Ihor Vasylovych

INTEGRATING WELLBEING DOMAINS INTO THE TOURISM

PRODUCT STRUCTURE: A TOUR OPERATOR'S PERSPECTIVE.....147

HOTEL AND RESTAURANT BUSINESS

Zelenko Olena Oleksandrivna

A MODEL FOR ORGANIZING COFFEE SHOP OPERATIONS

IN THE UKRAINIAN REALITIES.....158

ГЕОГРАФІЯ

УДК 528.44:502.171:332.2(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2786-5843/2026-2-1>

КАДАСТРОВІ СИСТЕМИ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ЛАНДШАФТНОГО ПІДХОДУ ДО УПРАВЛІННЯ ПРИРОДНИМИ РЕСУРСАМИ

Герасимчук Олена Леонтіївна

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри сталої інфраструктури та гідроекології,
Державний університет «Житомирська політехніка», м. Житомир, Україна
ORCID ID: 0000-0002-1279-1888

Шевчук Лариса Миколаївна

доктор біологічних наук, професор,
професор кафедри сталої інфраструктури та гідроекології,
Державний університет «Житомирська політехніка», м. Житомир, Україна
ORCID ID: 0000-0003-4164-514X

Васільєва Людмила Анатоліївна

кандидат біологічних наук, доцент,
доцент кафедри сталої інфраструктури та гідроекології,
Державний університет «Житомирська політехніка», м. Житомир, Україна
ORCID ID: 0000-0003-0661-927X

Кагукіна Анастасія Максимівна

PhD з екології,
доцент кафедри екології та природоохоронних технологій,
Державний університет «Житомирська політехніка», м. Житомир, Україна
ORCID ID: 0000-0001-8932-1211

Актуальність дослідження: сучасний розвиток кадастрових систем України потребує переходу від роз'єданого галузевого обліку до інтегрованого управління територіями. Ландшафтний підхід, що враховує просторову структуру природних комплексів, їхню стійкість і вразливість, підсилює аналітичний потенціал кадастрових систем і забезпечує науково обґрунтоване управління ресурсами. **Предметом дослідження** є теоретичні та методичні засади застосування ландшафтного підходу для вдосконалення галузевих кадастрів України (земельного, водного, лісового, екологічного) та їх інтеграції в єдину кадастрово-інформаційну систему. **Метою дослідження** є обґрунтування доцільності застосування ландшафтного підходу для вдосконалення галузевих кадастрів України, зокрема земельного та водного, і окреслення перспективи їх інтеграції в єдину кадастрово-інформаційну систему. **Методологічною основою** дослідження є ландшафтний підхід до аналізу територій, системний аналіз кадастрових даних, інтеграція природних характеристик із інформаційними ресурсами галузевих кадастрів, а також концептуальні засади формування єдиної кадастрово-інформаційної системи.

Результати дослідження: доведено, що запровадження ландшафтного підходу дозволяє інтегрувати кадастрові дані з природними характеристиками територій, що створює основу для комплексного управління ресурсами. Поєднання земельного кадастру з оцінкою ґрунтово-геоморфологічних і кліматичних умов сприяє оптимізації землекористування та запобігає деградації ґрунтів. Водний кадастр у взаємозв'язку з аналізом гідрологічних систем забезпечує раціональне водокористування й збереження екосистемних функцій, а лісовий – формує підґрунтя для сталого лісокористування та охорони біорізноманіття. Екологічний кадастр разом із ландшафтним аналізом дозволяє оцінювати стійкість територій і мінімізувати екологічні ризики. **Практичне значення:** інтеграція галузевих кадастрів у межах єдиної кадастрово-інформаційної системи забезпечує комплексне бачення території та формує наукове підґрунтя для ухвалення збалансованих

управлінських рішень, що враховують економічні, соціальні та екологічні пріоритети відповідно до принципів сталого розвитку. **Висновки.** Ландшафтний підхід є ефективним інструментом підвищення аналітичної цінності галузевих кадастрів і створення інтегрованої системи управління природними ресурсами. Його застосування сприяє переходу до комплексного та екологічно орієнтованого управління територіями.

Ключові слова: ландшафтне планування, екологічна збалансованість, галузеві кадастри, раціональне природокористування, ландшафтне різноманіття, сталий розвиток територій.

CADASTRE SYSTEMS OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF THE LANDSCAPE APPROACH TO NATURAL RESOURCE MANAGEMENT

Herasymchuk Olena Leontiyivna

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Sustainable Infrastructure and Hydroecology,
Zhytomyr Polytechnic State University, Zhytomyr, Ukraine
ORCID ID: 0000-0002-1279-1888

Shevchuk Larysa Mykolaivna

Doctor of Biological Sciences, Professor,
Professor at the Department of Sustainable Infrastructure and Hydroecology,
Zhytomyr Polytechnic State University, Zhytomyr, Ukraine
ORCID ID: 0000-0003-4164-514X

Vasilieva Lyudmila Anatolyevna

Candidate of Biological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Sustainable Infrastructure and Hydroecology,
Zhytomyr Polytechnic State University, Zhytomyr, Ukraine
ORCID ID: 0000-0003-0661-927X

Kagukina Anastasia Maksymivna

PhD in Ecology,
Associate Professor Department at the Ecology and Environmental Protection Technologies,
Zhytomyr Polytechnic State University, Zhytomyr, Ukraine
ORCID ID: 0000-0001-8932-1211

Relevance of the study. The current development of cadastral systems in Ukraine requires a transition from separate sectoral accounting to integrated land management. A landscape approach that takes into account the spatial structure of natural complexes, their stability and vulnerability, enhances the analytical potential of cadastral systems and ensures scientifically sound resource management. **The subject of the study** is the theoretical and methodological foundations for applying the landscape approach to improve Ukraine's sectoral cadastral systems (land, water, forest, and environmental) and integrate them into a unified cadastral information system. **The purpose of the study** is to justify the feasibility of applying a landscape approach to improve Ukraine's sectoral cadastral systems, in particular land and water cadastral systems, and to outline the prospects for their integration into a unified cadastral information system. **The methodological basis of the study** is a landscape approach to the analysis of territories, system analysis of cadastral data, integration of natural characteristics with information resources of sectoral cadastral systems, as well as the conceptual basis for the formation of a unified cadastral information system. **Research results:** it has been proven that the introduction of a landscape approach allows for the integration of cadastral data with the natural characteristics of territories, which creates the basis for comprehensive resource management. The combination of the land cadastre with the assessment of soil, geomorphological, and climatic conditions contributes to the optimization of land use and prevents soil degradation. The water cadastre, in conjunction with the analysis of hydrological systems, ensures rational water use and the preservation of ecosystem functions, while the forest cadastre forms the basis for sustainable forest use and biodiversity conservation. The ecological cadastre, together with landscape analysis, allows for the assessment of the sustainability of territories and the minimization of environmental risks. **Practical significance:** the integration of sectoral cadastral systems within a single cadastral

information system provides a comprehensive view of the territory and forms the scientific basis for making balanced management decisions that take into account economic, social, and environmental priorities in accordance with the principles of sustainable development. **Conclusions.** The landscape approach is an effective tool for increasing the analytical value of sectoral cadastres and creating an integrated natural resource management system. Its application contributes to the transition to comprehensive and environmentally oriented land management.

Keywords: landscape planning, ecological balance, sectoral cadastres, rational nature management, landscape diversity, sustainable development of territories.

Постановка проблеми. Створення та функціонування кадастрових систем виступає ключовим інструментом просторового обліку й моніторингу земель, вод, лісів та інших ресурсів, що відповідає Директиві 2007/2/ЄС (INSPIRE) [1] та нормам національного законодавства України у сфері ведення державного земельного кадастру [2]. Проте традиційні методи кадастрового обліку здебільшого зорієнтовані на правові, економічні та технічні аспекти й не досить враховують природно-географічну організацію територій.

Ландшафтний підхід, що базується на виявленні просторової структури та функціональних зв'язків у межах природно-територіальних комплексів, відкриває нові можливості для вдосконалення кадастрових систем. Поєднання кадастрових даних із результатами ландшафтних досліджень дає змогу не лише фіксувати кількісні показники ресурсів, але й оцінювати їх якісний стан, потенціал та екологічну стійкість. Такий інтегрований підхід створює основу для науково обґрунтованого управління природокористуванням, просторового планування та запровадження екосистемних принципів у практику державного управління.

В умовах зростаючого антропогенного навантаження, кліматичних змін і воєнних викликів питання ефективного управління природними ресурсами в Україні набуває особливої актуальності. Вітчизняні кадастрові системи містять значний обсяг інформації та, попри значний прогрес у цифровізації, залишаються фрагментованими: земельний кадастр функціонує відокремлено від водного, лісового, екологічного. Це ускладнює комплексне управління територіями. Вихід бачиться у впровадженні ландшафтної підходу, який дозволяє враховувати природно-територіальні комплекси як

цілісні системи, де поєднані геологічні, гідрологічні, ґрунтові, біотичні та антропогенні чинники.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Застосування ландшафтної підходу в контексті розробки планів розвитку територіальних громад знаходить своє відображення у дослідженнях низки вітчизняних та зарубіжних науковців. Зокрема, Б. Ессель та К. Тобіас [3] присвятили свої дослідження екологічно орієнтованому плануванню, К. Стейніц [4] розглядає ландшафтну архітектуру XXI століття у контексті використання методів цифрових технологій, Крістіна фон Хаарен та автори [5] демонструють європейський досвід ландшафтної планування з використанням екосистемних послуг. Водночас у цих роботах основна увага приділяється загальним принципам ландшафтної планування, тоді як питання інтеграції таких підходів із галузевими кадастровими системами розглядаються обмежено.

У працях українських науковців значна увага приділяється розвитку ландшафтної планування та просторового управління природними ресурсами. Так, Л. Руденко та О. Голубцов [6; 7] значну увагу приділили ландшафтним планам як інструменту сталого розвитку України [6; 7] та аналізу екологічних вимог у ландшафтному плануванні [8; 9]. В. Маруняк [10] запропонував методичні підходи до застосування ландшафтної планування у складі комплексних планів розвитку територіальних громад. Проте більшість цих досліджень спрямована переважно на екологічне обґрунтування територіального планування, тоді як питання використання результатів ландшафтної аналізу у системах кадастрового обліку природних ресурсів залишаються не досить розробленими.

Проблематика просторового планування землекористування та управління природ-

ними ресурсами також відображена у працях А. Третьяка та співавторів [11], які підкреслюють, що територіально-просторове планування охоплює всі потенційні види використання земель і виконує важливу функцію регулювання земельних та екологічних відносин. У доробку М. Проскурняка [12] представлено методику дослідження структури закарстованих ландшафтів, що дозволяє оцінювати їх ресурсний потенціал та екологічний стан. І. Чеболда та І. Кузик [13] здійснили порівняльну оцінку структури землекористування різних типів територіальних громад, на основі якої розроблено оптимізаційну модель землекористування. Л. Шевчук та автори [14] досліджували структуру геосистем міста в контексті природних та техногенних небезпек регіону. Окремий напрям досліджень пов'язаний із розвитком кадастрових систем та інформаційного забезпечення управління природними ресурсами. Зокрема, Ю. Губар та автори [15] наголошують на важливості впровадження 3Д/4Д кадастрів, які удосконалять прийняття управлінських рішень. Науковий доробок В. Чувпила та авторів [16] присвячено дослідженню ролі кадастрових систем і землеустрою в містобудівному проектуванні. Значний інтерес становить дослідження М. Назарука та Л. Галянта [17], у якому на основі аналізу умов розвитку територіальних громад визначено основні чинники інноваційного промислового виробництва та обґрунтовано роль громад у формуванні сучасних підходів до природокористування. Однак у більшості зазначених робіт основна увага зосереджена на екологічних аспектах територіального планування та технологічному розвитку кадастрових систем, тоді як питання інтеграції кадастрових даних із природно-географічними характеристиками територій залишаються не досить висвітленими.

Таким чином, проведений аналіз наукових досліджень свідчить про значний розвиток підходів до ландшафтного планування та вдосконалення кадастрових систем. Разом із тим інтеграція галузевих кадастрів із

результатами ландшафтного аналізу територій та використання таких підходів у системі комплексного управління природними ресурсами залишаються не досить розробленими.

Відокремлення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Попри наявність значного масиву досліджень у сфері ведення земельного, водного та інших галузевих кадастрів, питання їх інтеграції на основі ландшафтного підходу залишаються не досить розробленими. Наявні кадастрові системи функціонують переважно автономно та орієнтовані на галузевий облік ресурсів без урахування просторової цілісності природних комплексів. Не досить обґрунтовано методичні засади інтеграції кадастрових даних з ландшафтними характеристиками територій та механізми їх узгодження в межах єдиної кадастрово-інформаційної системи. Саме ці аспекти потребують подальшого наукового опрацювання.

Мета дослідження – обґрунтувати доцільність застосування ландшафтного підходу для вдосконалення галузевих кадастрів України, зокрема земельного та водного, і окреслити перспективи їх інтеграції в єдину кадастрово-інформаційну систему.

Основний матеріал. Кадастрові системи – це державні інформаційні ресурси, що забезпечують облік і правове регулювання використання природних ресурсів. Теоретичні засади кадастрових систем і ландшафтного підходу становлять основу сучасних наукових досліджень у сфері організації просторової інформації та управління природними ресурсами. Кадастрові системи формуються на принципах комплексності, достовірності та систематичності даних, що дозволяє здійснювати повний облік земельних, водних, лісових та інших об'єктів, забезпечуючи їх ефективне використання і раціональне планування. Важливим елементом є інтегрованість кадастрової інформації, яка передбачає узгодженість різних видів кадастрів і створює передумови для формування єдиної інформаційної системи, придатної для вирішення наукових, управлінських і практичних завдань.

Традиційне функціонування галузевих кадастрових систем, таких як земельний, водний, лісовий та мінерально-сировинний, в Україні відбувається ізольовано, що не відповідає сучасним потребам інтегрованого природокористування. Кожен із цих кадастрів містить важливі, але розрізнені дані: земельний – про межі ділянок і якість ґрунтів, водний – про водні об'єкти та їхній режим, а лісовий і мінерально-сировинний – про стан відповідних ресурсів. Ця фрагментація інформації ускладнює комплексне управління територіями.

У цьому контексті ландшафтний підхід виступає методологічною основою, що враховує просторову диференціацію природних умов і ресурсів та їх взаємодію з антропогенними чинниками. Він дозволяє розглядати територію як цілісну систему, де поєднуються геоморфологічні, ґрунтові, кліматичні, біотичні та соціально-економічні фактори. Такий підхід забезпечує виявлення закономірностей формування та функціонування геосистем, визначення екологічної стійкості територій, прогнозування можливих змін у результаті господарської діяльності та розроблення оптимальних сценаріїв використання ресурсів.

Поєднання кадастрових систем із ландшафтним підходом відкриває можливості

для створення нової моделі просторового управління, де базові кадастрові дані доповнюються аналітикою щодо екологічних і соціальних характеристик ландшафтів (табл. 1). Це дозволяє не лише обліковувати ресурси, але й забезпечувати їх раціональне використання, запобігати деградаційним процесам і підвищувати рівень екологічної безпеки.

Таким чином, інтеграція кадастрових систем та ландшафтного підходу формує наукове підґрунтя для розвитку єдиної кадастрово-інформаційної системи, яка відповідає вимогам сталого розвитку та сприяє збалансованому природокористуванню.

Сучасні виклики у сфері сталого управління ресурсами вимагають переходу від суто правового та технічного обліку до системного аналізу території, що враховує її природні та функціональні особливості. У цьому контексті інтеграція кадастрових систем, включаючи спеціалізовані водний та лісовий кадастри, із ландшафтною організацією територій набуває особливої актуальності. Цей процес не обмежується простим накладанням карт, а вимагає розробки комплексної науково-методичної бази, що охоплює концептуальні, технологічні, нормативно-правові та прикладні аспекти.

Таблиця 1

Функціональні можливості кадастрових систем у контексті ландшафтного аналізу

Кадастрові системи	Сутність	Ландшафтний підхід	Результат взаємозв'язку
Земельний кадастр	Облік земельних ділянок, їх правового статусу та цільового призначення	Аналіз ґрунтів, рельєфу, кліматичних умов та типів ландшафтів	Оптимізація використання земель з урахуванням природних обмежень і потенціалу
Водний кадастр	Систематизація даних про поверхневі та підземні водні об'єкти	Вивчення гідрологічних систем у структурі ландшафтів	Забезпечення раціонального водокористування та збереження водних екосистем
Лісовий кадастр	Облік лісових ресурсів, їх стану та цільового використання	Аналіз біотичних компонентів, взаємодії рослинності з іншими елементами ландшафту	Планування сталого лісокористування та охорона біорізноманіття
Екологічний кадастр	Інтегрована характеристика стану довкілля	Визначення екологічної стійкості та вразливості ландшафтів	Моніторинг і управління екологічними ризиками
Єдина кадастрово-інформаційна система	Інтеграція даних усіх видів кадастрів у просторову базу	Комплексний аналіз ландшафтних структур та функцій	Прийняття науково обґрунтованих рішень для збалансованого розвитку територій

На практичному рівні інтеграція знаходить своє відображення у стратегічному плануванні розвитку територій, зокрема у розробці схем землеустрою, що враховують водоохоронні та лісгосподарські заходи. Така комплексна інформація дає можливість розробляти інтегровані плани розвитку територій, які враховують екологічні обмеження та природоохоронні вимоги на ранніх етапах планування (табл. 2).

Це сприяє не лише ефективному моніторингу, а й проактивному управлінню ландшафтами, спрямованому на збереження їхньої цілісності та уникнення деградації.

Аналіз взаємозв'язку кадастрових систем і ландшафтного підходу дав змогу виявити перспективи інтеграції різних видів кадастрової інформації в єдину аналітичну базу, що забезпечує комплексне управління територіями. Узагальнені дані, подані у таблиці, свідчать, що поєднання кадастрового обліку

з ландшафтним аналізом дозволяє більш повно враховувати природні та соціально-економічні чинники у процесі планування й використання ресурсів.

Зокрема, інтеграція земельного кадастру з оцінкою ґрунтово-геоморфологічних та кліматичних умов забезпечує визначення оптимальних напрямів землекористування, запобігає деградації ґрунтів і сприяє підвищенню ефективності агровиробництва.

Поєднання водного кадастру з вивченням гідрологічних систем дозволяє впроваджувати механізми раціонального водокористування та збереження екосистемних функцій водних об'єктів.

Лісовий кадастр у взаємодії з аналізом біотичних компонентів формує підґрунтя для сталого лісокористування, охорони біорізноманіття та регуляції кліматоутворюючих функцій лісів. Екологічний кадастр, своєю чергою, забезпечує системний моніторинг

Таблиця 2

Науково-методичні аспекти інтеграції кадастрових систем із урахуванням ландшафтної організації територій

Напрямок поєднання	Проблеми	Перспективи	Роль ландшафтного підходу
Земельний + Водний кадастр	– Фрагментарність даних, відсутність єдиної бази – Недостатня інтеграція інформації про ґрунтово-гідрологічні процеси – Складність відстеження змін у режимі водокористування	– Рационалізація використання земель з урахуванням водних ресурсів – Оптимізація меліоративних і зрошувальних систем – Зниження ризиків підтоплення та деградації ґрунтів	Урахування взаємозв'язку ґрунтів, рельєфу та водного режиму територій для оптимізації землекористування і водокористування
Земельний + Лісовий кадастр	– Невідповідність класифікацій і методів обліку – Відсутність узгоджених критеріїв оцінки земель лісгосподарського призначення – Складність контролю за змінами у структурі лісових площ	– Стале управління земельними та лісовими ресурсами – Збереження біорізноманіття та регулювання екологічних функцій лісів – Вдосконалення механізмів землевпорядкування	Визначення ролі лісових екосистем у структурі ландшафтів та їхнього впливу на регіональні екологічні процеси
Земельний + Водний + Лісовий кадастр (інтеграція)	– Відсутність єдиної кадастрово-інформаційної системи – Різноманітність форматів і джерел даних – Низький рівень міжвідомчої координації	– Формування комплексної бази для просторового планування – Екологічно збалансоване природокористування – Прийняття науково обґрунтованих рішень для сталого розвитку територій	Забезпечення цілісного бачення території як геосистеми, де земельні, водні та лісові ресурси розглядаються у взаємозв'язку з екологічними та соціально-економічними чинниками

стану довкілля та завдяки оцінці стійкості й уразливості ландшафтів дозволяє мінімізувати ризики, пов'язані з антропогенними впливами.

Об'єднання зазначених складників у межах єдиної кадастрово-інформаційної системи створює передумови для прийняття науково обґрунтованих рішень у сфері просторового планування та управління природними ресурсами. Такий підхід сприяє досягненню збалансованого розвитку територій, у якому враховуються економічні, соціальні та екологічні чинники, і відповідає принципам сталого розвитку та вимогам сучасної екологічної політики.

Отримані результати узгоджуються з висновками інших дослідників, які наголошують на необхідності інтеграції різних видів кадастрових даних для комплексного управління територіями. Зокрема, у працях А. Третьяка та співавторів підкреслюється роль просторового планування землекористування, що охоплює різні види природних ресурсів, тоді як у дослідженнях Л. Руденка та О. Голубцова акцентується значення ландшафтного планування як інструменту сталого розвитку територій. На відміну від таких підходів, у цій роботі особливу увагу приділено інтеграції галузевих кадастрів у межах єдиної кадастрово-інформаційної системи.

Висновки. Інтеграція кадастрових систем із ландшафтним підходом формує цілісну науково-методичну основу управління природними ресурсами та просторового планування. Поєднання земельного, водного,

лісового та екологічного кадастрів із комплексним аналізом ґрунтово-геоморфологічних, біотичних і гідрологічних характеристик територій створює передумови для оптимізації землекористування, раціонального водокористування, сталого розвитку лісових ресурсів і системного моніторингу стану довкілля. Узгодження цих даних у межах єдиної кадастрово-інформаційної системи сприяє прийняттю управлінських рішень, що враховують економічну доцільність, соціальні потреби та екологічну безпеку, забезпечуючи збалансований розвиток територій відповідно до принципів сталого природокористування та вимог сучасної екологічної політики.

Практична цінність дослідження полягає у можливості використання запропонованих підходів під час розроблення схем землеустрою, комплексних планів просторового розвитку територіальних громад, а також у процесі створення інтегрованих геоінформаційних систем управління природними ресурсами. Результати дослідження можуть бути використані органами державної влади та місцевого самоврядування для підвищення ефективності управлінських рішень у сфері природокористування.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробленням геоінформаційних моделей інтеграції кадастрових даних і ландшафтних характеристик територій та впровадженням таких підходів у систему просторового планування й управління природними ресурсами на рівні територіальних громад.

Література

1. ДИРЕКТИВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПАРЛАМЕНТУ І РАДИ 2007/2/ЄС (INSPIRE). 2007. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_002-07#Text
2. Закон України «Про державний земельний кадастр». 2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3613-17#Text>
3. Essel B., Tobias K. Ökologisch orientierte Planung. Eine Einführung in Theorien, Daten und Methoden. UTB. Nr. 2280, Verlag Eugen Ulmer, Stuttgart, 2002. 470 s. URL: https://www.researchgate.net/publication/316151712_Okologisch_orientierte_Planung_eine_Einfuehrung_in_Theorien_Daten_und_Methoden
4. Steinitz C. Landscape Architecture into the 21st Century – Methods for Digital Techniques. In: Buhmann/Pietsch/Kretzler (Eds.). Digital Landscape Architecture. *Wichmann Verlag, VDE Verlag GmbH, Berlin and Offenbach*. 2010. P. 2–26. URL: https://www.researchgate.net/publication/267194618_Landscape_Architecture_into_the_21st_Century_-_Methods_for_Digital_Techniques
5. Christina von Haaren, Andrew A. Lovett, Christian Albert. Landscape Planning with Ecosystem Services: Theories and Methods for Application in Europe. *Springer*, 2019. 506 s. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-94-024-1681-7>

6. Rudenko L., Marunyak Eu., Lisovskyi S., Golubtsov O., Chekhniy V., Farion Yu. The Landscape Plans System as a Tool for Sustainable Development in Ukraine. / M. Luc. U. Somorowska and J.B. Szmardida (eds.). *Landscape Analysis and Planning. Geographical Perspectives. Springer International Publishing, Switzerland* 2015. P. 217–244. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-319-13527-4_13
7. Rudenko L., Marunyak Eu., Golubtsov O., et al. Reshaping Rural Communities and Spatial Planning in Ukraine. *European Countryside*, 9(3), 594–616. Retrieved 16 Oct. 2017. DOI: <https://doi.org/10.1515/euco-2017-0035>
8. Голубцов О.Г. Ландшафтне планування: основні положення та досвід реалізації в Україні. *Укр. геогр. журн.* № 1. 2021. С. 63–72. DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2021.01.063>
9. Голубцов О.Г. Екологічні вимоги у ландшафтному плануванні в Україні *Укр. геогр. журн.* № 4. 2023. С. 3–16. DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2023.04.003>
10. Маруняк Є.О., Голубцов О.Г., Лісовський С.А., Чехній В.М., Фаріон Ю.М. Методичні підходи і практика розробки ландшафтних планів територіальних громад (на прикладі Пісочинської та Роганської громад Харківської області). *Landscape Science*, 2(2), 2023. С. 46–55. DOI: <https://doi.org/10.31652/2786-5665-2022-2-46-55>
11. Третьяк А.М., Третьяк В.М., Прядка Т.М., Скляр Ю.Л., Капінос Н.О. Територіально-просторове планування використання земель в Україні: понятійний базис у контексті безпеки життєдіяльності людей. *Агросвіт.* № 15. 2021. С. 3–13. DOI: [10.32702/2306-6792.2021.15.3](https://doi.org/10.32702/2306-6792.2021.15.3)
12. Проскурняк М. Ландшафтознавчий підхід до вивчення просторової структури закарстованих територій. *Науковий вісник Чернівецького університету. Географія*, (849), 2024. С. 135–142. DOI: <https://doi.org/10.31861/geo.2024.849.135-142>
13. Чеболда І.Ю., Кузик І.Р. Порівняльна характеристика структури землекористування територіальних громад різних типів. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Екологія»*. Вип. 26. 2022. С. 75–88. DOI: <https://doi.org/10.26565/1992-4259-2022-26-07>
14. Шевчук Л.М., Васильєва Л.А., Герасимчук О.Л. Ландшафти Житомира: структура геосистем міста, природні та техногенні небезпеки регіону. *Екологічні науки*. Вип. 59. 2025. С. 283–290. DOI: <https://doi.org/10.32846/2306-9716/2025.eco.2-59.42>
15. Губар Ю., Хавар Ю., Ваш Я. Шляхи розвитку національних кадастрових систем. *Сучасні досягнення геодезичної науки та виробництва*. Випуск 1 (41). 2021. С. 151–163. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sdgn_2021_1_22
16. Чувпило В.В., Шевчук С.М., Гапон С.В., Нагорна С.В., Куришко Р.В. Кадастрові системи та землеустрій у містобудівному проєктуванні: оптимізація землекористування та міського планування. *Містобудування та територіальне планування*. 2023. С. 407–423. DOI: [10.32347/2076-815x.2023.84.407-423](https://doi.org/10.32347/2076-815x.2023.84.407-423)
17. Назарук М.М., Галянта Л.А. Соціально-екологічні передумови розвитку інноваційного природокористування в територіальних громадах Львівщини. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна Серія «Екологія»*. Випуск 26. 2022. С. 66–74. DOI: <https://doi.org/10.26565/1992-4259-2022-26-06>

References

1. Dyrektyva Yevropeiskoho Parlamentu i Rady 2007/2/Yes (INSPIRE) [Directive of the European Parliament and of the Council 2007/2/EC (INSPIRE)]. (2007). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_002-07#Text [in Ukrainian].
2. Zakon Ukrainy «Pro derzhavnyi zemelnyi kadastr» [Law of Ukraine “On the State Land Cadastre”]. (2012). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3613-17#Text> [in Ukrainian].
3. Essel, B., & Tobias, K. (2002). *Ökologisch orientierte Planung. Eine Einführung in Theorien, Daten und Methoden* [Ecologically oriented planning: An introduction to theories, data and methods]. Stuttgart: Verlag Eugen Ulmer. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/316151712_Okologisch_orientierte_Planung_eine_Einfuehrung_in_Theorien_Daten_und_Methoden
4. Steinitz, C. (2010). Landscape architecture into the 21st century – Methods for digital techniques. In Buhmann, E., Pietsch, M., & Kretzler, E. (Eds.), *Digital landscape architecture* (pp. 2–26). Berlin & Offenbach: Wichmann Verlag, *VDE Verlag GmbH*. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/267194618_Landscape_Architecture_into_the_21st_Century_-_Methods_for_Digital_Techniques
5. von Haaren, C., Lovett, A.A., & Albert, C. (2019). *Landscape planning with ecosystem services: Theories and methods for application in Europe*. Cham: Springer. <https://doi.org/10.1007/978-94-024-1681-7>
6. Rudenko, L., Maruniak, E., Lisovskyi, S., Golubtsov, O., Chekhniy, V., & Farion, Y. (2015). The landscape plans system as a tool for sustainable development in Ukraine. In Luc, M., Somorowska, U., &

Szmarida, J.B. (Eds.), *Landscape analysis and planning – Geographical perspectives*, pp. 217–244. Cham: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-13527-4_13

7. Rudenko, L., Maruniak, E., Golubtsov, O., et al. (2017). Reshaping rural communities and spatial planning in Ukraine. *European Countryside*, 9(3), 594–616. <https://doi.org/10.1515/euco-2017-0035>

8. Holubtsov, O.H. (2021). Landshaftne planuvannia: osnovni polozhennia ta dosvid realizatsii v Ukraini [Landscape planning: basic principles and implementation experience in Ukraine]. *Ukrainskyi heohrafichnyi zhurnal – Ukrainian Geographical Journal*, 1, 63–72. <https://doi.org/10.15407/ugz2021.01.063> [in Ukrainian].

9. Holubtsov, O.H. (2023). Ekolohichni vymohy u landshaftnomu planuvanni v Ukraini [Environmental requirements in landscape planning in Ukraine]. *Ukrainskyi heohrafichnyi zhurnal – Ukrainian Geographical Journal*, 4, 3–16. <https://doi.org/10.15407/ugz2023.04.003> [in Ukrainian].

10. Maruniak, Ye.O., Holubtsov, O.H., Lisovskyi, S.A., Chekhnii, V.M., & Farion, Yu.M. (2023). Metodichni pidkhody i praktyka rozrobky landshaftnykh planiv terytorialnykh hromad (na prykladi PISOCHYNSKOI ta ROHANSKOI hromad KHARKIVSKOI oblasti) [Methodological approaches and practice of developing landscape plans for territorial communities (case study of PISOCHYN and ROHAN communities of Kharkiv region)]. *Landscape Science – Landscape Science*, 2(2), 46–55. <https://doi.org/10.31652/2786-5665-2022-2-46-55> [in Ukrainian].

11. Tretiak, A.M., Tretiak, V.M., Priadka, T.M., Skliar, Yu.L., & Kapinos, N.O. (2021). Terytorialno-prostorove planuvannia vykorystannia zemel v Ukraini: poniatiinyi bazys u konteksti bezpeky zhyttiedialnosti liudei [Territorial-spatial planning of land use in Ukraine: conceptual framework in the context of human life safety]. *Ahrosvit – Agrosvit*, 15, 3–13. <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2021.15.3> [in Ukrainian].

12. Proskurniak, M. (2024). Landshaftoznavchyi pidkhid do vyvchennia prostorovoi struktury zakarstovanykh terytorii [Landscape science approach to studying the spatial structure of karst territories]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu: Heohrafiia – Scientific Bulletin of Chernivtsi University: Geography*, 849, 135–142. <https://doi.org/10.31861/geo.2024.849.135-142> [in Ukrainian].

13. Chebolda, I.Yu., & Kuzyk, I.R. (2022). Porivnialna kharakterystyka struktury zemlekorystuvannia terytorialnykh hromad riznykh typiv [Comparative characteristics of land use structure of territorial communities of different types]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Seriiia «Ekolohiia» – Bulletin of V.N. Karazin Kharkiv National University. Series “Ecology”*, 26, 75–88. <https://doi.org/10.26565/1992-4259-2022-26-07> [in Ukrainian].

14. Shevchuk, L.M., Vasilieva, L.A., & Herasymchuk, O.L. (2025). Landshafty Zhytomyra: struktura heosystem mista, pryrodni ta tekhnohenni nebezpeky rehionu [Landscapes of Zhytomyr: structure of geosystems of the city, natural and technogenic hazards of the region]. *Ekolohichni nauky – Ecological Sciences*, 59, 283–290. <https://doi.org/10.32846/2306-9716/2025.eco.2-59.42> [in Ukrainian].

15. Hubar, Yu., Khavar, Yu., & Vash, Ya. (2021). Shliakhy rozvytku natsionalnykh kadastryvykh system [Ways of development of national cadastral systems]. *Suchasni dosiahnennia heodezychnoi nauky ta vyrobnytstva – Modern achievements of geodetic science and production*, 1(41), 151–163. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sdgn_2021_1_22 [in Ukrainian].

16. Chuvpylo, V.V., Shevchuk, S.M., Hapon, S.V., Nahorna, S.V., & Kuryshko, R.V. (2023). Kadas-trovi systemy ta zemleustrii u mistobudivnomu proektuvanni: optymizatsiia zemlekorystuvannia ta miskoho planuvannia [Cadastral systems and land management in urban planning: optimization of land use and urban planning]. *Mistobuduvannia ta terytorialne planuvannia – Urban planning and territorial planning*, 84, 407–423. <https://doi.org/10.32347/2076-815x.2023.84.407-423> [in Ukrainian].

17. Nazaruk, M.M., & Halianta, L.A. (2022). Sotsialno-ekolohichni peredumovy rozvytku innovatsiinoho pryrodokorystuvannia v terytorialnykh hromadakh Lvivshchyny [Socio-ecological prerequisites for the development of innovative nature management in territorial communities of Lviv region]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Seriiia «Ekolohiia» – Bulletin of V.N. Karazin Kharkiv National University. Series “Ecology”*, 26, 66–74. <https://doi.org/10.26565/1992-4259-2022-26-06> [in Ukrainian].

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 21.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 19.02.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.05.2026

УДК 911.3:32

DOI <https://doi.org/10.32782/2786-5843/2026-2-2>

УКРАЇНОЗНАВЧИЙ ІСТОРИЧНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ: КОНЦЕПТУАЛЬНО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТА ОСНОВНІ НАПРЯМИ

Дністрянський Мирослав Степанович

доктор географічних наук, професор,

професор кафедри географії України,

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, Україна;

професор кафедри географії та туризму,

Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II, м. Берегове, Україна

ORCID ID: 0000-0002-5663-6740

Актуальність дослідження. Для розуміння генезису та особливостей формування сучасних природно-географічних і суспільно-географічних реалій важливим є реконструкція розвитку географічного простору та окремих його компонентів впродовж історичного часу. Такі потреби забезпечує історична географія як цілісна наукова дисципліна, що сформувалася на межі історичних та географічних наук. Але за інерцією минулих підходів в Україні та деяких інших державах історичну географію часто безпідставно поєднують з історією географії та деякими іншими дисциплінами. З огляду на це важливо конкретизувати предмет історичної географії, окреслити її місце в системі наук та виділити основні напрями українознавчих історично-географічних досліджень. В процесі обґрунтування концептуально-методологічних основ історичної географії України необхідно також зазначити, як здійснювати відлік історичного часу та його періодизацію. Концептуально важливо визначитися і з рушійними силами історичного суспільно-географічного розвитку. В цьому контексті є потреба з'ясувати значення та рівень впливу природного середовища на розвиток людського суспільства, обґрунтувати деякі загальні тренди перебігу історично-географічних процесів. **Предметом дослідження** є визначення сутності історично-географічного аналізу, виділення основних напрямів історично-географічних досліджень загалом і в Україні зокрема, визначення рушійних сил суспільно-географічного розвитку та перспектив пізнання його загальних тенденцій. **Метою дослідження** є обґрунтування концептуально-методологічних основ українознавчих історично-географічних досліджень, **В методології дослідження** реалізовано порівняльний аналіз літературних джерел, дедуктивний підхід до обґрунтування концептуальних положень історичної географії, виходячи з наукових основ географії та історії, а також метод історично-географічної періодизації. **Результати дослідження.** Конкретизовано предмет історичної географії, виділено актуальні напрями українознавчих історично-географічних досліджень. Обґрунтовано історично-географічну періодизацію минулого України та методологічні підходи до визначення територіальної основи українознавчих історично-географічних досліджень. Зроблено висновки про визначальну роль сукупної дії усіх чинників в історично-географічних процесах. Виділено механізми впливу природно-географічного середовища на суспільно-географічну сферу впродовж історичного часу. Акцентовано увагу на окремих залежностях у взаємовпливах територіально-політичного та етногеографічного чинників в історично-географічному розвитку України. **Практичне значення:** обґрунтовані концептуально-методологічні основи історично-географічного аналізу можуть бути використані при проведенні регіональних історично-географічних досліджень, спростуванні недостовірної публіцистичної інформації про Україну. **Висновки.** Українознавчий історично-географічний аналіз спрямований на розкриття змін природно-географічного й суспільно-географічного середовища впродовж історичного часу, починаючи з появи у IX ст. на території України перших етнополітичних утворень, відомих за писемними джерелами. Основними підрозділами історичної географії є історична природнича географія, історична суспільна географія, історична інтегральна географія, структура яких відповідає відповідним складовим географічної науки загалом. З огляду на пізнавальні та практичні потреби в процесі українознавчого історично-географічного аналізу провідне значення має дослідження взаємовпливів у перебігу етногеографічних та територіально-політичних процесів, яке розкриває і передумови українського етногенезу, й тенденції етнодемографічного та етносоціального розвитку. В методології оцінення значення різних рушійних сил суспільно-географічного розвитку на історичних етапах визначальним є принцип урахування сукупної дії усіх чинників (етнонаціонального, релігійного, державно-політичного, економічного та ін.), який у змозі забезпечити розуміння механізму та вектора еволюції суспільно-географічного середовища. Об'єктивний аналіз проблеми впливу природно-географічного чинника на суспільно-географічні процеси потребує не стільки широких узагальнень, як насамперед вивчення конкретних механізмів взаємодії елементів природно-географічного і суспільно-географічного середовища,

з урахуванням того, що дія природних чинників на суспільно-географічні процеси має конкретно-історичний і значною мірою опосередкований характер. Результатом взаємодії природи і суспільства на різних етапах історичного розвитку є формування культурних краєвидів, які визначають вигляд різних частин земної поверхні. **Подальші дослідження** цієї проблематики мають бути спрямовані на обґрунтування цілісної системи концептуальних основ історичної географії, що потребує розгортання конкретних досліджень географічної ситуації на історичних зрізах та діахронічного аналізу еволюції окремих географічних об'єктів упродовж історичного часу.

Ключові слова: історична географія, концептуально-методологічні основи наукових досліджень, основні напрями історично-географічних досліджень в Україні.

HISTORICAL-GEOGRAPHICAL ANALYSIS OF UKRAINIAN STUDIES: CONCEPTUAL-METHODOLOGICAL PRINCIPLES AND MAIN DIRECTIONS

Dnistrianskyi Myroslav Stepanovych

Doctor of Geographical Sciences, Professor,

Professor at the Department of Geography of Ukraine,

Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine;

Professor at the Department of Geography and Tourism,

Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian University, Berehove, Ukraine

ORCID ID: 0000-0002-5663-6740

Relevance of the study. To understand the genesis and features of the formation of modern physical-geographic and socio-geographic realities, it is important to reconstruct the development of geographical space and its individual components throughout historical time. Such needs are provided by historical geography as an integral scientific discipline that was formed on the border of historical and geographical sciences. But due to the inertia of past approaches in Ukraine and some other states, historical geography is often unreasonably combined with the history of geography and some other disciplines. In view of this, it is important to specify the subject of historical geography, outline its place in the system of sciences and highlight the main directions of Ukrainian historical and geographical research. In the process of substantiating the conceptual and methodological foundations of the historical geography of Ukraine, it is also necessary to indicate how to count historical time and its periodization. It is also conceptually important to determine the driving forces of historical socio-geographic development. In this context, there is a need to clarify the significance and level of influence of the natural environment on the development of human society, to substantiate some general trends in the course of historical and geographical processes. **The subject of the study** is to determine the essence of historical and geographical analysis, to highlight the main directions of historical and geographical research in general and in Ukraine in particular, to determine the driving forces of socio-geographical development and the prospects for understanding its general trends. **The purpose of the study** is to substantiate the conceptual and methodological foundations of Ukrainian historical and geographical research. **The research methodology** implements a comparative analysis of literary sources, a deductive approach to substantiating the conceptual provisions of historical geography, based on the scientific foundations of geography and history, as well as the method of historical and geographical periodization. **Research results.** The subject of historical geography is specified, current directions of Ukrainian historical and geographical research are highlighted. The historical and geographical periodization of the past of Ukraine and methodological approaches to determining the territorial basis of Ukrainian historical and geographical research are substantiated. Conclusions are drawn about the determining role of the combined action of all factors in historical and geographical processes. The mechanisms of influence of the natural physical-geographical environment on the social and geographical sphere throughout historical time are highlighted. The focus is on individual dependencies in the mutual influences of territorial-political and ethnogeographical factors in the historical and geographical development of Ukraine. **Practical significance:** substantiated conceptual and methodological foundations of historical and geographical analysis can be used in conducting regional historical and geographical research, refuting unreliable misleading narratives about Ukraine. **Conclusions.** Ukrainian historical and geographical analysis is aimed at revealing changes in the natural-geographical and socio-geographical environment throughout historical time, starting from the appearance in the 9th century. on the territory of Ukraine of the first ethno-political formations known from written sources. The main divisions of historical geography are historical physical geography, historical social geography, historical integral geography, the structure of which corresponds to the corresponding components of geographical science in general. Given the cognitive and practical needs in the process of Ukrainian historical and geographical analysis, the study of mutual influences in the course of ethno-geographical and territorial-political processes is of leading importance, which reveals both the prerequisites of Ukrainian ethnogenesis and the trends

of ethno-demographic and ethno-social development. In the methodology for assessing the significance of various driving forces of socio-geographical development at historical stages, the principle of taking into account the combined action of all factors (ethno-national, religious, state-political, economic, etc.) is decisive, which is able to provide an understanding of the mechanism and vector of evolution of the socio-geographical environment. An objective analysis of the problem of the influence of a natural-geographical factor on socio-geographical processes requires not so much broad generalizations as, first of all, the study of specific mechanisms of interaction of elements of the natural-geographical and socio-geographical environment, taking into account the fact that the action of natural factors on socio-geographical processes has a specific-historical and largely mediated nature. The result of the interaction of nature and society at different stages of historical development is the formation of cultural landscapes that determine the appearance of different parts of the earth's surface. Further research on this issue should be aimed at substantiating a holistic system of conceptual foundations of historical geography, which requires the deployment of specific studies of the geographical situation in historical sections and diachronic analysis of the evolution of individual geographical objects throughout historical time.

Keywords: historical geography, conceptual and methodological foundations of scientific research, main directions of historical and geographical research in Ukraine.

Постановка проблеми. Історично-географічна інформація до ХІХ ст. залишалася невпорядкованою і мала фрагментарний характер. В наступні століття в історичних дослідженнях суттєво зросли потреби об'єктивного аналізу особливостей географічного середовища в різні періоди історичного розвитку, а у географії – необхідність пізнання походження різних географічних об'єктів і явищ, що у сукупності зумовило поступове формування історичної географії як окремого напрямку наукових досліджень. Але і тоді, і на цей час потребує насамперед конкретизації предмет та структура історичної географії, її місце в системі наук, концептуальне обґрунтування рушійних сил та трендів історично-географічного розвитку. З огляду на пізнавальні та практичні потреби особливо актуальним є виділення основних напрямів та проблем українознавчих історично-географічних досліджень. В цьому контексті важливо також окреслити відлік історичного часу, зокрема, щодо історичної географії України, та усунути поширений на сьогодні в українській географії хибний підхід щодо отожднення історичної географії та історії географічних досліджень.

Окреме місце серед концептуальних проблем історичної географії займає питання визначення рушійних сил історично-географічного розвитку, характер взаємин природно-географічного та суспільно-географічного простору.

Відображення проблеми в науковій літературі. В класичній географічній літературі концептуальні основи та значення

історичної географії одними з перших обґрунтували німецький географ А. Геттнер [18], американський географ Е. Кларк [16], український географ С. Рудницький [11]. Зокрема, А. Геттнер трактував історичну географію як наукову дисципліну про часово-генетичні засади просторових співвідношень в географії [18]. Е. Кларк акцентував увагу на принципових відмінностях історичної географії та історії географічних досліджень, а також загальнонауковому значенні історично-географічного підходу [16]. Основи українознавчого історично-географічного аналізу заклав С. Рудницький, розглядаючи предмет історичної географії з огляду на значення проблем походження та динаміки географічних феноменів, так і з огляду на значення географічного середовища в історичних процесах [11]. В сучасній українській географії переважають дослідженнями, які присвячені окремим темам в межах певних періодів історично-географічного розвитку. Серед них виділимо монографічні праці І. Винниченка «Українці в державах колишнього СРСР: Історико-географічний нарис» [3], «Українці Берестейщини, Підляшшя й Холмщини в першій половині ХХ ст.» [4], М. Дністрянського «Роль різноспрямованих колонізаційних рухів в заселенні Українських Карпат упродовж ХІІІ – першої половини ХІХ ст.» [7], І Савчука «Розвиток господарської діяльності на території сучасної України в просторі і часі» [12], Круля В. П. «Ретроспективна географія з основами етногеографії» [9], Круля В. і Гищука Р. «Ретроспективна етнічна географія Прикар-

паття» [10]. Різнобічні дослідження в галузі історичної географії України проводять й історики. Є серед них й науковці, які безпосередньо розглядають концептуально-методологічні проблеми історичної географії як наукової дисципліни на основі власних досліджень. Зокрема, Я. Верменич проаналізувала співвідношення історичної географії та історичної регіоналістики, локальної історії [1], а також зробила діахронічний аналіз змін адміністративно-територіального устрою України [2]. О. Щодра розкрила своє бачення предмета історичної географії [14], дослідила низку конкретних проблем історичної географії України [15]. Але загалом в українській історичній науці визначальним є бачення місця історичної географії серед допоміжних історичних дисциплін, що обмежує перспективи міждисциплінарної взаємодії у розвитку в Україні історичної географії.

За межами України продовжують розвиватися різні національні школи історичної географії, тематика і пріоритети досліджень яких визначаються відмінностями історичного розвитку та конкретними пізнавальними потребами. Основу досліджень на цей час займають питання заселення, міграцій та історичних регіонально-економічних та регіонально-соціальних трансформацій, а в контексті вдосконалення методології наукового аналізу важливими є методичні напрацювання [17].

Отже, виходячи з пізнавальних і практичних потреб в Україні необхідним є розширення спектру історично-географічних досліджень, для розгортання яких необхідним є подальше розроблення концептуально-методологічних основ українознавчого історично-географічного аналізу та усунення деяких стереотипів щодо предмета історичної географії.

Формулювання цілей статті. Методика дослідження. Метою цього дослідження є обґрунтування концептуально-методологічних основ українознавчого історично-географічного аналізу, що передбачає конкретизацію предмета і структури історичної

географії, визначення початків історичних і доісторичних часів в Україні та виділення періодів її історично-географічного розвитку, визначення загальних механізмів і значення впливу природного середовища на суспільно-географічні процеси, пізнання деяких суттєвих залежностей в історично-географічному розвитку.

Виходячи зі загальноновизнаних наукових основ географії та історії в методології дослідження реалізовано дедуктивний підхід до обґрунтування концептуальних положень історичної географії. Використано порівняльний аналіз літературних і картографічних джерел, а також метод історично-географічної періодизації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оскільки історична географія – це міждисциплінарна галузь знань, що сформувалася на стику географії з історичними науками, яка вивчає загальні тенденції й наслідки розвитку географічного простору впродовж історичного часу, а також особливості природно- й суспільно-географічної ситуації на різних історичних зрізах, то обґрунтування концептуально-методологічних основ українознавчого історично-географічного аналізу передусім залежить від розуміння того, який часовий проміжок треба розуміти під історичним часом. В цьому контексті відлік історичного часу для певної країни іноді починають з появи людей на цій території. Водночас поширеними і доволі аргументованими є бачення відліку історичного часу від появи перших писемних пам'яток, які започатковують новий якісний стрибок в розвитку суспільства, тобто його входження у нову фазу культурно-цивілізаційного розвитку. Окрім появи писемних джерел, іншими ознаками початків культурно-цивілізаційного розвитку є етнополітична самоорганізація, соціальна структуризація, а це вже суттєво змінює суспільно-географічну ситуацію та взаємини природи і суспільства. З огляду на це, час від появи людини розумної (*Homo sapiens*) на певній території до входження суспільства у фазу культурно-цивілізаційного роз-

витку доцільно означити як *доісторичний час*. Тому географія минулого людського суспільства на певній території включає два підрозділи – географію доісторичних часів (від заселення досліджуваної території людиною розумною до появи перших писемних пам'яток) та географію історичних часів (від появи писемних пам'яток до періоду, який передує сучасності). Доволі відмінною є і джерельна основа дослідження географії історичних та доісторичних часів (в основі першої – археологічні матеріали, в основі другої – літературні, статистичні і картографічні джерела).

В процесі розгляду періодизації історично-географічного розвитку України важливо спиратися на різномірні обґрунтовані варіанти, які подають історичні науки. Це зокрема, археологічна періодизація, яка проводиться з урахуванням зміни матеріалів, з яких виробляли знаряддя праці (з каменю, міді й каменю, бронзи, заліза), починаючи із появи на території України людини розумної (*Homo sapiens*) приблизно 35 тис. р. до Р. Х. Що ж до періодизації історичного часу на території України, то в історичній науці використовували різні підходи залежно від вибору критеріїв, які часто були заідеологізованими або абсолютизували окремі принципи, насамперед соціально-класовий підхід. На сьогодні найбільш об'єктивним є виділення основних етапів історичного розвитку на основі суттєвих територіально-політичних й економічних змін: 1. Стародавня історія (від IX ст. до Р. Х. до кінця V ст.). 2. Середньовіччя (V ст. – кінець XV ст.). 3. Ранній новий час (початок XVI – кінець XVIII ст.). 4. Новий час (кінець XVIII ст. – початок XX ст.). 5. Новітній час (початок XX ст. – друга половина XX ст.). 6. Постмодерн (кінець XX ст. – сьогодні) [6].

З методологічного погляду в українознавчому історично-географічному аналізі важливо визначитися з вибором територіальної основи дослідження. Безперечно, що насамперед має бути висвітлена еволюція природно-географічних та суспільно-гео-

графічних змін у межах сучасної державної території України. Проте, якщо взяти за основу лише сучасну державну територію України, то поза дослідженням залишаються цілі етнічні українські регіони, які історично розвивалися в єдності з іншими українськими землями, а зараз опинилися поза Україною. Тому, зважаючи на досвід провідних українських істориків, географів і картографів, історично-географічні дослідження, особливо суспільно-географічні, доцільно проводити, беручи за основу як сучасну державну територію, так і українську етнічну територію на певний історичний період та територію всіх українських державних утворень того періоду. Наприклад, на середину XVII ст. – це і територія Запорізької Січі (запорізькі вольності), і територія козацько-гетьманської держави, і територія розселення українців на той час.

Розкриваючи предмет історичної географії необхідно відмежувати її від історії географічних досліджень з огляду на поширені в Україні стереотипи щодо тотожності цих дисциплін. В цьому контексті треба наголосити, що історична географія досліджує розвиток географічних об'єктів і географічних поєднань в історичному часі, а історія географії вивчає процес пізнання науковцями географічного світу, тобто зміни парадигм, підходів, географічних уявлень, роль персоналій у географічних дослідженнях і т.п. Точки дотику цих різних галузей знань є обмеженими і можуть стосуватися переважно лише джерельної основи [6]. Важливо також наголосити, що палеогеографічна проблематика, тобто дослідження географії геологічного минулого, яку також відносять, за словами А. Гетнера, до «географічної генетики» [18], безпосередньо до історичної географії не належить як з огляду на різні часові виміри і масштаби, так і з огляду на відмінні методологічні і методичні засади.

Отже, об'єктом дослідження історичної географії є елементи як природно-географічного, так і суспільно-географічного простору, а також їхні поєднання, а предметом – їхні параметри, співвідношення, розмі-

щення, тенденції і закономірності змін упродовж історичного часу.

Різні підходи до розуміння предмета історичної географії зумовили і певні відмінності бачення її структури. В цьому контексті найбільш обґрунтованими є підходи до трактування структури історичної географії відповідно до структури географічної науки загалом [6]. З огляду на це, в історичній географії доцільно виділити три блоки дисциплін: історичну природничу географію, історичну суспільну географію та історичну інтегральну географію, які своєю чергою поділяються: історична природнича географія – на історичну комплексну географію та історичні галузеві природно-географічні науки (історичну кліматологію, геоморфологію, історичну гідрологію, історичну біогеографію та ін.); історична суспільна географія – на історичну географію населення, історичну політичну географію (вивчає історичні зміни державних територій, кордонів, столиць, адміністративно-територіального устрою та ін.), історичну географію культури, яка включає й історичну географію релігій, та історичну економічну географію (вивчає історичні форми територіальної організації господарства), історична інтегральна географія включає історичне культурне ландшафтознавство (досліджує формування і зміну культурних ландшафтів (краєвидів), історичну географію природокористування (досліджує особливості природокористування на різних етапах історичних суспільного розвитку), історичну картографію (вивчає теорію і практику картографування географічної ситуації в різні історичні періоди та особливості картографування самих історично-географічних змін) (див. рис. 1.). З історичною політичною географією до певної міри пов'язана й історична воєнна географія, яка вивчає географічні передумови ведення воєнних дій, вплив географічних чинників на воєнні операції. В структурі історичної географії населення особливо важливе значення має історична етногеографія (вивчає територі-

альну організацію етнонаціональної сфери на різних історичних етапах та її динаміку впродовж історичного часу), історичну демогеографію (вивчає еволюцію процесів відтворення населення впродовж історичного часу), історичну географію розселення та населених пунктів (вивчає історичні процеси заселення та формування мережі поселень) [6].

Дослідження в межах усіх складових історичної географії є необхідними для створення цілісної моделі історично-географічного розвитку, формування географічного простору країн і регіонів, визначення закономірних зв'язків в цьому процесі. Водночас для України як з огляду на пізнавальні, так і практичні потреби особливо важливим є взаємопов'язаний аналіз етногеографічних та територіально-політичних змін впродовж історичного часу, який розкриває особливості й суперечності українського етногенезу та державотворення, визначає основні етапи розвитку суспільства й структурних змін в межах розселення українського народу. Зокрема, історично-географічний аналіз засвідчує, що згасання руської державності наприкінці XIV ст. та поступова інкорпорація українських земель до складу сусідніх держав мали негативні наслідки для української етнічності (спрощення соціальної структури, звуження етнічної території, наростання іноетнічної імміграції та поліетнічності міст). Водночас формування козацтва як нового українського соціального стану та його державотворча активність започаткували особливий соціально-політичний й соціально-ментальний перехід, а відтак і наступний етап українського історично-політичного розвитку, зумовивши появу нових провідних середовищ і нового геополітичного мислення. Залежність етнічних й політичних процесів в просторовому вимірі особливо помітно проявилася з кінця XVIII ст., коли в Європі станові бар'єри почали руйнуватися, етнічна (національна) ідентичність виявила тенденцію до свого закріплення в політичній системі новітніх держав і у прагненнях до створення націо-

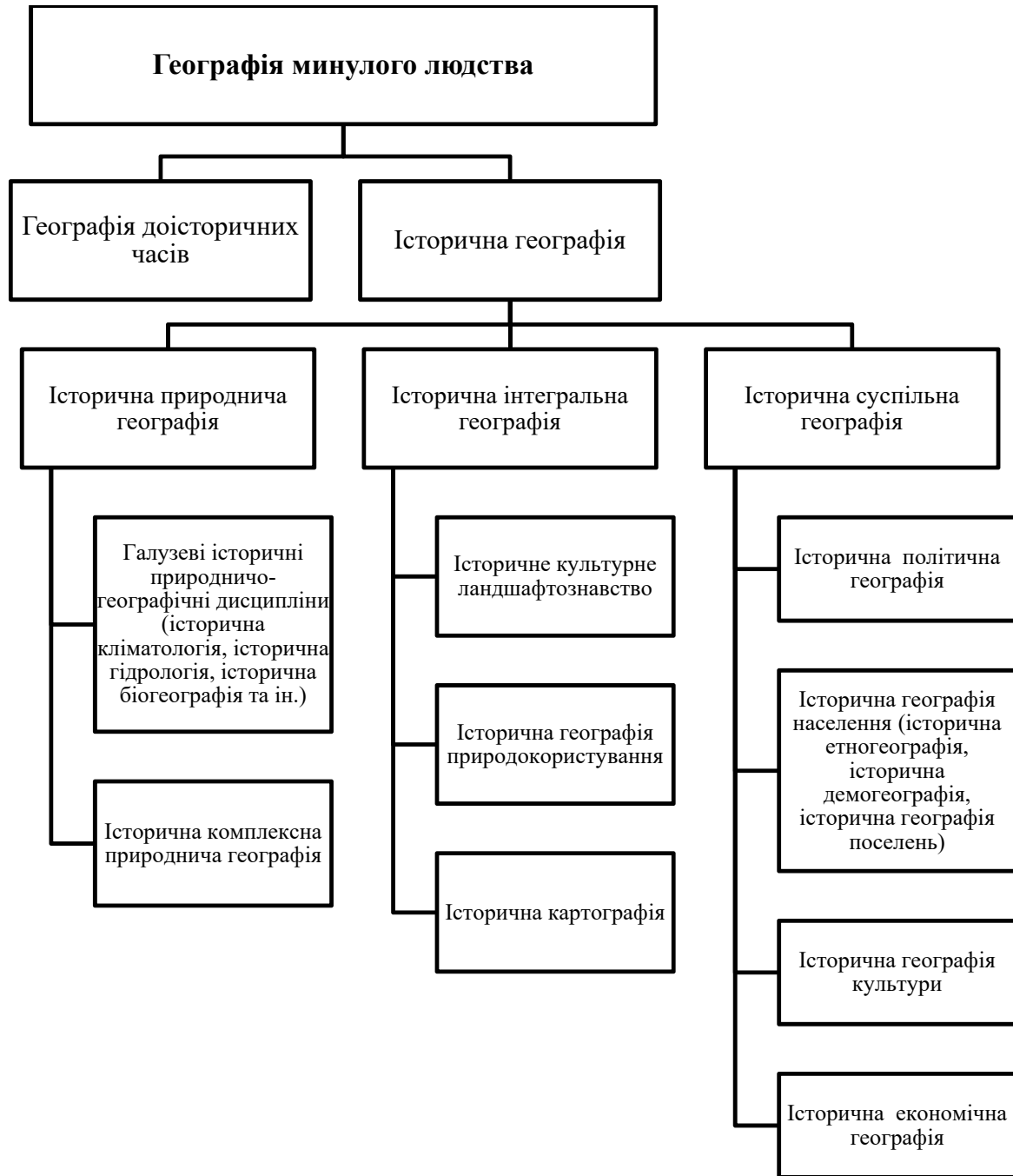

Рис. 1. Структура історичної географії

Джерело: розроблено автором.

нальних держав. У цьому контексті беззаперечними є твердження В. Старосольського про те, що «чи виходити від нації, чи зі становища державної рації, однаково муситься дійти до результату, що з сутності обох впливає стремління злиття» [13]. Тобто, перебіг соціально-політичних процесів засвідчив, що характерна для того часу політизація етнопонаціональних відносин, яка проявилася у прагненні до об'єднання держав на

національній основі, створенні нових держав чи автономій за національною ознакою, має характер історично закономірної тенденції.

Помітна динаміка етнодемографічних змін в Україні також була зумовлена дією політичних чинників, передусім державною політикою в галузі міжетнічних взаємин, яка своєю чергою визначалася етнопонаціональним характером самої державності. Так, у XIX–XX ст. обсяги прямих і непря-

мих демографічних втрат українського населення внаслідок відсутності повноцінної української державності різко зросли, суттєво знижуючи темпи відтворення його кількісного складу. А нерівномірність динаміки кількості та питомої ваги різних етнічних спільнот і груп в межах території сучасної України, неорганічний характер багатьох етнодемографічних процесів вели до поглиблення міжрегіональної і внутрішньорегіональної поляризації в межах ареалу розселення і життєдіяльності української нації, гальмуючи процеси її модернізації. Українські етнодемографічні втрати також визначалися територіальною структурою розселення українського народу. Зокрема, в межах українського етнодемографічного ядра, з огляду на вищий ступінь цілісності культурного середовища, етнодемографічні втрати в процесі асиміляції були меншими, ніж на пізніше заселених українцями територіях.

В дослідженні еволюційних суспільно-географічних процесів однією з основних методологічних проблем є оцінення значення різних рушійних сил розвитку на історичних етапах. Якраз гіперболізація ролі окремих чинників і зумовлювала в минулому бачення історико-географічних змін крізь призму природно-географічного детермінізму, економічного детермінізму, формаційного марксистського підходу з його абсолютизацією класової боротьби та ін. Тому спроби такого вузького трактування історичного процесу, у т. ч. й бачення історико-географічних змін, відображають певну методологічну обмеженість і суб'єктивно розкривають усю складність процесів. З огляду на це, саме *принцип урахування сукупної дії усіх чинників* (етнонаціонального, релігійного, державно-політичного, економічного та ін.) на різних історичних етапах може забезпечити розуміння механізму та вектора еволюції суспільно-географічного середовища. Водночас об'єктивне оцінення впливу усіх чинників на процеси розвитку на певному історичному етапі може підтвердити провідну роль одного з них, що

однак не дає підстав для висновків про його пріоритетність і на інших етапах.

Аналізуючи географічні реалії на певних історичних зрізах методологічно важливо зіставляти ситуацію в Україні та в інших, насамперед суміжних країнах. Такий підхід дає змогу бачити як деякі загальні тенденції, так і українські особливості. Так само методологічно важливим є порівняння історико-географічної ситуації за регіонами України та на різних локальних рівнях.

Важливою концептуальною проблемою історичної географії завжди було оцінення ролі природних передумов в суспільно-географічних процесах впродовж історичного часу. Оскільки для багатьох географів методологічною пасткою став поверховий збіг на різних історичних етапах географії соціально-культурних явищ з конкретними природними умовами, на підставі чого часто робилися поспішні висновки про їхню визначальну роль, то об'єктивний аналіз проблеми потребує не стільки широких узагальнень, як насамперед вивчення конкретних механізмів взаємодії елементів природно-географічного і суспільно-географічного середовищ [5]. У цьому аспекті територія, включаючи її фізико-географічні властивості, безперечно, є важливим чинником передусім на етапі зародження якихось соціально-біологічних (етноси) чи суспільно-географічних явищ (державна організація, шляхи сполучення, господарство). Тому, наприклад, єдність етносу з природою території особливо є помітною в аграрному суспільстві і втілюється у традиційному природокористуванні. З переходом на вищий історичний рівень економічних відносин зв'язок природних умов та етносу послаблюється. Поєднання в процесі історичного розвитку самотутніх природних умов і культурно самотутніх суспільств, формуючи унікальну цілісність, сприяло у минулому усвідомленню цієї території як окремої країни, незалежно від того, чи була ця країна державою.

Важливо зазначити, що дія природних чинників на суспільно-географічні про-

цеси має конкретно-історичний і значною мірою опосередкований характер. Іноді вплив природного довкілля простежувався через велику кількість проміжних причинно-наслідкових зв'язків, а тому некоректно пов'язувати вихідні природні передумови з остаточними результатами [6].

Результатом взаємодії природи і суспільства на різних етапах історичного розвитку є формування *культурних краєвидів* як органічного поєднання на певній території рельєфу, рослинного і тваринного світу, гідрологічної мережі, ґрунтів, людських поселень, шляхів сполучення, сільськогосподарських угідь та ін., які визначають вигляд різних частин земної поверхні [7]. Характерні риси культурних краєвидів формуються на різних рівнях земної поверхні (поселень, регіонів, країн) залежно від етнічного складу населення й етнокультурних традицій, географії поселень, особливостей економічної діяльності і змінюються з процесі історичного розвитку залежно від зміни природних умов та суспільно-географічних компонентів. Тобто культурні краєвиди є історично-географічними утвореннями, своєрідно відображаючи природну і культурну різноманітність земної поверхні та її еволюцію.

Це лише окремі концептуально-методологічні принципи українознавчого історично-географічного аналізу. А формування й обґрунтування цілісної системи концептуальних основ історичної географії можливе лише за результатами розгортання конкретних досліджень географічної ситуації на історичних зрізах та діахронічного аналізу еволюції окремих географічних об'єктів упродовж історичного часу.

Висновки. 1. Предметом українознавчого історично-географічного аналізу є дослідження змін природно-географічного й суспільно-географічного простору впродовж історичного часу, починаючи з появи у IX ст. на території України перших етнополітичних утворень. На основі археологічних матеріалів та даних палеогеографії також проводяться географічні дослідження доісторич-

ного минулого людського суспільства, яке на території України бере відлік від появи людини розумної (*Homo sapiens*) у верхньому палеоліті (35 тис. років тому).

2. Основними підрозділами історичної географії є історична природнича географія, історична суспільна географія, історична інтегральна географія, структура яких відповідає відповідним складовим географічної науки загалом. З огляду на пізнавальні та практичні потреби в процесі українознавчого історично-географічного аналізу провідне значення має дослідження взаємовпливів у перебігу етногеографічних та територіально-політичних процесів, яке розкриває і передумови українського етногенезу, державотворення, й етнодемографічного та етносоціального розвитку.

3. В методології оцінення значення різних рушійних сил суспільно-географічного розвитку на історичних етапах визначальним є принцип урахування сукупної дії усіх чинників (етнонаціонального, релігійного, державно-політичного, економічного та ін.), який у змозі забезпечити розуміння механізму та вектора еволюції суспільно-географічного середовища. 4. Об'єктивний аналіз проблеми впливу природно-географічного чинника на суспільно-географічні процеси потребує не стільки широких узагальнень, як насамперед вивчення конкретних механізмів взаємодії елементів природно-географічного і суспільно-географічного середовищ, з урахуванням того, що дія природних чинників на суспільно-географічні процеси має конкретно-історичний і значною мірою опосередкований характер. Результатом взаємодії природи і суспільства на різних етапах історичного розвитку є формування культурних краєвидів.

5. Обґрунтування цілісної системи концептуальних основ історичної географії потребує розгортання конкретних досліджень географічної ситуації на історичних зрізах та діахронічного аналізу еволюції окремих географічних об'єктів упродовж історичного часу.

Література

1. Верменич. Я. Роль історико-географічних досліджень у становленні регіоналістики. *Історико-географічні дослідження в Україні*. 2006. № 9. С. 5–20.
2. Верменич Я. Адміністративно-територіальний устрій України: еволюція, сучасний стан, проблеми реформування у 2 ч. Київ : НАН України. Інститут історії. 2009. Ч. 1. 364 с.
3. Винниченко І. Українці в державах колишнього СРСР: Історико-географічний нарис. Житомир, 1992. 112 с.
4. Винниченко І. Українці Берестейщини, Підляшшя й Холмщини в першій половині ХХ ст. Київ, 1999. 288 с.
5. Дністрянський М. С. Вплив природного середовища на територіальну організацію етнонаціональної сфери: історико-методологічні підходи та сучасні інтерпретації. *Природничі науки на межі століть*. Ніжин, 2004. С. 144–145.
6. Дністрянський М. С. Історична географія України : монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2026. 440 с.
7. Дністрянський М. С. Роль різноспрямованих колонізаційних рухів в заселенні Українських Карпат впродовж ХІІІ – першої половини ХІХ ст. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2019. 116 с.
8. Дністрянський М. С. Суспільно-географічна аналітика і геополітична публіцистика. Львів : «ГАЛИЧ-ПРЕС», 2022. С. 13.
9. Круль В. П. Ретроспективна географія поселень Західної України. Монографія. Чернівці : Рута, 2004. 382 с.
10. Круль В., Гишук Р. Ретроспективна етнічна географія Прикарпаття. Чернівці : ЧНУ ім. Ю. Федьковича, 2019. 312 с.
11. Рудницький С. Про становище історичної географії в системі сучасного землезнання. Зап. Істор.-філол. відділу ВУАН, Київ, 1927, кн. 13/14. С. 34–356
12. Савчук І. Г. Розвиток господарської діяльності на території сучасної України в просторі і часі. Київ : Інститут історії України, 2019. 210 с.
13. Старосольський В. Теорія нації. Відень, 1922. 144 с.
14. Щодра О. М. Історична географія: еволюція поглядів на предмет і завдання студій. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2013. Вип. 48. С. 282–296.
15. Щодра О. М. Історична географія України від найдавніших часів до кінця ХVІІІ ст. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 286 с.
16. Clark E. Historical Geography. *American Geography*. Syracuse, 1954. 82 – 112.
17. Colten C., Huggil P., Yang T., Morin K. Historical geography. *Geography in America at the Dawn of the 21st Century*. Oxford : University Press, 2023. P. 149–163.
18. Hettner A. Methodische Zeit- und Streitfragen в Geographische Zeitschrift, 1923. Bd. 29.

References

1. Vermenych, Y. (2006). Rol istoryko-geohrafichnykh doslidzhen u stanovlenni rehionalistyky [The role of historical-geographical research in the formation of regional studies]. *Istoryko-geohrafichni doslidzhennia v Ukraini*, (9), 5–20.
2. Vermenych, Y. (2009). *Administratyvno-terytorialnyi ustrii Ukrainy: evoliutsiia, suchasnyi stan, problemy reformuvannia* [Administrative-territorial structure of Ukraine: Evolution, current state, and problems of reform] (Part 1). NAN Ukrainy, Instytut istorii.
3. Vynnychenko, I. (1992). *Ukrainci v derzhavakh kolyshnoho SRSR: Istoryko-geohrafichni narys* [Ukrainians in the states of the former USSR: A historical-geographical essay]. Zhytomyr.
4. Vynnychenko, I. (1999). *Ukrainci Beresteishchyny, Podliashshia y Kholmshchyny v pershii polovyni XX st.* [Ukrainians of Berest region, Podlasie, and Kholm region in the first half of the 20th century]. Kyiv.
5. Dnistrianskyi, M. S. (2004). Vplyv pryrodnoho seredovysysha na terytorialnu orhanizatsiiu etnonatsionalnoi sfery: istoryko-metodolohichni pidkhody ta suchasni interpretatsii [The influence of the natural environment on the territorial organization of the ethnonational sphere: Historical-methodological approaches and modern interpretations]. *Pryrodnychi nauky na mezhi stolit*, 144–145.
6. Dnistrianskyi, M. S. (2026). *Istorychna heohrafiia Ukrainy* [Historical geography of Ukraine]. LNU imeni Ivana Franka.
7. Dnistrianskyi, M. S. (2019). *Rol riznospriamovanykh kolonizatsiinykh rukhiv v zaseleenni Ukrainykykh Karpat vprodovzh XIII – pershoi polovyny XIX st.* [The role of multidirectional colonization movements in the settlement of the Ukrainian Carpathians during the 13th – first half of the 19th century]. LNU imeni Ivana Franka.

8. Dnistrianskyi, M. S. (2022). *Suspilno-heohrafichna analityka i heopolitychna publitsystyka* [Socio-geographical analytics and geopolitical journalism]. HALYCH-PRES.
9. Krul, V. P. (2004). *Retrospektyvna heohrafiia poselen Zakhidnoi Ukrainy* [Retrospective geography of settlements of Western Ukraine]. Ruta.
10. Krul, V., & Hyshchuk, R. (2019). *Retrospektyvna etnichna heohrafiia Prykarpattia* [Retrospective ethnic geography of Prykarpattia]. Chernivetskyi natsionalnyi universytet imeni Yurii Fedkovych.
11. Rudnytskyi, S. (1927). Pro stanovyshechne istorychnoi heohrafii v systemi suchasnoho zemleznannia [On the position of historical geography in the system of modern earth science]. *Zapysky istoryko-filolohichnoho viddilu VUAN*, (13–14), 34–356.
12. Savchuk, I. H. (2019). *Rozvytok hospodarskoi diialnosti na terytorii suchasnoi Ukrainy v prostori i chasi* [Development of economic activity in the territory of modern Ukraine in space and time]. Instytut istorii Ukrainy.
13. Starosolskyi, V. (1922). *Teoriia natsii* [Theory of the nation]. Vienna.
14. Shchodra, O. M. (2013). Istorychna heohrafiia: evoliutsiia pohliadiv na predmet i zavdannia studii [Historical geography: Evolution of views on the subject and tasks of studies]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia istorychna*, (48), 282–296.
15. Shchodra, O. M. (2016). *Istorychna heohrafiia Ukrainy vid naidavnishykh chasiv do kintsia XVIII st.* [Historical geography of Ukraine from ancient times to the end of the 18th century]. LNU imeni Ivana Franka.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 21.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.05.2026

УДК 339.5:911.3:33(477:8)

DOI <https://doi.org/10.32782/2786-5843/2026-2-3>

ДЕТЕРМІНАНТИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ ТА КРАЇН ПІВДЕННОЇ АМЕРИКИ: ДИНАМІКА ТА СТРУКТУРА (2021–2024 РР.)

Лисичарова Галина Олександрівна

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри географії,

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, м. Дніпро, Україна

ORCID ID: 0000-0002-7368-9828

Таршина Тетяна Володимирівна

вчитель географії та фінансової грамотності,

Слобожанський ліцей Слобожанської селищної ради Дніпровського району

Дніпропетровської області, с. Слобожанське, Україна

ORCID ID: 0009-0003-8503-1366

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю переосмислення зовнішньоекономічної стратегії України на тлі повномасштабної агресії РФ та блокування традиційних торговельних шляхів. У сучасних геополітичних умовах Південна Америка постає як критично важливий вектор для диверсифікації експорту та забезпечення ресурсних потреб держави. Глобальні зміни в архітектурі світової торгівлі та активізація співпраці з країнами Південноамериканського регіону потребують наукового обґрунтування нових моделей взаємодії, що відповідатимуть актуальним безпековим та економічним викликам України. **Предмет дослідження** – зовнішньоторговельні зв'язки України з країнами Південної Америки в умовах воєнного стану. **Метою дослідження** є комплексний аналіз трансформації зовнішньоторговельних зв'язків України з країнами Південної Америки протягом 2021–2024 рр. та ідентифікація чинників їхньої стійкості. **Методи:** системний підхід, аналіз ланцюгових індексів динаміки, розрахунок коефіцієнтів резильєнтності товарних груп та картографічна візуалізація.

Результати дослідження: доведено, що ключовими детермінантами трансформації торгівлі стали: логістична (переорієнтація з глибоководних портів Чорного моря на дунайські та європейські хаби), безпекова (зміна структури попиту на користь критичного імпорту) та інституційна (активізація дипломатичної присутності). Встановлено, що повномасштабне вторгнення спричинило падіння обсягів експорту у 10,4 рази (з 480 млн дол. у 2021 р. до 46 млн дол. у 2023 р.), тоді як імпорт продемонстрував вищу резильєнтність, скоротившись лише у 1,8 рази. Виявлено, що у 2024 році відбулася адаптація потоків, де Бразилія акумулювала понад 45% усього регіонального товарообігу, а Еквадор став лідером за темпами відновлення (імпорт зріс на 12% стосовно довоєнного базису). Доведено зміщення акцентів у товарній структурі в бік мінеральних добрив, продукції машинобудування та сегменту військово-технічного призначення. **Висновок:** попри логістичний колапс та безпекові ризики, відбулася якісна кристалізація відносин із ключовими партнерами в регіоні. Перехід від широкої експансії до прагматичної концентрації на стратегічно важливих ринках Південної Америки створює фундамент для формування нових альянсів у межах трансрегіонального співробітництва з державами цього материка та зміцнення економічної стійкості України. **Практична значущість** дослідження полягає у можливості використання отриманих даних Міністерством закордонних справ та Міністерством економіки України для реалізації Комунікаційної стратегії «Україна – держави Латинської Америки і Карибського басейну». Результати можуть слугувати базою для бізнес-структур у плануванні експорту в умовах обмеженої логістики, а також для розробки державних програм диверсифікації зовнішньої торгівлі.

Перспективи подальших досліджень: аналіз впливу відновлення вітчизняного морського коридору на динаміку постачання високогабаритних товарів до країн Тихоокеанського узбережжя Південної Америки.

Ключові слова: зовнішня торгівля, Південна Америка, Україна, геопросторова трансформація, детермінанти, товарна структура, географічна структура, динаміка товарообігу, резильєнтність.

**DETERMINANTS OF THE FOREIGN TRADE TRANSFORMATION
BETWEEN UKRAINE AND SOUTH AMERICAN COUNTRIES:
DYNAMICS AND STRUCTURE (2021–2024)**

Lysycharova Halyna Oleksandrivna

PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Geography,
Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, Ukraine
ORCID ID: 0000-0002-7368-9828

Tarshyna Tetiana Volodymyrivna

Teacher of Geography and Financial Literacy,
Slobozhanskyi Lyceum of Slobozhanske Settlement Council of Dnipro District
of Dnipropetrovsk Region, Slobozhanske, Ukraine
ORCID ID: 0009-0003-8503-1366

Relevance of the study is due to the need to rethink Ukraine's foreign economic strategy against the backdrop of the full-scale Russian aggression and the blockage of traditional trade routes. In contemporary geopolitical conditions, South America emerges as a critical vector for export diversification and securing the state's resource needs. Global changes in the architecture of world trade and the intensification of cooperation with the South American region require scientific substantiation of new interaction models that respond to Ukraine's current security and economic challenges. **Subject of the study** – Ukraine's foreign trade relations with South American countries under martial law. **The aim of the study** is a complex analysis of the transformations in Ukraine's foreign trade ties with South American countries during 2021–2024 and the identification of factors behind their resilience. **Methods:** a systems approach, analysis of chain indices of dynamics, calculation of resilience coefficients for commodity groups, and cartographic visualization.

Results of the study: it is proven that the key determinants of trade transformation include: logistical (reorientation from deep-water Black Sea ports to Danubian and European hubs), security-related (changes in the demand structure favoring critical imports), and institutional (intensification of diplomatic presence). It was established that the full-scale invasion caused export volumes to fall by 10.4 times (from 480 million in 2021 to 46 million in 2023), while imports demonstrated higher resilience, decreasing by only 1.8 times. It was found that in 2024, a flow adaptation occurred, with Brazil accumulating over 45% of all regional trade turnover, and Ecuador becoming the leader in recovery rates (imports grew by 12% relative to the pre-war basis). A shift in emphasis within the commodity structure toward mineral fertilizers, engineering products, and the military-technical segment has been proven. **Conclusion:** despite the logistical collapse and security risks, a qualitative crystallization of relations with key partners in the region has taken place. The transition from broad expansion to pragmatic concentration on strategically important South American markets creates a foundation for the formation of new alliances within the framework of transregional cooperation with the states of this continent and the strengthening of Ukraine's economic resilience. **Practical significance of the study** lies in the possibility of using the obtained data by the Ministry of Foreign Affairs and the Ministry of Economy of Ukraine for the implementation of the Communication Strategy "Ukraine – States of Latin America and the Caribbean". The results can serve as a basis for business structures in export planning under limited logistics, as well as for developing state programs for foreign trade diversification.

Prospects for further research: analysis of the impact of the restoration of the domestic maritime corridor on the dynamics of supply of high-dimensional goods to the countries of the Pacific coast of South America.

Keywords: foreign trade, South America, Ukraine, geospatial transformation, determinants, commodity structure, geographical structure, trade dynamics, resilience.

Постановка проблеми. У контексті глобалізаційних трансформацій та динамічної реконфігурації світових логістичних ланцюгів особливого значення набуває формування стійких та диверсифікованих зовнішньоекономічних відносин. Для України, економіка якої функціонує в умовах екстремальних воєнних викликів, критично важливим

є вихід за межі традиційних європейських ринків та активізація співпраці з позарегіональними партнерами, насамперед країнами Південної Америки.

Країни південноамериканського континенту відіграють стратегічну роль у світовому господарстві як потужні експортери агропромислової та мінеральної продукції.

Провідні держави регіону характеризуються високою адаптивністю до глобальних криз, що зумовлює науковий інтерес до дослідження геопросторової асиметрії та економічної комплементарності наших регіонів.

З 2022 року повномасштабна військова агресія РФ виступила радикальним чинником переформатування зовнішньої торгівлі України. Це актуалізувало необхідність виявлення ключових детермінант трансформації торговельних потоків, серед яких особливе місце посідають: 1) логістично-інфраструктурна детермінанта (блокада глибоководних портів Чорного моря та зміна маршрутів фрахту); 2) геополітична детермінанта (зміна пріоритетів дипломатичного та економічного партнерства); 3) структурно-виробнича детермінанта (зміна внутрішньої пропозиції українського експорту через руйнування промислових об'єктів).

Виникла гостра потреба у переосмисленні ролі Південної Америки не лише як віддаленого партнера, а й як стратегічного вектора для забезпечення економічної стійкості держави. Виходячи з цього, необхідним є комплексний аналіз того, як зазначені детермінанти трансформували динаміку та структуру взаємодії України з країнами регіону у 2021–2024 роках, що дозволить обґрунтувати перспективні моделі співробітництва в умовах поствоєнного відновлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання трансформації зовнішньоекономічних зв'язків України в умовах глобальної турбулентності перебувають у фокусі уваги багатьох дослідників. Проведений аналіз дозволяє структурувати наявні напрацювання за кількома ключовими науковими напрямками:

1. Геоекономічні підходи та теорія торговельної фрагментації. Теоретичне підґрунтя сучасних змін розкрито у працях К. Гьоса та Е. Беккерса [1], чие симуляційне дослідження доводить, що геополітичні конфлікти провокують фрагментацію світової торгівлі, змушуючи держави переорієнтувати потоки з огляду на безпекові детермінанти. У цьому ж контексті Т. Осташко [2] обґрун-

товує концепцію «коридору можливостей» в умовах багатополлярності, акцентуючи на необхідності мінімізації ризиків через диверсифікацію ринків.

2. Дослідження деструктивного впливу війни на торговельну логістику. Оцінку безпосередніх втрат вітчизняного торговельного сектору надано у праці Н. Гапак та ін. [3], де проаналізовано вимушену переорієнтацію географії закупівель. Конкретизацію цих процесів саме у Південноамериканському регіоні знаходимо у дослідженнях Ради «Українська призма» [4], де зафіксовано динаміку падіння товарообігу з Бразилією та Аргентиною внаслідок логістичного колапсу.

3. Концепції міжрегіонального партнерства та суб'єктності країн, що розвиваються. Водночас науковий дискурс 2024–2025 років зміщується у бік стратегічного переосмислення ролі динамічно зростаючих ринків позаєвропейського ареалу. Зокрема, В. Бойко [5] наголошує на посиленні суб'єктності країн-лідерів Південної Америки та інших регіонів, що розвиваються, що потребує адаптації української стратегії до нових центрів впливу. Проблеми та перспективи такого міжрегіонального позиціонування України ґрунтовно досліджено у роботах Т. Люк та П. Горбатюка [6], які акцентують на важливості формування іміджу надійного партнера, а також у дослідженні В. Антощенкової та І. Семперовича [7], де розкрито теоретико-прикладні засади глобального продовольчого забезпечення як стратегічного інструменту зовнішньоекономічної стійкості держави.

4. Аналіз інструментів гуманітарної та комунікаційної дипломатії. Практичні аспекти державної політики зафіксовані у Комунікаційній стратегії МЗС на 2024–2026 роки [8], де ключовими точками росту визначено аграрну кооперацію та цифрову інтеграцію. Важливим інструментом гуманітарної дипломатії у цьому контексті виступає програма «Grain from Ukraine» [9], яка трансформує роль України з простого експортера у гаранта глобальної продовольчої безпеки.

Попри наявність ґрунтовних праць, питання комплексного геопросторового аналізу детермінант трансформації торгівлі саме з країнами Південної Америки в динаміці 2021–2024 років залишається не досить висвітленим, що й зумовлює актуальність нашого дослідження.

Формулювання цілей статті. Мета статті – здійснити комплексний геопросторовий аналіз динаміки та структурних трансформацій зовнішньоторговельних зв'язків України з країнами Південної Америки протягом 2021–2024 рр.; виявити ключові детермінанти змін експортно-імпортних операцій під впливом воєнних викликів; обґрунтувати перспективні напрями стратегічного партнерства та диверсифікації торговельних шляхів у контексті забезпечення глобальної продовольчої безпеки.

Методологія дослідження. Аналіз торговельних зв'язків України з державами Південної Америки здійснено на основі системного підходу. Для досягнення мети дослідження було застосовано комплекс методів: 1) порівняльно-географічний аналіз та типізація – для оцінки регіональної специфіки товарообігу та групування країн за обсягами взаємодії; 2) метод статистичних порівнянь та ланцюгових індексів використаний для розрахунку темпів приросту/падіння експортно-імпортних операцій у річному вимірі (2021/2022, 2022/2023, 2023/2024); 3) розрахунок коефіцієнта резильєнтності (стійкості) – для окремих товарних груп застосовано прийом зіставлення відхилень фактичних обсягів поставок у воєнний період (2022–2024 рр.) від базисного довоєнного рівня (2021 р.), що дало змогу ідентифікувати «критичні» та «адаптивні» товарні позиції; 4) факторний аналіз застосовано для виявлення детермінант трансформації ринків, зокрема оцінки впливу логістичного фактора (блокування портів) та безпекових ризиків на зміну товарної структури; 5) картографічний та графічний методи використані для геопросторової візуалізації результатів, зокрема побудови картосхем товарної структури та графіків

динаміки торговельного балансу; 6) методи синтезу та узагальнення – для формування стратегічних напрямів партнерства на основі отриманих розрахунків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Геопросторова організація зовнішньоекономічних зв'язків України з країнами Південної Америки відображає складну динаміку адаптації національної економіки до глобальних та локальних безпекових викликів. Попри те, що держави регіону історично не входять до кола стратегічних торговельних контр-агентів України, їхня роль у контексті географічної диверсифікації експортно-імпортних потоків набуває особливої ваги в умовах пошуку альтернативних ринків збуту. На відміну від європейського вектора, південноамериканський напрям характеризується низьким рівнем інституційної конвергенції, суттєвою територіальною віддаленістю та критичною залежністю від стану морської логістики.

Аналіз динаміки питомої ваги регіону в загальній структурі зовнішньої торгівлі (рис. 1) свідчить про наявність вираженої низхідної тенденції у 2021–2024 рр. Якщо у базисному 2021 році на країни Південної Америки припадало 1% сукупного експорту та 1,10% імпорту України, то за підсумками 2024 року спостерігається їх маргіналізація до рівня 0,20% та 0,01% відповідно. Така регресивна динаміка є прямою проєкцією логістичної детермінанти: блокування ключових чорноморських портів та руйнування звичних ланцюгів постачання фактично заблокували доступ до географічно віддалених ринків, що змусило українських експортерів до вимушеного «френдшорингу» та переорієнтації на сухопутні маршрути країн ЄС.

Разом із тим кількісне скорочення обсягів торгівлі не нівелює стратегічної значущості окремих регіональних лідерів. Ключовими вузлами торговельної взаємодії залишаються найбільші економіки Південної Америки – Бразилія та Аргентина. Бразилія як потужна нова індустріальна економіка та Аргентина з її значним аграрно-ресурсним потенціалом

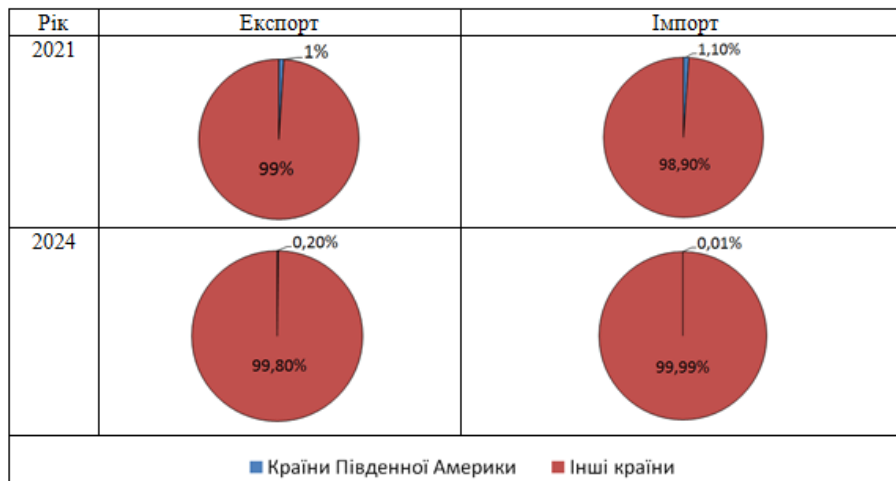

Рис. 1. Динаміки питомої ваги Південної Америки в загальній структурі зовнішньої торгівлі України, 2021–2024 рр. [10]

формують об’єктивне підґрунтя для структурної комплементарності торговельних потоків. Взаємодоповнюваність інтересів простежується у критичних для обох сторін сферах: постачанні мінеральних добрив, продукції машинобудування та агропромислового комплексу.

Отже, сучасна конфігурація торговельних відносин України з державами Південної Америки перебуває у стані глибокої трансформації під тиском екзогенних шоків. Попри мінімальну частку в загальному товарообігу, виявлені регіональні відмінності вказують на збереження потенціалу для майбутньої реконфігурації зв’язків у межах

«коридору можливостей», що потребує детальнішої декомпозиції товарної структури експорту та імпорту в розрізі окремих країн-партнерів.

Детальніший аналіз вартісних показників торговельної взаємодії дозволяє глибше оцінити масштаби трансформаційних процесів (рис. 2).

Статистичні дані свідчать, що базисний 2021 рік характеризувався відносно збалансованим співвідношенням експортно-імпорتنих операцій: обсяги українського експорту становили 684038 тис. дол., тоді як імпорт із країн Південної Америки сягав 781873,8 тис. дол. Проте початок повномасштабної росій-

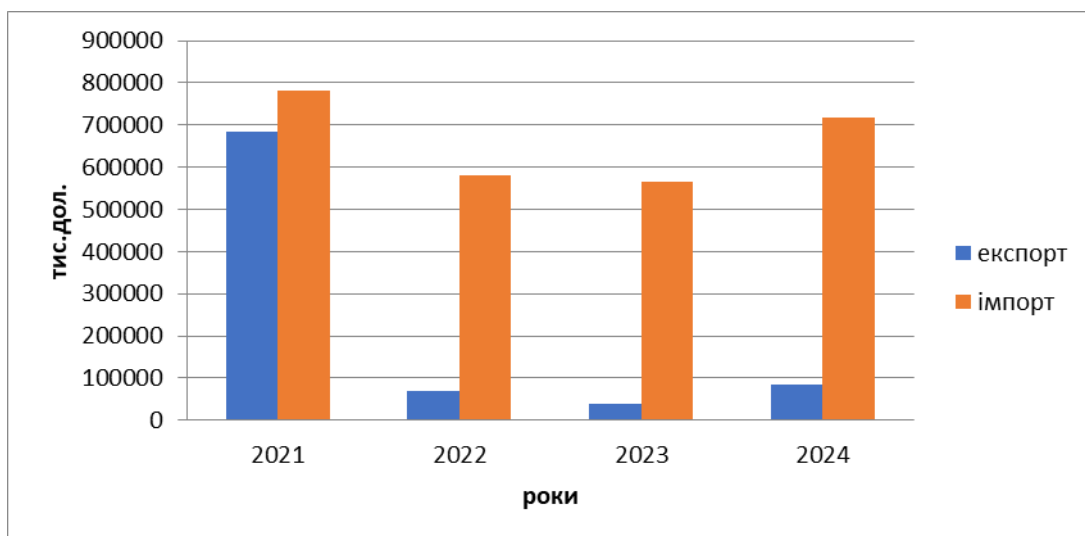

Рис. 2. Динаміка показників експорту-імпорту України з країнами Південної Америки за період 2021–2024 рр. [10]

ської агресії у 2022 році спровокував стрімку деградацію експортних можливостей України на цьому напрямі. Протягом першого року війни обсяги експорту обвалилися майже в 10 разів, досягнувши свого мінімуму у 2023 році. Така від’ємна динаміка пояснюється поєднанням двох факторів: фізичним руйнуванням експортоорієнтованих потужностей (металургія, хімічна промисловість) та блокуванням глибоководних портів Чорного моря, які були єдиним економічно рентабельним шляхом доставки товарів до атлантичного узбережжя Південної Америки.

Натомість імпорт продемонстрував значно вищу резильєнтність. Попри логістичні труднощі, скорочення імпорту у 2022–2023 роках було помірним, що зумовлено критичною залежністю окремих секторів української економіки від південноамериканської сировини та продовольчих товарів, заміна яких на інших ринках була неможливою. Особливий науковий інтерес викликають прогнозні дані 2024 року, які вказують на початок відновлювальної динаміки. Зростання експорту та суттєве відновлення імпорту (що майже наближається до довоєнних показників) свідчить про успішну адаптацію логістичних ланцюгів до нових умов, зокрема через вико-

ристання альтернативних європейських портів хабів та поступове відновлення роботи «морського коридору» України. Таким чином, 2024 рік можна вважати точкою перелому, де деструктивна фаза трансформації змінюється фазою стабілізації та пошуку нових форматів взаємодії.

Деталізація експортних потоків у розрізі окремих країн Південної Америки (рис. 3) дозволяє виявити суттєву геопросторову асиметрію реакції регіональних ринків на воєнні виклики. До повномасштабного вторгнення (2021 р.) ключовими векторами української експансії виступали Колумбія, Бразилія та Перу, які сукупно акумулювали левову частку вітчизняного експорту до регіону. Зокрема, Колумбія демонструвала найвищі показники, що робило її стратегічним хабом для української продукції на півночі континенту. Період 2022–2023 рр. позначився майже синхронним обвалом поставок до більшості країн, проте динаміка цього процесу мала свої особливості: 1) «риночний колапс» зафіксовано на напрямках Перу, Аргентини та Суринаму, де обсяги торгівлі скоротилися до маргінальних значень. Це підтверджує тезу про високу чутливість віддалених ринків до розриву морських логістичних ланцюгів; 2) відносна адаптивність

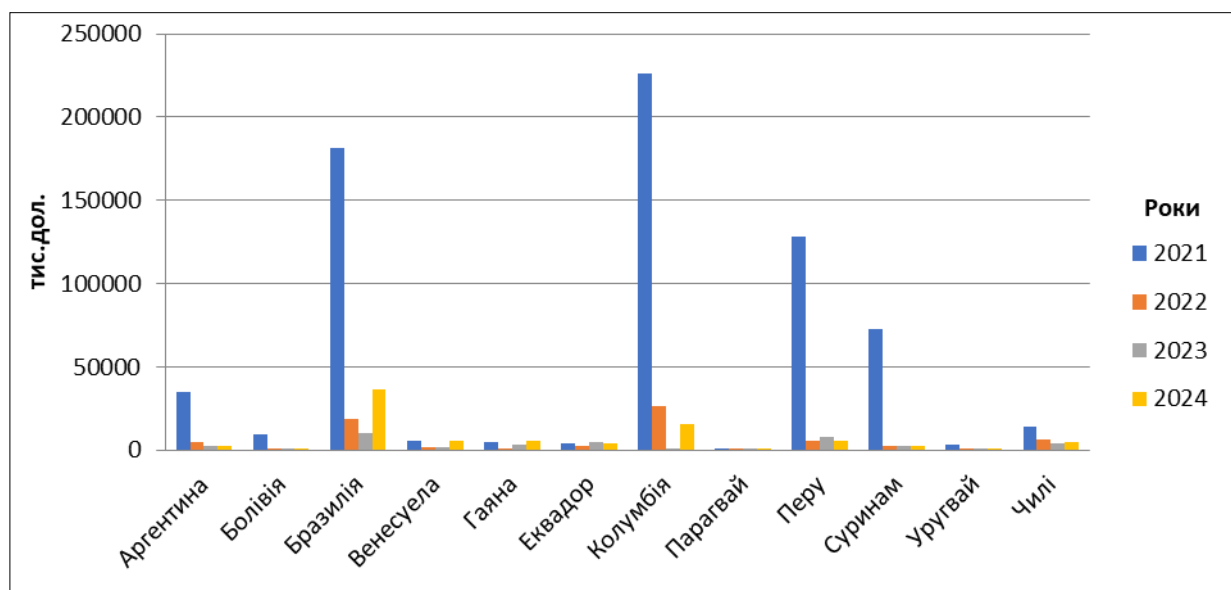

Рис. 3. Динаміка структури експорту України з країнами Південної Америки за 2021–2024 рр. [10]

простежувалася у відносинах із Бразилією та Колумбією. Попри значне падіння порівняно з 2021 роком, ці країни зберегли статус основних партнерів навіть у найкритичніші періоди, що свідчить про наявність стійких міжгалузевих зв'язків, які важко замістити.

Особливу увагу привертає конфігурація показників 2024 року. На тлі загальної стагнації чітко виділяється лідерство Бразилії, де спостерігається найбільш виражена тенденція до відновлення експорту. Це корелює з положеннями Комунікаційної стратегії МЗС та підтверджує статус Бразилії як головної «точки росту» в регіоні. Водночас Колумбія, хоча і демонструє певні ознаки поживлення, все ще значно поступається своїм довоєнним показникам, що вказує на зміну регіональної ієрархії пріоритетів України.

Цікавим є феномен «малих ринків» (Гаяна, Еквадор, Венесуела), де обсяги експорту залишаються стабільно низькими, але майже не зазнали коливань протягом 2021–2024 рр. Це дозволяє припустити, що торгівля з цими країнами базується на нішевих поставках малогабаритних товарів, які менше залежать від масштабних фрахтових перевезень.

Таким чином, географічна структура експорту протягом досліджуваного періоду

трансформувалася від багатовекторної присутності до концентрації навколо «Бразильського локомотива», що визначатиме контури української економічної присутності в Південній Америці у середньостроковій перспективі.

Географічна декомпозиція імпорتنих операцій (рис. 4) демонструє значно вищу стійкість структури порівняно з експортним вектором, що підтверджує гіпотезу про критичну залежність національного ринку від певних груп південноамериканських товарів.

Аналіз рис. 4 демонструє, що беззаперечним лідером за обсягами постачання в Україну залишається Бразилія. Хоча вартісні показники імпорту з цієї країни зазнали корекції у 2022–2023 рр. (зниження з понад 380 тис. дол. до приблизно 200 тис. дол.), у 2024 році простежується активне відновлення обсягів. Це свідчить про стабільність попиту на бразильську продукцію (зокрема, мінеральну сировину та агротовари) та успішну реконфігурацію логістики через європейські порти.

Окремої уваги заслуговують такі регіональні тренди:

1. «Еквадорський вектор». Імпорт з Еквадору продемонстрував унікальну динаміку – після незначного спаду в перший рік війни показники 2024 року перевищили довоєн-

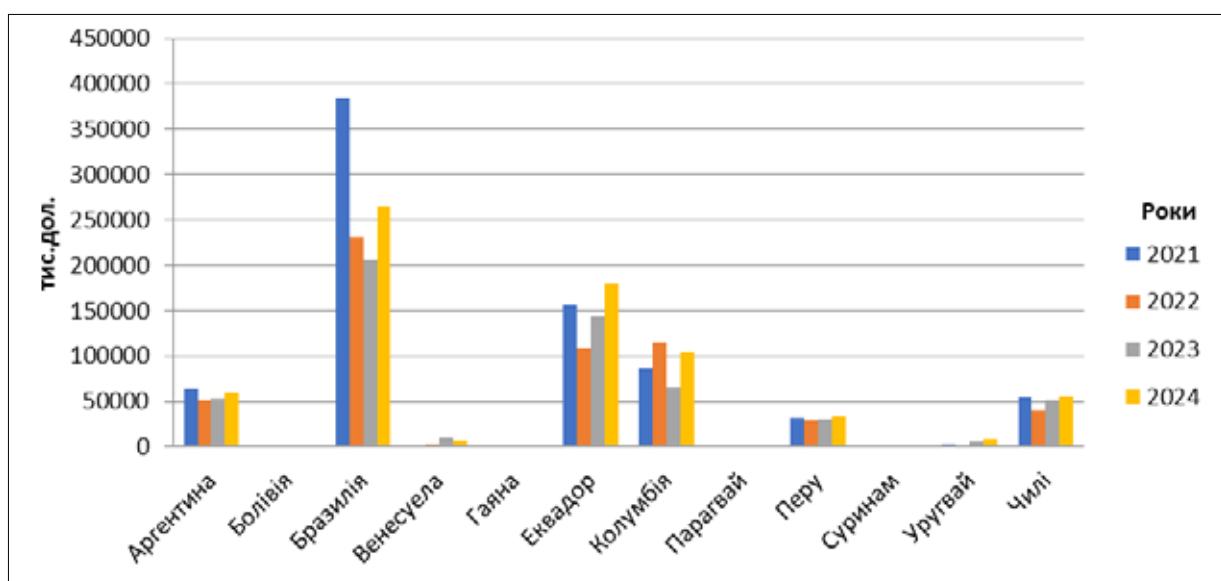

Рис. 4. Динаміка структури імпорту України з країнами Південної Америки за 2021–2024 рр. [10]

ний рівень 2021 року. Це пояснюється специфікою товарної номенклатури (переважно продовольча група, банани), попит на яку в Україні залишається нееластичним навіть у кризові періоди.

2. Стабільність «середніх партнерів». Аргентина, Колумбія та Чилі демонструють відносно рівномірний профіль імпорту протягом усіх чотирьох років. На відміну від експорту, який у ці країни фактично зупинявся, імпортні потоки не переривалися, що вказує на пріоритетність збереження критичного імпорту для забезпечення внутрішнього споживання та промислових потреб України.

3. Периферійні ринки. Поставки з Перу та Уругваю характеризуються низькою волатильністю, що свідчить про сталі нішеві зв'язки, на які безпекові детермінанти мали обмежений вплив.

Таким чином, структура імпорту виявляє значно меншу вразливість до логістичного колапсу, ніж експорт. Це зумовлено тим, що для імпортера вартість «вхідної» логістики, хоч і зросла, була закладена в ціну для споживача, тоді як для експортера зростання фрахту часто робило українську продукцію

неконкурентоспроможною на ринках Південної Америки. Отже, імпортний вектор став стабілізуючим фактором, що утримував загальний каркас зовнішньоекономічних зв'язків України з регіоном у найбільш турбулентні роки.

Наступним етапом комплексного дослідження є картографічна візуалізація динаміки зовнішньої торгівлі, яка дозволяє оцінити просторову реконфігурацію зв'язків України з регіоном Південної Америки у 2021–2024 рр. (рис. 5).

Паралельні карти рис. 5 наочно демонструють не лише вартісні обсяги по кожній країні, а й відносну значущість партнерів у структурі вітчизняного товарообігу. Аналіз просторових даних дозволяє виділити декілька ключових трендів:

1. Дифузія та концентрація експорту. На старті періоду (2021 р.) простежуємо широку географічну присутність українських товарів з потужними осередками в Колумбії та Бразилії. Проте динаміка 2022–2024 рр. свідчить про значне «стиснення» експортного простору. Лише Бразилія та Колумбія підтверджують роль стратегічних плацдармів, тоді

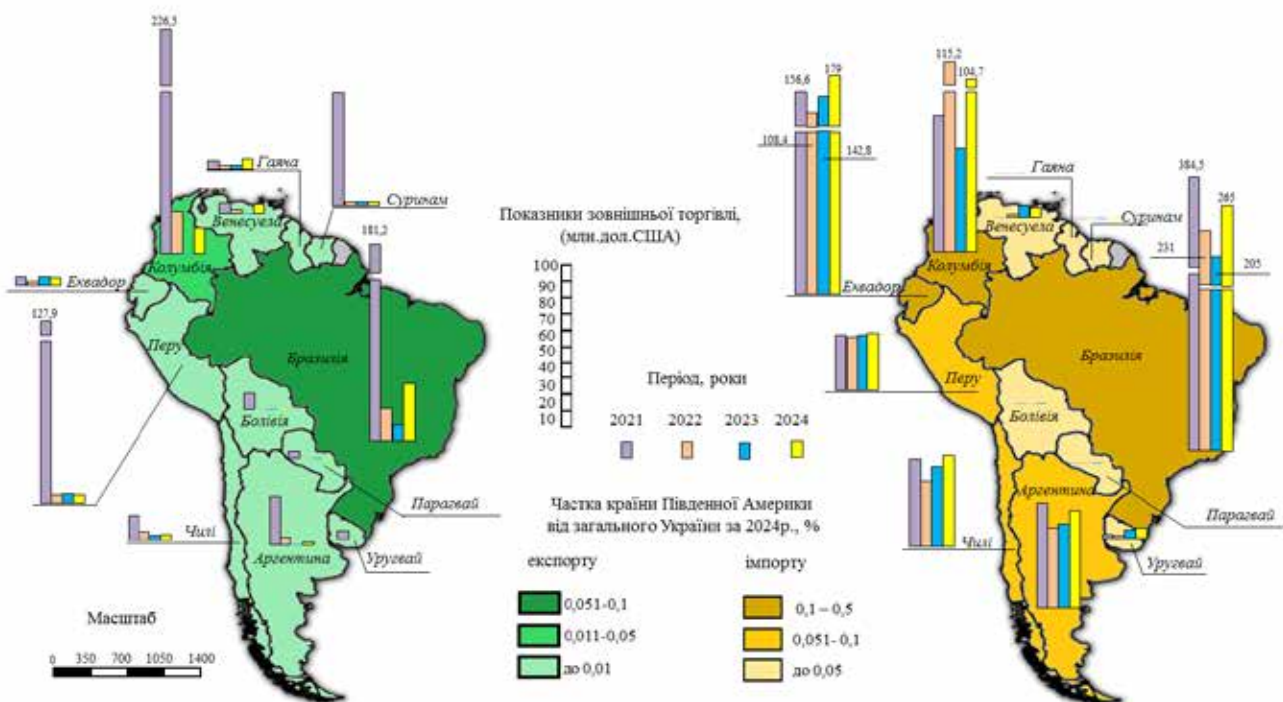

Рис. 5. Динаміка зовнішньої торгівлі товарами країн Південної Америки з Україною за 2021–2024 рр. [10]

як більшість країн континенту перейшли до категорії, для якої торгівля набула спорадичного характеру.

2. Регіональна стійкість імпорту. Карта імпорту демонструє зовсім іншу картину – вищу щільність зв'язків та збереження активності навіть у віддалених частинах континенту.

Виокремлюється «Південноамериканський торговельний трикутник» у складі Бразилії, Еквадору та Аргентини, які у 2024 році демонструють високу питому вагу від загального імпорту України. Особливо помітною є роль Еквадору, для якого в 2024 році простежується перевищення довоєнних показників, що робить цю країну ключовим логістичним вузлом імпорту продовольчої групи.

3. Географічна ієрархія. Візуалізація підтверджує формування чіткої ієрархічної структури. Бразилія виступає абсолютним ядром регіону в обох напрямках торгівлі. Колумбія залишається критично важливим партнером на півночі, а Аргентина та Чилі формують стабільну зону взаємодії на півдні.

Синтез картографічних даних на рис. 5 дозволяє стверджувати, що, попри загальне скорочення масштабів співпраці, відбулася географічна кристалізація відносин: Україна відійшла від розпорошених контактів на користь концентрації зусиль на найбільш резильєнтних та стратегічно важливих ринках, які забезпечують продовольчу та ресурсну безпеку держави в умовах війни.

Завершальний етап аналізу базується на дослідженні товарної структури експорту та імпорту (рис. 6), що дозволяє ідентифікувати галузеві пріоритети та рівень технологічної складності взаємодії.

Аналіз експортного профілю України до країн Південної Америки свідчить про домінування декількох ключових секторів, що варіюються залежно від країни-партнера: 1) продукція хімічної промисловості залишається критично важливою статтею експорту, насамперед на ринку Бразилії, що корелює з високим попитом агрогіганта на добрива, а також на ринках Парагваю і Болівії; 2) при-

сутність високотехнологічної групи товарів (машини, обладнання та механізми) найбільш виражена в експорті до Уругваю, Болівії та Чилі. В експорті до Аргентини ця група присутня в помірних обсягах, поступившись лідерством хімічній продукції (полімерним матеріалам, пластмасам, каучуку, гуми) та металам і виробам з них. Водночас у структурі експорту до Колумбії та Перу нині домінують недорогочінні метали та вироби з них; 3) продукція рослинного походження та жири/олії становлять основу експорту до північних ринків регіону (Гаяни, Суринаму, Венесуели), що підкреслює стійку роль України як глобального продовольчого донора навіть у кризових умовах.

Товарна структура імпорту відзначається значно вищою концентрацією на продукції агропромислового комплексу, що має стратегічне значення для внутрішнього споживчого ринку: 1) продукти рослинного походження є домінуючою групою в імпорті з Еквадору (банани) та Колумбії, що підтверджує «жорстку» прив'язку українського ритейлу до цих постачальників; 2) живі тварини та продукти тваринного походження мають помітну питому вагу в поставках з Аргентини, Уругваю, Еквадору, Чилі, Венесуели, формуючи базу для м'ясопереробної галузі України; 3) готові харчові продукти посідають вагому частку в імпорті з Гаяни, Чилі та Бразилії, що вказує на роль регіону в диверсифікації джерел постачання продовольчих товарів з високою доданою вартістю та підтримці стабільності внутрішнього споживчого попиту в умовах воєнного стану.

Варто відзначити появу у структурі імпорту 2024 року частки зброї та боєприпасів, що є прямим наслідком безпекової трансформації та активізації військово-технічного співробітництва, передбаченого новою Комунікаційною стратегією МЗС.

Отже, товарна структура (рис. 6) демонструє перехід від широкого асортименту до сегментованої взаємодії. Україна виступає постачальником промислових та хімічних ресурсів, натомість імпортує переважно продовольчу та мінеральну сировину. Така

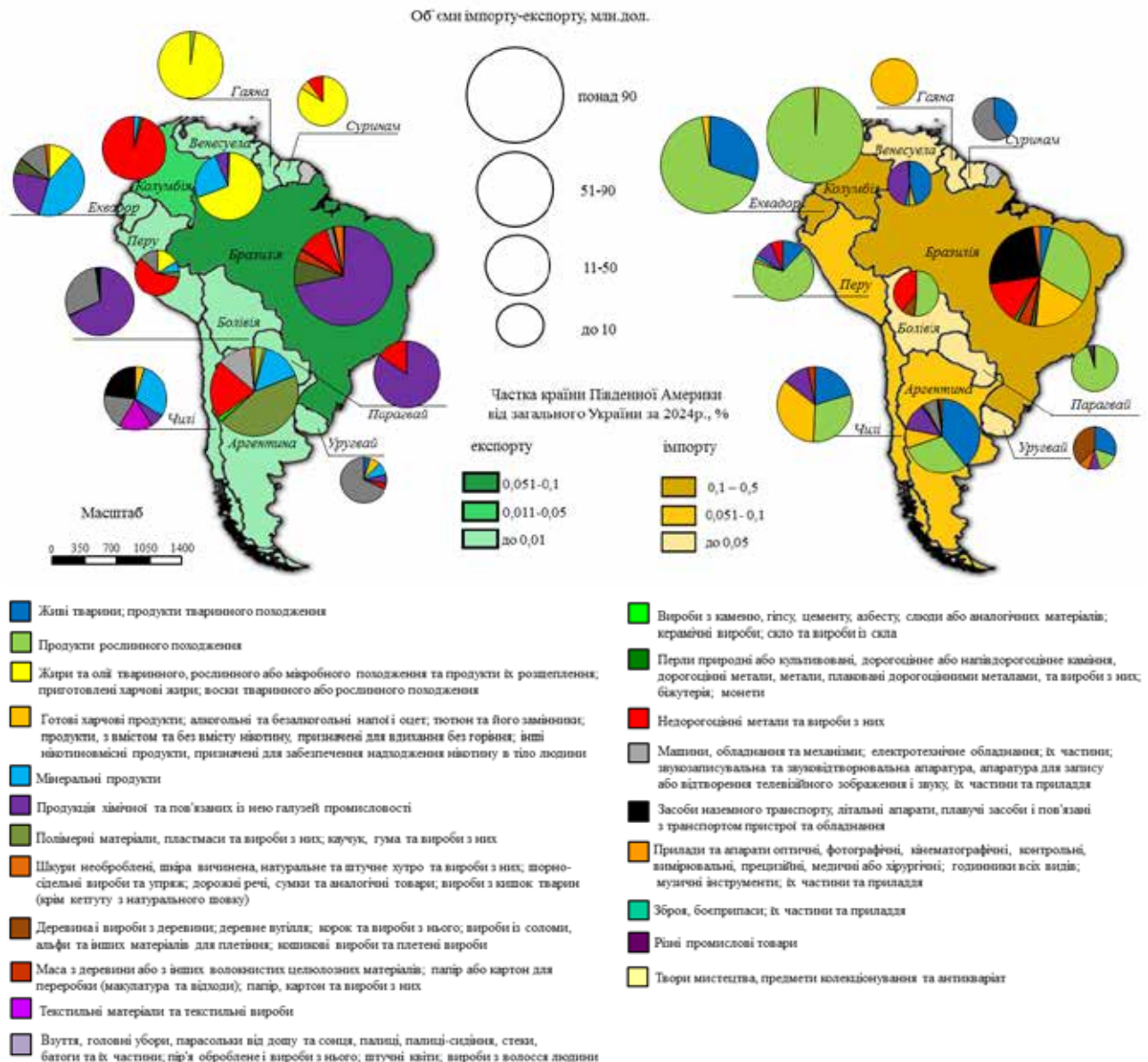

Рис. 6. Товарна структура експортно-імпортних зв'язків України з країнами Південної Америки за 2021–2024 рр. [10]

модель «сировинно-технологічного обміну» є фундаментом для подальшої розбудови стратегічного партнерства, де критична залежність сторін одна від одної стає гарантом стабільності відносин у турбулентних умовах.

Висновки. Проведене дослідження дозволило здійснити теоретичне узагальнення трансформацій зовнішньоекономічної діяльності України на південноамериканському векторі та сформулювати такі висновки:

1. Класифіковано ключові детермінанти трансформації торговельних зв'язків, які розподілено на три рівні:

- геополітичний (безпекові шоки та зміна векторів партнерства);
- інфраструктурно-логістичний (блокування глибоководних портів Чорного моря та вимушена інтернаціоналізація логістики через європейські хаби);
- структурно-економічний (зміна попиту на критичний імпорт та адаптація експортної номенклатури до умов воєнного часу).

Саме поєднання цих чинників зумовило перехід від моделі інерційного розвитку до моделі кризової адаптивності.

2. Доведено зміну архітектури регіональної присутності України, що виявилася

у переході від розсіяної експозиції до вузлової концентрації. Якщо у довоєнний період (2021 р.) спостерігалася тенденція до розширення географії, то воєнний період (2022–2024 рр.) призвів до кристалізації відносин навколо «країн-стабілізаторів» (Бразилія) та «логістичних вікон» (Еквадор, Колумбія). Виявлено феномен «резильєнтності агроімпорту», де критична потреба у продовольчій сировині нівелювала зростання логістичних витрат.

3. Ідентифіковано якісну трансформацію товарної структури, яка еволюціонувала від суто комерційного обміну до стратегічно-ресурсної комплементарності. Встановлено, що торгівля з регіоном втратила характер випадкових транзакцій, натомість набула ознак «безпекової диверсифікації», що підтверджується появою нових сегментів військово-технічного та цифрового співробітництва у 2024 році.

4. Обґрунтовано гео економічну значущість Південної Америки як ключового елемента нової стратегії виходу України за межі європейського ринку. Регіон перестав бути периферійним і трансформувався у критично важливий альтернативний простір, де Україна реалізує суб'єктність не лише як експортер, а як гарант глобальної продовольчої безпеки (через програму «Grain from Ukraine»). Це створює платформу для формування сталих трансрегіональних альянсів із державами, що розвиваються.

5. Узагальнено, що повоєнне відновлення торговельних зв'язків залежатиме від подолання «логістичного бар'єру» шляхом створення спільних підприємств у морських хабах та інтенсифікації цифрової кооперації. Це дозволить змістити акцент із сировинного експорту на постачання продукції з високою доданою вартістю, що відповідає інтересам модернізації національної економіки.

Література

1. Гьос К., Беккерс Е. Вплив геополітичних конфліктів на торгівлю, зростання та інновації: ілюстративне симуляційне дослідження. VoxEU, CEPR. 2022. URL: <https://cepr.org/voxeu/columns/impact-geopolitical-conflicts-trade-growth-and-innovation-illustrative-simulation> (дата звернення: 21.02.2026). DOI: <https://doi.org/10.30875/25189808-2022-9>
2. Осташко Т.О. Багатополярність світової торгівлі: виклики і «коридор можливостей» для України. *Економіка і прогнозування*. 2021. № 4. С. 106–122. DOI: <https://doi.org/10.15407/eip2021.04.29>
3. Вплив війни на зовнішню торгівлю України / Н. Гапак, Я. Бойко, Я. Алмашій, Е. Сіреті. *Наукові перспективи*. 2023. № 8 (27). С. 9–20. DOI: [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-8\(27\)-9-20](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-8(27)-9-20)
4. Україна та Латинська Америка: партнерство в умовах нової геополітичної реальності : аналітична доповідь. Рада зовнішньої політики «Українська призма». 2024. URL: <http://prismua.org> (дата звернення: 21.02.2026).
5. Бойко В.В. Гіганти Глобального Півдня та посилення їх ролі у світі. *Політикус*. 2025. № 1. С. 153–162. DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-1.24>
6. Люк Т.В., Горбатюк П.П. Позиціонування України в Латинській Америці: проблеми та перспективи. *Вісник Львівського університету. Серія : Філософсько-політологічні студії*. 2024. Вип. 52. С. 352–362. DOI: <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.44>
7. Антощенкова В., Семперович І. Основи глобального продовольчого забезпечення. *Економіка та суспільство*. 2024. Вип. 59. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3385> (дата звернення: 21.02.2026). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-26>
8. Комунікаційна стратегія «Україна – держави Латинської Америки і Карибського басейну» на 2024–2026 роки : затв. М-вом закордон. справ України. Київ, 2024. 14 с. URL: <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/ukraine-derzhavi-latinskoi-ameriki-ta-karibskogo-baseynu.pdf> (дата звернення: 21.02.2026).
9. Grain from Ukraine : офіційний портал гуманітарної програми. URL: https://www.president.gov.ua/storage/j-files-storage/01/18/37/95834863f683f1df63964925769742c3_1669460252.pdf (дата звернення: 21.02.2026).
10. Державна служба статистики України : офіційний сайт. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 21.12.2025).

References

1. Hos, K., & Bekkers, E. (2022). Vplyv heopolitychnykh konfliktiv na torhivliu, zrostannia ta innovatsii: iliustratyvne symuliatyivne doslidzhennia [The impact of geopolitical conflicts on trade, growth and innovation: an illustrative simulation study]. VoxEU, CEPR. Retrieved from: <https://cepr.org/voxeu/columns/impact-geopolitical-conflicts-trade-growth-and-innovation-illustrative-simulation> <https://doi.org/10.30875/25189808-2022-9> [in Ukrainian].
2. Ostashko, T.O. (2021). Bahatopoliarnist svitovoi torhivli: vyklyky i «korydor mozhlyvostei» dlia Ukrainy [Multipolarity of world trade: challenges and a “window of opportunity” for Ukraine]. *Ekonomika i prohnozuvannia – Economy and forecasting*, 4, 106–122. <https://doi.org/10.15407/eip2021.04.29> [in Ukrainian].
3. Hapak, N., Boiko, Ya., Almashii, Ya., & Siheti, E. (2023). Vplyv viiny na zovnishniu torhivliu Ukrainy [The impact of war on Ukraine’s foreign trade]. *Naukovi perspektyvy – Scientific perspectives*, 8(27), 9–20. [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-8\(27\)-9-20](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-8(27)-9-20) [in Ukrainian].
4. Ukraina ta Latynska Ameryka: partnerstvo v umovakh novoi heopolitychnoi realnosti: analitychna dopovid [Ukraine and Latin America: partnership in the conditions of new geopolitical reality: analytical report]. (2024). Rada zovnishnoi polityky «Ukrainska pryzma». Retrieved from: <http://prismua.org> [in Ukrainian].
5. Boiko, V.V. (2025). Hihanty Hlobalnoho Pivdnia ta posylennia yikh roli u sviti [Giants of the Global South and strengthening their role in the world]. *Politykus – Politicus*, 1, 153–162. <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-1.24> [in Ukrainian].
6. Liuk, T.V., & Horbatiuk, P.P. (2024). Pozytsionuvannia Ukrainy v Latynskii Amerytsi: problemy ta perspektyvy [Positioning of Ukraine in Latin America: problems and prospects]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya: Filozofsko-politohichni studii – Bulletin of Lviv University. Series: Philosophical and Political Studies*, 52, 352–362. <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.44> [in Ukrainian].
7. Antoshchenkova, V., & Semperovych, I. (2024). Osnovy hlobalnoho prodovolchoho zabezpechennia [Fundamentals of global food security]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society*, 59. Retrieved from: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3385> <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-26> [in Ukrainian].
8. Komunikatsiina stratehiia «Ukraina – derzhavy Latynskoi Ameryky i Karybskoho baseinu» na 2024–2026 roky [Communication strategy “Ukraine – Latin American and Caribbean states” for 2024–2026]. (2024). Ministerstvo zakordonnykh sprav Ukrainy. Kyiv. Retrieved from: <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/ukraina-derzhavi-latynskoi-ameriki-ta-karybskogo-baseynu.pdf> [in Ukrainian].
9. Grain from Ukraine: ofitsiinyi portal humanitarnoi prohramy [Grain from Ukraine: official portal of the humanitarian program]. Retrieved from: https://www.president.gov.ua/storage/j-files-storage/01/18/37/95834863f683f1df63964925769742c3_1669460252.pdf [in Ukrainian].
10. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy: ofitsiinyi sait [State Statistics Service of Ukraine: official website]. Retrieved from: <https://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 28.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 02.03.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.05.2026

UDC 551.58+911.2(4-11)

DOI <https://doi.org/10.32782/2786-5843/2026-2-4>

A HÓTAKARÓS IDŐSZAK VÁLTOZÁSÁNAK VIZSGÁLATA KÁRPÁTALJA TÉRSÉGÉBEN AZ 1961–2010-ES IDŐSZAKBAN GEOINFORMATIKAI MÓDSZEREKKEL

Molnár József Jozhefovich

PhD, Földrajztudományok Kandidátusa, Docens,

Földrajz és Turizmus Tanszék vezetője,

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem, Beregszász, Ukrajna

ORCID ID: 0000-0002-5178-0305

Molnár D. István Stefanovich

PhD, Docens,

Földrajz és Turizmus Tanszék,

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem, Beregszász, Ukrajna

ORCID ID: 0000-0003-2959-9136

Szabó Bence Fedorovich

Egyetemi Hallgató, BSc III. Évfolyam,

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem, Beregszász, Ukrajna

ORCID ID: 0009-0002-4585-2656

***A kutatás aktualitása:** az éghajlat melegedése és az azzal összefüggő jelenségek, mint a hótakaró változása, korunk legfontosabb környezeti problémái közé lépett elő mind globális, mind regionális szinten. **A kutatás tárgya:** a hótakaró tartósságának a változása Kárpátalja térségében az utóbbi évtizedekben. **A kutatás célja:** feltárni a hótakaró változásának regionális sajátosságait Kárpátalján az 1961–2010-es időszak folyamán, illetve azonosítani azok lehetséges okait. **Módszerek:** elsősorban matematikai-statisztikai módszereket alkalmaztunk, kiemelten trendelemzést, valamint jelentős szerepet kaptak a kartográfiai ábrázolási és elemzési módszerek. **Eredmények:** A lineáris trendelemzés a vizsgált évtizedekre vonatkozóan a térségben elsősorban a hótakaró tavaszi elolvadásának a dátumában talált szignifikáns trendet, amely a hegyvidéken került számottevően korábbra. Az első hólepel kialakulásának az őszi időpontja ugyanakkor jelentősen nem változott. A hótakarós napok számának a változása, bár jelentős volt, de a terület nagy részén szintén nem bizonyult szignifikánsnak, ami az évek közötti nagy változékonysággal függhetett össze. **Gyakorlati jelentősége:** a kapott eredmények elősegíthetik az éghajlatváltozás következményeinek, így a hótakaró változásának a jobb megértését, az előrejelzések fejlesztését és a következményekhez való jobb alkalmazkodást. **Következtetések:** a hótakarós napok száma Kárpátalja térségében is változik, bár a változások térben és időben jelentősen eltérhetnek. **A továbblépés lehetőségei:** az eredmények jó alapot biztosítanak a további elemzésekhez, többek között a hótakaró vastagságának a vizsgálatához, illetve a kutatások kiterjesztéséhez térben és időben.*

***Kulcsszavak:** éghajlatváltozás, hótakaró, Kárpátalja, lineáris trendek, kriging, GIS.*

АНАЛІЗ ЗМІНИ ТРИВАЛОСТІ СНІГОВОГО ПОКРИВУ НА ЗАКАРПАТТІ ПРОТЯГОМ 1961–2010 РОКІВ ЗА ДОПОМОГОЮ ГЕОІНФОРМАЦІЙНИХ МЕТОДІВ

Молнар Йосип Йозефович

кандидат географічних наук, доцент,

завідувач кафедри географії та туризму,

Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II, м. Берегове, Україна

ORCID ID: 0000-0002-5178-0305

Молнар Д Стефан Стефанович

PhD, доцент,

доцент кафедри географії та туризму,

Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II, м. Берегове, Україна

ORCID ID: 0000-0003-2959-9136

Сабов Бенце Федорович

здобувач вищої освіти,

Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II, м. Берегове, Україна

ORCID ID: 0009-0002-4585-2656

***Актуальність дослідження:** потепління клімату та пов'язані з ним явища, як-от зміна снігового покриву, вийшли на передові позиції серед екологічних проблем сучасності як у глобальному, так і в регіональному масштабі. **Предмет дослідження:** зміна тривалості снігового покриву на Закарпатті та в його околицях за останні десятиріччя. **Мета дослідження** – розкрити регіональні особливості зміни снігового покриву на Закарпатті протягом 1961–2010 років, виявити їх можливі причини. **Методи дослідження:** основними виступили методи статистичного аналізу, передусім трендовий аналіз, також значну роль відведено картографічним методам зображення та аналізу. **Результати дослідження:** аналізи виявили значимі лінійні тренди передусім у датах весняного розтанення снігового покриву за 1961–2010 роки, які особливо в гірських регіонах Карпат стали наступати раніше. Водночас осіння дата утворення першого снігового покриву суттєво не змінилася. Зміна кількості днів зі сніговим покривом, хоча й була чималою, також не була значимою на більшій частині території, що може бути пов'язано з високою мінливістю між роками. **Практичне значення:** отримані результати можуть допомогти краще зрозуміти наслідки зміни клімату, зокрема зміни снігового покриву, покращити прогнози та краще адаптуватися до наслідків. **Висновки:** кількість днів зі сніговим покривом змінюється і в Закарпатській області, але зміни можуть суттєво відрізнятися в просторі та часі. **Перспектива подальших досліджень:** результати можуть послужити основою для подальшого аналізу, включно з вивченням товщини снігового покриву та розширенням досліджень у просторі та часі.*

***Ключові слова:** зміна клімату, сніговий покрив, Закарпаття, лінійні тренди, крігінг, ГІС.*

ANALYSIS OF VARIATIONS IN SNOW COVER IN THE TRANSCARPATHIAN REGION BETWEEN 1961 AND 2010 USING GIS METHODS

Molnár Yosyp Yozhefovych

PhD in Earth Sciences, Associate Professor,

Head of the Department of Geography and Tourism,

Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian University, Berehove, Ukraine

ORCID ID: 0000-0002-5178-0305

Molnár D Stefan Stefanovych

PhD in Earth Sciences, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Geography and Tourism,

Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian University, Berehove, Ukraine

ORCID ID: 0000-0003-2959-9136

Sabov Bentse Fedorovych

Higher Education Student,

Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian University, Berehove, Ukraine

ORCID ID: 0009-0002-4585-2656

***Relevance of the study:** Climate warming and related phenomena, such as changes in snow cover, have become among the most important environmental problems of our time at both global and regional scales. **Subject of the study:** Changes in the duration of snow cover in the Transcarpathian region over recent decades. **Aim of the study** – to*

reveal the regional characteristics of snow-cover changes in Transcarpathia during 1961–2010 and to identify their possible causes. **Methods:** The study primarily applied mathematical and statistical methods, with an emphasis on trend analysis; cartographic methods of visualization and spatial analysis also played a significant role. **Results:** Trend analysis for the study period revealed a statistically significant linear trend primarily in the timing of spring snowmelt, with melt dates occurring markedly earlier in mountainous areas. In contrast, the autumn onset of the first snow cover did not change significantly. Although the number of snow-cover days changed substantially, this change was not statistically significant across most of the study area, which may be attributable to strong interannual variability. **Practical significance:** The findings contribute to a better understanding of the impacts of climate change – particularly snow-cover change – and may support improved forecasting and adaptation. **Conclusions:** The number of days with snow cover is changing in Transcarpathia region, but the changes may differ substantially across space and time. Future research directions: The results provide a basis for further analyses, including assessments of snow depth, and for extending the study in both spatial and temporal scope.

Keywords: climate change, snow cover, Transcarpathia, linear trends, kriging, GIS.

Problémafelvetés. A globális felmelegedés napjainkban a szakmai érdeklődésen túl széleskörű társadalmi-politikai diskurzus tárgyává vált, annak minden kedvező és kedvezőtlen hozadékával együtt. A felmelegedés ténye jól adatolva van, és határozott álláspontot fogalmazott meg a kérdésben az Éghajlatváltozási Kormányközi Testület (IPCC) több jelentése is, amely annak globális lineáris trendjét $0,74^{\circ}\text{C}$ -ban határozta meg az 1906–2005-ös évszázadra [1], a 2011–2020-as évtized átlaghőmérsékletét pedig $1,09^{\circ}\text{C}$ -kal becsülte magasabbra az 1850–1900-as bázisidőszakhoz viszonyítva [2: 4]. A hőmérséklet módosulás okai, következményei, valamint jövőbeli alakulása azonban nem ennyire egyértelműek, további vizsgálatokat igényelnek.

Ugyancsak sok a bizonytalanság a többi éghajlati elem változása kérdésében, bár ezek is jelentős hatást gyakorolhatnak a mindennapi életünkre és a gazdaságra. Ilyen a hótakaró tartóssága és vastagsága, melynek változása a síturizmus számára jelenthet veszélyforrást [3]. A hótakaró maga is éghajlatalakító tényező, így a visszahúzódása – pozitív visszacsatolási folyamatok következtében – tovább fokozhatja a megindult felmelegedést [4]. A meglévő bizonytalanság tág teret biztosít az ezirányú kutatómunkának. Ennek keretébe illeszkedik tanulmányunk is, amely a hótakaró változásaira fókuszál Kárpátalja térségében az utóbbi évtizedekben.

A releváns publikációk áttekintése.

A hótakaró az éghajlat módosulásaira látványosan reagál, nem véletlen, hogy számos vizsgálat foglalkozott a változásaival

az utóbbi évtizedekben. Változatos volt mind a vizsgálatok területi, mind az időbeli, mind az elemzett paraméterek szerinti megoszlása.

Miközben a globális felmelegedés az utóbbi évtizedekben Földünk szinte minden régióját érintette, ha nem is azonos mértékben [2], a hótakaró módosulásai ennél változatosabb képet festenek. Ez azzal függhet össze, hogy a hótakaró vastagságát, víztartalmát, illetve tartósságát a hőmérsékleten kívül a téli hónapok csapadékmennyisége is jelentősen befolyásolja. A két meghatározó tényező közül a kevéssel 0°C alatti átlagos téli hőmérsékletű területeken a felmelegedés hatása dominál, csökkenő trendeket produkálva a hótakaró jellemzőiben. A jócskán 0°C alatti téli középhőmérsékletek régióiban viszont az egyelőre mérsékelt hőmérséklet-emelkedés nem okoz jelentősebb hóolvadást, és inkább a magasabb hőmérsékletekkel összefüggő magasabb páratartalomból adódó, hó formájában jelentkező csapadéktöbblet hótakarót növelő hatása érvényesül. Ez magyarázza, például, a kontrasztot a norvég tengerpart hóborítottságának csökkenő, illetve a hegyvidék növekvő tendenciái között [5], vagy a hótakaró XXI. századi növekvő gyakoriságát Izlandon [6].

Összességében azonban a hóval borított időszak hossza az Északi féltekében 1982 és 2013 között szignifikánsan, évtizedenként átlagosan $1,04$ nappal csökkent, és vele párhuzamosan a hófödte terület is [7; 8]. Bár, elsősorban a hóborítás őszi korábbi kialakulásnak köszönhetően, Északkelet-Európában, Izlandon, Kelet-Ázsiában és Kanada közép-ső részén a hótakarós napok

száma a nevezett időszakban még némileg nőtt is [7].

A hótakaró vastagságának változása alapján Európa területileg megosztott volt az utóbbi évtizedekben: Közép-Európában a hóréteg vékonyodása, Északkelet-Európában ezzel ellentétes folyamatok domináltak [9]. Az egyes évek közötti jelentős változékonyság is nehezíti a trendek detektálását. Így, az 1952–2013-as időszakban Lengyelország területén a hótakaró vastagsága és a hótakarós időszak hossza általános csökkenése volt jellemző, de a trendek nem minden esetben bizonyultak szignifikánsnak [10]. A hótakaró paraméterei jelentős tér- és időbeli változékonyságot mutatnak Ukrajnában is, különösen a déli régiókban. Az ország északi részéről származó adatok viszont azt mutatják, hogy a hótakaró vastagsága az elmúlt évtizedekben szignifikánsan csökkent [11, p. 164]. A változékonyság nagyrészt a légkör makrocirkulációs rendszereinek a módosulásaival magyarázható [12].

Bolygónk nagyobb hegyvidékeinek a XXI. század elején alig több mint a felén csökkentek a hótakaró mutatói szignifikánsan, miközben helyenként (elsősorban a csapadékviszonyok módosulása következtében) azok szignifikánsan javultak. A Kárpátok nem tartoztak a kivételek közé: a téli hónapokra vonatkozóan a hótakaró szignifikáns csökkenése volt jellemző 2000 és 2018 között [13]. Azonban a csökkenés az általunk is vizsgált 1961–2010-es időszakban korántsem bizonyult az egész Kárpát-térségre jellemzőnek, jelentős térbeli változatosságot mutatva sok helyen nem volt szignifikáns [14].

Készült kifejezetten az Ukrán-Kárpátokra fókuszáló, az általunk is használt CARPATCLIM adatbázist használó, az 1961–2020-as időszakot felölelő munka is, amely a hótakaró vastagságát és tartósságát a magasság függvényében elemzi. A szerzők azt találták, hogy az alacsonyabb térszíneken a hótakaró vastagsága a várakozásnak megfelelően csökkent, viszont a magasabbakon növekedett [15; 16]. Hasonló tendenciákat mutattak az ausztriai és romániai meteorológiai állomások az utóbbi évtizedek

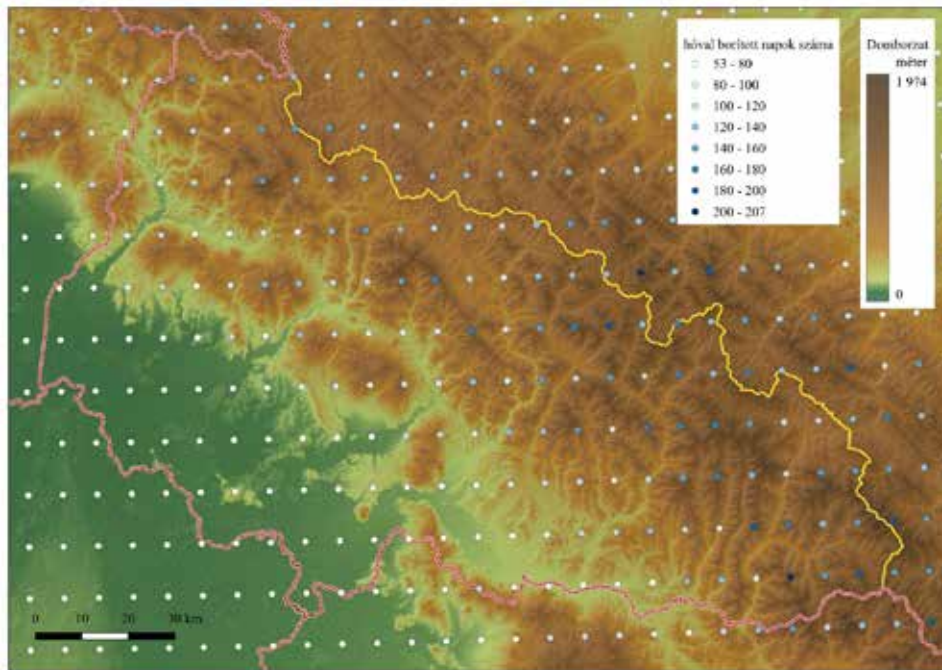
folyamán: a hótakarós napok száma és az átlagos hóvastagság általános csökkenése a 2000 m fölötti állomásoknál nem bizonyult szignifikánsnak, sőt, helyenként enyhe növekedés volt tapasztalható [3; 17].

A hótakaró változása számos következménnyel jár, így az olasz Alpokban kimutatták a hóban tárolt ekvivalens vízmennyiség ebből adódó csökkenését az 1991–2020 közötti időszakban, nemcsak alacsonyabb magasságban, hanem minden vizsgált magassági szinten, bár a szerzők megjegyzik, hogy az értékek erős évtizedes változékonyságot mutatnak [18]. Közvetlen gazdasági következményekkel is számolni kell: sok síparadicsomban már jelentősen rövidült a szezon, helyenként csak hóágyúzással (tehát pótlólagos befektetéssel) lehet biztosítani a népszerű téli sport feltételeit, továbbá a felmelegedéssel összhangban a probléma kiterjedése várható a magasabb térszínre [19; 20]. Azonkívül, a pozitív visszacsatolásos folyamatok eredményeként, a hótakaró csökkenése hozzájárulhat a felmelegedés gyorsulásához is [21].

Célkitűzés. Vizsgálataink célja a hótakaró sajátosságainak, illetve azok módosulásának a meghatározása volt Kárpátalja térségében az 1961–2010-es időszak folyamán. Választ kerestünk arra a kérdésre, hogy milyen lineáris trendek jellemezték a térségi hótakaró idősorait, hogyan változott a szezon első és utolsó havas napjának a dátuma.

Adatbázis és módszerek. A vizsgált térség kiválasztásánál alapvető szempont volt, hogy Kárpátalja és térsége egyaránt tartalmaz alföldi, hátsági és különböző tengerszint feletti magasságú, illetve eltérő kitettségű területeket, ami lehetővé teszi a hótakaró változásai felszíntől való függésének a feltárását is (1. ábra).

Az adatbázist a CARPATCLIM Kárpát-térségre készült, az 1961–2010-es időszakot lefedő $0,1 \times 0,1^\circ$ rácsfelbontású klímaadatbázisa szolgált [22; 23; 24]. A projekt célja a Kárpát-régió éghajlatának részletes tér- és időbeli vizsgálata volt harmonizált adatok és egységes módszertan alapján. Az adatbázis egységesítése

1. ábra. A vizsgálatba vont rácpontok elhelyezkedése Kárpátalja térségében (alaptérkép: NASA Open Data Portal 2025)

az Országos Meteorológiai Szolgálat (Magyarország) munkatársai által kifejlesztett adathomogenizálási (MASH) és interpolációs (MISH) eljárásokon alapult.

A MASH (Multiple Analysis of Series for Homogenization) módszer egy statisztikai alapú, referenciaállomásokkal dolgozó homogenizálási eljárás, amelyet éghajlati idősorok hibáinak, töréseinek, inhomogenitásainak feltárására és korrekciójára fejlesztettek ki. A módszer lényege, hogy egy vizsgált meteorológiai állomás adatait több környező, hasonló éghajlati jellegű referenciaállomással hasonlítja össze, majd ezek eltéréseit statisztikai tesztekkel elemzi. A MASH alapfeltételezése szerint egy potenciális törés a vizsgált idősorban akkor valószínű, ha az adott állomás és több referenciaállomás közötti különbségsorokban egyidejű, statisztikailag szignifikáns változás mutatkozik. A végső homogenizált idősor úgy jön létre, hogy a módszer a detektált törésekhez korrekciós tagokat rendel, ezáltal csökkenti a műszer-, költöztetési vagy megfigyelési változásokból eredő torzításokat [25; 26].

A MISH (Meteorological Interpolation based on Surface Homogenized data basis)

módszer egy statisztikai-geosztatikai alapú térbeli interpolációs eljárás, amelyet kifejezetten meteorológiai változók nagyfelbontású térképeinek előállítására fejlesztettek ki. A módszer két fő részből áll: a statisztikai regressziós komponensből és a meteorológiai maradékmező krigeléséből. Az első lépésben a MISH regressziós modellt illeszt a vizsgált változó és egy vagy több magyarázó tényező (pl. tengerszint feletti magasság, domborzati paraméterek) között. Ez a modell meghatározza a térbeli átlagos mintázatot. Ezután a regresszióból származó reziduális mezőt külön krigelési eljárás segítségével interpolálja, amely figyelembe veszi a térbeli autokorreláció szerkezetét. A végső térképi érték a regresszióval becsült háttérmező és a krigeléssel kapott reziduális mező összege [27; 28].

Vizsgálataink során az alábbi kérdésekre kerestük a választ:

– milyen jellegzetességeket mutatott a hótakaró átlagos időtartama Kárpátalján az 1961–2010-es időszak folyamán?

– kimutathatók-e a hóborítás időtartamának idősoraiban szignifikáns lineáris trendek?

– hogyan oszlott el a térségben a hótakaró kialakulásának és elolvadásának átlagos dátuma?

– milyen változások detektálhatók a téli szezon első, illetve utolsó havas napjának dátumában a térségben 1961–2010-ben?

A lineáris trendek realitását a Pearson-féle korrelációs együttható alapján határoztuk meg.

A hótakarós napok száma, valamint a változások mértéke térbeli eloszlásának a valósághű ábrázolásához a regressziós krigelés módszerét alkalmaztuk. Alapul a CARPATCLIM rácsponti reanalízis adatsorait használtunk, azon 465 rácspontét, amelyek lefedték Kárpátalját, egyben az Ukrán-Kárpátok területének nagy részét. Minden rácsponthoz kiszámítottuk az ábrázolni kívánt értéket (például, a hótakarós napok számát), amelyhez a tengerszint feletti magasság mint az eloszlást meghatározó tényező, került hozzárendelésre egy digitális domborzatmodell (DEM) alapján.

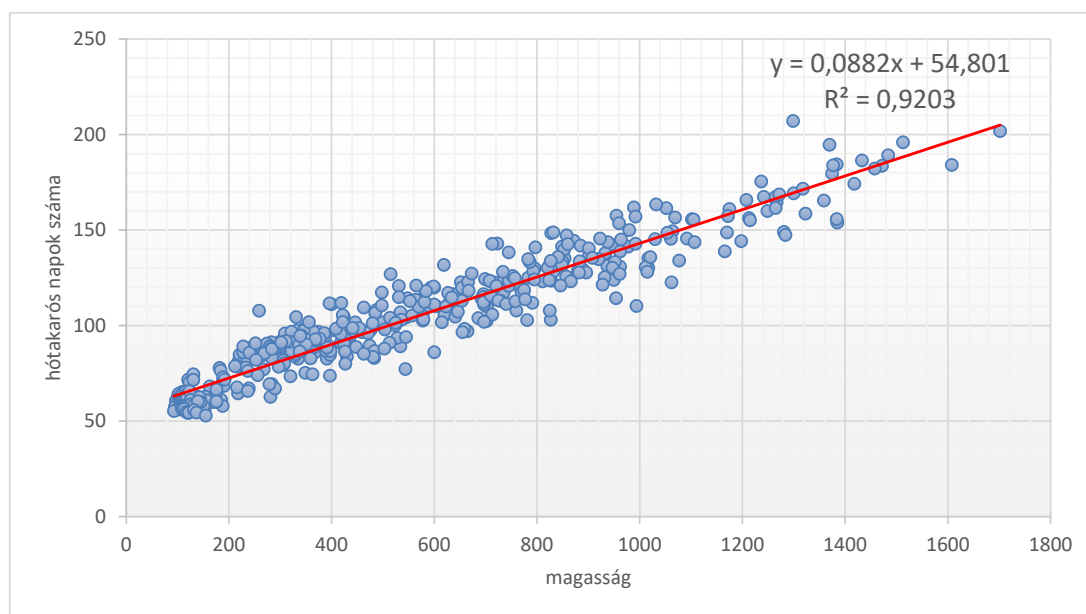
A regressziós krigelés alkalmazása különösen indokolt olyan hegyvidéki területeken, ahol a hóviszonyok erősen függenek a tengerszint feletti magasságtól, ugyanakkor a mérőhálózat ritkább, és a tisztán mérési pontokra épülő interpoláció (például, egyszerű kriging) nem tudja kellő részletességgel és pontossággal visszaadni a térbeli mintázatot. A regressziós krigelés révén a rendelkezésre álló $0,1 \times 0,1^\circ$ felbontású rácsponti adatok

és a nagyfelbontású domborzati információ együttesen kerültek felhasználásra, ami javította az ábrázolt értékek eloszlásának térbeli becslését. Hasonló eljárások alkalmazásával vizsgálták azt, hogyan javítja a magasság (DEM) bevonása a csapadék interpolációját [29].

Első lépésben azt vizsgáltuk meg, hogy az adataink, például a hóviszonyok, mennyire függenek a tengerszint feletti magasságtól, és így a regressziós krigelés eredményesen alkalmazható-e. Korreláció elemzéssel megvizsgáltuk a hótakarós napok száma és a tengerszint feletti magasság közötti kapcsolatot. A magasság és a hótakarós napok száma kapcsolatát szemléltető pontdiagram szignifikáns, közel lineáris, monoton növekvő trendet mutat: a magasabb térszíneken szisztematikusan nagyobb volt a hótakarós napok száma (2. ábra).

Egyszerű regressziós egyenest illesztettünk, amelyben a hótakarós napok száma függő, a magasság pedig független változóként szerepelt.

Az illesztett modell determinációs együtthatója $R^2 \approx 0,92$ -nak adódott (ami azt jelenti, hogy a hótakarós napok száma térbeli varianciájának mintegy 92%-át egyetlen

2. ábra. A tengerszint feletti magasság és a hótakarós napok száma közötti kapcsolat (az X tengelyen a rácspontok tengerszint feletti magassága, az Y tengelyen a rácsponti hótakarós napok 1961–2010-es sokéves évi átlagos száma van ábrázolva)

magyarázó változóként a tengerszint feletti magasság képes megmagyarázni), a Pearson-féle korrelációs együttható pedig $r \approx 0,96$ -nak, ami rendkívül erős, pozitív összefüggésre utal, tehát a regressziós krigelés indokolt és sikeresen alkalmazható volt ebben az esetben.

A regressziós krigelés alkalmazása egyrészt modellezi a trendet (jelen esetben a magasságfüggést), másrészt a trendből származó maradék térbeli autokorrelációját geostatistikai eszközökkel, krigeléssel írja le. A módszer előnye, hogy a DEM segítségével olyan nagyfelbontású raszteres térkép nyerhető a hótakarós napok számára, amely egyszerre tükrözi a magasság domináns hatását és a rácsponti adatok által megjelentett helyi mintázatokat.

Digitális domborzatmodellként a Shuttle Radar Topography Mission (SRTM) 1'' (azaz nagyjából 30 m-es) rácselfelbontású Global adatkészletet alkalmaztuk, amelyet a U.S. Geological Survey által üzemeltetett USGS EarthExplorer portálról [30] töltöttünk le Kárpátalja térségére. A magasságértékek a WGS84 ellipszoidhoz viszonyított EGM96 geoidra vonatkoznak [31].

A Kárpátalja térségét lefedő SRTM felvételeket ($1 \times 1^\circ$ -os lapokat) GeoTIFF formátumban letöltöttük, majd QGIS-ban mozaikoltuk, a vizsgálati terület határára vágtuk, és egységes, méter alapú vetületi rendszerbe (WGS84/UTM) transzformáltuk az ezt követő térbeli elemzésekhez. A kapott digitális domborzatmodellt egyrészt háttér-információként használtuk a vizsgált hegyvidéki térség morfológiájának bemutatására, másrészt a tengerszint feletti magasságból származó rácsponti értékeket külső magyarázó változóként vontuk be a regressziós krigelésbe.

A regressziós krigelést a QGIS-ből elérhető SAGA „Regression Kriging” modul segítségével valósítottuk meg. A módszerben a hótakarós napok száma volt a célváltozó, a DEM-pixelek magasságértékei pedig magyarázó változóként szerepeltek. A modell két komponensből épült fel:

1. A hótakarós napok számát lineáris regresszióval fejeztük ki a magasság

függvényében, így minden DEM-pixelre kiszámíthatóvá vált egy előrejelzett érték pusztán a magasság alapján.

2. A regressziós maradékokra (reziduálisokra) illesztett variogram-modellek segítségével kriging interpolációt végeztünk, amely figyelembe veszi a reziduálisok térbeli autokorrelációját. A módszer a közeli pontok maradékértékeinek súlyozott átlagát rendeli minden rácspontba, a variogram alapján meghatározott optimális súlyokkal.

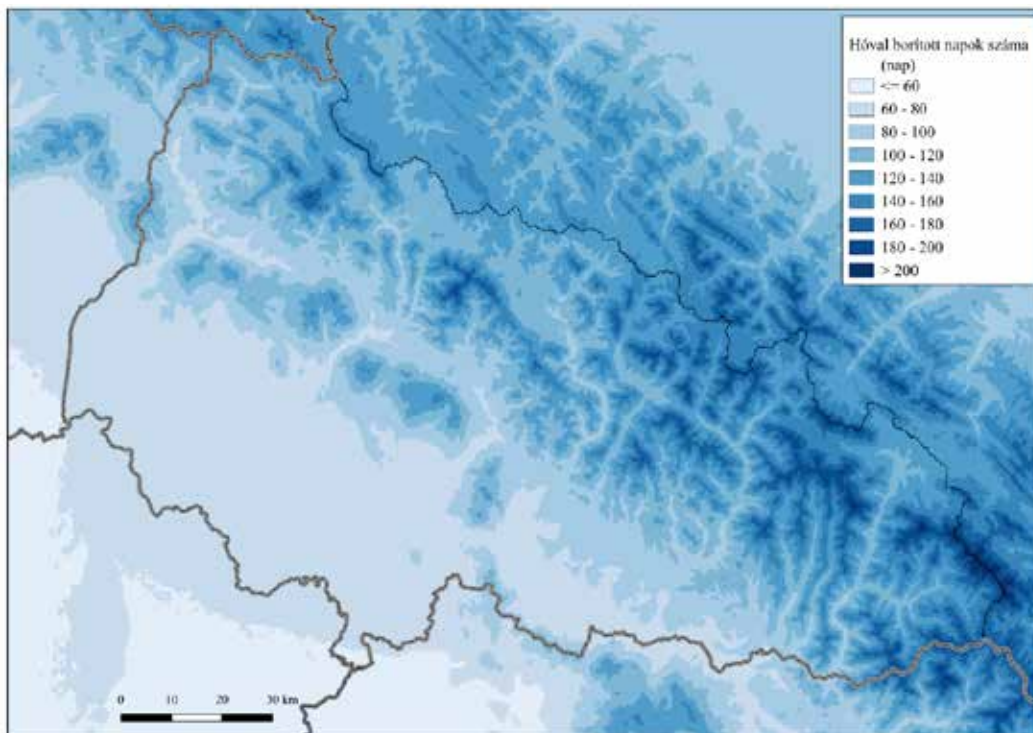
A regressziós krigelés végső eredménye a két komponens összege: a DEM-en alapuló, magasságfüggő regressziós becslés, valamint a krigelt maradék térképe. Ez a kombináció lehetővé teszi, hogy a modell egyszerre legyen fizikailag értelmezhető (a magasabb térszíneken több hótakarós nap várható) és lokálisan adaptív (a mérési adatokból származó helyi eltérések is megjelennek (3. ábra).

Eredmények. Amint a vizsgálati módszerek leírásánál is említettük, a hótakaró tartóssága Kárpátalja térségében meghatározó mértékben függ a tengerszint fölötti magasságtól. Az elemzett 1961–2010-es időszakban a hóborítás évi átlagos időtartama legrövidebbnek az Alföld Kárpátaljától délnyugatra eső szomszédos területein bizonyult, a 60 napot sem érve el (3. ábra). A vizsgált megye alföldi részén évi 60–70 napig volt fehér a táj, a hegylábaknál már érzékelhető volt az emelkedés, évi átlagban 80 napig borította hó a felszínt.

A magasság növekedésével 100 méterenként közel 10 nappal (2. ábra) hosszabbodott a hótakaró tartóssága, az 1400 m fölötti térszíneken elérve a 180–200 napot. A Kárpátok északkeleti előterében hosszabb ideig (80–100 napig) maradt meg a hótakaró, amit a nagyobb tengerszint fölötti magasságon és a Kárpátok védőhatásának a hiányán kívül a makroexpozíció is indokol.

Hogyan változott a hótakarós napok száma 1961–2010 folyamán?

A globális felmelegedés, illetve annak azt is meghaladó lokális jelentkezése alapján [32]. megalapozottnak tűnt a hótakaró tartósságának a csökkenését feltételezni. A várakozásnak megfelelően az idősorok lineáris trendjeinek

3. ábra. A hótakarós napok átlagos évi számának eloszlása az 1961–2010-es időszakban Kárpátalja térségében

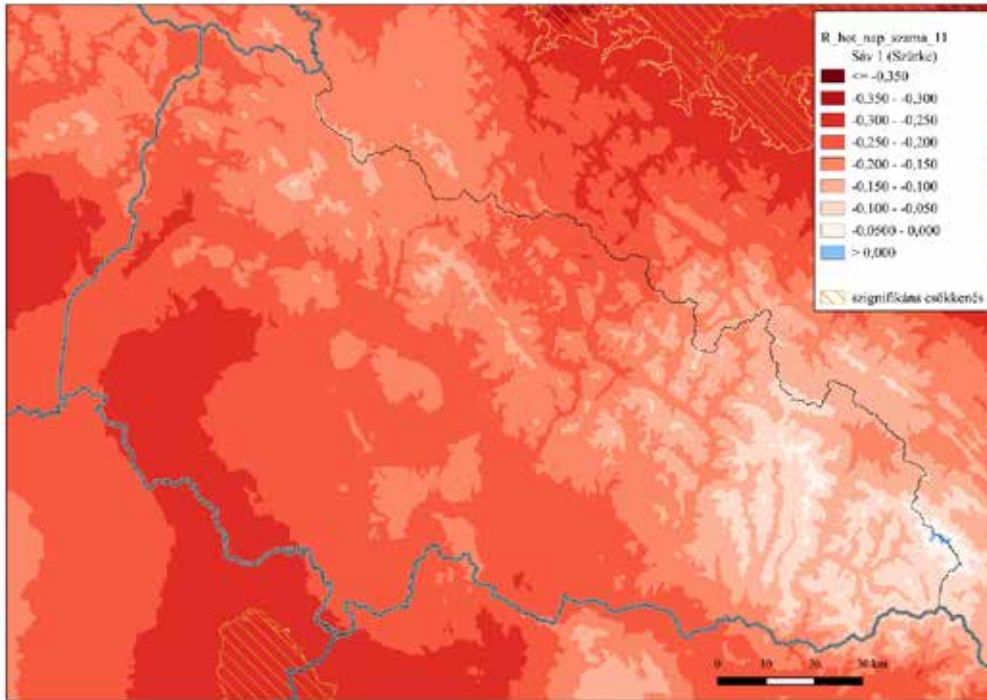
a korrelációs együtthatói zömmel a negatív tartományba estek (4. ábra). Azonban a korreláció Kárpátalja területén sehol sem bizonyult szignifikánsnak: a hótakarós napok száma leginkább a Kárpátmelléken, valamint a megyétől délnyugatra, a magyar–román határ térségében csökkent jelzésértékűen.

Kárpátalja keleti részén viszont, kiemelten a Rahói járás magasabban fekvő térszínein, a hótakaró tartóssága az 50 év alatt gyakorlatilag nem változott, sőt, helyenként némileg nőtt is. Ez összecseng más vizsgálatok eredményeivel, amelyek a hegyvidékeken szintén kisebb csökkenést, esetenként növekedést tapasztaltak a hóborításban [5; 15; 16; 3; 17]. A magyarázat az lehet, hogy a hótakaró tartósságát nem csak a hőmérséklet befolyásolja, hanem a téli hónapok csapadékmennyisége is. A jócskán 0 °C alatti téli középhőmérsékletű magasabb hegyvidékeken az egyelőre mérsékelt hőmérséklet-emelkedés nem okozott jelentősebb hóolvadást, és tudott érvényesülni a magasabb hőmérsékletekkel összefüggő, hó formájában jelentkező csapadéktöbblet hótakarót növelő hatása [5].

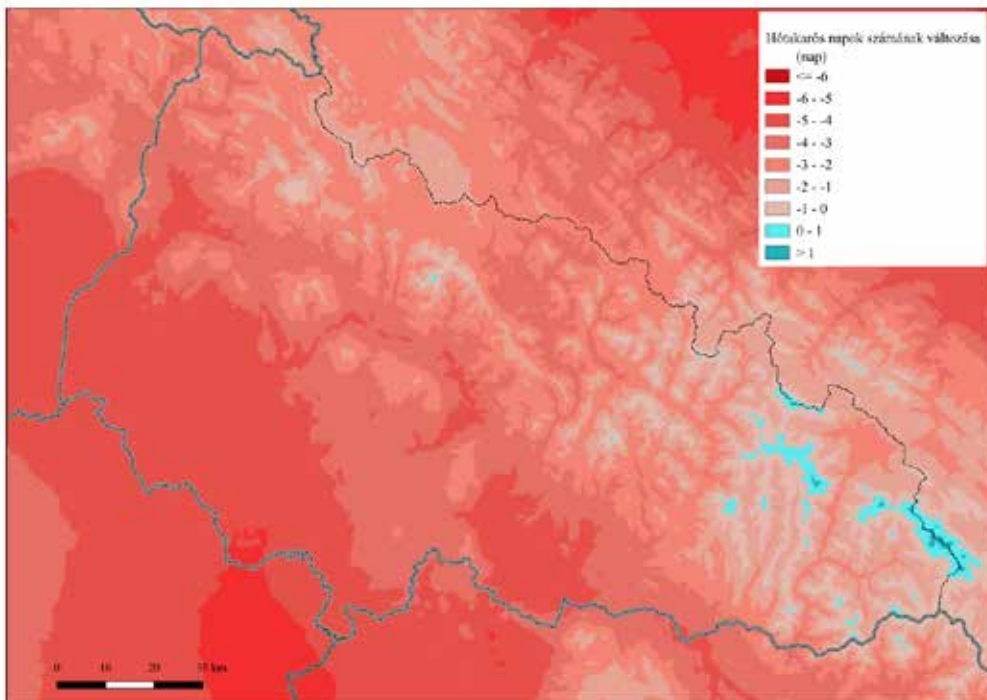
A változások átlagos üteme az utóbbi területeken 1 nap/évtized alatt maradt. Különösen szembetűnő, hogy a térségben a legnagyobb csökkenést a hóborításban nemsokkal északabbra, a Kárpátmelléken detektáltuk, ahol az 1961–2010-es időszakra vonatkozóan átlagosan 6 napot csökkent a hótakarós napok száma évtizedenként (5. ábra). Kárpátalja alföldi részén, ha nem is szignifikáns, de szintén jelentős volt a csökkenés: a 4–5 nap/évtizedes érték azt jelentette, hogy az 1960-as évek 70 napot meghaladó átlagához képest a harmadik évezred elején csupán 50 nap körül borította hó a felszín évi átlagban.

Vajon a hótakaró kialakulásának vagy az elolvadásának az átlagos naptári időpontja változott-e jobban?

A térség változatos domborzata, a tengerszint fölötti magasságok jelentős különbségei számottevő eltéréseket eredményeztek a hótakaró első megjelenésének a dátumában is. Kárpátalja alföldi részén a vizsgált időszak átlagában november végén alakult ki az első hótakaró (6. ábra). November 21-ét követő dátumok jellemezték a Máramarosi-

4. ábra. A hótakarós napok átlagos évi száma 1961–2010-es idősorai lineáris trendjei korrelációs együtthatóinak (R) az eloszlása Kárpátalja térségében. A korrelációs együttható szignifikáns értékeinek a területeit vonalazással jelöltük

5. ábra. A hótakarós napok évi számának átlagos változása a 1961–2010-es időszak alatt Kárpátalja térségében (nap/évtized)

medencét és az alacsonyabban fekvő, széles folyóvölgyeket (Turja-völgy, Borzsa-völgy) is. A magassággal az első hótakaró dátuma 300 méterenként átlagosan 10 nappal került

előbbre. A legmagasabb gerinceken ennek megfelelően többnyire már szeptember folyamán kialakult hótakaró, bár ez többnyire még nem bizonyult tartósnak. A Kárpátmellék

hátságain átlagosan november 11–20-án borult először fehérbe a táj.

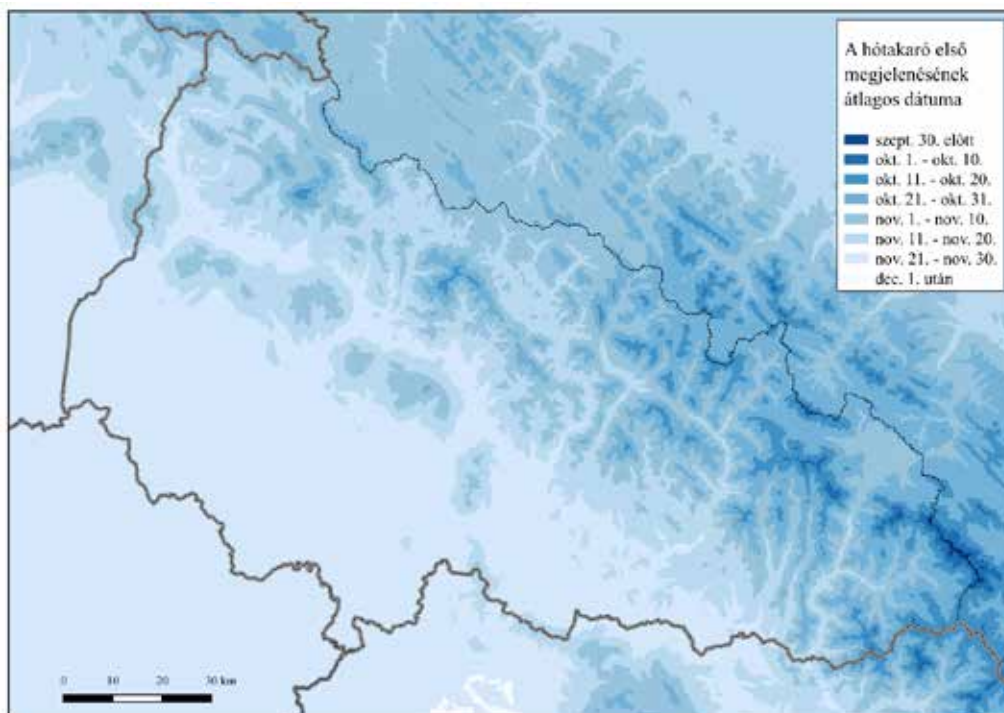
A legismertebb sítelepek közül az Ungvölgyi Krasziján (500–1000 m) november 1–15-én, a Körösmező fölötti Drahozáton (1300–1700 m) október 11–20-án, a Tatár-hágó melletti Bukovelen (900–1300 m) október 21–31-én hullt le az első hólepel 1961–2010-ben.

A lineáris trendelemzés az első hótakaró dátumának a változásában a térség nagy részén nem detektált szignifikáns változásokat (négy elszigetelt mérőpont képezett csupán kivételt a megye déli–délkeleti részén, ahol a dátum szignifikánsan előbbre került). A mind globálisan, mind lokálisan jelentkező általános felmelegedés tükrében meglepő módon, Kárpátalja térségének nagyobb, főleg déli részén az első hótakaró dátuma 1961–2010 folyamán – ha nem is szignifikáns mértékben – némileg előbbre került, tehát korábban következett be olyan havazás, amely többé-kevésbé maradandó hótakarót eredményezett (7. ábra). Kárpátalja északi részén és a Kárpátmelléken az első hótakaró dátuma a várakozásnak megfelelően némileg

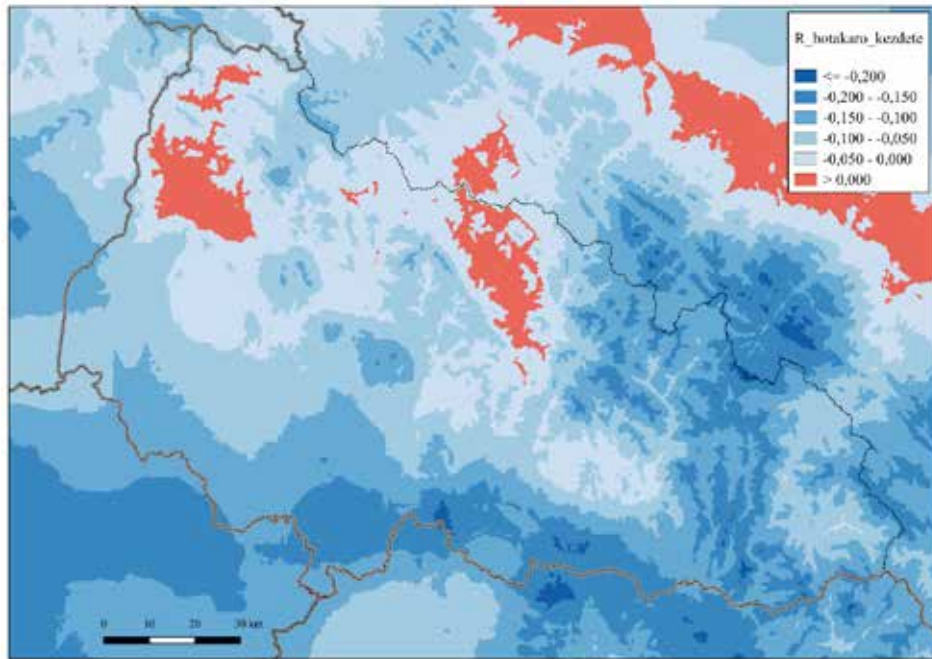
későbbre tolódott, de a változás a vizsgált 50 év alatt itt sem volt szignifikáns.

Az első hótakaró leginkább a Máramarosi-medence peremhegyvidékein (kiemelten a Gorgánokban) került korábbra, helyenként közel 2 nap/évtizeddel (8. ábra), bár – mint fentebb jeleztük – többnyire ezek a változások sem bizonyultak 95%-os valószínűségi szinten szignifikánsnak. A Kárpátaljai-alföldön minimális mértékben, átlagban közel 1 nap/évtizeddel érkezett korábban az 50 év alatt a hótakaró. A megye nagyobb részén viszont a változások 1 nap/évtized alatt maradtak, tehát az első hótakaró dátuma 1961–2010 folyamán gyakorlatilag nem változott.

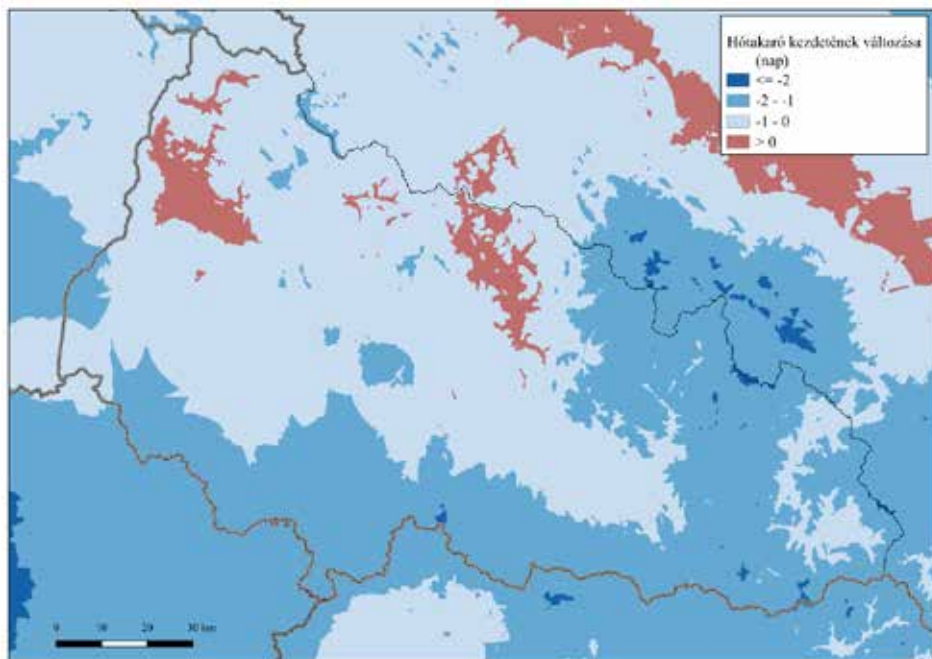
Az utolsó hótakarós nap Kárpátalja alföldi részén a vizsgált időszakban általában március 1-e és 10-e közé esett (9. ábra). Az Alföld ettől délnyugatra eső részén ez a dátum február végére csúszott, északkelet felé pedig a tengerszint fölötti magasság (átlagosan 5 nappal 100 méterenként) és a kitettség függvényében került későbbre. A legmagasabb gerincek északias kitettségű lejtőin júniusig megmaradt a hótakaró, a mélyedésekben összegyűlt vastag hóréteg

6. ábra. A hótakaró első megjelenésének átlagos dátuma az 1961–2010-es időszakban Kárpátalja térségében

7. ábra. Az első hótakarós nap átlagos dátumainak 1961–2010-es idősorai lineáris trendjei korrelációs együtthatóinak (R) az eloszlása Kárpátalja térségében. A negatív korreláció a dátumok előrébb kerülését jelzi

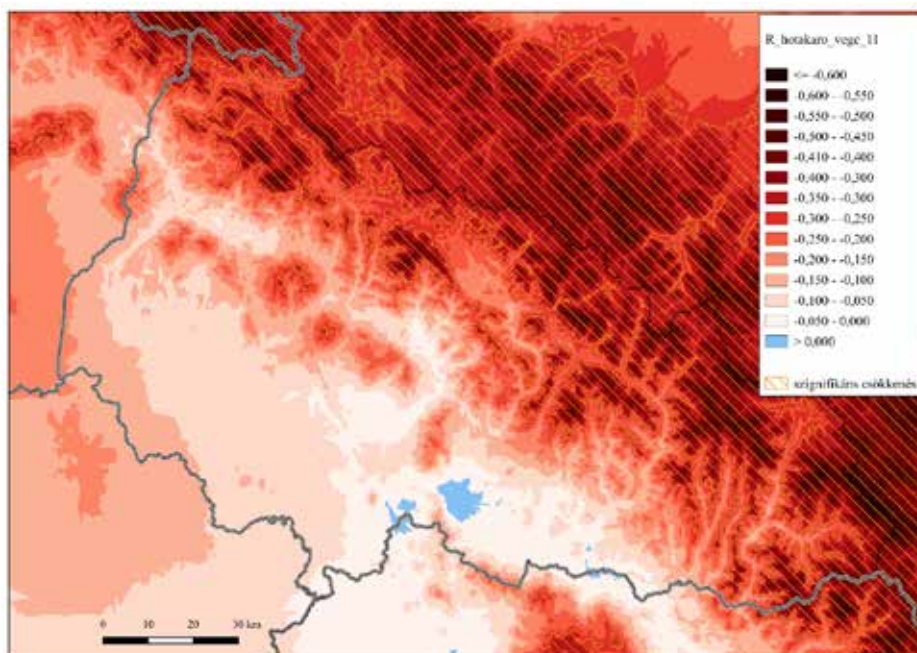
8. ábra. Az első hótakarós nap dátumának átlagos változása a 1961–2010-es időszak alatt Kárpátalja térségében (nap/évtized)

pedig firnfoltok formájában néha az augusztust is megérte (szóbeli közlés alapján, korábban előfordult, hogy egyes firnfoltok átnyaraltak). A Kárpátmellék hátságain március 20-a körül tűnt el az összefüggő hótakaró.

Az ismertebb sípályák közül az Ung-völgyi Krasziján (500–1000 m) március 20-a és április

10-e között, a Körösmező fölötti Drahozáton (1300–1700 m) május elején, a Tatár-hágó melletti Bukovelen (900–1300 m) április 10–20-án olvadt el a hó 1961–2010-ben.

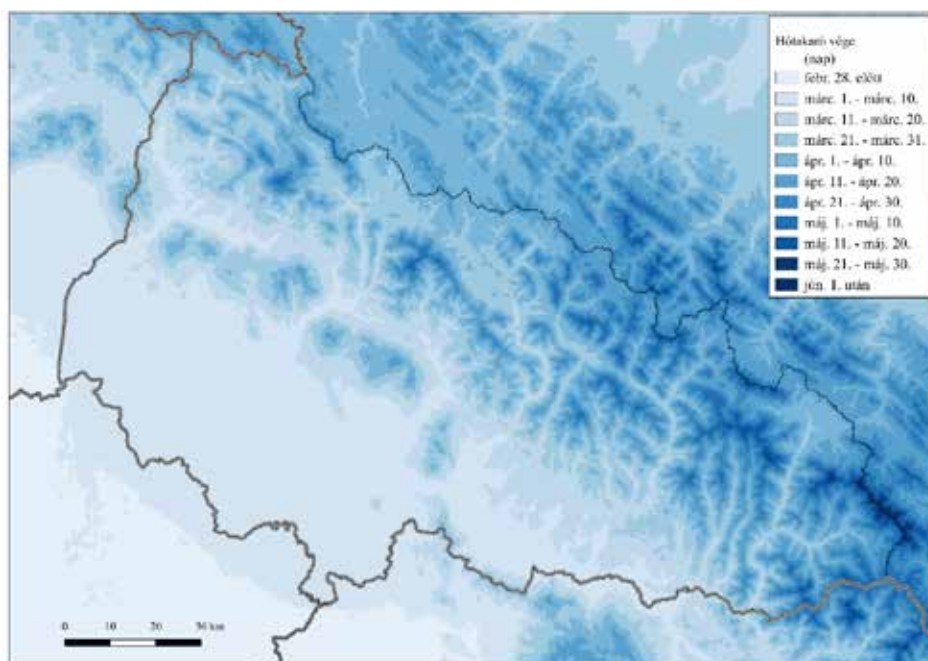
Az utolsó hótakarós napok dátumának a változása Kárpátalja térségében sokkal markánsabbnak bizonyult, mint az első hóé,

9. ábra. A hótakaró végleges eltűnésének (az utolsó havas nap) átlagos dátuma az 1961–2010-es időszakban Kárpátalja térségében

a Kárpátok magasabb térszínein, illetve az északkeleti makroexpozíciójú lejtőin szinte mindenütt szignifikáns volt 95%-os valószínűségi szinten (10. ábra). Az R értéke a Máramarosi-havasok magasabb részein

elérte a 0,5-et, a Máramarosi-medencében viszont 0 közelébe süllyedt. Nem bizonyult szignifikánsnak a hótakaró elolvadása dátumának a korábbra kerülése az alföldi részeken sem.

10. ábra. Az utolsó hótakarós nap átlagos dátumainak 1961–2010-es idősorai lineáris trendjei korrelációs együtthatóinak (R) az eloszlása Kárpátalja térségében. A negatív korreláció a dátumok előrébb kerülését jelzi. A korrelációs együttható szignifikáns értékeinek a területeit vonalazással jelöltük

A hótakaró elolvadásának átlagos dátuma nem csak nagyobb területen mutatott szignifikáns változást, mint az első hó megjelenésének a dátuma, de jelentősebbnek bizonyult annak mértéke is. A vizsgált 50 éves időszak alatt a magasabb hegyvidékeken, elsősorban a Máramarosi-havasokban, átlagban 7 nap/évtizedes ütemben került korábbra a tavaszi hóolvadás dátuma, ami a teljes időszakra vonatkozóan közel 1 hónappal korábbi időpontot eredményezett.

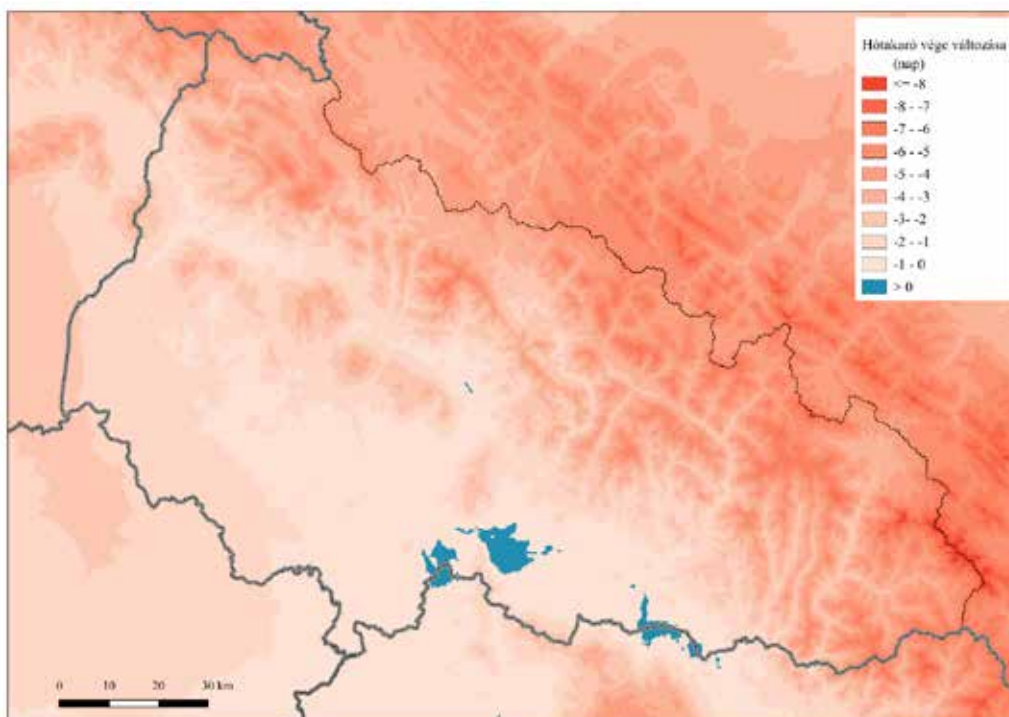
A Máramarosi-medencében ugyanakkor 1961–2010 folyamán számottevően nem változott a tavaszi hóolvadás átlagos dátuma (11. ábra). Az Alföld Kárpátaljára eső részén kelet–nyugati irányban fokozatosan növekedett a változások mértéke, az ukrán–szlovák határnál évtizedenként közel 2 nappal került előbbre a hótakaró eltűnésének a dátuma. A hegyvidéki részen a megye nyugati részén is jelentősebb változások történtek, a magasabb gerinceken kb. 5 nap/évtizedes ütemben változott a hóolvadás időpontja. A Kárpátmellék hóolvadási dátumai a vizsgált 50 év alatt a Kárpátaljai-alföldnél nagyobb mértékben, átlagosan 2–3 nap/évtizeddel kerültek korábbra.

Az ismertebb sípályák közül az Ung-völgyi Kraszuján (500–1000 m) az 1960-as években március 27–április 20-ára esett a hótakaró vége, míg a 2000-esekben ez március 8–április 1-re került. A Körösmező fölötti Drahozáton (1300–1700 m) az 1960-as években május 3–május 22-én, a 2000-esekben április 11–30-án ért véget a síszezon a természetes hótakarós pályákon, a Bukovelen (900–1300 m) pedig ez idő alatt április 14–május 1-ről március 20–április 6-ra módosultak a dátumok.

A hótakaró változásait a globális felmelegedés következtében figyelembe kell venni a gazdasági tervezésben, például a síturizmus fejlesztése során. Az eredmények jó alapot biztosítanak a további elemzésekhez, többek között a hótakaró vastagságának a vizsgálatához, illetve a kutatások kiterjesztéséhez térben és időben.

Következtetések. Vizsgálataink alapján az alábbi fő következtetésekre jutottunk:

– Ahótakaró tartóssága Kárpátalja térségében elsősorban a tengerszint fölötti magasság, másodsorban a lejtőkiettség függvényében változott, az 1961–2010-es időszak átlagában 53 és 207 nap között.

11. ábra. Az utolsó hótakarós nap dátumának átlagos változása a 1961–2010-es időszak alatt Kárpátalja térségében (nap/évtized)

– A vizsgált időszak alatt Kárpátalja nagy részén (a legmagasabb gerinceket kivéve) csökkent a hótakarós napok száma. Bár a változás 95%-os valószínűségi szinten nem bizonyult szignifikánsnak, az alföldi részen az üteme elérte a 4–5 nap/évtizedet.

– Az első őszi hótakaró kialakulásának a dátuma „nem vett tudomást” a globális, illetve térségi felmelegedésről, ugyanis a vizsgált évtizedek során a megye nagy részén gyakorlatilag nem változott, sőt, a déli és keleti

részeken még évtizedenként egy-két nappal korábbra is került.

– Jelentősen változott viszont a tavaszi hóolvadás átlagos dátuma, főleg a hegyvidékeken, ahol átlagosan 5–7 nap/évtizeddel került korábbra.

– A hótakaró tartósságában bekövetkezett változások nem csak további bizonyítékai a melegedő éghajlatnak, de jelentős hatással vannak az emberi tevékenységre, így a térségben számottevő síturizmusra is.

Irodalom

1. IPCC. Summary for Policymakers. In: Climate Change 2007: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change / S. Solomon, D. Qin, M. Manning et al. (eds.). Cambridge; New York : Cambridge University Press, 2007.
2. IPCC. Climate Change 2023: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change / Core Writing Team ; H. Lee, J. Romero (eds.). Geneva : IPCC, 2023. 184 p. DOI: 10.59327/IPCC/AR6-9789291691647
3. Olefs M., Koch R., Schöner W., Marke T. Changes in snow depth, snow cover duration, and potential snowmaking conditions in Austria, 1961–2020 – a model based approach. *Atmosphere*. 2020. Vol. 11. No. 12. Art. 1330. DOI: 10.3390/atmos11121330
4. Cohen J., Rind D. The effect of snow cover on the climate. *Journal of Climate*. 1991. Vol. 4. P. 689–706. DOI: 10.1175/1520-0442(1991)004<0689:TEOSCO>2.0.CO;2
5. Dyrddal A.V., Saloranta T., Skaugen T.T., Stranden H.B. Changes in snow depth in Norway during the period 1961–2010. *Hydrology Research*. 2013. Vol. 44. No. 1. P. 169–179. DOI: 10.2166/nh.2012.064
6. Eythorsson D., Gardarsson S.M., Ahmad S.K., Sveinsson O.G.B. Climate change and snow cover trends in Iceland. *Hydrology and Earth System Sciences*. 2019. P. 1–17. DOI: 10.5194/hess-2019-564
7. Chen X., Liang S., Cao Y. Satellite observed changes in the Northern Hemisphere snow cover phenology and the associated radiative forcing and feedback between 1982 and 2013. *Environmental Research Letters*. 2016. Vol. 11. Art. 084002. DOI: 10.1088/1748-9326/11/8/084002
8. Connolly R., Connolly M., Soon W. et al. Northern hemisphere snow-cover trends (1967–2018): a comparison between climate models and observations. *Geosciences*. 2019. Vol. 9. Art. 135. DOI: 10.3390/geosciences9030135
9. Fontrodona Bach A., van der Schrier G., Melsen L.A. et al. Widespread and accelerated decrease of observed mean and extreme snow depth over Europe. *Geophysical Research Letters*. 2018. Vol. 45. P. 12 312–12 319. DOI: 10.1029/2018GL079799
10. Szwed M., Pińskwar I., Kundzewicz Z.W., Graczyk D., Mezghani A. Changes of snow cover in Poland. *Acta Geophysica*. 2017. Vol. 65. P. 65–76. DOI: 10.1007/s11600-017-0007-z
11. Vyshnevskiy V.I. Climate change in Ukraine and its consequences. *Journal of Landscape Ecology*. 2025. Vol. 18. No. 4. P. 150–174. DOI: 10.2478/jlecol-2025-0032
12. Szyga-Pluta K. Changes in snow cover occurrence and the atmospheric circulation impact in Poznan (Poland). *Theoretical and Applied Climatology*. 2022. Vol. 147. P. 925–940. DOI: 10.1007/s00704-021-03875-8
13. Notarnicola C. Hotspots of snow cover changes in global mountain regions over 2000–2018. *Remote Sensing of Environment*. 2020. Vol. 243. Art. 111781. DOI: 10.1016/j.rse.2020.111781
14. Cheval S., Birsan M.-V., Dumitrescu A. Climate variability in the Carpathian Mountains Region over 1961–2010. *Global and Planetary Change*. 2014. Vol. 118. P. 85–96. DOI: 10.1016/j.gloplacha.2014.04.005
15. Vyshnevskiy V.I., Donich O.A. Climate change in the Ukrainian Carpathians and its possible impact on river runoff. *Acta Hydrologica Slovaca*. 2021. Vol. 22. No. 1. P. 3–14. DOI: 10.31577/ahs-2021-0022.01.0001
16. Vyshnevskiy V.I., Donich O.A. Snow cover in the Ukrainian Carpathians. *Acta Hydrologica Slovaca*. 2021. Vol. 22. No. 2. P. 284–293. DOI: 10.31577/ahs-2021-0022.02.0032
17. Amihaesei V.-A., Micu D.-M., Cheval S. et al. Changes in snow cover climatology and its elevation dependency over Romania (1961–2020). *Journal of Hydrology: Regional Studies*. 2024. Art. 101637. DOI: 10.1016/j.ejrh.2023.101637

18. Colombo N., Valt M., Romano E. et al. Long-term trend of snow water equivalent in the Italian Alps. *Journal of Hydrology*. 2022. Vol. 614. Art. 128532. DOI: 10.1016/j.jhydrol.2022.128532
19. Elsasser H., Messerli P. The vulnerability of the snow industry in the Swiss Alps. *Mountain Research and Development*. 2001. Vol. 21. No. 4. P. 335–339. DOI: 10.1659/0276
20. Durand Y., Giraud G., Laternser M. et al. Reanalysis of 47 years of climate in the French Alps (1958–2005): climatology and trends for snow cover. *Journal of Applied Meteorology and Climatology*. 2009. Vol. 48. P. 2487–2512. DOI: 10.1175/2009JAMC1810.1
21. Peng S., Piao S., Ciais P. et al. Change in snow phenology and its potential feedback to temperature in the Northern Hemisphere over the last three decades. *Environmental Research Letters*. 2013. Vol. 8. Art. 014008. DOI: 10.1088/1748-9326/8/1/014008
22. CARPATCLIM adatbázis © Európai Bizottság – JRC. 2013.
23. Szalai S., Auer I., Hiebl J. et al. Climate of the Greater Carpathian Region. Final Technical Report. 2013. URL: www.carpatclim-eu.org
24. Spinoni J., Szalai S., Szentimrey T. et al. Climate of the Carpathian Region in the period 1961–2010: climatologies and trends of 10 variables. *International Journal of Climatology*. 2015. Vol. 35. No. 7. P. 1322–1341. DOI: 10.1002/joc.4059
25. Szentimrey T. Multiple analysis of series for homogenization (MASH). Fourth Seminar for Homogenization and Quality Control in Climatological Databases. WMO/TD No. 962. 1999.
26. Szentimrey T. Applications of homogenization methods for climate data. *Időjárás*. 2008. Vol. 112. No. 1. P. 1–12.
27. Szentimrey T., Bihari Z. Mathematical background of the MISH interpolation method. COST Action 719 Final Report. European Meteorological Services Network, 2007.
28. Bihari Z., Bartholy J., Pongrácz R., Szentimrey T. Development of a meteorological interpolation model based on surface homogenized data basis (MISH). *Időjárás*. 2007. Vol. 111. No. 1. P. 1–20.
29. Feki H., Slimani M., Cudenneq C. Incorporating elevation in rainfall interpolation in Tunisia using geostatistical methods. *Hydrological Sciences Journal*. 2012. Vol. 57. No. 7. P. 1294–1314. DOI: 10.1080/02626667.2012.710334
30. EarthExplorer (USGS). URL: earthexplorer.usgs.gov (Last accessed: 02.12.2025).
31. NASA Open Data Portal. Shuttle Radar Topography Mission 1-arc second Global. 2025. URL: data.nasa.gov (Last accessed: 02.12.2025).
32. Molnár J., Kovács A. A léghőmérséklet módosulása a Kárpát-medencében az 1981–2020-as időszak során. *Acta Academiae Beregsasiensis: Geographica et Recreatio*. 2025. No. 1. P. 37–48. DOI: 10.32782/2786-5843/2025-1-4

References

1. IPCC. (2007). *Summary for Policymakers*. In S. Solomon, D. Qin, M. Manning et al. (Eds.), *Climate Change 2007: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. Cambridge University Press.
2. IPCC. (2023). *Climate Change 2023: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. IPCC. <https://doi.org/10.59327/IPCC/AR6-9789291691647>
3. Olefs, M., Koch, R., Schöner, W., & Marke, T. (2020). Changes in snow depth, snow cover duration, and potential snowmaking conditions in Austria, 1961–2020 – a model based approach. *Atmosphere*, 11 (12), Article 1330. <https://doi.org/10.3390/atmos11121330>
4. Cohen, J., & Rind, D. (1991). The effect of snow cover on the climate. *Journal of Climate*, 4, 689–706. [https://doi.org/10.1175/1520-0442\(1991\)004<0689:TEOSCO>2.0.CO;2](https://doi.org/10.1175/1520-0442(1991)004<0689:TEOSCO>2.0.CO;2)
5. Dyrddal, A.V., Saloranta, T., Skaugen, T.T., & Strandén, H.B. (2013). Changes in snow depth in Norway during the period 1961–2010. *Hydrology Research*, 44 (1), 169–179. <https://doi.org/10.2166/nh.2012.064>
6. Eythorsson, D., Gardarsson, S.M., Ahmad, S.K., & Sveinsson, O.G.B. (2019). Climate change and snow cover trends in Iceland. *Hydrology and Earth System Sciences*, 1–17. <https://doi.org/10.5194/hess-2019-564>
7. Chen, X., Liang, S., & Cao, Y. (2016). Satellite observed changes in the Northern Hemisphere snow cover phenology and the associated radiative forcing and feedback between 1982 and 2013. *Environmental Research Letters*, 11, Article 084002. <https://doi.org/10.1088/1748-9326/11/8/084002>
8. Connolly, R., Connolly, M., Soon, W., et al. (2019). Northern hemisphere snow-cover trends (1967–2018): A comparison between climate models and observations. *Geosciences*, 9, Article 135. <https://doi.org/10.3390/geosciences9030135>
9. Fontrodona Bach, A., van der Schrier, G., Melsen, L.A., et al. (2018). Widespread and accelerated decrease of observed mean and extreme snow depth over Europe. *Geophysical Research Letters*, 45, 12312–12319. <https://doi.org/10.1029/2018GL079799>

10. Szwed, M., Pińskwar, I., Kundzewicz, Z.W., Graczyk, D., & Mezghani, A. (2017). Changes of snow cover in Poland. *Acta Geophysica*, 65, 65–76. <https://doi.org/10.1007/s11600-017-0007-z>
11. Vyshnevskiy, V.I. (2025). Climate change in Ukraine and its consequences. *Journal of Landscape Ecology*, 18 (4), 150–174. <https://doi.org/10.2478/jlecol-2025-0032>
12. Szyga-Pluta, K. (2022). Changes in snow cover occurrence and the atmospheric circulation impact in Poznań (Poland). *Theoretical and Applied Climatology*, 147, 925–940. <https://doi.org/10.1007/s00704-021-03875-8>
13. Notarnicola, C. (2020). Hotspots of snow cover changes in global mountain regions over 2000–2018. *Remote Sensing of Environment*, 243, Article 111781. <https://doi.org/10.1016/j.rse.2020.111781>
14. Cheval, S., Birsan, M.-V., & Dumitrescu, A. (2014). Climate variability in the Carpathian Mountains Region over 1961–2010. *Global and Planetary Change*, 118, 85–96. <https://doi.org/10.1016/j.gloplacha.2014.04.005>
15. Vyshnevskiy, V.I., & Donich, O.A. (2021). Climate change in the Ukrainian Carpathians and its possible impact on river runoff. *Acta Hydrologica Slovaca*, 22 (1), 3–14. <https://doi.org/10.31577/ahs-2021-0022.01.0001>
16. Vyshnevskiy, V.I., & Donich, O.A. (2021). Snow cover in the Ukrainian Carpathians. *Acta Hydrologica Slovaca*, 22 (2), 284–293. <https://doi.org/10.31577/ahs-2021-0022.02.0032>
17. Amihaesei, V.-A., Micu, D.-M., Cheval, S., et al. (2024). Changes in snow cover climatology and its elevation dependency over Romania (1961–2020). *Journal of Hydrology: Regional Studies*, Article 101637. <https://doi.org/10.1016/j.ejrh.2023.101637>
18. Colombo, N., Valt, M., Romano, E., et al. (2022). Long-term trend of snow water equivalent in the Italian Alps. *Journal of Hydrology*, 614, Article 128532. <https://doi.org/10.1016/j.jhydrol.2022.128532>
19. Elsasser, H., & Messerli, P. (2001). The vulnerability of the snow industry in the Swiss Alps. *Mountain Research and Development*, 21 (4), 335–339. <https://doi.org/10.1659/0276>
20. Durand, Y., Giraud, G., Laternser, M., et al. (2009). Reanalysis of 47 years of climate in the French Alps (1958–2005): Climatology and trends for snow cover. *Journal of Applied Meteorology and Climatology*, 48, 2487–2512. <https://doi.org/10.1175/2009JAMC1810.1>
21. Peng, S., Piao, S., Ciais, P., et al. (2013). Change in snow phenology and its potential feedback to temperature in the Northern Hemisphere over the last three decades. *Environmental Research Letters*, 8, Article 014008. <https://doi.org/10.1088/1748-9326/8/1/014008>
22. CARPATCLIM adatbázis © Európai Bizottság – JRC [CARPATCLIM database]. (2013). [in Hungarian].
23. Szalai, S., Auer, I., Hiebl, J., et al. (2013). *Climate of the Greater Carpathian Region. Final Technical Report*. Retrieved from: <http://www.carpatclim-eu.org>
24. Spinoni, J., Szalai, S., Szentimrey, T., et al. (2015). Climate of the Carpathian Region in the period 1961–2010: Climatologies and trends of 10 variables. *International Journal of Climatology*, 35 (7), 1322–1341. <https://doi.org/10.1002/joc.4059>
25. Szentimrey, T. (1999). *Multiple analysis of series for homogenization (MASH)*. Fourth Seminar for Homogenization and Quality Control in Climatological Databases. WMO/TD No. 962.
26. Szentimrey, T. (2008). Applications of homogenization methods for climate data. *Időjárás – Quarterly Journal of the Hungarian Meteorological Service*, 112 (1), 1–12.
27. Szentimrey, T., & Bihari, Z. (2007). *Mathematical background of the MISH interpolation method*. COST Action 719 Final Report. European Meteorological Services Network.
28. Bihari, Z., Bartholy, J., Pongrácz, R., & Szentimrey, T. (2007). Development of a meteorological interpolation model based on surface homogenized data basis (MISH). *Időjárás – Quarterly Journal of the Hungarian Meteorological Service*, 111(1), 1–20.
29. Feki, H., Slimani, M., & Cudennec, C. (2012). Incorporating elevation in rainfall interpolation in Tunisia using geostatistical methods. *Hydrological Sciences Journal*, 57 (7), 1294–1314. <https://doi.org/10.1080/02626667.2012.710334>
30. EarthExplorer (USGS). (2025). Retrieved from: <https://earthexplorer.usgs.gov> (Last accessed: December 2, 2025).
31. NASA Open Data Portal (2025). *Shuttle Radar Topography Mission 1-arc second Global*. Retrieved from: <https://data.nasa.gov> (Last accessed: December 2, 2025).
32. Molnár, J., & Kovács, A. (2025). A léghőmérséklet módosulása a Kárpát-medencében az 1981–2020-as időszak során [Changes in air temperature in the Carpathian Basin during 1981–2020]. *Acta Academiae Beregsasiensis: Geographica et Recreatio – Geography and Recreation*, (1), 37–48. <https://doi.org/10.32782/2786-5843/2025-1-4>

UDC 911.3:284.1/.2(477.87)(091)

DOI <https://doi.org/10.32782/2786-5843/2026-2-5>

**A REFORMÁTUS EGYHÁZ TAGJAINAK SZÁMBELI VÁLTOZÁSAI A 19. SZÁZAD
MÁSODIK FELÉTŐL 2022-IG TERJEDŐEN
A MÁRAMAROS-UGOCSAI EGYHÁZMEGYÉBEN**

Nagy Barbara Brigitta

Felsőfokú Oktatásban Részt Vevő Hallgató,

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem, Beregszász, Ukrajna

ORCID ID: 0009-0006-8914-2057

Székely Marianna Adalbertovna

Tanársegéd Földrajz és Turizmus Tanszék,

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem, Beregszász, Ukrajna

ORCID ID: 0000-0002-9955-8113

***A kutatás aktualitása:** a térség a 19. század második felétől számos politikai, társadalmi és gazdasági változáson ment keresztül, mely kihatással volt az egyháztagok számának alakulására is. Mivel napjainkban ezek a folyamatok még fokozottabb formában vannak jelen, ezért is aktuális megvizsgálni, hogy ez milyen hatással van a gyülekezetek létszámának alakulására. **A kutatás tárgya:** Máramaros-UgoCSa egyházmegye (Kárpátaljai Református Egyház) tagjainak számbeli változásai a megadott időintervallumban. **A kutatás célja:** adatok és információk gyűjtése az érintett területen lévő református egyháztagok létszámáról, s azok összehasonlítása az 1850-es évektől egészen 2022-ig. **Módszerek:** a szakirodalmi áttekintést követően a rendelkezésre álló statisztikai adatokat, valamint az esperesi hivatal részéről számunkra közreadott információkat dolgoztuk fel, s ezek alapján végeztük el a különbségszámítást abszolút- és százalékos értékben, melyeket a számítógépes „QGIS” nevű térképszerkesztő program segítségével vizuálisan is szemléltettünk. **Eredmények:** az összehasonlított évszámok alatti (1880–1921, 1921–1941, 1941–1989, 1989–2013) létszámértékeket tekintve az 1940-es évekig fokozatosan növekedni látszik a tagok száma az egyházmegyében, viszont ez sok esetben lokálisan, az adott települési lebontásban nem mondható el. 1989 és 2013 között teljes körű, nagy számú a visszaesés. **Gyakorlati jelentősége:** a vizsgálat szemlélteti azt, hogy miként befolyásolták a történelmi, társadalmi és politikai események (pl. a világháborúk, a migráció) a református egyháztagok létszámát az érintett területen. **Következtetések:** az elemzés során kiderült, hogy a nevezett térségben az elmúlt másfél évszázadban végbemenő társadalmi-politikai-gazdasági változások az 1980-as évtized végéig nem voltak jelentős negatív befolyással a református egyház tagjainak számára. Az egyháztagok száma minden összevetett évszám alatti létszámértéknél növekedni látszik, kivéve 1989 és 2013 között, aminek valószínűsíthető oka a migrációra vezethető vissza. **Perspektívák a további kutatáshoz:** a Kárpátaljai Református Egyházkerület létszámának teljes körű vizsgálata a taglalt periódusban; egyéb felekezetek adatainak feldolgozása, elemzése.*

***Kulcsszavak:** reformátusok, Máramaros-UgoCSa Egyházmegye, létszámértékek, Kárpátalja hovatartozása.*

**ЗМІНИ КІЛЬКОСТІ ЧЛЕНІВ РЕФОРМАТСЬКОЇ ЦЕРКВИ
В МАРАМАРОШ-УГОЧАНСЬКІЙ ЄПАРХІЇ ВІД ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ
XIX СТОЛІТТЯ ДО 2022 РОКУ**

Нодь Барбара Брігітта

здобувач вищої освіти,

Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II, м. Берегове, Україна

ORCID ID: 0009-0006-8914-2057

Сейкель Маріанна Адальбертівна

асистент кафедри географії та туризму,

Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II, м. Берегове, Україна

ORCID ID: 0000-0002-9955-8113

Актуальність дослідження полягає в тому, що з другої половини XIX століття регіон зазнав численних політичних, суспільних та економічних змін, які вплинули на динаміку кількості членів церкви. Оскільки сьогодні ці процеси проявляються ще інтенсивніше, ми вважаємо актуальним дослідити, як саме вони позначаються на чисельності релігійних громад. **Об'єкт дослідження:** кількісні зміни членів Мараморош-Угочанської єпархії (Закарпатської реформатської церкви) у визначений часовий період. **Мета нашого дослідження** – зібрати дані та інформацію про кількість членів реформатської церкви на досліджуваній території та порівняти їх у часовому проміжку від 1850-х років до 2022 року. **Методи дослідження:** після опрацювання наукової літератури ми проаналізували наявні статистичні дані, а також інформацію, надану нам від єпархіального (деканського) управління. На основі цих даних ми здійснили розрахунок відмінностей в абсолютних та відсоткових показниках, які візуально представили за допомогою комп'ютерної картографічної програми QGIS. **Результати:** з огляду на показники чисельності за порівнювані періоди (1880–1921, 1921–1941, 1941–1989, 1989–2013) видно, що до 1940-х років кількість членів у єпархії поступово зростала; однак у багатьох випадках на локальному рівні, за розподілом за окремими населеними пунктами, цього не можна стверджувати. У період між 1989 і 2013 роками спостерігається загальне значне скорочення чисельності. **Практичне значення:** наше дослідження ілюструє, як історичні, соціальні та політичні події (наприклад, світові війни, міграція) впливали на чисельність членів реформатської церкви в зацікавленому регіоні. **Висновки:** під час нашого аналізу виявилось, що соціально-політичні та економічні зміни, які відбувалися в зазначеному регіоні протягом останніх півтора століття, до кінця 1980-х років не мали значного негативного впливу на членів Реформатської церкви. Кількість членів церкви, здається, зростала у всі порівнювані роки, за винятком періоду між 1989 та 2013 роками, що, ймовірно, пов'язано з міграцією. **Перспективи подальших досліджень:** повне вивчення чисельності Закарпатського реформатського церковного округу протягом обговорюваного періоду; опрацювання й аналіз даних інших конфесій.

Ключові слова: реформати, Мараморош-Угочанська єпархія, чисельність, приналежність Закарпаття.

NUMERICAL CHANGES IN THE MEMBERSHIP OF THE REFORMED CHURCH FROM THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY TO 2022 IN THE MÁRAMAROS-UGOCSA DIOCESE

Nagy Barbara Brihitta

Higher Education Student,

Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian University, Berehove, Ukraine

ORCID ID: 0009-0006-8914-2057

Székely Marianna Adalbertyvna

Assistant at the Department of Geography and Tourism,

Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian University, Berehove, Ukraine

ORCID ID: 0009-0006-8914-2057

Relevance of the research: since the second half of the 19th century, the region has undergone numerous political, social, and economic changes, which have also affected the number of church members. As these processes are even more pronounced today, it is therefore timely to examine how they influence the membership trends of congregations. **Subject of the research:** numerical changes in the membership of the Máramaros-UgoCSA Diocese (Reformed Church of Transcarpathia) during the specified time period. **Objective of the research:** to collect data and information on the number of Reformed Church members in the affected area and to compare these figures from the 1850s up to 2022. **Methods:** following a review of the literature, we processed the available statistical data as well as the information provided to us by the deanery office. Based on these, we calculated the differences in both absolute and percentage terms, which were also visually illustrated using the computer-based mapping software QGIS. **Results:** Considering the population figures for the compared periods (1880–1921, 1921–1941, 1941–1989, 1989–2013), the number of members in the diocese appears to increase gradually up to the 1940s; however, this trend cannot be observed in many cases at the local level, when broken down by individual settlements. Between 1989 and 2013, there is a comprehensive and significant decline. **Practical significance:** the study illustrates how historical, social, and political events (e.g., the world wars, migration) influenced the number of Reformed Church members in the affected area. **Conclusions:** The analysis revealed that the social, political, and economic changes that took place in the named region over the past one and a half centuries did not have a significant negative impact on the members of the Reformed Church until the late 1980s. The number of church members appears to have increased in every year compared, except between 1989 and 2013, which is likely attributable to migration. **Perspectives for**

a munka során, legfőképpen a budapesti Központi Statisztikai Hivatal által közreadott *Kárpátalja településeinek vallási adatai*, Szabó István *Ugocsa megye*, Botlik József és Dupka György által írt *Magyarlakta települések évezrede Kárpátalján* című kiadványok témabeli adatai szolgáltatták. Ezekon kívül a legfrissebb (2003–2022) információkat Hunyadi Attilától, Máramaros-Ugocsa egyházmegye esperesétől kaptuk meg. Ezeket az adatokat az Excel nevű számítógépes program segítségével táblázatba egyesítettük, törekedve arra, hogy Kárpátalja hovatartozásainak évszámaiból egyet-egyet kiemeljünk, s megvizsgáljuk azt, hogy volt-e hatással ez a tényező a reformátusok létszámát tekintve, és ha igen, akkor ez pozitív vagy negatív irányultságú-e? Az értékek közötti különbséget abszolút értékekben és százalékosan vizsgáltuk meg. A fő kutatási módszerek, amiket felhasználtunk, az adatgyűjtés és az irodalmi áttekintés volt, ezt követte a számítások elvégzése és azok kiértékelése, majd ezeknek az eredményeknek a vizuális, kartodiagrammal való szemléltetése a QGIS térképszerkesztő program segítségével.

Eredmények. Elsőként az 1880-as és az 1921-es évet hasonlítottuk össze (1. táblázat), tehát a Magyar Királysághoz és a csehszlovák fennhatósághoz tartozó időszakokat. Ebben az időben 29 településen volt működő református gyülekezet. Fontos figyelembe vennünk azt, hogy ezekben az években még nem beszélhetünk a Kárpátaljai Református Egyházkerületről, mint önálló egységről, ugyanis ekkor még e terület a Magyar Királyság részét képezte [4]. 1921-re már a csehszlovák fennhatóság alá tartozott a szóban forgó terület, amely értelemszerűen nemcsak a Tiszántúli Egyházkerületről – mely az 1881-es debreceni Alkotmányozó Zsinaton szerveződött, megteremtve ezzel az egyház egyetemes szervezetét [5] –, de a Magyar Református Egyházzal (MRE) is le kellett válnon. Bár a MRE megpróbálta egyesíteni e leszakított gyülekezeteket, erre igyekezte ellenére sem adott lehetőséget a csehszlovák állam [6]. Ebből kifolyólag 1923. június 18-án a Szlovéniai

és Ruszinszói Egyetemes Református Egyház elismerte a Kárpátaljai Református Egyházkerület megalakulását [7; 8; 9].

1921-ben Csehszlovákiában a demográfiai adatok alapján összesen 144 549 fő vallotta magát reformátusnak, ennek 44,96%-a Kárpátalján, 9,89%-a pedig a Máramaros-Ugocsai egyházmegye területén élő reformátusokat ölelte fel. Bár az akkori nacionalista hatalom kisebbségként tekintett a magyar ajkú reformátusokra [5; 10], mégis megfigyelhető, hogy a települések többségében (24) nőtt a reformátusok létszáma. A legnagyobb növekedés Nagyszőlős településén történt, ahol 269 fővel (38,98%-kal) lettek többen. Csökkenés összesen 4 településen mutatható ki. Ezek közül a legmagasabb a visszaesés Szőlősgyulán volt, ahol 170-nel, azaz 26,15%-kal lettek kevesebben az előző hovatartozási évhez képest a hívek. Rahó az egyetlen, ahol nincs változás a két összehasonlított év között. Ez utóbbi eset kivételes, hasonló a munkánk elkészítése folyamán nem fordult elő ismét. Elmondható, hogy 1880 és 1921 között összesen 1683 fővel (13,02%-kal) nőtt a reformátusok száma az egyházmegyében. A nevezett időszakban Akli, Aklihegy és Újakli reformátussága még egy közös gyülekezethez tartozott, amely Akli településen működött. 1995-től azonban ezek különálló gyülekezeteket alkotnak, ami a későbbiekben nehézséget okozott számunkra a számadatok összehasonlításában [11].

A következő évek, melyek összevetésre kerültek, 1921 és 1941, a csehszlovák és a magyar fennhatóság ideje. Az újra bekövetkező hatalomváltással párhuzamosan, 1939-ben a Kárpátaljai Református Egyház ismét egyesül korábbi anyaországi egyházkerületével. Egyből szembe tűnhet számunkra, hogy majdnem minden települést növekedés jellemez, melyek közül a legnagyobb Rahó térségében figyelhető meg, ahol 825-tel (5 156,25%-kal) lettek többen a reformátusok. Ez a hatalmas növekedés valószínűleg a 1921-es nem teljeskörű (esetleg pontatlan) feljegyzésnek tudható be. Csökkenés mindössze egy települést érint:

1. táblázat

A református egyház tagjai számának különbsége 1880–1921, 1921–1941, 1941–1989, 1989–2013 [12; 13; 1]

Máramaros-Ugocsa Egyházmegye Települései	Év/fő		Különbség		Év/fő		Különbség		Év/fő		Különbség		Év/fő		Különbség	
	1880	1921	Számban	%-ban	1921	1941	Számban	%-ban	1941	1989	Számban	%-ban	1989	2013	Számban	%-ban
Akli	198	261	63	31,81	261	400	139	53,25	400	125	-275	-68,75	125	294	169	135,2
Aklóhegy	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	155	-	-
Alonszlatina	10	53	43	430	53	377	324	611,32	377	90	-287	-76,12	90	29	-61	-67,77
Bátár	55	75	20	36,36	75	140	65	86,66	140	150	10	7,14	150	135	-15	-10
Csapa	134	138	4	2,98	138	165	27	19,56	165	150	-15	-9,09	150	122	-28	-18,66
Fancsika	138	158	20	14,49	158	225	67	42,4	225	215	-10	-4,44	215	154	-61	-28,37
Feketeerdő	457	488	31	6,78	488	621	133	27,25	621	500	-121	-19,48	500	325	-175	-35
Feketepatak	357	431	74	20,72	431	345	-86	-19,95	345	1100	755	218,84	1100	970	-130	-13,4
Fertőszalmás	575	495	-80	-13,91	495	582	87	17,57	582	650	68	11,68	650	686	46	7,07
Foraplány	444	519	75	16,89	519	527	8	1,54	527	570	43	8,15	570	437	-133	-23,33
Gödénváza	262	324	62	23,66	324	360	36	11,11	360	192	-168	-46,66	192	115	-77	-40,1
Huzat	481	364	-117	-24,32	364	980	616	169,23	980	250	-730	-74,48	250	180	-70	-28
Királyháza	74	326	252	340,54	326	556	230	70,55	556	149	-407	-73,2	149	121	-28	-37,58
Mátvfalva	113	2	-111	-98,23	2	132	130	6500	132	220	88	66,66	220	157	-63	-28,63
Nagypalád	997	1148	151	15,14	1148	1465	317	27,61	1465	1600	135	9,21	1600	1401	-199	-12,43
Nagyszőlős	620	959	269	38,98	959	1334	375	39,1	1334	1210	-124	-9,29	1210	920	-290	-23,96
Nevedenfalva	104	162	58	55,76	162	221	59	36,41	221	485	264	119,45	485	525	40	8,24
Péterfalva	385	439	54	14,03	439	486	47	10,7	486	500	14	2,88	500	580	80	16
Salánk	893	1102	209	23,4	1102	1339	237	21,5	1339	1658	319	23,82	1658	1181	-477	-28,76
Szőlősvuta	650	480	-170	-26,15	480	889	409	85,2	889	1400	511	57,48	1400	1378	-22	-1,57
Técső	1493	1686	193	12,92	1686	2182	496	29,41	2182	1920	-262	-12	1920	1253	-667	-34,73
Tekeháza	337	433	96	28,48	433	471	38	8,77	471	422	-49	-10,4	422	368	-54	-12,79
Tiszabökény	257	221	-36	-14,01	221	354	133	60,18	354	500	146	41,24	500	510	10	2
Tizsakkeresztúr	372	380	8	2,15	380	451	71	18,68	451	420	-31	-6,87	420	505	85	20,23
Tiszaújhely	100	124	24	24	124	218	94	75,8	218	280	62	28,44	280	263	-17	-6,07
Tiszaújfalva	594	681	87	14,64	681	1073	392	57,56	1073	788	-285	-26,56	788	725	-63	-7,99
Tivadardfalva	298	330	32	10,73	330	429	99	30	429	600	171	39,86	600	689	89	14,83
Verbóc	350	493	143	40,85	493	660	167	33,87	660	930	270	40,9	930	700	-230	-24,73
Visk	2091	2320	229	10,95	2320	2816	496	21,37	2816	3200	384	13,63	3200	2587	-613	-19,15
Újaki	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	102	-	-
Rahó	16	16	0	0	16	841	825	5156,25	841	-	-	-	-	30	-	-
Összesen	12925	14608	1683	13,02	14608	20639	6031	41,28	20639	20274	-365	-1,76	20274	17607	-2667	-13,15

Feketepatakot. A növekedés összesen 6117 fő, a visszaesés pedig 86 fő. Mindezt összevetve, 6031 fővel (41,28%) nőtt a reformátusok száma az egyházmegyében 1921 és 1941 között, tehát a hatalmváltás pozitív hatással volt a reformátusok számát illetően.

Munkánk során az 1941-es, a magyar fennhatóság idejéből való adatok összevetésére kerültek a Szovjetunióhoz tartozó évek adataival. A szovjet fennhatóság kezdetével a Kárpátaljai Református Egyház ismét kénytelen volt a magyarországi egyházkerületekből kiszakadva funkcionálni. Ezt az időszakot a kárpátaljai magyar reformátusság kálváriájaként is szokták emlegetni az államhatalom erőteljes egyházellenessége miatt [14].

Ahogy a fentiekben már láthattuk, a 20. század első felében a mai Kárpátalja területe többször is gazdát cserélt. Nem volt ez másként 1944 őszén sem, amikor

a szovjet csapatok megjelentek a területen [15]. Fontos megjegyezni, hogy a Szovjetunió volt az első olyan állam, mely megpróbálta kitörölni a vallást a területén élő emberek gondolkodásából. Megindultak a vallás elleni támadások: egyházi épületeket romboltak le, vagy alakították át nem vallásos célok ellátására [16]. Ehhez az eszméhez vezethető vissza annak ténye is, hogy az 1960-as években a mai Máramaros-Ugocsa egyházmegye területén több templomot is elvett a szovjet hatalom a hívektől és bezáratta azokat, mint például a péterfalvai vagy a verböci református templomokat, melyeket csak 1989-ben kaptak vissza a gyülekezetek [6]. Az állam vallásellenes szorításában a református egyház hívei ebben az időszakban még fontosabbnak látták a hitükhöz való ragaszkodást, vállalva az azzal járó kockázatot és következményeket [17]. 1990. október 16-án az állam elismerte az egyházat, mint jogi személyt. Ezt

követően elkezdődött az egyházmegyék újra szerveződése 1991 elején [18].

A rendelkezésünkre álló szakirodalmak és források az 1944-es évtől az 1980-as évek végéig nem tartalmazzák településenként a reformátusok számbeli adatait. Ez annak tudható be, hogy ekkoriban az egyházak ezeket az adatokat titokban tartották, vagy egyenesen féltek feljegyezni a hatóság szigora miatt azokat. Ez a hiányosság tehát kutatásunk e szakaszában problémát okozott. A szovjet érából csak az 1989-es évi, a már mondhatni szabadabb idők adatait tudtuk alapul venni, melyek főként Felhősné Csiszár Saroltának, Küllős Imrének, Molnár Ambrusnak és P. Szalay Emőkének a Máramaros-Ugocsa Egyházmegyében végzett széleskörű és alapos adatgyűjtéséből származnak [13]. Az említett adatok alapján a növekedés 15 települést érint, viszont 13 településen lettek kevesebben a reformátusok a nevezett időintervallumban, ami összevetve enyhe visszaesést mutat, azaz összesen 365 fős (1,76%-os) csökkenést jelent. A legnagyobb visszaesés Huszton van ekkor, ami teljes egészében 730 fő.

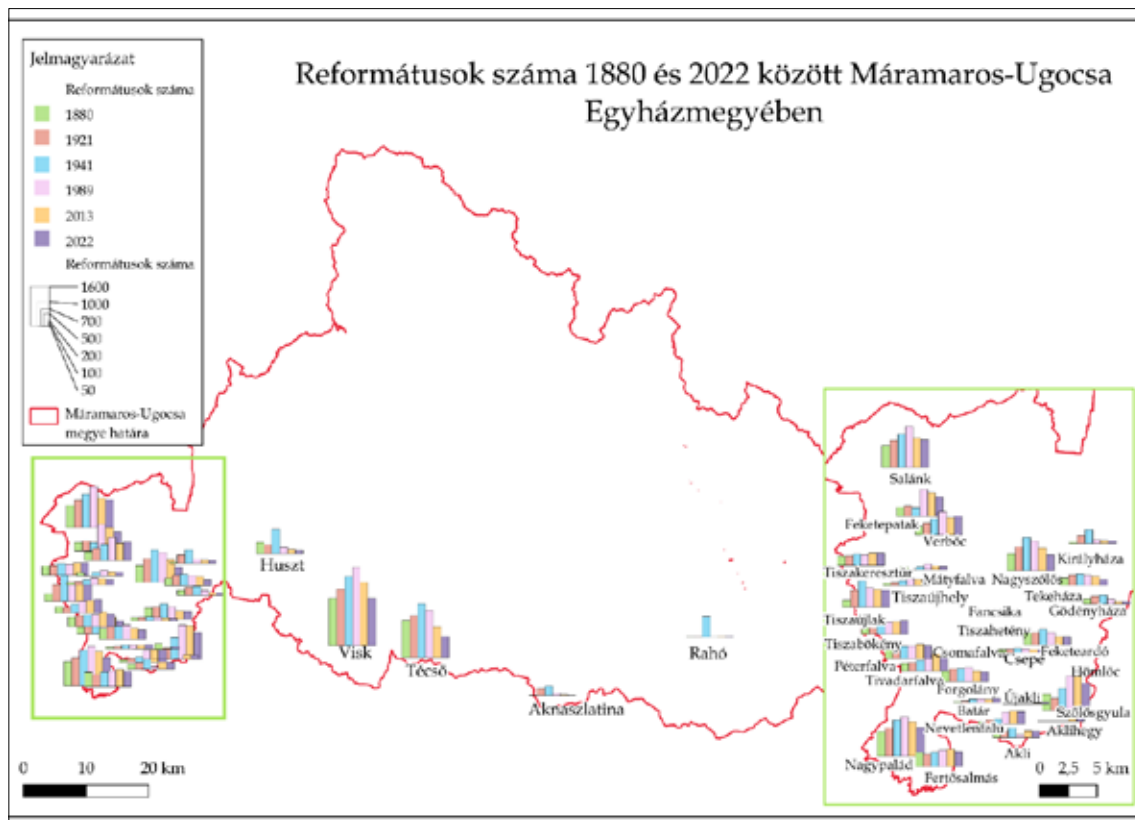
Ezután az 1989-es és a 2013-as évet vizsgáltuk meg, így összehasonlításra került a szovjet idők vége és az ekkora már 22 éve független Ukrajna időszaka. Növekedés nagyon kevés településen figyelhető meg, ez összesen 7 gyülekezetet takar, közülük a legnagyobb gyarapodás Akliban történt, annak ellenére is, hogy belőle időközben kivált Aklihegy és Újakli református közössége, önálló gyülekezetet alkotva [11]. Visszaesés összesen 21 településen történt, a vizsgált gyülekezetek majdnem kétharmadában lettek kevesebben a reformátusok 1989-hez képest, ami az általunk vizsgált időszakon belüli legmagasabb arányt mutatja a települések számának tekintetében. Mindent egybevetve 806 fővel való növekedés és 3473 fővel való csökkenés figyelhető meg 1989–2013 között, mi szerint a reformátusok száma Máramaros-Ugocsa Egyházmegyében erőteljesen, 13,15%-kal esett vissza, vagyis 2 667 fővel lettek kevesebben szűk negyed évszázad alatt. A kutatásunk során ez az első olyan időintervallum, ahol összesítve

a települések adatait, hirtelen, nagy mennyiségű csökkenés mutatkozik. Véleményünk szerint ennek oka egyrészt az időközben végbemenő politikai változásokkal magyarázható, mi szerint az országhatárok megnyitásával egy másik országba való költözés lehetősége is elérhetővé vált, továbbá a szovjet éra alatt betiltott görögkatolikus egyház helyreállításával azok a személyek, akik vegyes felekezeti házasságkötés miatt csatlakoztak a református egyházhoz, ezt követően úgy döntöttek, hogy visszatérnek eredeti vallásukhoz. Másrészt a szóban forgó egyházmegye népességét is elérték azok a demográfiai folyamatok (átalakuló családmódok, születésszám lecsökkenése), amely a tágabb környezetet is jellemezte [19].

2013-ban még 17 607 főt, 2022-ben pedig már csak 14 796 főt számlál az egyházmegye, ami nagyon erőteljes, 15,96%-os fogyatkozást jelent egy szűk 10 éves periódus alatt [1]. Ez a csökkenés a népesség elöregedésével, a természetes fogyással és a már említett, a rendszerváltást követő nagymértékű kivándorlással magyarázható, másrészt a gazdasági okoknak a következménye is, melyet napjainkra még inkább elmélyített előbb a 2014-es, majd pedig a 2022-es ukrán-orosz konfliktus miatt elinduló elvándorlás is [20; 21; 22; 23]. Ezen kívül a csökkenő tendencia feltételezhetően az etnikailag vegyes házasságokból alakuló asszimilációs folyamatoknak is betudható [24].

Végezetül készítettünk egy térképet (2. ábra), melyen a következő évek adatai lettek feltüntetve: 1880, 1921, 1941, 1989, 2013, 2022 – ezzel végig követve Kárpátalja állami hovatartozásának egy-egy évében Máramaros-Ugocsa egyházmegye református gyülekezeteinek taglétszámát, amelyen jól látható, hogy a 2022-es évben, feltehetően a fent már megnevezett okok miatt, mindegyik településen még inkább csökkenni látszik a reformátusok száma.

Kárpátalján a református egyház tagjairól elmondható, hogy javarészt magyar nemzetiségű egyének. A 2017-es becslések szerint az egyházmegye települései, ahol

2. ábra. Reformátusok száma 1880 és 2022 között Máramaros-Ugocea Egyházmegyében [1; 12; 13; 25]

a népesség nagyobb részét ukrán nemzetiségűek töltik ki, mint Aknaszlatina, Csepe, Fancsika, Királyháza, Rahó, ott a reformátusok jóval kevesebben vannak más felekezetekhez viszonyítva, ám előfordulnak olyan települések is, ahol a reformátusok aránya nem párhuzamos a magyarokéval. Ez elmondható Feketeadó, Tekeháza és Técső esetében is, ahol a lakosság nemzetiségi összetétele alapján többen vannak az ukránok, mégis nagyobb %-ot alkotnak a reformátusok [2].

Következtetések. A munka folyamán az alábbi főbb következtetéseket vontuk le:

- 1880 és 1921 között a reformátusok létszáma növekedett az érintett területen, tehát a nem túl együttműködő csehszlovák fennhatóság és az anyaegyháztól való elszakadás nem volt befolyással erre;
- az 1921 és 1941 közötti években figyelhető meg a legnagyobb mértékű növekedés

a reformátusok számát illetően a teljes időszak alatt, melyre a kutatásunk kiterjed, ami egyrészt párhuzamot mutat a térség magyarságának létszámnövekedésével, másrészt pedig a politikai és közigazgatási változásokkal is összefüggésbe hozható;

- a szovjet éra ateista politikája ellenére a térség reformátusságának döntő többsége megmaradt, ám némi csökkenést mutat: 1941 és 1989 közötti időben 365 fővel fogyatkozott az egyháztagnak száma az egyházmegyében;

- a rendszerváltozás utáni, elsősorban gazdasági okokból kifolyó kivándorlás negatívan hatott a református gyülekezetekre, s a kutatásunk során vizsgált időszakban, az 1989–2013 közötti időszakban csökkenés mutatkozott a reformátusság számában: 2667 fővel fogyott az egyházmegye taglétszáma, amit a következő évtized történései még inkább felgyorsítottak.

Irodalom

1. Máramaros-Ugocsa Egyházmegye Esperesi Hivatalának adatai 2003–2022. (Rendelkezésre bocsátotta: Hunyadi Attila esperes, 2023).
2. Molnár J., Tátrai P., Kovály K. A kárpátaljai magyarok felekezeti megoszlása a SUMMA 2017 felmérés eredményeinek tükrében. *Acta Academiae Beregsasiensis. Geographica et Recreatio*, 2024. 2, 18–32. DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-5843/2023-2-2>
3. Tátrai P., Molnár J., Kovály K., Eröss Á. A kárpátaljai magyarok lélekszáma és a népesedését befolyásoló tényezők a SUMMA 2017 felmérés alapján. *Kisebbségi Szemle*, 2018. 3.3, 7–31.
4. Gulácsy L. Útközben. Tanulmányok a kárpátaljai magyarságról. Ungvár: Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség. 1998.
5. Tömösközi F. A református egyház önszerveződésének folyamata Csehszlovákiában 1918–1923 között. *Múltunk*, 2020. 68 (2), 101–136. URL: https://epa.oszk.hu/00900/00995/00064/pdf/EPA00995_multunk_2020_02_101-136.pdf
6. Szamborovszkyné Nagy I. A kárpátaljai református egyháztörténet-írás forrásbázisának sajátosságai az 1944–1991 közötti időszakra vonatkozóan. In: *Az egyháztörténet-írás története Magyarországon*. Miskolc: Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2022. P. 310–320. Kar. URL: https://dspace.kmf.uz.ua/jspui/bitstream/123456789/1931/1/SZNI_A_karpataljai_reformatus_egyhaztortenet_iras_2022.pdf
7. Fedinec Cs. Kárpátalja kronológia: 1938. szeptember – 1941. december. *Kárpátalja 1938–1941: Magyar és ukrán történeti közelítés*. 2004. P. 217–275. URL: <https://real.mtak.hu/123075/1/karpatalja1938-41.pdf>
8. Hörszik R. A trianoni békediktátum következményei a Kárpát-medencei reformátusok életében. *Sárospataki Füzetek*. 2020. 24 (2). P. 19–30. URL: https://sarospatakifuzetek.hu/wp-content/uploads/2021/03/SFuzetek_2020_2szam_03_HorszikE.pdf
9. Peyer-Müller F. A Kárpátaljai Református Egyház története a két világháború között – kitekintéssel a jelenre. *Református Zsinati Iroda Tanulmányi Osztálya*, Budapest. 1995.
10. Visky I. A Magyar Református Egyház az elcsatolt részekben 1920–1940. *Hitel*. 2018. 68 (2). P. 101–136. URL: https://nyemrlsz.newlights.info/images/pdf/2018/2018_HT_MagyRefEgyhazAzElcsatoltReszeken_1920-1940.pdf
11. Fodor G. Református múltunk kezesség I. Adattár kárpátaljai református gyülekezettörténeti kutatásokhoz 1523–2016. *Narancsik Imre Kutatói Műhely*, Ungvár. 2016. URL: https://www.researchgate.net/profile/FodorGusztav/publication/331823910_Reformatus_multunk_kezesseg_I_Adattar_karpataljai_reformatus_gyulekezettorteneti_kutatasokhoz_15232016/links/5c873d0a6fdcc38175a622e/ReformatusmultunkkezessegIAdattarkarpataljaireformatusgyulekezettorteneti-kutatasokhoz-1523-2016.pdf
12. Kepecs J., Czibulka Z. Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880–1941). *Központi Statisztikai Hivatal*, Budapest. 2000.
13. Felhősné Csiszár S., Küllős I., Molnár A., P. Szalay E. Magyar Református Egyház Javainak Tára 1. – Kárpátaljai Református Egyház 1. – Máramaros-Ugocsa Egyházmegye. Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtár, Debrecen. 1999. URL: https://library.hungaricana.hu/hu/view/MagyarReformatusEgyhazJavainakTara_01/
14. Csarnai M. A kárpátaljai magyar reformátusság kálváriája. *Kárpátalja.ma*. 2021. URL: <https://karpatalja.ma/karpatalja/tudomany/karpataljai-reformatusok-1944/>
15. Molnár D.E. Kárpátalja szovjetizálása – A megszállástól a bekebelezésig. *Kárpátalja*. 2020. URL: <https://karpataljalap.net/node/49074>
16. Dupka Gy (összeáll.). Egyházüldözés Kárpátalján, 1944–1991. Szolyvai Emlékparkbizottság – Intermix Kiadó, Szolyva. 2017. URL: <https://mek.oszk.hu/18100/18119/18119.pdf>
17. Gulácsy L. Mélységből a magasba: Bizonyágtétel az elmúlt időkről. Magánkiadás, Ungvár. 2009.
18. Botlik J., Dupka Gy. Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján. Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest. 1993.
19. Óri P., Spéder Zs. Folytonos átmenet: Magyarország népesedése 1920 és 2020 között. *Statisztikai Szemle*. 2020. 98 (6). P. 481–521. DOI: 10.20311/stat2020.6.hu0481
20. Tátrai P., Molnár J., Molnár D.I., Kovály K., Eröss Á., Ferenc V., Rákóczi K. A migrációs folyamatok hatása a kárpátaljai magyarok számának alakulására. *Metszetek*. 2018. 7 (1). P. 5–20. DOI: <https://doi.org/10.18392/metsz/2018/1/1>
21. Bacsó R. A kárpátaljai lakosság otthonmaradását segítő magyarországi támogatások hatása a magyarság migrációs hajlandóságának csökkentésében. *Glossa Iuridica*. 2018. 2018 (3–4). P. 271–284.
22. Lajos M. A Kárpátaljai Református Egyház helyzete. *Karpat.in.ua*. 2023. URL: <https://life.karpat.in.ua/?p=137261&lang=hu>

23. Molnár D.I. A hatalomváltások hatása Kárpátalja népességszámának alakulására. *Doktori értekezés, Debreceni Egyetem*. DEA – Debreceni Egyetem Tudományos Archívum, Debrecen. 2013. URL: <https://dea.lib.unideb.hu/server/api/core/bitstreams/60864789ee604bf0a2632c7d0dbd381e/content>

24. Molnár J. Etnikailag vegyes házasságok a kárpátaljai magyarok körében. *LIMES: A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve II.* 2015. P. 51–62.

25. Szabó I. Ugocsa megye. Hatodik Síp Alapítvány: Új Mandátum, Budapest – Beregszász. 1994.

References

1. Data of the Dean's Office of the Máramaros-Ugocsa Diocese, 2003–2022 (Provided by: Hunyadi Attila, 2023).

2. Molnár, J., Tátrai, P., & Kovály, K. (2024). The religious distribution of Transcarpathian Hungarians in the light of the results of the SUMMA 2017 survey. In *Acta Academiae Beregsasiensis: Geographica et Recreatio*, (2). <https://doi.org/10.32782/2786-5843/2023-2-2> [in Hungarian].

3. Tátrai, P., Molnár, J., Kovály, K., & Erőss, Á. (2017). The population size of the Transcarpathian Hungarians and the factors influencing their demography based on the SUMMA 2017 survey [in Hungarian].

4. Gulácsy, L. (1998). *On the Way: Studies on the Hungarians of Subcarpathia*. Ungvár: Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség [in Hungarian].

5. Tömösközi, F. (2020). The process of self-organization of the Reformed Church in Czechoslovakia between 1918 and 1923. In *Múltunk*, 68 (2), 101–136. Retrieved from: https://epa.oszk.hu/00900/00995/00064/pdf/EPA00995_multunk_2020_02_101-136.pdf [in Hungarian].

6. Szamborovszkyné Nagy, I. (2022). The specificities of the source base of Transcarpathian Reformed church history writing for the period between 1944–1991. In C. Fazekas & J. Rada (Szerk.), *Az egyháztörténet-írás története Magyarországon* (pp. 310–320). Miskolc: Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar. Retrieved from: https://dspace.kmf.uz.ua/jspui/bitstream/123456789/1931/1/SZNI_A_karpataljai_reformatus_egyhaztortenet_iras_2022.pdf [in Hungarian].

7. Fedinec, Cs. (2004). Transcarpathian chronology: September 1938–December 1941. In C. Fedinec (Szerk.), *Kárpátalja 1938–1941: Magyar és ukrán történeti közelítés* (pp. 217–275). Budapest: Teleki László Alapítvány. Retrieved from: <https://real.mtak.hu/123075/1/karpatalja1938-41.pdf> [in Hungarian].

8. Hörsik, R. (2020). Consequences of the Treaty of Trianon on the life of Reformed communities in the Carpathian Basin. In *Sárospataki Füzetek*, 24 (2), 19–30. Retrieved from: https://sarospatakifuzetek.hu/wp-content/uploads/2021/03/SFuzetek_2020_2szam_03_Horcsike.pdf [in Hungarian].

9. Fritz Peyer-Müller (1995). *The history of the Reformed Church of Transcarpathia between the two world wars – with an outlook on the present*. Budapest: Református Zsinati Iroda Tanulmányi Osztálya [in Hungarian].

10. Visky, I. (2018). The Hungarian Reformed Church in the annexed parts 1920–1940. In *Hitel*, 68 (2), 101–136. Retrieved from: https://nyemrlsz.newlights.info/images/pdf/2018/2018_HT_MagyRefEgyhazAzElcsatoltReszeken_1920-1940.pdf [in Hungarian].

11. Fodor, G. (2016). *Our Reformed Past is Guaranteed I. Database for Research on the History of the Reformed Churches in Transcarpathia 1523–2016*. Narancsik Imre Kutatói Műhely. Retrieved from: https://www.researchgate.net/profile/FodorGusztav/publication/331823910_Reformatus_multunk_kezesseg_I_Adattar_karpataljai_reformatus_gyulekezzettorteneti_kutatasokhoz_15232016/links/5c8e73d0a6fdcc38175a622e/Reformatus-multunk-kezesseg-I-Adattar-karpataljai-reformatusgyulekezzettoerteneti-kutatasokhoz-1523-2016.pdf [in Hungarian].

12. Kepecs, J., & Czibulka, Z. (2000). *Religious data of the settlements of Transcarpathia (1880–1941)*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal [in Hungarian].

13. Felhősné Csiszár, S., Küllős, I., Molnár, A.P., & Szalay, E. (1999). *Repository of the Assets of the Hungarian Reformed Church – Kárpátaljai Református Egyház 1. – Máramaros-Ugocsa Egyházmegye*. Debrecen: Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtár. Retrieved from: https://library.hungaricana.hu/hu/view/MagyarReformatusEgyhazJavainakTara_01/ [in Hungarian].

14. Csarnai, M. (2021, November 20). *The Calvary of the Transcarpathian Hungarian Reformed community*. Kárpátalja.ma. Retrieved from: <https://karpatalja.ma/karpatalja/tudomany/karpataljai-reformatusok-1944/> [in Hungarian].

15. Molnár, D.E. (2020). *Kárpátalja szovjetizálása – A megszállástól a bekebelezésig [Sovietization of Transcarpathia – From occupation to annexation]*. Kárpátalja. Retrieved from: <https://karpataljalap.net/node/49074> [in Hungarian].

16. Dupka, Gy. (összeáll.) (2017). *Church persecution in Transcarpathia, 1944–1991*. Szolyvai Emlékparkbizottság – Intermix Kiadó. Retrieved from: <https://mek.oszk.hu/18100/18119/18119.pdf> [in Hungarian].

17. Gulácsy, L. (2009). From Depths to Heights: Testimony of the Past Times. Magánkiadás [in Hungarian].
18. Botlik, J., & Dupka, Gy. (1993). A millennium of Hungarian-inhabited settlements in Transcarpathia. Ungvár – Budapest: Intermix Kiadó [in Hungarian].
19. Öry, P., & Spéder, Z. (2020). Continuous transition: Hungary's population between 1920 and 2020. *Statistical Review*, 98 (6), 481–521. DOI: 10.20311/stat2020.6.hu0481 [in Hungarian].
20. Tátrai, P., Molnár, J., Molnár, D.I., Kovály, K., Erőss, Á., Ferenc, V., & Rákóczi, K. (2018). The impact of migration processes on the number of Hungarians in Transcarpathia. In *Metszetek*, 7 (1), 5–20. <https://doi.org/10.18392/metsz/2018/1/1> [in Hungarian].
21. Bacsó, R. (2018). The impact of Hungarian aid programs on the willingness of Transcarpathian Hungarians to remain in their homeland. In *Glossa Iuridica*, 2018 (3–4), 271–284 [in Hungarian].
22. Lajos, M. (2023). The situation of the Transcarpathian Reformed Church. *Karpat.in.ua*. URL: <https://life.karpat.in.ua/?p=137261&lang=hu> [in Hungarian].
23. Molnár, D.I. (2013). *The impact of changes in power on the population of Transcarpathia from 1869 to the present day*. DEA – Debreceni Egyetem Tudományos Archívum. Retrieved from: <https://dea.lib.unideb.hu/server/api/core/bitstreams/60864789-ee60-4bf0-a263-2c7d0dbd381e/content> [in Hungarian].
24. Molnár, J. (2015). Ethnically mixed marriages among Transcarpathian Hungarians. In *LIMES: A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve II*, 51–62 [in Hungarian].
25. Szabó, I. (1994). *Ugocea County*. Budapest – Beregszász: Hatodik Síp Alapítvány: Új Mandátum [in Hungarian].

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 02.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.05.2026

УДК 911.3:314

DOI <https://doi.org/10.32782/2786-5843/2026-2-6>

ДИНАМІКА ЕТНІЧНОГО ТА РЕЛІГІЙНОГО СКЛАДУ НАСЕЛЕННЯ ЗАКАРПАТТЯ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

Товт Атілла Атіллович

доктор філософії,

доцент кафедри географії та туризму

Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II, м. Берегове, Україна

ORCID ID: 0000-0001-8620-2567

Фодор Дюло Дюлович

доктор філософії, кандидат географічних наук, доцент,

професор кафедри географії та туризму,

Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II, м. Берегове, Україна

ORCID ID: 0000-0002-9971-8068

Шилкіна Гелена Олександрівна

лаборантка кафедри географії та туризму,

Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II, м. Берегове, Україна;

здобувачка вищої освіти

Мукачівський державний університет, м. Мукачево, Україна

ORCID ID: 0009-0000-3852-0720

***Актуальність дослідження.** Розглянуто процес і показники формування етнічного та релігійного складу населення Закарпаття у першій половині ХХ століття. З'ясовано історичні передумови нинішньої поліетнічності та релігійного розмаїття регіону. **Предмет дослідження** становить вивчення етнодемографічних особливостей динаміки структури населення на сучасній території регіону і виокремлення типових груп за етнічними та релігійними ознаками. **Мета дослідження:** аналіз трендів і змін у формуванні етнодемографічних та географічних особливостей населення регіону за умов суспільних шоків та історичних тенденцій розвитку у краї. **Методологія дослідження:** використані дані про етнічний та релігійний склад населення Закарпаття за переписами 1910 та 1941 років, спроєктовані відповідно до актуального адміністративно-територіального поділу Мукачівської єпархії греко-католицької церкви за її шематизмами стосовно 1915 і 1945 року, а також методи аналізу, синтезу, узагальнення статистичних даних, порівняльної характеристики, типології населених пунктів за етнічною та релігійною ознаками. **Результати дослідження:** розглянуто процеси і тренди, встановлено причини та наслідки формування складу населення на рівні архідияконатів, деканатів і поселень єпархії, зміни територіальної структури та суспільно-географічних особливостей досліджуваних просторових одиниць. Виділено та проаналізовано типи населених пунктів за панівними етнічними та релігійними групами, визначено відмінності у чисельності і структурі їх населення. **Практичне значення:** отримано результати, які засвідчують, що серед етносів регіону у досліджуваній період більшість належала русинам, які проживали переважно в гірській частині краю. Значну частку етнічної палітри Закарпаття склали також угорці та німці. У релігійній структурі ключова позиція належала греко-католикам: більшість русинів, як і частина румунського та угорського населення, ідентифікувала себе греко-католиками. **Висновки:** з'ясовано, що проаналізовані історичні, етнодемографічні та географічні процеси мали суттєву роль у формуванні нинішнього різнобарвного етнічного та релігійного складу Закарпаття. **Перспективи подальших досліджень:** результати дослідження відкривають можливості для подальших досліджень, зокрема, для вивчення стабільності та точок розриву етнічних і релігійних просторових структур, аналізу ролі природних умов і церковної організації, а також просторових процесів міських центрів і релігійної дифузії.*

***Ключові слова:** Закарпаття, шематизм, етнічний та релігійний склад населення, Мукачівська греко-католицька єпархія.*

THE DYNAMICS OF THE ETHNIC AND RELIGIOUS COMPOSITION OF THE POPULATION OF TRANSCARPATHIA IN THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY

Tóth Attila Atillovych

Ph.D.,

Associate Professor at the Department of Geography and Tourism,
Ferenc Rakoczi II Transcarpathia Hungarian University, Berehove, Ukraine
ORCID ID: 0000-0001-8620-2567

Fodor Gyula Diulovych

Ph.D., CSc, Associate Professor,

Professor at the Department of Geography and Tourism,
Ferenc Rakoczi II Transcarpathia Hungarian University, Berehove, Ukraine
ORCID ID: 0000-0002-9971-8068

Shylkina Helena Oleksandrivna

Laboratory Technician at the Department of Geography and Tourism,
Ferenc Rakoczi II Transcarpathia Hungarian University, Berehove, Ukraine;
MSc Student,
Mukachevo State University, Mukachevo, Ukraine
ORCID ID: 0009-0000-3852-0720

Relevance of the research. The present study examines the formation and indicators of the ethnic and religious composition of Transcarpathia's population during the first half of the 20th century. It elucidates the historical prerequisites for the region's current multinational character and religious diversity. **Subject of the research:** the investigation focuses on the ethnodemographic characteristics of population dynamics within the region's present-day territory, categorizing typical groups based on ethnic and religious traits. **Objective of the research:** to analyze trends and shifts in the development of the region's ethnodemographic and geographic characteristics amidst social shocks and historical developmental trends. **Methodology of the research:** the study utilizes data on the ethnic and religious composition of Transcarpathia's population from the 1910 and 1941 censuses, projected onto the current administrative-territorial division of the Mukachevo Greek Catholic Eparchy according to its 1915 and 1945 schematisms. Methods of analysis, synthesis, statistical generalization, comparative characterization and that of the typology of settlements based on ethnic and religious criteria were employed. **Results of the research:** the processes and trends of population formation were examined at the levels of archdeaconries, deaneries and settlements. The study identifies causes and consequences regarding changes in the territorial structure and socio-geographical features. Settlement types were analyzed according to dominant ethnic and religious groups, referring to the differences in population size and structure. **Practical significance of the research:** the findings demonstrate that, during the period under study, the majority of the population consisted of Ruthenians (Rusyns), residing primarily in the mountainous areas. Hungarians and Germans also constituted significant portions of the ethnic landscape. In the religious structure, a key position was held by Greek Catholics: the majority of Ruthenians, as well as part of the Romanian and Hungarian population identified themselves as Greek Catholics. **Conclusions:** the analyzed historical, ethnodemographic and geographical processes played a substantial role in shaping the current vibrant ethnic, linguistic and religious composition of Transcarpathia's population. **Prospects for further research:** the findings of this study open up prospects for subsequent investigation, specifically regarding the stability and tipping points of ethnic and religious spatial structures. Furthermore, they facilitate the analysis of the role of environmental conditions and ecclesiastical area-related organization as well as the spatial processes of urban centers and religious diffusion.

Keywords: Transcarpathia, schematism, ethnic and religious composition of the population, Greek Catholic Eparchy of Mukachevo.

Постановка проблеми та аналіз інтересів великих держав. Кордони Закарпаття або Підкарпаття – залежно від того, останніх досліджень і публікацій. Закарпаття – це регіон, сформований уздовж з якого політичного центру ми на нього

дивимось – не збігаються з етнічними, етнографічними, мовними або історико-культурними межами. На цій основі регіон має характер як «проміжного простору», так і периферії [1]. Закарпаття завжди характеризувалося національним та релігійним різноманіттям. Територія регіону зберегла цю якість донині, і зараз тут проживають представники численних етносів та конфесій.

Демографічні процеси населення Закарпаття та зміни його етнічного складу висвітлені у багатьох працях. Варто згадати спільні та індивідуальні дослідження Йосипа Молнара та Стефана Молнара Д. [2; 3; 4], результатом яких стали комплексні праці про демографічну та демографічну ситуацію в краї. Основними сферами цих досліджень були особливості просторового розподілу населення та окремих етносів, тоді як інформація про релігійну структуру регіону була значно обмеженішою, що стало важливим стимулом для написання даної статті. Серед представників вітчизняної етногеографії необхідно згадати про науковий доробок Михайла Тиводара [5] та Мирослава Дністрянського [6], які у своїх працях заклали фундамент етнографічних досліджень як Закарпаття, так і України в цілому. Також слід згадати праці Кароя Кочіша [7], який проводив і проводить екстенсивні дослідження етнічної та релігійної структури всього Карпатського басейну. Водночас, заслуговують на увагу й спільні та самостійні роботи Катерини Коваль, Патріка Татрої та Агнеш Еревш. У фокусі досліджень цих науковців знаходиться переважно Закарпаття та закарпатські угорці, зокрема вони аналізували угорську діаспору (своєрідні етнічні острови) [8; 9; 10], актуальну демографічну ситуацію закарпатських угорців [11], а також роль етнічних відносин [12; 13].

Цілі та методи дослідження. Основною метою даного дослідження є аналіз змін етнічного та релігійного складу населення нинішньої території Закарпаття в період між переписами 1910 та 1941 років, проєктуючи результати на адміністративний поділ території Мукачівської єпархії греко-католицької

церкви. Дане рішення обумовлене тим, що, хоча шематизми даного періоду вже містять інформацію про релігійний склад населення досліджуваної території, але раніше вже було доведено [14], що інформація стосовно конфесійного складу населених пунктів в даних документах була оновлена тільки серед греко-католиків, а у випадку інших релігійних громад показники були тотожними з даними переписів населення, проведених за 4 роки до публікації досліджуваних шематизмів.

Фундаментом дослідницької частини нашої статті стали дані про етнічний та релігійний склад населення Закарпаття за переписами 1910 та 1941 років, отримані з допомогою видань Центрального статистичного управління (KSH) Угорщини, опублікованих у 1996 та 2000 роках. Зазначені джерела фіксують вищезгадані ряди даних на рівні населених пунктів, що розташовувалися на території сучасного Закарпаття у досліджуваній період. Дані були систематизовані за допомогою програмного забезпечення Microsoft Excel та відображені на тематичних картах у геоінформаційній системі ArcGIS 10.1. Оскільки адміністративний поділ у два досліджувані періоди суттєво відрізнявся, просторова організація населених пунктів була сформована відповідно до архідияконатів та деканатів, зазначених у шематизмах Мукачівської греко-католицької єпархії за 1915 та 1945 роки.

У 1915 році більшість населених пунктів на території сучасного Закарпаття належали до 4 архідияконатів Мукачівської греко-католицької єпархії (Березького, Марамороського, Угочанського, Ужанського). Винятком були 5 населених пунктів в околицях Солотвина (Нижня Апша, Середня Апша, Солотвино (село), Солотвино (селище) та Біла Церква), дані про які вдалося зібрати з шематизму Самошуйварської єпархії 1914 року. Таким чином, ці населені пункти належали до Сиготського деканату Марамороського вікаріату Самошуйварської єпархії, проте в шематизмі 1945 року більшість із них (за винятком Білої Церкви) вже були частиною

Румунського деканату Марамороського архієпископату Мукачівської єпархії. Крім того, стосовно цього архієпископату слід зазначити, що єдиний закарпатський населений пункт, який у 1915 році ще належав до Руського деканату – Ділове (Требушани) – у шематизмі 1945 року вже входив до Рахівського деканату.

На територіях Березького та Ужанського архієпископатів, розташованих на Закарпатті, протягом досліджуваного періоду суттєвих змін не відбулося: згадані архієпископати зберегли свою деканатську структуру. Мінімальні зміни спостерігаються лише у мережі поселень деканатів. Яскравим прикладом цього є населені пункти, що належали до парафії Пузняківців (Пузняківці, Герцовці, Тростяниця, Синяк), які у 1915 році ще належали до Чинадіївського деканату Березького архієпископату, а, згідно з шематизмом 1945 року вони вже були у складі Тур'янського деканату Ужанського архієпископату.

Ужочанський архієпископат, порівняно з 1915 роком розширився на один деканатський округ: у південній, переважно населеній угорцями частині Виноградівського та Сасівського деканатів, був сформований Вилоцький деканат, що суттєво змінило кількість населених пунктів у раніше створених деканатах.

Загальні зміни чисельності населення. Згідно з даними перепису населення 1910 року, чисельність населення на території сучасного Закарпаття становила 599 438 осіб. Якщо розглядати кількість населення за архієпископатами, то найбільшою вона була в Березькому архієпископаті (понад 212 тис. осіб, 35,5%), за яким з мінімальним відривом слідував Марамороський архієпископат (201 тис. осіб, 33,6%). Дане порівняння є особливим ще й тому, що у кількості населених пунктів цих двох архієпископатів спостерігаються значні відмінності: якщо по Березькому архієпископату вдалося отримати дані щодо 223 поселень, то база даних Марамороського архієпископату містить лише 94 населені пункти. Це

яскраво відображає той факт, що закарпатські частини Марамороського архієпископату склалися переважно з сіл-гігантів. Показники Ужанського (104 тис. осіб, 17,3%) та Ужочанського (63 тис. осіб, 10,6%) архієпископатів були значно нижчими у порівнянні з двома вищезгаданими одиницями. Аналізуючи деканати, найбільш густонаселеним був Мукачівський деканат Березького архієпископату, де у 1910 році проживало понад 61 тис. осіб (10% від загальної кількості населення краю). Найменшу ж кількість населення мав Верецький деканат, який також належав до Березького архієпископату (7,6 тис. осіб, 1,3%).

За результатами цензу 1941 року, на території сучасного Закарпаття проживало 847 862 особи, що означає 45-відсоткове зростання чисельності населення порівняно з попереднім періодом. Населення кожного архієпископату зросло, але різною мірою. Найбільшим за чисельністю населення у 1941 році став Марамороський архієпископат (320 тис. осіб, 37,4%), чому сприяли не лише загальні процеси демографічного росту, а й згадане раніше приєднання населених пунктів, що належали до Румунського деканату; таким чином, порівняно з 1910 роком населення Марамороського архієпископату зросло на 58%. Показники росту населення Березького (291 тис. осіб, 34,4%), Ужанського (145 тис. осіб, 17,1%) та Ужочанського (90 тис. осіб, 10,7%) архієпископатів не мали суттєвих розбіжностей (від 37% до 42%). Найвищий показник серед деканатів у 1941 році продовжував утримувати Мукачівський деканат Березького архієпископату, де на той час проживало понад 84 тис. осіб.

Однак, між окремими деканатами спостерігаються різні темпи приросту населення. Тут знову слід згадати Марамороський архієпископат, оскільки у половині його деканатів (Рахівському, Хустському, Верхньоворхвинському, Тересвянському, Дубівському, Стеблівському) спостерігалось зростання на 50% і більше. Проте показники росту саме цих одиниць не були найбільшими,

оскільки населення Ужгородського деканату між 1910 та 1941 роками зросло на 83%, що пов'язано із посиленням центральної ролі Ужгорода, а також з приєднанням кількох населених пунктів Безівського деканату (Чоп, Малі Геївці, Сюрте, Тисашвань, Соломоново). Внаслідок останнього процесу чисельність населення Безівського деканату скоротилася вдвічі порівняно з показниками 1910 року.

Зміни етнічного складу населення, територіальні особливості. Із використаних даних переписів було виділено три окремі етнічні групи (русини, угорці, німці) та категорію «інші». Окрему увагу варто виділити понятійно-термінологічному визначенню «русини». У переписах населення, проведених за часів, коли територія сучасного Закарпаття перебувала у складі Угорщини, під словом «русини» розуміли всіх етнічних груп східних слов'ян, лівова частка яких була українцями. Етнічний склад, сформований на основі досліджуваних переписів, представлений на *рис. 1*.

На діаграмах чітко видно, що абсолютну більшість населення, яке проживало на території сучасного Закарпаття, становив русинський (рутенський) етнос. Між двома переписами її частка в загальній структурі населення зросла на 3%. Найчисельніше русинське населення під час обох цenzів проживало в Хустському деканаті Марамороського архієпископату (21 тис. та 34 тис. осіб відповідно), що не є випадковим, адже у 1910 році лише в місті

Хуст проживало 5230 русинів (що на той час було другим показником за кількістю греко-католиків після Ясіня (6824 особи)), а до 1941 року Хуст вже посів перше місце (10 530 осіб). Враховуючи частку в загальній кількості населення, у 1910 році найпомітніша русинська більшість спостерігалася у Ставненському деканаті Ужанського архієпископату (90,7%), тоді як у 1941 році – у Ком'ятівському деканаті Угочанського архієпископату (90,9%).

Другою за чисельністю етносом були угорці. Попри те, що їхня загальна кількість зросла, їх частка в структурі населення скоротилася на 3%. Це пояснюється тим, що після 1920 року відбувалася значна міграція угорського населення на територію Угорщини [4]. Протягом досліджуваного періоду найбільша кількість угорців була характерною для Мукачівського деканату Березького архієпископату (40 тис. та 50 тис. осіб відповідно); натомість, за відносними показниками у структурі населення у 1910 році виняткові дані спостерігалися у Безівському деканаті Ужанського архієпископату (94,4%), а у 1941 році – у Вилоцькому деканаті Угочанського архієпископату (90,9%). Найбільша кількість угорського населення під час обох переписів проживала в Ужгороді (13 тис. та 27 тис. осіб відповідно).

За даними перепису 1910 року, третьою за чисельністю етносом були німці, з часткою 10,57%. За результатами цenzу 1941 року ця ситуація радикально змінилася, оскільки частка німців скоротилася до 1,56%. Однією

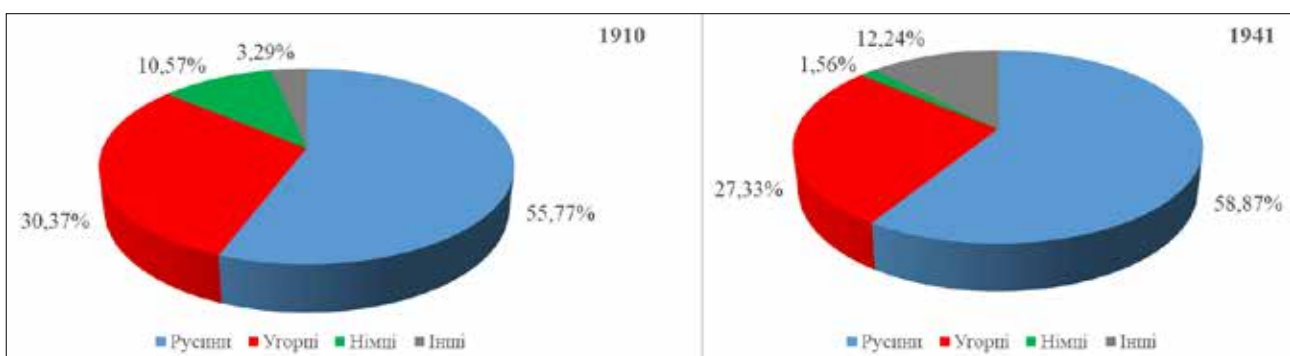

Рис. 1. Зміни етнічного складу населення на території сучасного Закарпаття у 1910–1941 роках

Джерело: [15; 16] KSH, 1996; KSH, 2000; власна редакція.

з причин цього процесу є зміна методики реєстрації єврейського населення під час переписів, адже у 1910 році євреїв виокремлювали лише за релігійною ознакою. Під час переписів 1921 та 1930 років для юдаїстів була створена окрема група і за етнічною ознакою, що призвело до різкого падіння частки німецької національності в складі населення, а також значного зниження показників угорців. Хоча під час цензу 1941 року євреїв, які назвали угорську мову рідною, знову реєстрували як угорців, євреї, які, ймовірно, мали німецьку рідну мову, були зафіксовані в категорії «інші». Під час обох досліджуваних переписів найбільша кількість німецького населення зосереджувалася в Мукачівському деканаті Березького архідіяконату – 6578 осіб (майже половина з них, 3078 осіб у 1910 році та 3491 особа у 1941 році проживали в місті Мукачеве). Що стосується найбільшої частки від загальної кількості населення, то у 1910 році німці становили 23,9% населення Дубівського деканату Марамороського архідіяконату, тоді як у 1941 році вони склали 10,7% населення Косівського деканату Березького архідіяконату. Цікаво, що до 1941 року населеним пунктом з найбільшою кількістю німців була Усть-Чорна (Дубівський деканат Марамороського архідіяконату).

Попередні джерела [17] вказували й на інші етноси, такі як словаки та румуни, які мали відносно чітко визначене територіальне розташування. Статистика відносила їх до вже згаданої категорії «інші», частка якої протягом досліджуваного періоду зростає більш ніж на 9%. Також слід зазначити факт, що під час перепису 1941 року єврейство виокремлювали не лише за релігійною, а й за етнічною ознакою, що ще збільшило чисельність населення групи «інші». У даних перепису 1910 року категорія «інші» перевищувала 5% лише у двох деканатах. У населених пунктах, що належали до Сиготського деканату Марамороського вікаріату Самошуйварської єпархії, до групи «інші» належало 62,5% населення (10 745 осіб), а в Ужгородському деканаті Ужанського архідіяконату

ця категорія становила 10,2% населення (3424 особи). Перша група, ймовірно, охоплювала представників румунського етносу, друга – словацького. У 1941 році в новоствореному Румунському деканаті Марамороського архідіяконату до групи «інші» належало вже 77,3% населення, хоча в даному випадку вже не можна говорити виключно про румунський етнос. Разом з тим зростає частка категорії «інші» і в Ужгородському деканаті Ужанського архідіяконату. Якщо у 1910 році населення, віднесене до групи «інші», проживало здебільшого в населених пунктах з румунським корінням (наприклад, Нижня Апша, Середня Апша, Солотвино), то до 1941 року до цієї категорії відносили вже й такі великі міста, як Ужгород або Хуст.

Етнічний склад населення деканатів Мукачівської греко-католицької єпархії на території сучасного Закарпаття ілюструють *рис. 2* та *3*. На основі даних перепису 1910 року можна стверджувати, що етнічний склад архідіяконатів мав суттєві відмінності: так, у Марамороському та Ужанському архідіяконатах русини становили абсолютну більшість населення (73,1% та 53,0%), натомість у Березькому та, особливо, в Угочанському архідіяконатах можна говорити лише про їх відносну більшість (47,4% та 47,9%). У Марамороському архідіяконаті другу за чисельністю групу становила німецький етнос (16,6%), тоді як у трьох інших архідіяконатах цю позицію вже посідали угорці. Подекуди різниця була мінімальною, адже, наприклад, в Угочанському комітаті вони відставали від більшості – русинів – лише на 1,5% (46,4%). До 1941 року досліджувані архідіяконати характеризувалися виключно абсолютною більшістю русинського населення.

Під час аналізу національного складу деканатів у 1910 та 1941 роках можна виділити три територіальні категорії:

1. Деканати з абсолютною русинською більшістю.
2. Деканати з абсолютною угорською більшістю.
3. Території, що характеризуються абсолютною більшістю категорії «інші».

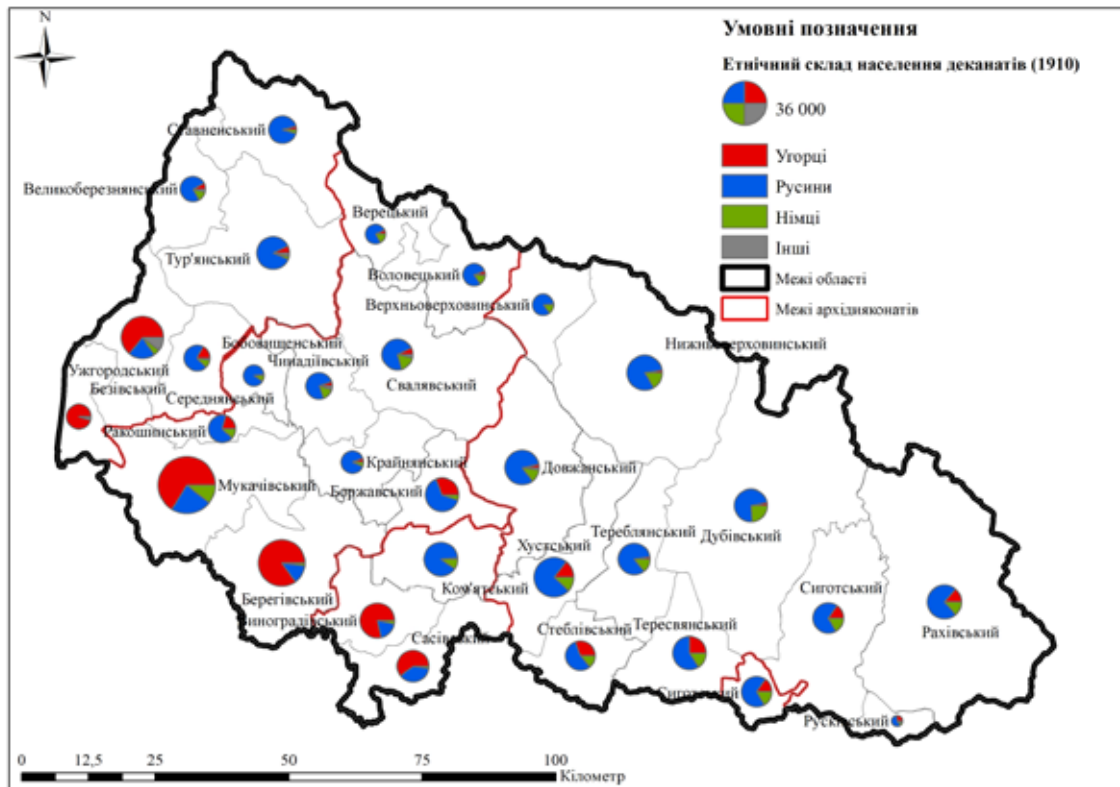

Рис. 2. Етнічний склад деканатів Мукачівської греко-католицької єпархії, розташованих на території сучасного Закарпаття (1910 р.)

Джерело: [15; 18; 19]; власна редакція.

Абсолютна більшість категорії «інші» у 1910 році спостерігалася в одному деканаті – у населених пунктах, що належали до Сиготського деканату Марамороського вікаріату Самошуйварської єпархії, який до 1941 року фактично трансформувався у Марамороський архидієколат. На даній території у 1910 році вже однозначно домінував румунський етнос (62,5%), проте внаслідок змін, що відбулися до 1941 року, їх частка зросла до 77,3%.

У 1910 році абсолютна угорська більшість фіксувалася у 6 деканатах, а саме: у Берегівському (84,5%) та Мукачівському (65,8%) деканатах Березького архидієколату, у Виноградівському (77,9%) та Сасівському (59,8%) деканатах Ужочанського архидієколату, а також у Безівському (94,4%) та Ужгородському (64,0%) деканатах Ужанського архидієколату. Станом на 1941 рік спостерігається суттєва зміна, оскільки за цей час у структурі Ужочанського архидієколату було сформовано Вилоцький деканат, у якому 90,9% населення ідентифікували себе як

угорці. У Виноградівському та Сасівському деканатах частка угорців зменшилася, через що вони перейшли до групи з абсолютною русинською більшістю, до якої належали й усі інші, не згадані вище деканати.

Зміни релігійного складу населення та його географічні особливості

У даних переписів населення виокремлюються шість різних конфесій (греко-католицька, римо-католицька, реформатська, лютеранська, православна, юдаїстська), а також категорія «інші». На основі опрацьованих даних цenzів релігійний склад населення Закарпаття представлено на *рис. 4*.

За даними перепису населення 1910 року, абсолютна більшість населення, що проживало на території сучасного Закарпаття (64,3%), були греко-католиками. Це свідчить про те, що русинська національність та греко-католицька віра перебували у тісному зв'язку. Проте дані також показують, що цю релігію сповідували не лише русини: більшість етнічних румунів, а також невелика частина угорців також ідентифікували

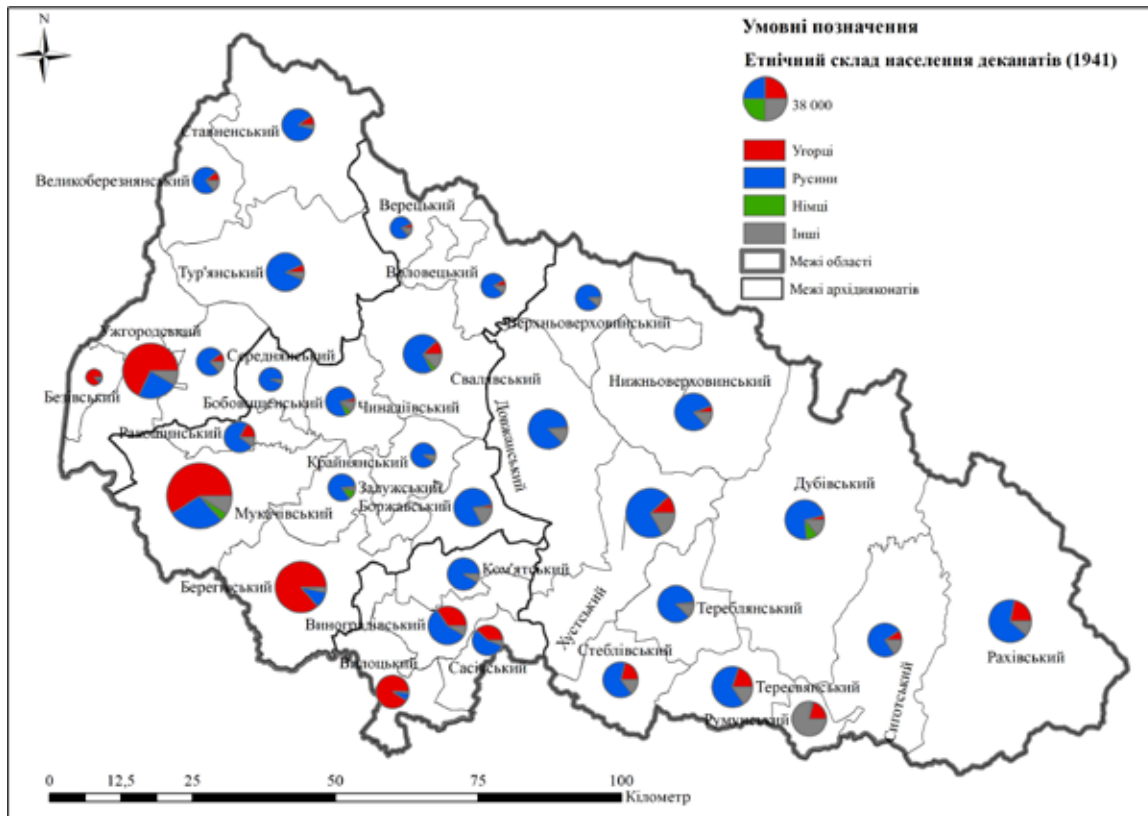

Рис. 3. Етнічний склад деканатів Мукачівської греко-католицької єпархії, розташованих на території сучасного Закарпаття (1941 р.)

Джерело: [15; 20]; власна редакція.

Рис. 4. Зміни релігійного складу населення на території сучасного Закарпаття у 1910–1941 роках

Джерело: [15; 16]; власна редакція.

себе греко-католиками. Найбільша кількість греко-католиків проживала в Хустському деканаті Марамороського архієпископату (понад 22 тис. осіб). Щодо відсоткового співвідношення у структурі всього населення варто виділити Ставненський деканат Ужанського архієпископату, де 90,8% населення назвали себе греко-католиками. У 1910 році населеним пунктом з найбільшою кількістю

греко-католицького населення було Ясіня (6904 особи).

14,5% населення досліджуваної території сповідували юдаїзм, утворюючи другу за чисельністю конфесію у 1910 році. Найбільше юдаїстів проживало в Мукачівському деканаті Березького архієпископату (11 тис. осіб). Це не є несподіванкою, адже саме в місті Мукачево була зосереджена

найбільша єврейська громада (7675 осіб). Попри це, їхня найбільша частка спостерігалася в Ужгородському деканаті Ужанського архідияконату, де вони становили 19,8% від загальної кількості населення.

Третьою за величиною конфесійною групою були реформати, до яких належала значна частина угорської національності (11,7% населення). Чітким ареалом розселення реформатів був Березький архідияконат: найбільша їхня кількість була зосереджена в Мукачівському деканаті (23 тис. осіб), а найвищий відсоток – у Берегівському деканаті (44,9%), де в місті Берегове також проживала найчисельніша реформатська громада (4344 особи).

У 1910 році віряни римо-католицького обряду становили 9% жителів сучасного Закарпаття. Можна однозначно стверджувати, що центром римо-католицизму краю в досліджуваний період був Ужгород, оскільки в ньому знаходилася найчисельніша парафія (5481 особа; 17,2% римо-католиків краю). Крім того, в Ужгородському деканаті Ужанського архідияконату була зосереджена найбільша кількість римо-католицького населення (9305 осіб), і їх частка в загальній структурі населення тут також була найвищою (27,8%).

Щодо менш чисельних конфесій слід зазначити, що частка православних у жодному деканаті не перевищувала 1% від загальної кількості населення. Натомість, у Чинадіївському деканаті Березького архідияконату євангелісти становили 3,3% населення (435 осіб), і саме до цього деканату належало єдине село з лютеранською більшістю на території сучасного Закарпаття – Павшино (373 особи).

У світлі даних перепису 1941 року в релігійній структурі спостерігається суттєва зміна: хоча греко-католики все ще становили абсолютну більшість (50,7%), їх частка значно скоротилася через експансію православ'я (православних), частка яких між двома переписами зросла до 15%. Основною причиною цього став розвиток схизматичного селянського руху, вна-

слідок якого значна частина греко-католиків «повернулася» до «віри предків». Найбільше православних було зосереджено в Хустському деканаті Марамороського архідияконату (19 тис. осіб), а їх найбільша частка спостерігалася в Довжанському районі (деканаті) цього ж архідияконату (63,5%). Попри це, населеним пунктом з найбільшою кількістю православного населення були Великі Лучки (4886 осіб), що належало до Мукачівського деканату Березького архідияконату.

У розрізі населених пунктів слід відзначити зростання центральної ролі Ужгорода, оскільки саме в ньому проживали найбільші греко-католицька (10 530 осіб) та римо-католицька (9576 осіб) громади, а також друга за чисельністю реформатська (після Берегова – 3765 осіб) та єврейська громада (після Мукачева – 9576 осіб).

Щодо інших конфесій, суттєвих змін не зафіксовано, хоча частка як юдаїстів, так і реформатів скоротилася на 1%. Територіальні пропорції загалом збереглися, проте для юдаїстів чітким ареалом розселення став Мукачівський деканат Березького архідияконату (16 тис. осіб, 19,7% від загальної кількості населення).

Релігійний склад деканатів Мукачівської греко-католицької єпархії на території сучасного Закарпаття протягом досліджуваних періодів ілюструють *рис. 5 та 6*.

У 1910 році в релігійній структурі архідияконатів також домінували греко-католики (становлячи абсолютну більшість), проте частка інших конфесій демонструвала значно більш диференційовану картину. В Ужанському архідияконаті другою за величиною конфесією була римо-католицька, до якої належало 15,5% населення краю. У Березькому та Угочанському архідияконатах за панівною релігією слідували реформати (20,7% та 15,6% відповідно). Найбільш гомогенною одиницею можна вважати Марамороський архідияконат, де понад 75% населення ідентифікували себе як греко-католики, за якими слідували юдеї з часткою 14,8%.

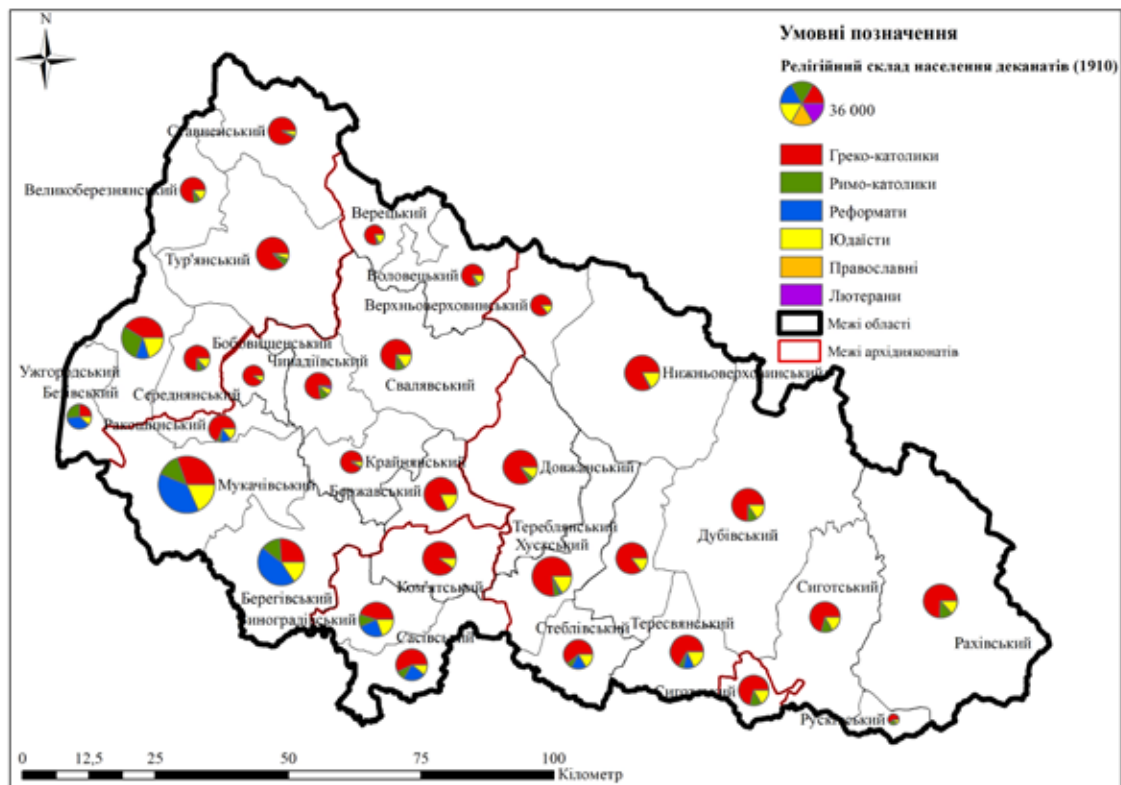

Рис. 5. Релігійний склад деканатів Мукачівської греко-католицької єпархії, розташованих на території сучасного Закарпаття (1910 р.)

Джерело: [15; 18; 19]; власна редакція.

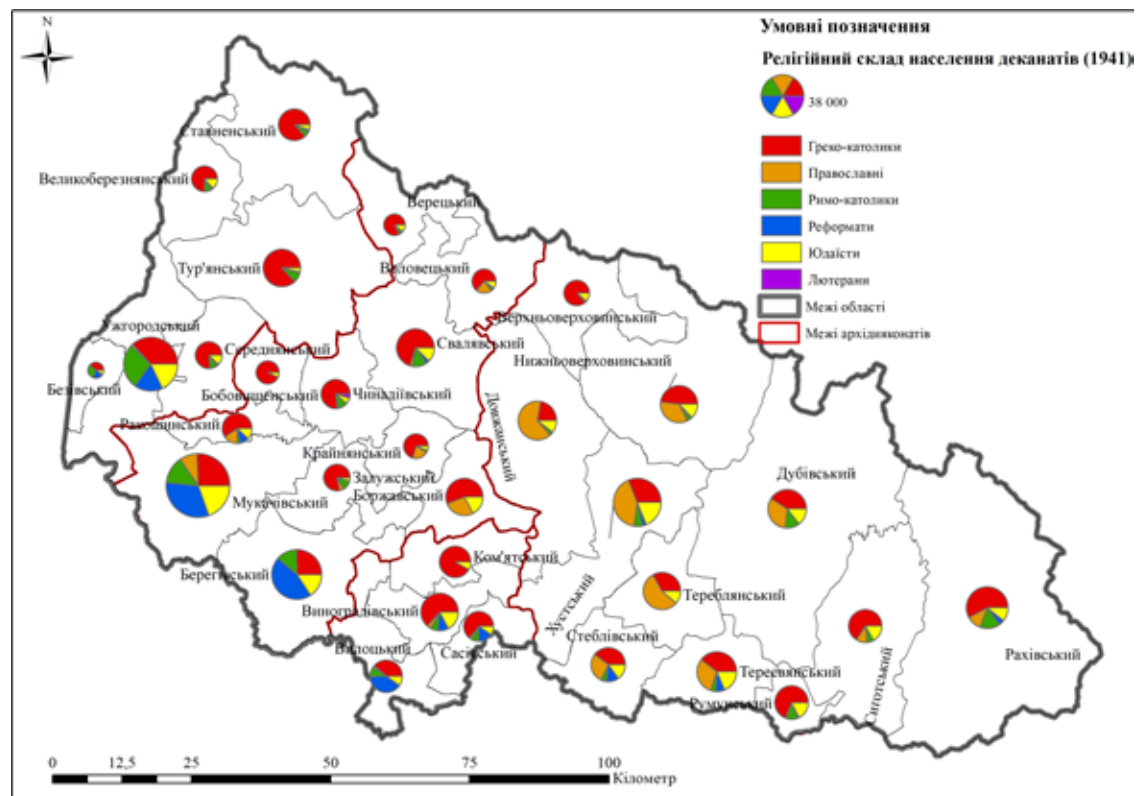

Рис. 6. Релігійний склад деканатів Мукачівської греко-католицької єпархії, розташованих на території сучасного Закарпаття (1941 р.)

Джерело: [15; 20]; власна редакція.

Під час аналізу релігійного складу деканатів у 1910 році можна виділити три територіальні категорії:

1. Деканати з абсолютною греко-католицькою більшістю.
2. Території з відносною греко-католицькою більшістю.
3. Території з відносною реформатською більшістю.

Щодо 1910 року, можна виділити 3 деканати з відносною реформатською більшістю. Реформати становили значну частину жителів Берегівського (44,9%) та Мукачівського (37,5%) деканатів Березького архідияконату, а також Безівського деканату Ужанського архідияконату (36,8%).

Відносною греко-католицькою більшістю у 1910 році характеризувалися два деканати: Ужгородський деканат Ужанського архідияконату та Виноградівський деканат Угочанського архідияконату. У випадку першого частка греко-католиків становила 41,1%, і ця територія об'єднувала значну кількість римо-католицького та юдаїстського населення. У випадку другого частка греко-католиків була дещо вищою (45%), і на цій території проживали також значні реформатські та юдаїстські громади.

Усі інші, не згадані вище деканати мали абсолютну греко-католицьку більшість. Важливо зазначити, що населені пункти, які належали до другої та третьої категорій, розташовані переважно на Закарпатській низовині, яка і в національному аспекті є значно гетерогеннішою одиницею. Крім того, спостерігається закономірність: чим більшою є дана територіальна одиниця (у нашому випадку – деканат) як за площею, так і за чисельністю населення, тим вищий рівень релігійного різноманіття в ній спостерігається.

Під час територіального аналізу даних про релігійний склад за переписом 1941 року чітко проявилася згадана раніше зміна: у Березькому та Марамороському архідияконатах греко-католики вже не мали абсолютної більшості. Це не випадково, оскільки двома «колисками» схизми

були Великі Лучки (Березький архідияконат) та Іза (Марамороський архідияконат). Останній зазнав більш суттєвих змін, адже колишня частка греко-католиків у 75% до 1941 року скоротилася до 45%, і таке значне падіння повністю пояснюється появою православних. Ужанський та Угочанський архідияконати зберегли показники попереднього періоду.

З огляду на зазначені зміни, у 1941 році категоризація деканатів за релігійним складом також зазнала значних трансформацій. Виділилися:

1. Деканати з абсолютною греко-католицькою більшістю.
2. Деканати з абсолютною православною більшістю.
3. Території з відносною греко-католицькою більшістю.
4. Території з відносною православною більшістю.
5. Території з відносною реформатською більшістю.

Як і в 1910 році, у 1941 році налічувалися 3 деканати з відносною реформатською більшістю. Берегівський (44,8%) та Мукачівський (32,2%) деканати Березького архідияконату продовжували належати до цієї категорії, натомість місце Безівського деканату Ужанського архідияконату – внаслідок згаданих раніше територіальних змін – посів новостворений Вилоцький деканат Угочанського архідияконату, де частка реформатів становила 39,7%, що лише на 1% перевищувало частку греко-католиків цієї території.

Відносна православна більшість у 1941 році була характерна виключно для Хустського деканату Марамороського архідияконату, де 41,4% населення ідентифікували себе як православні.

Відносна греко-католицька більшість зберігалася в Ужгородському деканаті Ужанського архідияконату (36,3%), до якого приєдналися Безівський деканат (38,9%) того ж архідияконату, а також Нижньо-Верецький (49,6%), Дубівський (40,5%), Сільцевський (39,3%) та Тересвянський (39,2%) деканати Марамороського архідияконату.

Абсолютну православну більшість мали Довжанський (63,5%) та Тереблянський (60,3%) деканати Марамороського архієпископату. Оскільки вони географічно розташовані відносно близько до згаданого раніше села Іза, процес «повернення» у навколишніх деканатах відбувався значно швидше та інтенсивніше.

Усі інші, не згадані вище деканати, зберігали абсолютну греко-католицьку більшість і в 1941 році. Проте слід зазначити, що, попри збереження абсолютної більшості, у багатьох деканатах частка греко-католиків суттєво скоротилася. Наприклад, якщо у 1910 році населення Боржавського деканату Березького архієпископату на 80,1% складалося з греко-католиків, то в 1941 році цей показник становив лише 54,7%.

Висновки. У даному дослідженні були розглянуті зміни релігійного та національного складу населених пунктів на території сучасного Закарпаття у період між 1910 та 1941 роками, спираючись на доступні дані переписів населення. Результати дослідження дають підстави стверджувати, що серед національностей краю більшість становили русини, які проживали переважно в гірській місцевості. Значну частину національної палітри регіону складали угорці та німці, проте румуни та словаки також були невід'ємною частиною окремих мікрорегіонів у досліджуваній період.

Щодо релігійної структури, тут провідна роль належала греко-католикам, хоча внаслідок схизматичного селянського руху їх частка в загальній кількості населення суттєво зменшилася. Навіть у 1941 році більшість русинського населення ідентифікувала себе як греко-католики, разом із румунами та меншою частиною угорців. Стосовно інших досліджу-

ваних конфесій було встановлено, що переважну більшість реформатів, які проживали на низовині, складала угорці; більша частина римо-католиків мешкала в колишньому комітаті Унг, тоді як юдеї не мали конкретних ареалів розселення. В середньому їх частка в загальній структурі населення коливалася в межах 10%, причому в містах вони були представлені у більших кількостях.

Виявлена національна та релігійна просторова структура в період між 1910 і 1941 роками відкриває низку додаткових перспектив для досліджень. Їх можна розвинути далі, проаналізувавши, наприклад, просторову стабільність та точки розриву, що може виявити, як гірські та низовинні регіони, а також система відносин між центром і периферією вплинули на стабільність або трансформацію етнічних та конфесійних структур. Паралельно з цим, варто проаналізувати роль природних умов – особливо рельєфу, мережі долин та доступності – у формуванні релігійних та національних моделей, а також функціонування церковної адміністрації (епархій) як альтернативної системи просторової організації на противагу змінам у державній адміністрації. Особливої уваги заслуговують міські центри (Ужгород, Мукачево, Берегове) як етно-релігійні плавилі, а також процеси дифузії православного простору, які добре моделюються за допомогою геоінформаційних засобів. Дослідження наслідків частих змін кордонів для географії ідентичності, а також порівняння історичних моделей у довгостроковій перспективі, що триває до сьогодні, дає можливість вийти за межі історичної географії та органічно пов'язати дослідження з сучасними регіональними та соціально-географічними інтерпретаціями.

Література

1. Csernicskó I., Fedinec Cs. A mai Kárpátalja területének történeti-nyelvi viszonyai a 19–20. század fordulóján, kitekintéssel a mára / „Indivisibiliter ac Inseparabiliter” – „Feloszthatatlanul és elválaszthatatlanul”: a kiegyezés 150. évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferencia előadásai / szerk. I. Szakál. Ungvár: RIK-U Kiadó, 2018. C. 141–182.
2. Molnár J., Molnár D. I. Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében. Beregszász–Ungvár: PoliPrint Kiadó, 2005. 115 c.
3. Molnár J. Vallási megoszlás / Kárpátalja / szerk. B. Baranyi. Pécs–Budapest: Dialóg Campus Kiadó, 2009. C. 207–209.

4. Molnár D. I. Perifériáról perifériára – Kárpátalja népessége 1869-től napjainkig. Budapest: Kisebbségkutató Intézet, 2018. 180 c.
5. Тиводар М. Етнографія Закарпаття: іст.-етногр. нарис / М. Тиводар; ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Ужгород: Гражда, 2011. 411 с.
6. Дністрянський М. С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики. Львів: Літопис; ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2006.
7. Kocsis K. A Kárpát-medence történeti vallásföldrajza (10–21. század) / A Kárpát-medence történeti vallásföldrajza / Gál A. та ін. Nyíregyháza: Nyíregyházi Egyetem, 2016. C. 9–90.
8. Kovály K. A kárpátaljai magyar szórvány tipizálási lehetőségei / Magyarok a Kárpát-medencében 4.: tudományos nemzetközi konferencia absztraktkötete / szerk. G. Szónokyné Ancsin. Szeged: MTA Szegedi Akadémiai Bizottság, 2019. 23 c.
9. Erőss Á. Akik maradtak: pillanatsfelvétel az otthon maradt közösségekről a kárpátaljai magyar szórványban Regio. 2020. T. 28, № 1. C. 138–170. DOI: <https://doi.org/10.17355/rkkpt.v28i1.301>
10. Erőss Á., Ferenc V., Kovály K., Orosz S., Tátrai P. Helyzetkép a kárpátaljai magyar szórványról / Kárpátalja mozgásban: társadalmi változások és interetnikus viszonyok az Euromajdan után / szerk. V. Ferenc, K. Kovály. Budapest: Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., 2020. C. 89–133.
11. Tátrai P., Molnár J., Kovály K., Erőss Á. SUMMA 2017: a kárpátaljai magyarok demográfiai felmérése / Kárpátalja mozgásban: társadalmi változások és interetnikus viszonyok az Euromajdan után / szerk. V. Ferenc, K. Kovály. Budapest: Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., 2020. C. 21–51.
12. Kovály K. „A mai világban minden a kapcsolatokon, az ismeretségen múlik”: külföldi befektetők telephelyválasztási döntéseinek jellemzői Kárpátalján az informális etnikai kapcsolatok tükrében Tér és Társadalom. 2018. T. 32, № 1. C. 77–96. DOI: <https://doi.org/10.17649/TET.32.1.2883>
13. Kovály K. Az etnikai kapcsolati tőke szerepe a kárpátaljai magyar vállalkozások működésében a Beregszászi járás példáján Kisebbségi Szemle. 2021. T. 6, № 2. C. 87–111.
14. Tóth A. A jelenlegi Nagyszőlősi járás kötelékébe tartozó települések vallási szerkezete 1910–1915 között Scientia Denique. 2019. IX. évf. C. 121–133.
15. Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941) / szerk. J. Kepecs. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 1996. 263 c.
16. Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880–1941) / szerk. J. Kepecs. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 2000. 245 c.
17. Fényes E. Magyarország geográfiai szótára: mellyben minden város, falu és pusztá betűrendben körülményesen leíratik: y 4 т. Pest, 1851. 1253 c.
18. A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye 1945-ös sematizmusa / szerk. I. Marosi. Beregszász: Bendász István Görögkatolikus Könyvtár és Levéltár, 2020. 340 c.
19. Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye 1915-ös sematizmusa [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://byzantinohungarica.com/index.php/munkacsi-egyhazi-megye-sematizmusa-1915>
20. Szamosújvári Egyházmegye 1914-es sematizmusa [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://byzantinohungarica.com/index.php/szamosujvari-sematizmus-1914>

References

1. Cserniczkó, I., & Fedinec, C. (2018). *Historical and linguistic relations of present-day Transcarpathia at the turn of the 19th–20th centuries, with an outlook to the present*. In: I. Szakál (Ed.): “Indivisibiliter ac inseparabiliter” – “Indivisible and inseparable”. Proceedings of the scientific conference commemorating the 150th anniversary of the Austro-Hungarian Compromise (pp. 141–182). RIK-U Publishing House [in Hungarian].
2. Molnár, J., & Molnár, D. I. (2005). *Population and Hungarians of Transcarpathia in the light of census and demographic movement data*. PoliPrint Publishing [in Hungarian].
3. Molnár, J. (2009). *Religious composition*. In: B. Baranyi (Ed.), *Transcarpathia* (pp. 207–209). Dialóg Campus [in Hungarian].
4. Molnár, D. I. (2018). *From periphery to periphery: The population of Transcarpathia from 1869 to the present*. Institute for Minority Studies [in Hungarian].
5. Tyvodar, M. (2011). *Etnohrafiia Zakarpattia: ist.-etnohr. narys* [Ethnography of Transcarpathia: Historical and ethnographic essay]. Uzhhorodskyyi natsionalnyi universytet, Hrazhda. [in Ukrainian].
6. Dnistrianskyi, M. S. (2006). *Etnopolitychna heohrafiia Ukrainy: problemy teorii, metodolohii, praktyky* [Ethnopolitical geography of Ukraine: Problems of theory, methodology, and practice]. Litopys; Vydavnychiy tsentr Lvivskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Franka. [in Ukrainian].

7. Kocsis, K. (2016). *Historical religious geography of the Carpathian Basin (10th–21st centuries)*. In: A. Gál et al.: *Historical religious geography of the Carpathian Basin* (Vol. 1, pp. 9–90). University of Nyíregyháza, Department of Tourism and Earth Sciences [in Hungarian].
8. Kovály, K. (2019). *Typological possibilities of the Hungarian diaspora in Transcarpathia*. In: G. Szónokyné Ancsin (Ed.): *Hungarians in the Carpathian Basin 4: Abstract volume of the International Scientific Conference* (p. 23). Hungarian Academy of Sciences, Szeged Academic Committee [in Hungarian].
9. Erőss, Á. (2020). Those who stayed behind: A snapshot of the remaining communities in the Hungarian diaspora of Transcarpathia. *Regio: Minority, Culture, Politics, Society*, 28(1), 138–170. <https://doi.org/10.17355/rkkpt.v28i1.236> [in Hungarian].
10. Erőss, Á., Ferenc, V., Kovály, K., Orosz, S., & Tátrai, P. (2020). *Situation report on the Hungarian diaspora in Transcarpathia*. In: V. Ferenc & K. Kovály (Eds.): *Transcarpathia in motion: Social changes and interethnic relations after the Euromaidan* (pp. 89–133). Bethlen Gábor Fund Management Ltd. [in Hungarian].
11. Tátrai, P., Molnár, J., Kovály, K., & Erőss, Á. (2020). *SUMMA 2017: Demographic survey of Hungarians in Transcarpathia*. In: V. Ferenc & K. Kovály (Eds.): *Transcarpathia in motion: Social changes and interethnic relations after the Euromaidan* (pp. 21–51). Bethlen Gábor Fund Management Ltd. [in Hungarian].
12. Kovály, K. (2018). “*In today’s world everything depends on connections*”: *Characteristics of location decisions of foreign investors in Transcarpathia in the context of informal ethnic relations*. In: *Tér és Társadalom*, 32(1), 77–96. <https://doi.org/10.17649/TET.32.1.2916> [in Hungarian].
13. Kovály, K. (2021). *The role of ethnic social capital in the operation of Hungarian enterprises in Transcarpathia: The case of Berehove district*. *Kisebbségi Szemle*, 6(2), 87–111 [in Hungarian].
14. Tóth, A. (2019). *Religious structure of settlements belonging to the present-day Vynohradiv district between 1910 and 1915 based on census data and diocesan schematisms*. *Scientia Denique*, 9, 121–133 [in Hungarian].
15. Kepecs, J. (Ed.). (1996). *Ethnic (mother tongue) data of settlements in Transcarpathia (1880–1941)*. Hungarian Central Statistical Office [in Hungarian].
16. Kepecs, J. (Ed.). (2000). *Religious data of settlements in Transcarpathia (1880–1941)*. Hungarian Central Statistical Office [in Hungarian].
17. Fényes, E. (1851). *Geographical dictionary of Hungary: In which every city, village, and settlement is described in alphabetical order. Vols. I–IV*. Kozma Vazul Printing House [in Hungarian].
18. Marosi, I. (Ed.) (2020). *The 1945 schematism of the Mukachevo Greek Catholic Diocese*. Bendász István Greek Catholic Library and Archive [in Hungarian].
19. Mukachevo Greek Catholic Diocese. (1915). *Schematism of the Mukachevo Greek Catholic Diocese (1915)*. <https://byzantinohungarica.com/index.php/munkacsi-egyhazi-megye-sematizmus-1915>
20. Gherla Greek Catholic Diocese. (1914). *Schematism of the Gherla Greek Catholic Diocese (1914)*. <https://byzantinohungarica.com/index.php/szamosujvari-sematizmus-1914>

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 10.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 15.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.05.2026

УДК 551.524:504.3

DOI <https://doi.org/10.32782/2786-5843/2026-2-7>

ОЦІНКА КОМФОРТНОСТІ КЛІМАТУ В УКРАЇНІ ПРОТЯГОМ 2018–2023 РР. ЗА БІОКЛІМАТИЧНИМ ІНДЕКСОМ В.Г. БОКШІ

Федонюк Віталіна Володимирівна

кандидат географічних наук, доцент,
доцент кафедри екології,
Луцький національний технічний університет, м. Луцьк, Україна
ORCID ID: 0000-0002-1880-6710

Павлюк Маргарита Миколаївна

слухачка Волинського територіального відділення Малої академії наук
Комунальна установа «Волинська обласна Мала академія наук», м. Луцьк, Україна

Федонюк Микола Ананійович

кандидат географічних наук, доцент,
доцент кафедри екології,
Луцький національний технічний університет, м. Луцьк, Україна
ORCID ID: 0000-0002-4034-3695

Актуальність дослідження визначається підвищенням інтересом до впливу погодних умов, зміни метеорологічних величин (температури, тиску, вологості тощо) на стан здоров'я людей у зв'язку з глобальними змінами клімату Землі та зростанням числа проявів метеочутливості і метеозалежності. *Предметом дослідження* є статистично-математичний, графічний та картографічний аналіз часової та просторової мінливості біокліматичного індексу В.Г. Бокші в межах України з метою оцінки комфортності клімату у різних регіонах. *Мета дослідження* – оцінка динаміки та варіації комфортності клімату в Україні протягом 2018–2023 рр. на основі аналізу часового і просторового розподілу біокліматичного індексу В.Г. Бокші за даними 26 метеостанцій (обласні центри України та м. Севастополь). *Методологія дослідження*: використовувалися як загальнонаукові, так і спеціальні методи дослідження. Серед загальнонаукових методів варто виділити: 1) порівняльно-оціночний метод; 2) методи аналізу та синтезу; 3) математично-статистичний; 4) графічний. Серед спеціальних методів використовувалися методи комп'ютерного моделювання, картографічні, вебдизайну (розробка графічних матеріалів роботи). *Результати дослідження*: аналіз значень біокліматичного індексу $I_{\text{сумар}}$ В.Г. Бокші показав збільшення тривалості комфортного періоду в Україні. Комфортність клімату в 26 містах протягом року змінюється від оптимальної в теплий період (квітень–вересень) до подразнюючої взимку (грудень–лютий), гострих значень набуває в окремі дні. Число днів з гострими значеннями індексу коливається від 5–9 (Ужгород, Київ) до 30–31 (Рівне, Суми). Середні місячні значення $I_{\text{сумар}}$ протягом року коливаються в межах від 5–10 (травень–серпень) до 25–32 (січень–лютий). Найвищі подразнюючі показники визначені для 3-місячного зимового періоду (грудень–лютий). У цей період індекс може набувати значень понад 25–30. Найнижчі, оптимальні показники індексу визначені для тривалішого 6-місячного теплого періоду (квітень–вересень). У цей період індекс є меншим 10.

Аналіз річного розподілу днів із різними категоріями індексу показав подовження в Україні сприятливого та комфортного періоду на 1,5–2 місяці порівняно з його тривалістю у ХХ ст. Розрахований середній індекс $I_{\text{сумар}}$ за 2018–2023 рр. для всієї території України дорівнює 11,8. Це менше від значень індексу, визначеного В.Г. Бокшею наприкінці ХХ ст. для такої території (12–15). Отже, спостерігається загальне зниження показників біокліматичного індексу, він наближається до оптимальних значень у багатьох регіонах України. Зростання комфортності клімату може бути пов'язане із проявами кліматичних змін у регіоні. Розроблені та оприлюднені у вільному доступі онлайн-калькулятори для розрахунку біокліматичного індексу В.Г. Бокші дозволяють застосувати на практиці цей індекс для оцінки комфортності погодних умов у будь-якому регіоні України чи світу, у визначений день чи період. *Практичне значення*: отримані результати можуть бути використані у подальших дослідженнях у галузі медичної кліматології, у навчальному процесі, під час вивчення дисциплін географічного, медико-біологічного, туристично-рекреаційного циклу. Розроблені онлайн-калькулятори біокліматичного індексу є практичним інструментом для визначення комфортності погоди,

які дозволяють визначити таку комфортність у вибраному районі і періоді. Результати, отримані за онлайн-калькуляторами, можуть додаватися до щоденних прогнозів погоди, для інформування метеочутливих людей про комфортність погодних умов. **Висновки:** дослідження динаміки біоклімату та окремих біокліматичних показників – це важливе наукове завдання, яке дозволяє оцінити сприятливість та комфортність клімату і погоди у цій місцевості для людини та її господарської діяльності. Інструментом аналізу біоклімату є біокліматичні індекси (БКІ). Динаміка БКІ дозволяє комплексно оцінити загальну комфортність клімату у регіоні. Використання БКІ В.Г. Бокші як інструменту аналізу комфортності клімату показало високу адаптивність його для території України та дозволило встановити зміни просторово-часового розподілу показників комфортності, що сформувалися на фоні глобальних кліматичних змін. **Перспективи подальших досліджень:** продовження роботи над темою передбачатиме вивчення взаємозв'язку динаміки біокліматичного індексу В.Г. Бокші та здоров'я і самопочуття людини (шляхом проведення опитування групи добровольців і ведення цими особами щоденників самопочуття з наступним порівнянням результатів з індексом). Заплановано вдосконалення емпіричної формули БКІ з урахуванням набутих знань щодо динаміки комфортності клімату у сучасних умовах.

Ключові слова: Україна, біоклімат, біокліматичний індекс В. Бокші, комфортність клімату.

ASSESSMENT OF CLIMATE COMFORT IN UKRAINE DURING 2018–2023 ACCORDING TO THE BIOCLIMATIC INDEX OF V.G. BOKSHA

Fedoniuk Vitalina Volodymyrivna

Candidate of Geography Sciences, Associate Professor,
Assistant Professor at the Department of Ecology,
Lutsk National Technical University, Lutsk, Ukraine
ORCID ID: 0000-0002-1880-6710

Pavlyuk Margarita Mykolayivna

Student of the Volyn Regional Junior Academy of Sciences of Ukraine
Municipal Institution “Volyn Regional Junior Academy of Sciences of Ukraine”, Lutsk, Ukraine

Fedoniuk Mykola Ananiyovych

Candidate of Geography Sciences (PhD in Geography), Associate Professor,
Assistant Professor at the Department of Ecology,
Lutsk National Technical University, Lutsk, Ukraine
ORCID ID: 0000-0002-4034-3695

This study is relevant due to the growing interest in the impact of weather conditions and changes in meteorological variables (e.g. temperature, pressure and humidity) on human health, particularly in the context of global climate change and the increasing prevalence of meteosensitivity and meteodependence. This study will involve a statistical, mathematical, graphical and cartographic analysis of the temporal and spatial variability of the V.G. Boksha bioclimatic index in Ukraine, with the aim of assessing climate comfort in different regions. The purpose of the study is to evaluate climate comfort dynamics and variations in Ukraine between 2018 and 2023, based on an analysis of the temporal and spatial distribution of the V.G. Boksha bioclimatic index, using data from 26 weather stations (regional centres of Ukraine and Sevastopol). Research methodology: both general scientific and specialised research methods were employed. Among the general scientific methods, the following should be highlighted: 1) comparative and evaluation methods; 2) analysis and synthesis methods; 3) mathematical and statistical methods; and 4) graphical methods. Special methods included computer modelling, cartographic methods and web design methods (development of graphic materials for the study). Research results. The analysis of the V.G. Boksha I^{sumar} bioclimatic index values showed an increase in the duration of the comfortable period in Ukraine. Climate comfort in the 26 studied cities varies throughout the year, ranging from optimal during the warm period (April–September) to irritating during the winter months (December–February), with extreme values being reached on certain days. The number of days with extreme index values ranges from 5–9 days (Uzhhorod, Kyiv) to 30–31 days (Rivne, Sumy). Average monthly I^{sumar} values throughout the year range from 5–10 (May–August) to 25–32 (January–February). The most irritating conditions are observed during the three-month winter period (December–February), when the index may exceed 25–30. The lowest and most optimal index values are recorded during the longer six-month warm period (April–September), when the index remains below 10. Analysis of the annual distribution of days

in different index categories indicates that the favourable and comfortable period in Ukraine has increased by 1.5–2 months compared to the 20th century. The calculated average I_{sumar} index for Ukraine for the period 2018–2023 is 11.8. This is lower than the values (12–15) determined by V.G. Boksha at the end of the 20th century for the same territory. Thus, there has been a general decrease in bioclimatic index values, with many regions of Ukraine approaching optimal levels. This increase in climate comfort may be associated with manifestations of climate change in the region. Online calculators have been developed to calculate the V.G. Boksha bioclimatic index, and these are freely accessible. This enables the index to be used in practice to assess weather comfort in any region of Ukraine or the world for a specific day or period. The results generated by these calculators can supplement daily weather forecasts, informing weather-sensitive individuals of the comfort level of weather conditions. **Practical significance:** The results obtained can be used for further research in medical climatology and in educational processes, as well as in the study of geographical, medical-biological and tourist-recreational disciplines. The online calculators serve as a practical tool for determining weather comfort in a selected area and time period. **Conclusions.** Research into the dynamics of bioclimate and individual bioclimatic indicators is an important scientific task. It makes it possible to assess the suitability and comfort of climate and weather conditions in a particular area for humans and their economic activities. Bioclimatic indices are effective tools for analysing bioclimate. Their dynamics allow for a comprehensive assessment of overall climate comfort in a region. Using the V.G. Boksha bioclimatic index as an analytical tool demonstrated its high adaptability to Ukraine and enabled changes in the spatial and temporal distribution of climate comfort indicators, formed under the influence of global climate change, to be identified. **Prospects for further research** include studying the relationship between the dynamics of the V.G. Boksha bioclimatic index and human health and well-being. This will involve conducting surveys of volunteers and analysing well-being diaries, which will then be compared to index values. There are also plans to improve the empirical formula of the bioclimatic index by taking into account newly acquired knowledge about the dynamics of climate comfort under modern conditions.

Keywords: Ukraine, bioclimate, V.G. Boksha bioclimatic index, climate comfort.

Постановка проблеми. Комфортність погоди та клімату – це комплексна оцінка їх сприятливості для людини. Натепер розроблено понад сто інтегральних показників (біокліматичних індексів, або БКІ), за допомогою яких дають її математичну оцінку. Від комфортності погоди залежать прояви метеочутливості – реакції організму людини на вплив погодно-кліматичних чинників. Кількість метеочутливих людей у світі постійно зростає, що пов'язують із високим темпом життя у мегаполісах, з наслідками змін клімату та ускладненою адаптацією до них та з іншими чинниками. Окрема галузь науки про атмосферу – медична кліматологія – вивчає взаємозв'язок між погодними умовами і фізіологічними або патологічними реакціями організму людини. Історія таких досліджень досить тривала – від описів впливу погоди на людину Гіпократом і Парацельсом та до подальших наукових розвідок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні та за кордоном докладно вивчаються причини метеочутливості та метеопатій із використанням сучасних наукових підходів. Питанням аналізу комфортності погодних умов для людини, біоклімату та його параметрів, методів їх оцінки

присвячені праці І.Д. Бойко, Л.А. Савранчук, В.Г. Бокші, Б.В. Богуцького, О.О. Врублевської, Л.В. Малицької, Г.П. Катеруши, Л.І. Григор'єва, Ю.А. Томіліна, А.М. Огородника, І.І. Даценко, Р.Д. Габовича, А.І. Польового, М.О. Шалімова та багатьох інших авторів [3; 4; 5; 6; 10; 11]. Зокрема, у працях Л.В. Малицької [6; 7] проведено ґрунтовний аналіз комфортності кліматичних умов для всієї території України, у розрізі теплої та холодної сезонів і року загалом, із застосуванням комплексу БКІ (серед яких – індекс еквівалентно-ефективних температур Міссенарда, індекс суворості погоди Бодмана, індекс спеки НІ та інші). Основна термінологія в галузі біомедичної кліматології розглянута в посібнику М.О. Шалімова [11], а у посібнику Г.П. Катеруши [5] наводяться методики розрахунку поширених БКІ.

У дослідженнях О.Г. Шевченко [10] дається класифікація та порівняльна оцінка біокліматичних індексів, які доцільні для застосування у процесі аналізу комфортності клімату в урбоєкосистемах (індекси ефективної температури (ЕТ) та еквівалентно-ефективної температури (ЕЕТ); індекс теплового навантаження, чи спеки (Heat Index, або НІ); універсальний термічний кліматичний

індекс (UTCI); та індекс фізіологічно еквівалентної температури (PET).

Роботи Н.В. Грабко, Л.М. Полетаєвої, О.В. Федченко, А.І. Польового, В.В. Федонюк, І.О. Роїк, М.А. Федонюка [4; 8; 9] присвячені вивченню застосування окремих БКІ для аналізу комфортності погоди в різних регіонах України (південь України, Карпатський регіон, Волинське Полісся). За кордоном питання використання біокліматичних індексів та оцінки комфортності погоди досліджувалися у працях N. Contor, J. Unger, L. Kalkstein, S. Kalkstein, H. Lee, J. Holst, H. Mayer, A. Matzarakis, B. Amelung, R.G. Steadman [12; 13; 14] та інших авторів.

Порівняльна оцінка наукових результатів використання дослідниками різних БКІ для аналізу комфортності клімату України та її окремих регіонів дозволила авторам вибрати саме БКІ В.Г. Бокші [3; 15] як інструмент проведення власного дослідження. Підставами для цього стали такі переваги такого БКІ: 1) комплексність і багатопараметричність індексу В.Г. Бокші; 2) доступність його застосування в розрахунках без потреби доступу до спеціалізованих програмних продуктів та математичних моделей. Використання комплексу метеопказників під час розрахунку цього індексу включає аналіз температури повітря, відносної вологості, швидкості вітру, атмосферного тиску, тривалості сонячного сяйва, оцінюється також міждодобова мінливість окремих параметрів (температури і тиску), що дуже важливо для аналізу метеопатичності погодних умов.

Водночас багато інших БКІ базуються на використанні лише 2–3 метеопараметрів (наприклад, температури та відносної вологості – під час розрахунку індексу теплового навантаження, чи спеки HI; температури і швидкості вітру – під час розрахунку індексу суворості погоди Бодмана S, температури, вологості та швидкості вітру – під час розрахунку індексу EET Міссенарда [6; 11]). Більш комплексними є універсальний термічний кліматичний індекс (UTCI) – еквівалентна температура (°C), яка відображає фізіологічну реакцію людини на комбінований

вплив погодних факторів, індекс фізіологічно еквівалентної температури (ФЕТ, чи PET, від англ. Physiologically Equivalent Temperature), який оцінює тепловий стан людини у порівнянні фактичних умов довкілля з еталонними умовами закритого приміщення [10]. Під час розрахунку цих індексів використовуються температура, відносна вологість, швидкість вітру та окремі фізіологічні параметри людського тіла, проте методика їх розрахунку передбачає вирішення диференціальних рівнянь із використанням спеціальних математичних моделей, які не є загальнодоступними.

Відокремлення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У контексті наростання проявів змін клімату, комфортність кліматичних умов в Україні також змінюється, і ті дані, які були отримані науковцями 20, 30 або навіть 10 років тому щодо просторової та часової динаміки БКІ, потребують уточнення. Цим визначається актуальність та значення цієї роботи.

Мета дослідження – оцінка та візуалізація динаміки комфортності клімату в Україні на основі аналізу часового і просторового розподілу біокліматичного індексу В.Г. Бокші у 2018–2023 рр. у 26 містах (обласні центри і Севастополь).

Основний матеріал. Загальний (або сумарний) індекс патогенності $I_{\text{сумар}}$ В.Г.Бокші, який відображає комплексно метеорологічні умови певного періоду, визначається як сума ряду додатків, кожен з яких розраховується за окремим метеопказником. БКІ характеризує динаміку погоди за такими параметрами, як зміна температури, відносної вологості повітря, швидкості вітру, хмарності; враховується також міждодобова мінливість (перепад) температури повітря та атмосферного тиску. Методика розрахунку $I_{\text{сумар}}$ В.Г. Бокші наводиться у [3; 5].

Індекс патогенності В.Г. Бокші визначається за такою формулою у балах:

$$I_{\text{сумар}} = it + if + iv + in + i\Delta t + i\Delta p \text{ (бали)}$$

Величини it , if , iv , in , $i\Delta t$, $i\Delta p$ – це складники сумарного індексу, або проміжні індекси патогенності за окремими метеофакторами:

1) індекс патогенності температури повітря: $it = 0,02(18 - t)^2$ при $t \leq 18^\circ\text{C}$, $it = 0,2(t - 18)^2$ при $t > 18^\circ\text{C}$;

2) індекс патогенності вологості повітря $if = (f - 70)/2$;

3) індекс патогенності вітрового режиму $iv = 0,2v^2$;

4) індекс патогенності хмарності та інсоляції $in = 0,06n^2$, де $n = 10 - (10S_\phi/S_M)$;

5) індекс патогенності зміни температури повітря $i\Delta t = 0,3\Delta t^2$;

6) індекс патогенності зміни атмосферного тиску $i\Delta p = 0,06\Delta p^2$.

У цих формулах використано такі умовні позначення: t – це середня добова температура повітря, $^\circ\text{C}$; v – це середня добова швидкість вітру, м/с; p – це середній добовий атмосферний тиск, гПа; f – це середня добова відносна вологість повітря, %; Δt , Δp – це міждобові перепади температури повітря та атмосферного тиску (різниця між середньою добовою температурою чи тиском попереднього і цього дня); S_ϕ , S_M – це фактична і максимально можлива тривалість сонячного саява, по геліографу; n – умовна характеристика хмарності. Якщо на цій метеостанції не проводяться геліографічні спостереження і величини S_ϕ , S_M невідомі, то доданок in виключається під час розрахунку $I_{\text{сумар}}$ (оскільки в багатьох містах України метеостанції не проводять спостереження за сонячною радіацією, то ми такий доданок виключили з розрахунку $I_{\text{сумар}}$).

Залежно від величини індексу $I_{\text{сумар}}$ погодні умови можуть бути оцінені як оптимальні (менше 19 балів), подразнюючі (20–49) і гострі ($I_{\text{сумар}} = 50$ і більше).

Без врахування доданку in ці граничні показники зменшуються: оптимальні (менше 10 балів), подразнюючі (10 – 29) і гострі значення індексу ($I_{\text{сумар}} = 30$ і більше). Саме таку градацію було використано в роботі, оскільки складник in для 26 станцій не враховувався [3].

У дослідженні було проведено серію розрахунків для визначення динаміки в просторі і часі протягом 2018–2023 рр. у 26 містах України (всі обласні

центри та м. Севастополь) $I_{\text{сумар}}$ (щоденні, середні місячні та середні річні значення, а також середні значення за період дослідження). У розрахунках використовувалися стандартні статистичні методики, автоматизовані у програмі Excel. Архівна метеоінформація була вибрана з відкритих українських та європейських електронних архівів погоди [1; 2]. Відзначимо, що у кожному з 26 міст працює метеостанція, дані якої представлені в архівах. За окремі роки дані були неповними, особливо це стосується 2022 р. (початок війни): для того щоб коректно порахувати середні значення за весь період у випадку неповних даних за окремий рік, на станції використовувалися вагові коефіцієнти. Розрахунки та побудова таблиць і графіків проведено у програмі Excel. У програмах Surfer, MapInfo та з використанням ресурсу Datawrapper було створено серію підсумкових картограм та картодіаграм. За допомогою методів інформаційно-комунікаційних технологій розроблено також онлайн-калькулятори такого індексу для оцінки комфортності погоди, які оприлюднені для використання.

Біокліматичний індекс Б.Г. Бокші $I_{\text{сумар}}$ має виражену типову річну динаміку в усіх містах України. Переважно найнижчі значення індексу (менше 10) спостерігаються в теплий період року (з квітня до вересня, з мінімальними показниками у квітні–травні та у вересні), а найвищі значення – взимку (грудень–лютий, індекс більше 25). Водночас протягом теплого періоду року також спостерігається певне підвищення індексу в липні–серпні (пов'язане, ймовірно, з високими температурними контрастами і низькою відносною вологістю у цей період, що можна прослідкувати за графіками відповідних проміжних складників індексу it , if та $i\Delta t$). Водночас у різних регіонах України річна динаміка може відрізнятися за діапазоном зміни значень індексу (або за його амплітудою, зокрема, влітку): вищою вона є у південно-східних регіонах (м. Луганськ, Донецьк). Це можна пояснити вищою континентальністю клімату на південному сході України. Аналіз

динаміки окремих складників індексу також показує, що вони мають виражений річний хід, який і визначає зміни сумарного індексу.

Загалом у 26 містах України середній за період 2018–2023 рр. показник БКІ В.Г. Бокші $I_{\text{сумар}}$ коливався від 8,8–9,7 (Київ, Житомир, Одеса, Сімферополь) до 13,7–14,2 (Рівне, Тернопіль, Луганськ). Середній за 2018–2023 рр. для всієї території України індекс $I_{\text{сумар}}$ становив 11,8: це менше, ніж визначені В.Г. Бокшею наприкінці ХХ ст. показники індексу для нашої території в межах помірного кліматичного поясу, які становили 12–15. Отже, спостерігається зниження біокліматичного індексу та його наближення до оптимальних значень, що може бути пов'язане із проявами кліматичних змін.

Карти, що візуалізують просторовий розподіл біокліматичного індексу В.Г. Бокші, представлені на рис. 1–4. Крім побудови карт середніх річних та середніх за весь період 2018–2023 рр. показників $I_{\text{сумар}}$, окремо було розглянуто розподіл середніх місячних значень $I_{\text{сумар}}$ у червні та лютому. Ці місяці були вибрані на основі того, що у працях В.Г.Бокші вони були визначені як місяці, що мають максимальне число днів з оптимальними показниками індексу (червень) та з гострими показниками індексу (лютий). Проте за результатами проведених розрахунків ця гіпотеза не знайшла підтвердження. За результатами нашого аналізу для сучасного періоду (2018–2023 рр.) в межах України найгіршим місяцем року за індексом $I_{\text{сумар}}$ у 90% випадків є січень (для 24 міст, і тільки для 2 міст – Херсона та Хмельницького – таким місяцем виявився грудень). Щодо найоптимальнішого літнього місяця, то переважно (для 14 станцій) таким місяцем виявився серпень. Для 9 станцій – червень і ще для 3 станцій – липень. Тому для січня та серпня ми також побудували підсумкові картограми.

Отже, найбільш оптимальними є значення $I_{\text{сумар}}$ для Києва, Житомира, Одеси, Севастополя та Сімферополя (менше або близьке до 10). Досить низьким (та, відповідно, спри-

ятливим) індекс є і в низці інших міст: Полтава, Харків, Херсон, Донецьк, Луцьк, Чернівці (10–12 балів). Найвищі подразнюючі значення $I_{\text{сумар}}$ мають Луганськ, Суми, Рівне, Хмельницький (річний індекс – у межах 13–15). Відзначимо, що загалом для території України середні річні значення $I_{\text{сумар}}$ є сприятливими та перебувають у межах оптимальних або слабкопозначаючих значень (від 8,8 у Києві до 14,2 для Луганська). Тобто кліматичні умови території досить комфортні для людини. Просторовий розподіл індексу залежить не тільки від географічного розташування міста, але і від місцевих мікрокліматичних умов. Так, найнижче значення в Києві може пояснюватись тим, що метеостанція, за даними якої він визначався, розміщена у самому місті: великий мегаполіс формує клімат із згладженим ходом показників вітру, вологості повітря, меншими контрастами температури між сезонами – все це відобразилося на значеннях БКІ. Аналіз карт розподілу індексу $I_{\text{сумар}}$ (рис. 1) дозволяє зробити висновок про загальне зниження його річних значень з північного сходу на південний захід України.

Для середніх місячних значень $I_{\text{сумар}}$ у лютому (рис. 1–2) також спостерігається загальне зниження з північного сходу України на південний захід. Містами з найнижчими значеннями $I_{\text{сумар}}$ у лютому є Ужгород, Чернівці, Одеса, Житомир, Київ та кримські міста ($I_{\text{сумар}}$ – від 14 до 16). Містами з найвищими значеннями у лютому є Рівне, Тернопіль, Суми, Харків та Запоріжжя ($I_{\text{сумар}}$ – від 23 до 25). У червні розподіл БКІ інший: найнижчими є показники північно-східних та центральних регіонів (Житомир, Київ, Чернівці, Полтава, Харків, Донецьк, Луганськ, де $I_{\text{сумар}}$ менше 5). Найвищими у червні є значення у Чернівцях, Івано-Франківську, Миколаєві, Запоріжжі та в Криму (від 7 до 10).

Аналіз значень $I_{\text{сумар}}$ по окремих роках показує, що 2021–2022 роки виділялися підвищеними середніми річними показниками БКІ у низці міст. Середні місячні значення $I_{\text{сумар}}$ у червні для Західного і Північного

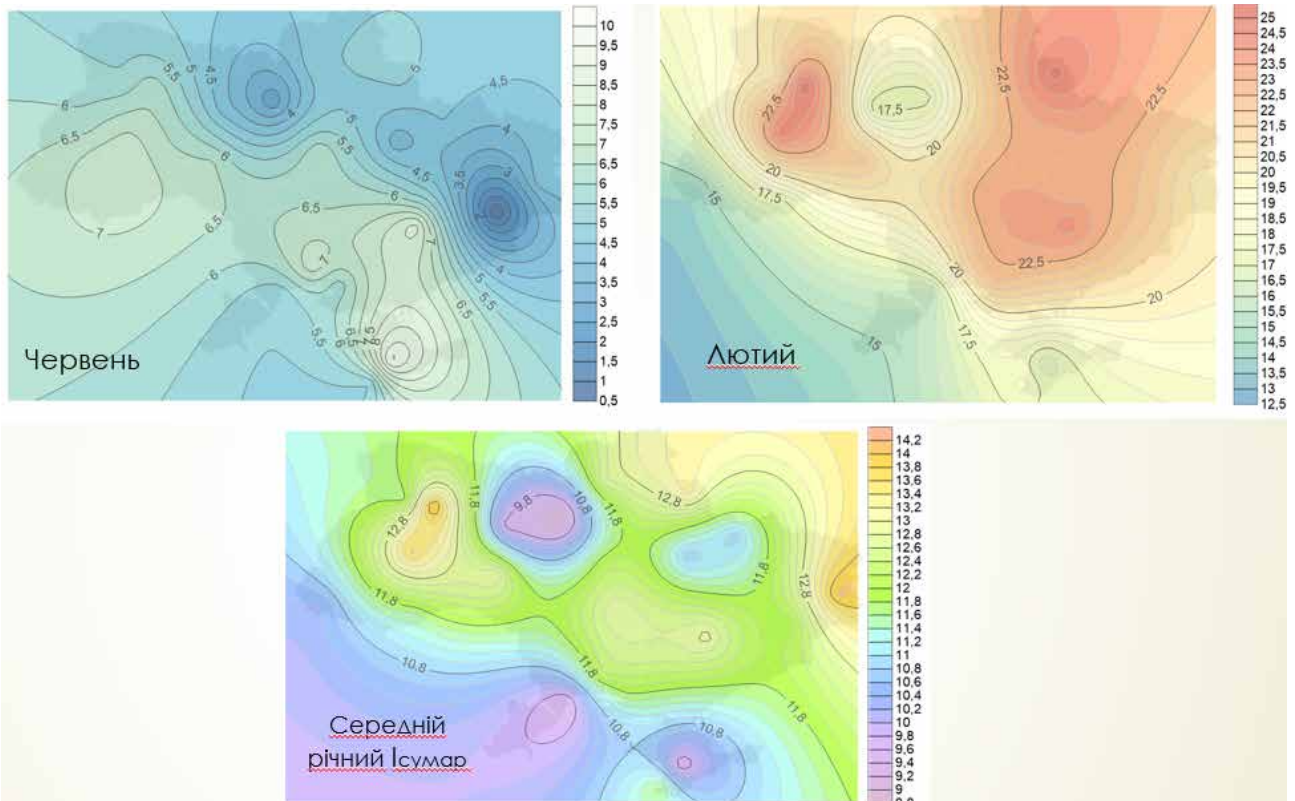

Рис. 1. Картохсхема просторового річного розподілу біокліматичного індексу В.Г. Бокші (середні показники $I_{\text{сумар}}$ в червні, в лютому та середні річні значення за 2018–2023 рр.)

регіону були високими у 2020 р., а у містах Центру, Півдня та Сходу найвищі показники $I_{\text{сумар}}$ спостерігалися у червні 2021 р. Середні місячні значення $I_{\text{сумар}}$ в лютому для більшості міст України були найвищими у 2021 р.

За даними проведеного аналізу, січень є найбільш дискомфортним серед місяців року за показниками $I_{\text{сумар}}$. Для середніх

місячних значень $I_{\text{сумар}}$ у січні (рис. 3) спостерігаються найбільш подразнюючі показники в низці північних, північно-східних, східних та центральних областей України. Значення $I_{\text{сумар}}$ у січні в низці міст (Рівне, Суми, Харків, Запоріжжя) досягають 27–29, що є близьким до гострого значення.

У серпні спостерігається зниження показників $I_{\text{сумар}}$ із заходу на схід України. Містами

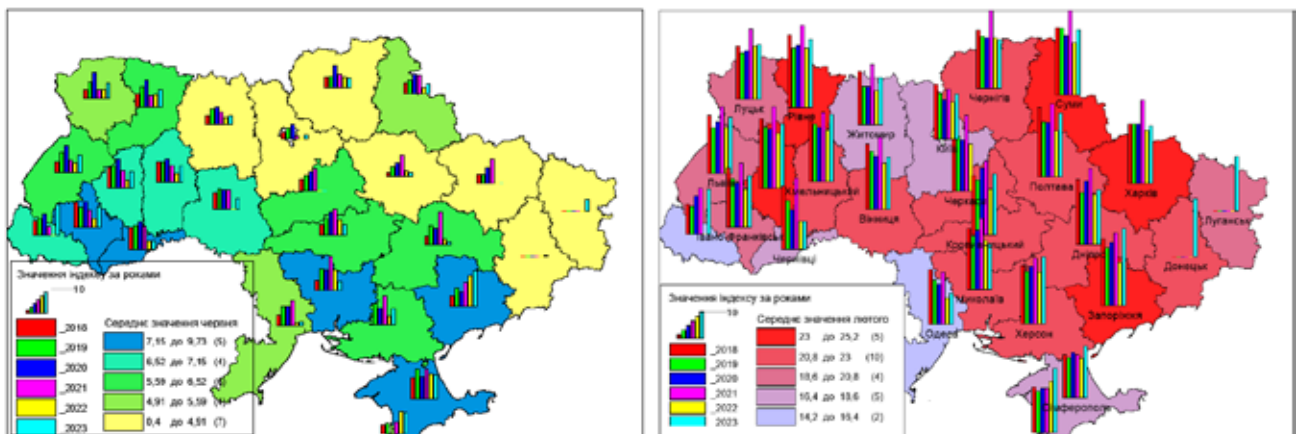

Рис. 2. Розподіл середніх місячних значень біокліматичного індексу В.Г. Бокші влітку і взимку в Україні у 2018–2023 рр. (зліва – червень, справа – лютий)

Рис. 3. Розподіл середніх місячних значень біокліматичного індексу В.Г. Бокші влітку і взимку в Україні протягом 2018–2023 рр. (зліва – серпень, справа – січень)

з найнижчими значеннями індексу (в межах 2–3) є Київ, Харків, Луганськ, Полтава. Причинами зміщення періодів з найбільш та найменш комфортною погодою з червня і лютого на січень та серпень, на нашу думку, є вплив глобальних кліматичних змін, які призводять до подовження теплого сезону року в Україні та скорочення холодного сезону.

Основні результати аналізу розподілу числа днів з різними категоріями індексу (оптимальний, подразнюючий та гострий) представлені на діаграмах (рис. 4). Протягом року в Україні спостерігається менше 5–10% днів із гострим значенням індексу (від 5–10 гострих днів в Ужгороді, Одесі, Києві, Севастополі до 25–32 таких днів у Рівному, Тернополі, Дніпрі, Сумах, Запоріжжі, Кропивницькому) та понад 90% днів з оптимальним і подразнюючим значенням індексу. Число днів з оптимальним та подразнюючим значенням індексу протягом року є співставним. Максимальне число днів з оптимальним індексом (близько 200) спостерігається в Києві, Одесі, Сімферополі, Ужгороді, Житомирі та Донецьку, а мінімальне число таких днів (менше 160) спостерігається в Луганську, Рівному, Тернополі, Севастополі. Отже, просторовий розподіл числа днів із різними категоріями індексу не є прямо

залежним від географічного розташування міста, а визначається місцевими мікрокліматичними умовами.

Наприклад, як уже зазначалось, високе число комфортних днів у Києві – це прояв пом'якшуючого впливу великого міста на мікроклімат. Відносно низьке число комфортних днів у Севастополі пояснюється, зокрема, високими амплітудами температури та швидкостями вітру у місті на березі моря.

Одним із головних результатів аналізу розподілу числа днів із різними категоріями індексу було встановлення того факту, що для території України нині не підтверджується виділення В.Г. Бокшею червня та лютого як місяців із найбільшим числом оптимальних та гострих днів для помірного кліматичного поясу. Місяцем із найбільшим числом гострих днів був січень.

Місяцями із максимальним числом днів з оптимальним індексом були травень, липень, червень та серпень. В окремі роки це число днів було високим також у квітні та вересні. Припускаємо, що одним з проявів глобальних змін клімату є подовження теплого, сприятливого періоду року: він охоплює квітень–вересень. В майбутньому ми плануємо детальніше проаналізувати динаміку днів з оптимальними значеннями індексу саме у теплий період року.

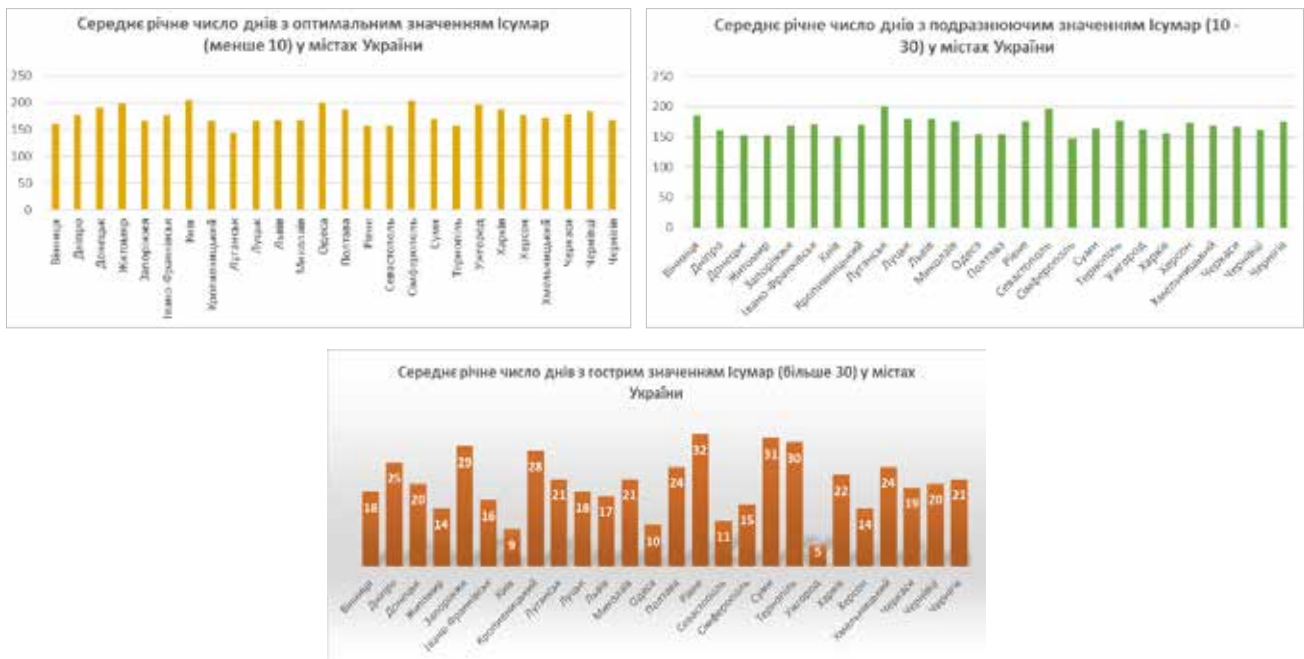

Рис. 4. Діаграми середньої річної кількості днів з різними категоріями біокліматичного індексу В.Г. Бокші за період 2018–2023 рр.

Висновки. В результаті проведеного аналізу часової та просторової динаміки біокліматичного індексу $I_{\text{сумар}}$ В.Г. Бокші протягом 2018–2023 рр. виявлено: 1) комфортність клімату в 26 містах України протягом року змінюється від оптимальної в теплий період (квітень–вересень) до подразнюючої взимку (грудень–лютий), гострих значень набуває в окремі дні, число яких коливається від 5–9 (Ужгород, Київ) до 30–31 (Рівне, Суми). Середні місячні значення індексу коливаються в межах від 5 до 10 (травень–серпень) до 25–32 (січень–лютий); 2) найвищі, подразнюючі показники визначені для 3-місячного зимового періоду (грудень–лютий, індекс понад 25–30), а найнижчі, оптимальні визначені для тривалішого 6-місячного теплого періоду (квітень–вересень, індекс менше 10). Аналіз річного розподілу днів із різними категоріями індексу

показав подовження в Україні сприятливого та комфортного періоду на 1,5–2 місяці порівняно з його тривалістю у ХХ ст; 3) розрахований середній за 2018–2023 рр. індекс $I_{\text{сумар}}$ становив 11,8, що є меншим від визначеного В.Г. Бокшею наприкінці ХХ ст. індексу для нашої території (12–15). Отже, спостерігається загальне зниження $I_{\text{сумар}}$, його показники наближаються до оптимальних у багатьох регіонах: зростання комфортності клімату є наслідком кліматичних змін; 4) у майбутньому плануємо дослідження взаємозв'язку динаміки БКІ В.Г. Бокші та здоров'я і самопочуття людини (проведення опитування добровольців, з веденням щоденника самопочуття і його порівняння з показниками індексу), а також удосконалення емпіричної формули БКІ з урахуванням набутих знань щодо динаміки комфортності клімату у сучасних умовах.

Література

1. Архів погоди Європейської метеорологічної агенції. URL: <https://www.ecad.eu/dailydata/customquery.php>
2. Архів метеоданих сайту Метеопост. URL: <https://meteopost.com/weather/archive/>
3. Бокша В.Г., Богуцький Б.В. Медична кліматологія та кліматотерапія. Київ : Здоров'я, 1980. 261 с.
4. Грабко Н.В., Полетаєва Л.М., Федченко О.В. Біокліматичні показники території як складова рекреаційного потенціалу Первомайського району Миколаївської області. *Природничий альманах. Біологічні науки*. Херсон. 2019, № 26. С. 37–49.

5. Катеруша Г.П. Методичні вказівки по виконанню практичних робіт при вивченні дисципліни «Аспекти екологічної кліматології» для студентів I року навчання, рівень ВО – магістр, 103 «Науки про Землю» (ОП «Метеорологія і кліматологія»). Одеса : ОДЕКУ, 2020. 40 с.
6. Малицька Л.В. Дискомфорт погодних умов зимового періоду в Україні. *Український гідрометеорологічний журнал*. Одеса. 2017. № 20. С. 26–36.
7. Малицька Л.В. Кількісна оцінка комфортності погодних умов та клімату. *Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія*. Київ. 2016. Т. 2 (41). С. 97–106.
8. Польовий А. Оцінка комфортності погодно-кліматичних умов в Українських Карпатах для кліматотерапії та рекреації. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія : Туризм*. Київ. 2019. Т. 2, № 1. С. 60–79.
9. Федонюк В.В., Роїк І.О. Проблеми метеорологічної чутливості та методи її зниження. *Сучасна наука та освіта Волині : збірник матеріалів науково-практичної онлайн-конференції (20 листопада 2020 р.) / упоряд., голов. ред. О.Ю. Ройко. Луцьк : Вежа-Друк, 2020. С. 217–220.*
10. Шевченко О.Г. Порівняльний аналіз біокліматичних індексів для оцінки комфортності урбанізованого середовища в теплий період. *Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія*. Київ. 2016, № 3. С. 105–115.
11. Шалімов М.О. Біокліматологія: конспект лекцій для студентів-екологів. Одеса : Наука і техніка, 2011. 91 с.
12. Contor N., Unger J. The most problematic variable in the course of human-biometeorological comfort assessment – the mean radiant temperature. *Central European Journal of Geosciences*. 2011. 3 (1). P. 90–100.
13. Lee H., Holst J., Mayer H. Modification of Human-Biometeorologically Significant Radiant Flux Densities by Shading as Local Method to Mitigate Heat Stress in Summer within Urban Street Canyons. *Advances in meteorology*. 2013. DOI: <http://dx.doi.org/10.1155/2013/312572>
14. Matzarakis A., Amelung B. Physiological Equivalent Temperature as Indicator for Impacts of Climate Change on Thermal Comfort of Humans / M.C. Thomson et al. *Seasonal Forecasts, Climatic Change and Human Health*. Springer Science + Business Media B.V, 2008. Chapter 9. P. 161–172.
15. Pavliuk M., Fedoniuk V., Vavdiuk N., Fedoniuk Yu. Distribution of V. Boksha's Bioclimatic Index in Ukraine and the Development of an Automated Application for Its Determination. *GeoTerrace-2025*. Internat. Conference of Young Professionals. 6–9 Oct 2025, European Association of Geoscientists & Engineers. Volume 2025. P. 1–5. DOI: <https://doi.org/10.3997/2214-4609.202552084>

References

1. Arkhiv pohody Yevropeiskoi meteorolohichnoi ahentsii [Weather archive of the European meteorological agency]. Retrieved from: <https://www.ecad.eu/dailydata/customquery.php> [in Ukrainian].
2. Arkhiv meteodanykh сайту Meteopost [Meteorological data archive of Meteopost website]. Retrieved from: <https://meteopost.com/weather/archive/> [in Ukrainian].
3. Boksha, V.H., & Bohutskyi, B.V. (1980). *Medychna klimatolohiia ta klimatoterapiia* [Medical climatology and climatotherapy]. Kyiv: Zdorovia [in Ukrainian].
4. Hrabko, N.V., Polietaieva, L.M., & Fedchenko, O.V. (2019). Bioklimatychni pokaznyky terytorii yak skladova rekreatsiinoho potentsialu Pervomaiskoho raionu Mykolaivskoi oblasti [Bioclimatic indicators of the territory as a component of recreational potential of Pervomaisk district of Mykolaiv region]. *Pryrodnychy almanakh. Biolohichni nauky – Natural almanac. Biological sciences*, 26, 37–49 [in Ukrainian].
5. Katerusha, H.P. (2020). *Metodychni vkazivky po vykonanni praktychnykh robot pry vyvchenni dystsypliny «Aspekty ekolohichnoi klimatolohii»* [Methodical guidelines for practical works in the discipline “Aspects of ecological climatology”]. Odessa: ODEKU [in Ukrainian].
6. Malyska, L.V. (2017). *Dyskomfort pohodnykh umov zymovoho periodu v Ukraini* [Discomfort of weather conditions in winter period in Ukraine]. *Ukrainskyi hidrometeorolohichnyi zhurnal – Ukrainian Hydrometeorological Journal*, 20, 26–36 [in Ukrainian].
7. Malyska, L.V. (2016). *Kilkisna otsinka komfortnosti pohodnykh umov ta klimatu* [Quantitative assessment of weather and climate comfort]. *Hidrolohiia, hidrokhiimiia i hidroekolohiia – Hydrology, hydrochemistry and hydroecology*, 2(41), 97–106 [in Ukrainian].
8. Polovyi, A. (2019). *Otsinka komfortnosti pohodno-klimatychnykh umov v Ukrainykh Karpatakh dlia klimatoterapii ta rekreatsii* [Assessment of comfort of weather and climatic conditions in the Ukrainian Carpathians for climatotherapy and recreation]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu kultury i mystetstv. Serii: Turyzm – Bulletin of Kyiv National University of Culture and Arts. Series: Tourism*, 2(1), 60–79 [in Ukrainian].

9. Fedoniuk, V.V., & Roik, I.O. (2020). Problemy meteorologichnoi chutlyvosti ta metody yii znyzhennia [Problems of meteorological sensitivity and methods of its reduction]. In O.Yu. Roiko (Ed.). *Suchasna nauka ta osvita Volyni: zbirnyk materialiv naukovo-praktychnoi onlain-konferentsii* (pp. 217–220). Lutsk: Vezha-Druk [in Ukrainian].
10. Shevchenko, O.H. (2016). Porivnialnyi analiz bioklimatychnykh indeksiv dlia otsinky komfortnosti urbanizovanoho seredovyscha v teplyi period [Comparative analysis of bioclimatic indices for assessing comfort of urban environment in warm period]. *Hidrologiia, hidrokimiia i hidroekologiia – Hydrology, hydrochemistry and hydroecology*, 3, 105–115 [in Ukrainian].
11. Shalimov, M.O. (2011). Bioklimatologiia: konspekt lektsii dlia studentiv-ekolohiv [Bioclimatology: lecture notes for environmental students]. Odesa: Nauka i tekhnika [in Ukrainian].
12. Contor, N., & Unger, J. (2011). The most problematic variable in the course of human-biometeorological comfort assessment – the mean radiant temperature. *Central European Journal of Geosciences*, 3(1), 90–100.
13. Lee, H., Holst, J., & Mayer, H. (2013). Modification of human-biometeorologically significant radiant flux densities by shading as local method to mitigate heat stress in summer within urban street canyons. *Advances in Meteorology*. <https://doi.org/10.1155/2013/312572>
14. Matzarakis, A., & Amelung, B. (2008). Physiological equivalent temperature as indicator for impacts of climate change on thermal comfort of humans. In M.C. Thomson et al. (Eds.). *Seasonal forecasts, climatic change and human health* (pp. 161–172). Springer.
15. Pavliuk, M., Fedoniuk, V., Vavdiuk, N., & Fedoniuk, Yu. (2025). Distribution of V. Boksha's bioclimatic index in Ukraine and the development of an automated application for its determination. *GeoTerrace-2025. International Conference of Young Professionals, 2025*, 1–5. <https://doi.org/10.3997/2214-4609.202552084>

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу
CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 22.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.05.2026

ТУРИЗМ

УДК 338.488.2:351.757:005

DOI <https://doi.org/10.32782/2786-5843/2026-2-8>

ЦИФРОВА РЕСТРУКТУРИЗАЦІЯ УПРАВЛІННЯ ТУРИСТИЧНИМ ПІДПРИЄМСТВОМ

Мельниченко Світлана Володимирівна

доктор економічних наук, професор,

завідувачка кафедри готельно-ресторанної справи та туризму,

Національний університет біоресурсів і природокористування України,

м. Київ, Україна

ORCID ID: 0000-0002-5162-6324

Актуальність дослідження: сучасний етап розвитку туристичної індустрії характеризується комплексом системних викликів для суб'єктів такої діяльності, серед яких провідне місце посідають загострення конкурентної боротьби на ринку туристичних послуг, зростання частки туристів, що надають перевагу самостійному онлайн-бронюванню, трансформація споживчих очікувань у бік індивідуалізації та персоналізації сервісу, а також об'єктивна потреба в ефективному управлінні значними масивами даних і бронювань. Додатковим чинником ускладнення функціонування туристичних підприємств виступає вплив глобальних кризових явищ, що зумовлюють підвищений рівень невизначеності та ризиків у галузі. Трансформації технологій управління туристичними підприємствами, зумовлені інтенсивними процесами діджиталізації, актуалізують потребу у системному структуруванні бізнес-процесів та впровадженні комплексних організаційних змін, спрямованих на підвищення ефективності управління й адаптивності суб'єктів туристичної діяльності до динамічних умов ринку. **Предметом дослідження** є реструктуризація управління туристичним підприємством. **Метою** статті стало розкриття сутності та ролі цифрових технологій у реструктуризації туристичних підприємств, використання цифрових інструментів залежно від розміру підприємства, складності його організаційної структури та бізнес-процесів, що здійснюються, а також цифрова трансформація системи управління підприємством. **Методологія дослідження:** за допомогою абстрактно-логічного методу виокремлено групи цифрових технологій, які застосовуються в управлінській діяльності туристичного підприємства, визначено інструменти системи управління взаєминами з клієнтами на всіх етапах їхньої взаємодії та запропоновано здійснити цифрову реструктуризацію через модифікацію організаційних структур управління підприємством. Застосування методів аналізу та синтезу дало змогу оцінити ступінь використання аналітики Big Data туристичними підприємствами. **Результати дослідження:** розглянуто процес цифрової реструктуризації туристичних підприємств як один із ключових напрямів їх адаптації до умов інформаційного суспільства та цифрової економіки. Проаналізовано вплив сучасних інформаційно-комунікаційних технологій на трансформацію організаційних структур управління, бізнес-процесів і систем взаємодії з клієнтами. **Практичне значення:** обґрунтовано доцільність переходу туристичних підприємств від традиційних ієрархічних моделей до гнучких, децентралізованих, мережевих і віртуальних форм організації діяльності. Визначено роль цифрових технологій у підвищенні ефективності управлінських рішень, оптимізації комунікаційних процесів та забезпеченні конкурентоспроможності туристичних підприємств. Зроблено **висновок**, що цифрова реструктуризація є комплексним процесом, який охоплює технологічні, організаційні, соціально-економічні зміни та створює передумови для сталого розвитку туристичних підприємств у цифровому середовищі. **Перспектива подальших досліджень** спрямована на вивчення ролі цифрових технологій у стратегічному менеджменті туристичних підприємств та формування управлінських інформаційних систем в умовах цифрового суспільства.

Ключові слова: інформаційні технології, організаційна структура, реструктуризація, туристичне підприємство, цифрові технології.

DIGITAL RESTRUCTURING OF TOURISM ENTERPRISE MANAGEMENT

Melnychenko Svitlana Volodymyrivna

Doctor of Economic Sciences, Professor,
Head of the Department of Hotel and Restaurant Business and Tourism,
Institute of Continuing Education and Tourism of National University of Life
and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine
ORCID ID: 0000-0002-5162-6324

Relevance of the study: the current stage of development of the tourism industry is characterized by a complex of systemic challenges for tourism entities, among which the leading place is occupied by the intensification of competition in the tourism services market, the growth of the share of tourists who prefer independent online booking, the transformation of consumer expectations towards individualization and personalization of the service, as well as the objective need for effective management of significant data and bookings. An additional factor complicating the functioning of tourism enterprises is the influence of global crisis phenomena, which cause an increased level of uncertainty and risks in the industry. Transformations of tourism enterprise management technologies, caused by intensive digitalization processes, actualize the need for systemic structuring of business processes and the implementation of complex organizational changes aimed at increasing the efficiency of management and adaptability of tourism entities to dynamic market conditions. **The subject of the study** is the restructuring of tourism enterprise management. **The aim** of the article was to reveal the essence and role of digital technologies in the restructuring of tourism enterprises, the use of digital tools depending on the size of the enterprise, the complexity of its organizational structure and the business processes being carried out, as well as the digital transformation of the enterprise management system. **Research methodology:** using Abstract-logical method identified groups of digital technologies used in the management of a tourist enterprise, defined tools of the customer relationship management system at all stages of their interaction and proposed to implement digital restructuring through modification of the organizational structures of the enterprise management. The application of methods of analysis and synthesis made it possible to assess the degree of use Big analysts Data tourism businesses. **Research results:** the process of digital restructuring of tourism enterprises is considered as one of the key areas of their adaptation to the conditions of the information society and the digital economy. The impact of modern information and communication technologies on the transformation of organizational management structures, business processes and customer interaction systems is analyzed. **Practical significance:** the feasibility of the transition of tourism enterprises from traditional hierarchical models to flexible, decentralized, network and virtual forms of organizing activities is substantiated. The role of digital technologies in increasing the efficiency of management decisions, optimizing communication processes and ensuring the competitiveness of tourism enterprises is determined. It is **concluded** that digital restructuring is a complex process that encompasses technological, organizational, socio-economic changes and creates the prerequisites for the sustainable development of tourism enterprises in the digital environment. **The prospect of further research** is aimed at studying the role of digital technologies in the strategic management of tourism enterprises and the formation of management information systems in the conditions of a digital society.

Keywords: information technology, organizational structure, restructuring, tourism enterprise, digital technologies.

Постановка проблеми. Цифровізація суспільства, масові комунікаційні процеси, інтенсифікація зв'язків між суб'єктами туристичної діяльності та споживачами передбачає підвищення ефективності технологічних процесів розроблення та реалізації туристичного продукту із застосуванням процесів діджиталізації в управлінській діяльності туристичних підприємств.

Висока конкуренція у туристичній сфері, зростання чисельності туристів, які самостійно здійснюють онлайн-бронювання турів, зміна вимог клієнтів з очікуванням

персоналізації послуг, необхідність управляти великими обсягами даних та бронювань, вплив глобальних криз є основними викликами, з якими стикаються суб'єкти туристичної діяльності.

За даними Data Appeal Company, на кінець 2025 року 49% бронювань готельних послуг здійснювалося онлайн, з них 25% усіх бронювань надходило через смартфони. За прогнозними даними цей показник у наступному році зросте до 74% [1]. Разом із тим застосування системи управління взаєминами з клієнтами (Customer Relationship

Management – CRM) для бронювання турів дає можливість залишатися туристичним агенціям конкурентоспроможними на ринку завдяки забезпеченню ефективної комунікації, оперативної обробки запитів та цифровізації процесів [2]. Результати опитування туристів показали: 70% опитаних вважають, що індивідуальний підхід до формування туру підвищує їхній досвід подорожі; 85% заявили, що на вибір туристичних послуг вплинули дані про їхні вподобання. Використання CRM-систем для зберігання даних про попередні подорожі клієнтів, їхні індивідуальні вподобання, надсилання персональних пропозицій та застосування програм лояльності дає змогу забезпечити зростаючі потреби споживачів щодо персоналізації туристичних послуг [3]. Крім того, за допомогою аналітики Big Data туристичні підприємства можуть аналізувати поведінку споживачів, враховувати їхні вподобання і таким чином впливати на створення персоналізованого досвіду. Згідно з прогнозними показниками, до 2027 року очікується зростання у туризмі ринку Big Data до 1 трильйону дол. США [3].

Таким чином, застосування глобальних систем бронювання, програмного забезпечення для готелів, систем управління туроператорською діяльністю, CRM-систем для управління клієнтами, програмних продуктів для онлайн-продажу, мобільних додатків, а також інструментів для маркетингу та аналітики не тільки дає можливість подолати вищезазначені виклики, а й сприяє значному збільшенню обсягів надання туристичних послуг, покращенню сервісу для клієнтів, скороченню затрат часу потенційного споживача на пошук і придбання туристичного продукту з урахуванням індивідуальних уподобань.

Зміни в технології управління туристичними підприємствами, викликані процесами діджиталізації, зумовлюють необхідність структурування бізнесу та здійснення організаційних змін. Глобалізація попиту та пропозиції, гіпердинамічна поведінка споживачів і застосування цифрових техно-

логій приводить до необхідності здійснення реструктуризації управління туристичними підприємствами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та праксеологічні аспекти дослідження питань реструктуризації туристичних підприємств перебувають у сфері інтересів вітчизняних науковців. Н. Зікій [4], дослідивши основні фактори впливу на функціонування туристичних підприємств, встановила, що керівники туристичних операторів велику увагу приділяють представленню компанії в електронному просторі через функціональні сайти та використання соціальних мереж з метою просування підприємства і його туристичних продуктів. Протилежна ситуація з туристичними агентствами, які не досить використовують цифрові технології у своїй діяльності, що є передумовою здійснення їхньої реструктуризації.

Використання автоматизованих інформаційних технологій у діяльності туристичних підприємств через аналіз їх впливу на формування прибутків досліджувалося українськими вченими В. Буркою, В. Підгірною, М. Паламарюк [5]. Доведено, що цифрові технології змінюють систему управління підприємством, підвищують оперативність прийняття рішень та ефективність роботи суб'єктів господарювання.

Запропоновано застосовувати комплексний підхід у побудові інформаційно-комунікаційної платформи для управління туристичним бізнесом на макрорівні. Такий підхід передбачає формування систем стратегічного рівня, довідкових інформаційних систем, систем резервування, що стане інструментом для реалізації бізнес-ідей розвитку туристичної сфери, впровадження інформаційних систем менеджменту з використанням віртуальної просторової структури через автоматизацію бізнес-процесів, формування туристичних продуктів та надання туристичних послуг із використанням електронних і мобільних програм у режимі реального часу [6].

Сучасним інструментам управління взаємини з клієнтами (CRM-системи), які

забезпечують ефективну інформаційну взаємодію та координацію діяльності всіх задіяних у формуванні, просуванні та реалізації туристичного продукту суб'єктів господарювання, визначенню критеріїв ефективності запровадження CRM-систем для забезпечення якості туристичних послуг, присвячено роботи А. Балабаниць та Ф. Перепадя [7], А. Ковальова [8].

Більшість теоретиків і практиків одним із дієвих інструментів антикризового розвитку бізнесу визначають digital-маркетинг, який забезпечує оперативний збір інформації про споживачів з урахуванням їхніх побажань та надання їм інформації про туристичні продукти і послуги, що можуть їх зацікавити. Особливе практичне значення мають такі види digital-маркетинг, як CRM-системи та Inbound-маркетинг, а саме: контент-маркетинг (блоги, статті, кейси); пошукова оптимізація (SEO); соціальні мережі та відеомаркетинг; email-розсилки з корисним контентом на всіх етапах взаємодії зі споживачем [9–15].

Г. Гарбар [16], провівши дослідження впливу цифрових технологій, таких як штучний інтелект, мобільні застосунки, віртуальна та доповнена реальність, блокчейн, платформи онлайн-бронювання, на трансформацію туристичних послуг отримала позитивний результат, який проявився у покращенні якості обслуговування, персоналізації пропозицій, розширенні охоплення та оперативності комунікації зі споживачами. Разом із тим виявлено проблеми, з якими стикаються туристичні підприємства в умовах цифрової трансформації, а саме: захист персональних даних; адаптація до динамічних технологічних змін; недостатня цифрова компетентність персоналу. Запропоновано способи персоналізації туристичних послуг, оптимізації маршрутизації, підвищення безпеки та зручності для туристів за допомогою цифрових технологій, що є актуальним для науки та практики управління туристичним підприємством в умовах розвитку інноваційної економіки.

Отримані науковцями та практиками результати дозволяють констатувати, що,

незважаючи на вагомий науковий доробок, не приділено значної уваги якісним змінам системи управління туристичним підприємством через реструктуризацію за допомогою використання цифрових технологій. Здебільшого дослідники визначають теоретичні і практичні засади впливу окремих видів цифрових інструментів на управління бізнес-процесами. Тільки деякі з вітчизняних і закордонних науковців у результаті проведених досліджень дійшли висновку, що покращення якості туристичного продукту, прискорення процесів обслуговування споживачів, персоналізація надання туристичних послуг можливе через реструктуризацію, раціональне управління та комплексне застосування сучасних інформаційних технологій в управлінській діяльності.

Мета дослідження – розкриття сутності та ролі цифрових технологій у здійсненні реструктуризації туристичних підприємств, застосування цифрового інструментарію залежно від розміру підприємства, розгалуженості його організаційної структури та здійснюваних бізнес-процесів, а також цифрової трансформації системи управління підприємством.

Основний матеріал. Сучасний рівень розвитку держав значною мірою визначається поширенням управлінських наукових підходів, глибоким проникненням інформаційних процесів у всі сфери суспільного життя та активізацією комунікацій. Швидке розширення інформаційно-комунікаційних мереж сприяє посиленню соціальних зв'язків, тоді як пріоритетне значення набувають галузі, орієнтовані на надання послуг і створення інформаційного продукту, серед яких є туристична індустрія.

Управлінський вплив у сфері туристичного бізнесу реалізується через системну діяльність, спрямовану на формування обґрунтованих рішень, організацію їх запровадження та оцінювання ефективності досягнутих результатів. За умов цифрової трансформації процеси менеджменту зазнають суттєвих змін, зумовлених зростанням ролі сучасних інформаційних технологій.

Це, своєю чергою, потребує модернізації як управлінських підходів, так і технічного інструментарію опрацювання інформаційних потоків. Одним із таких комплексних процесів є цифрова реструктуризація.

Реструктуризація туристичного підприємства під впливом цифрових технологій – це системний та цілеспрямований процес трансформації організаційної структури, управлінських підходів, бізнес-процесів та інформаційно-технологічного забезпечення підприємства, що здійснюється шляхом впровадження цифрових технологій з метою підвищення ефективності та конкурентоспроможності його діяльності, покращення якості туристичних послуг та здатності підприємства до адаптації в умовах цифрової економіки.

Цифровізація управлінського процесу туристичного підприємства забезпечує:

- вищий (стратегічний) рівень – інформацією, що ґрунтується на комплексному аналізі ринкового середовища, стану кон'юнктури, конкурентного оточення та оцінювання альтернативних напрямів вибору й обґрунтування стратегії розвитку підприємства;

- середній (тактичний) рівень – розв'язання завдань щодо визначення планових параметрів діяльності, а також здійснення моніторингу та контролю за рівнем їх досягнення;

- нижчий (оперативний) рівень – оброблення й узагальнення фактичних результатів діяльності підприємства в режимі

реального часу відповідно до моменту їх виникнення.

Забезпечення стратегічного рівня управління здійснюється за допомогою аналітики Big Data, що дозволяє моніторити конкурентів через збір інформації про ціни, маркетингові стратегії та акції, аналізувати поведінку споживачів та їх уподобань, прогнозувати підвищення попиту за туристичними напрямками, змінювати цінову політику в реальному часі, враховуючи попит, сезонність та інші фактори, оптимізувати перевезення та покращити обслуговування туристів через створення інтерактивних чат-ботів та зворотний зв'язок [3].

За результатами проведених досліджень більше половини великих туристичних підприємств використовують у своїй діяльності аналітику Big Data, при цьому близько трьох чвертей – для моніторингу конкурентів (рис. 1) [3].

Відомі платформи онлайн-продажу використовують Big Data для: збору даних про запити та уподобання споживачів з метою створення персональних пропозицій (Airbnb); аналізу поведінки споживачів (дати бронювання, послуги, які найбільше надавалися, тип засобу розміщення) для формування індивідуальних пропозицій (Booking.com); створення цільових рекламних кампаній на основі даних про тури та вподобання туристів (Expedia).

Таким чином, Big Data дає можливість туристичним підприємствам аналізувати тенденції розвитку галузі, поведінку та впо-

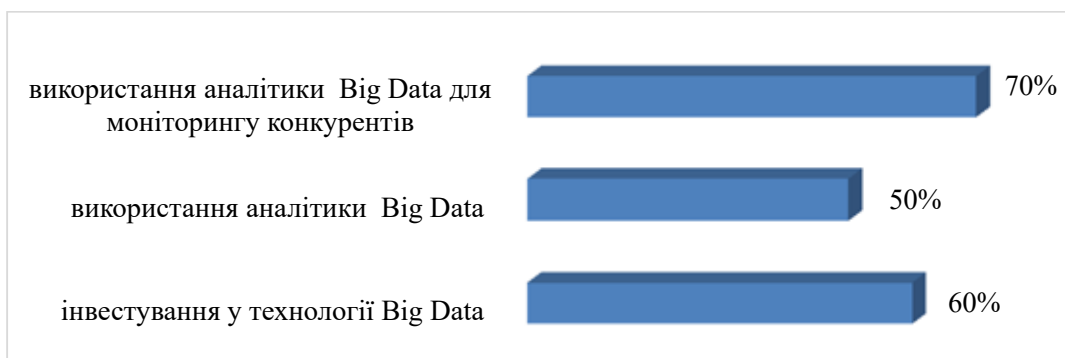

Рис. 1. Використання аналітики Big Data туристичними підприємствами

**Сформовано автором за джерелом [3].*

добання споживачів, що є одним із цифрових інструментів для забезпечення конкурентоспроможності підприємства. Разом із тим 76% споживачів, які скористалися послугами туристичних компаній, висловлюють занепокоєння щодо забезпечення конфіденційності та практик оброблення їхніх персональних даних [3].

Для забезпечення тактичного рівня управлінського процесу туристичні підприємства застосовують різні цифрові технології, найбільш поширені з яких наведені на рис. 2.

Застосування цифрових технологій в управлінській діяльності туристичних операторів та агентів будуть відрізнятися, оскільки вони працюють за різними бізнес-моделями.

Висока конкуренція у туристичній сфері вимагає нових управлінських підходів, які базуються на цифрових рішеннях. Для ефективного управління бізнесом застосовують CRM-системи. Оскільки діяльність туристичного оператора орієнтована на створення, просування та реалізацію туристичного продукту, CRM-система включає:

- інтеграцію з глобальними системами бронювання;

- контролювання всіх процесів формування туристичного продукту;
- аналітику прибутковості туристичних напрямків;
- управління відносинами з бізнес-партнерами та агентською мережею.

Діяльність туристичного агентства спрямована на продаж готових турів та роботу зі споживачем. Тому CRM-система передбачає автоматизацію:

- опрацювання заявок і здійснення продажів – забезпечення оперативного бронювання туристичних послуг, розрахунок вартості, інтеграція з каналами цифрової комунікації;

- облік споживацької історії та стимулювання повторних звернень – накопичення даних по уподобаннях клієнтів, попередній досвід подорожей та формування персоналізованих комерційних пропозицій;

- інструменти e-mail та SMS-комунікації – реалізація механізмів підтримання лояльності споживачів, а також запуск цільових сезонних і тематичних маркетингових кампаній;

- оцінювання діяльності персоналу та управління навантаженням – моніторинг

Рис. 2. Цифрові технології в управлінській діяльності туристичного підприємства

* Складено автором.

результативності роботи менеджерів, аналіз ключових показників ефективності (KPI), розподіл робочого навантаження та автоматизоване призначення заявок.

Отже, для здійснення туроператорської діяльності потрібна значно ширша за функціоналом і гнучкіша CRM-система, а для турагентської – система спрямована на оперативне укладання угод і стимулювання повторних продажів.

Основною перевагою CRM-систем для туристичних підприємств є сприяння якісному обслуговуванню споживачів на всіх етапах взаємодії (табл. 1).

Сучасний туристичний бізнес з метою економії часу, спрощення роботи менеджерів, оптимізації робочого процесу, зручності роботи з клієнтами активно використовує у своїй діяльності програмне забезпечення для здійснення ефективного управлінського процесу на оперативному рівні.

Таке програмне забезпечення дає можливість автоматизувати такі процеси, як [18]:

- підбір турів – CRM-рішення забезпечує агрегування пропозицій від різних туристичних операторів, що дає змогу здійснювати порівняльний аналіз вартості й умов обслуговування та оперативно формувати

оптимальні варіанти відповідно до запитів споживачів;

- онлайн-розсилка добірок турів – автоматична передача клієнтам сформованих пропозицій з детальними описами та активними посиланнями через месенджери або SMS;

- створення внутрішніх масивів даних – формування власних баз засобів розміщення за визначеними параметрами (категорія, розташування, рекомендації), що забезпечує оперативний доступ до релевантних пропозицій без необхідності повторного ручного пошуку;

- моніторинг чартерних авіаперевезень – відстеження наявних рейсів такої категорії і вільних місць, що дозволяє своєчасно реагувати на вигідні пропозиції та задовольняти термінові запити клієнтів;

- автоматизоване формування медичної документації з урахуванням обмежень та алергічних реакцій, що значно скорочує тривалість оформлення документів. Автоматизоване формування медичної документації щодо туристів передбачає використання цифрових інформаційних систем для оперативного створення та обробки необхідних медичних документів з урахуванням індивідуальних особливостей мандрівни-

Таблиця 1

Інструменти CRM-системи для обслуговування туристів

До подорожі	Під час подорожі	Після подорожі
<ul style="list-style-type: none"> – Автоматизоване інформування споживачів щодо наближення дати подорожі, необхідності оформлення візових документів, медичного страхування, підготовка супровідної документації. – Формування персоналізованих пропозицій з урахуванням попередніх звернень, індивідуальних уподобань і запитів споживачів. – Забезпечення безперервних комунікацій між менеджером і туристом, оперативна передача інформації, документів і нагадувань через зручні для споживача канали зв'язку. 	<ul style="list-style-type: none"> – Забезпечення оперативної підтримки споживачів у режимі реального часу завдяки використанню чатів, інтегрованих у CRM-систему. – Актуалізація інформаційного супроводу подорожі через своєчасне інформування про трансфери, час виїзду, екскурсійні заходи та інші організаційні заходи. – Централізоване зберігання туристичної документації (електронні ваучери, квитки, маршрути), забезпечуючи до неї зручний доступ з різних пристроїв. 	<ul style="list-style-type: none"> – Збір даних за результатами зворотного зв'язку з туристами шляхом автоматизованого надсилання анкет, опитувальників або запитів щодо надання відгуків. – Оцінювання рівня задоволеності, лояльності та довіри споживачів, на основі чого формуються відповідні стратегії їх утримання. – Активізація повторних продажів через формування персоналізованих пропозицій туристичних напрямів або надання бонусних стимулів для наступних бронювань з урахуванням поведінкових характеристик споживачів.

*Складено на основі даних [17].

ків, зокрема стану здоров'я, наявних медичних обмежень та алергічних реакцій. Такий підхід є особливо важливим у туристичній сфері, де медична допомога часто надається в умовах обмеженого часу та мовних або організаційних бар'єрів. Урахування медичних обмежень і алергій туристів у процесі автоматизованого оформлення документації зменшує ризик помилок під час надання медичних послуг, сприяє правильному підбору медикаментів і процедур та підвищує рівень безпеки перебування туристів у дестинації. Завдяки автоматизації процесу суттєво скорочується час підготовки медичних документів, що дозволяє оперативно реагувати на надзвичайні ситуації, підвищує якість сервісу та загальний рівень задоволеності туристів; треба уточнити, про що йдеться – страхова мед. документація?

– інтеграція заявок туроператорів – імпорту замовлень із зовнішніх платформ в єдину інформаційну базу забезпечує цілісність даних і надає менеджерам повний доступ до інформації про кожне бронювання;

– цифрове зчитування паспортних даних – використання технологій сканування закор-

донних паспортів прискорює реєстрацію клієнтів, підвищує точність внесення персональних даних і мінімізує ризик допущення помилок.

Упровадження вищезазначених цифрових рішень сприяє трансформації туристичного підприємства у сервісно-орієнтовану компанію, що функціонує оперативно та є зручною як для персоналу, так і для споживачів туристичних послуг. Автоматизація бізнес-процесів забезпечує можливість зосередження управлінських і трудових ресурсів на ключових завданнях, зокрема на формуванні якісного туристичного продукту та розвитку довгострокових партнерських відносин із клієнтами.

Цифрова реструктуризація передбачає модифікацію організаційної структури управління туристичним підприємством і залежить від типу підприємства та ступеня застосування інформаційних технологій. Узагальнену схему класифікації організаційних структур управління підприємством наведено на рис. 3.

У сучасному соціально-економічному середовищі функціонують різні типи під-

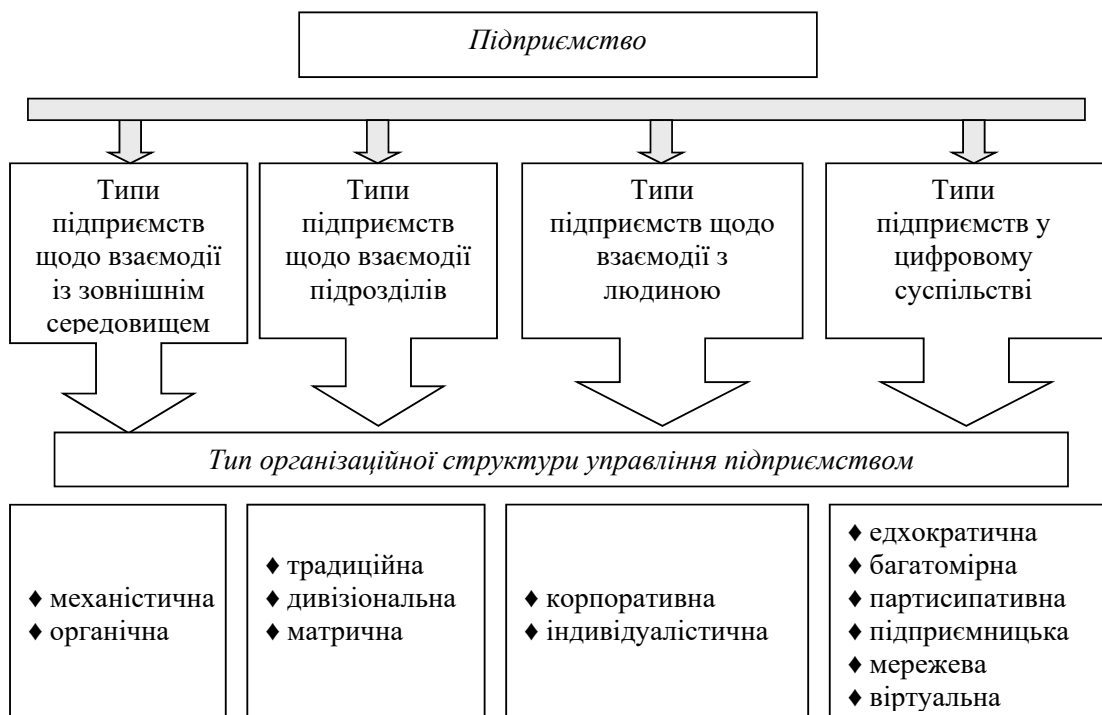

Рис. 3. Класифікація організаційних структур управління підприємством

* Складено автором.

приємств, проте перехід до нової фази розвитку – цифрового суспільства – зумовив докорінні трансформації підходів до управління туристичними підприємствами. Формування сучасного етапу розвитку сприяло зростанню рівня відкритості підприємства, посиленню орієнтації на людський капітал, застосуванню цифрових технологій, штучного інтелекту та інформаційно-комунікаційних технологій.

Сучасному суспільству притаманне формування таких типів організаційних структур управління туристичним підприємством, як:

– *едхократична*, чому не описана ця структура, всі решта є? яка відзначається високою здатністю до адаптації в умовах виконання складних, нестандартних завдань, а також наявністю гнучких і динамічних управлінських структур, межі яких часто є нечіткими та змінними. Система влади базується переважно на рівні професійних знань і компетентностей працівників. Така структура потребує використання складних технологій, творчого підходу та інноваційних рішень; надання працівникам значної автономії у виконанні професійних обов'язків; домінування неформальних відносин у колективі та переваги горизонтальних комунікацій над вертикальними; а також побудови системи мотивації й ухвалення управлінських рішень на основі експертних знань і професійного авторитету. У практичній діяльності такий тип організаційної побудови є малопоширеним у туристичній галузі, натомість він більш характерний для комп'ютерної, науково-дослідної, консультаційної, інноваційної та суміжних сфер діяльності.

– *багатомірна*, яка передбачає функціонування автономних груп, що паралельно виконують комплекс взаємопов'язаних завдань. До таких завдань належать забезпечення виробничого процесу необхідними ресурсами, організація виробництва туристичних послуг з орієнтацією на конкретного споживача, ринок або продукт, а також обслуговування клієнтів, розвиток і розширення ринкової присутності чи здійснення операцій у межах визначеної території.

Особливістю функціонування підприємств є формування туристичних продуктів з урахуванням індивідуальних запитів окремих клієнтів або груп споживачів. Результативність реалізації туристичного продукту значною мірою залежить від якості сервісного обслуговування, а також від здатності менеджерів ефективно використовувати наявний ресурсний потенціал підприємства. У цьому контексті організаційна структура управління передбачає виділення спеціалізованих підрозділів і посад, орієнтованих на окремі сегменти ринку (зокрема, підрозділи внутрішнього, в'їзного, виїзного та регіонального туризму). Використання цифрових технологій забезпечує узгоджене та результативне функціонування багатовимірної структури управління шляхом створення умов для реалізації менеджерами всіх зазначених управлінських та операційних завдань;

– *партисипативна* – ґрунтується на залученні персоналу до процесу ухвалення управлінських рішень, що безпосередньо стосуються їхньої професійної діяльності. Функціонування таких підприємств може бути результативним за умови формування ефективного механізму самоуправління. Залучення працівників до управління підприємством сприяє розвитку вертикальних комунікацій знизу догори, що, своєю чергою, зменшує управлінський тиск на керівника з боку підлеглих. Надання персоналу можливостей брати участь у прийнятті рішень позитивно впливає на рівень їхньої мотивації та продуктивності праці.

Водночас партисипативна структура поряд із перевагами має низку обмежень. Зокрема, вона може характеризуватися низьким рівнем здатності до реформування, розвитком колективного еґоїзму серед працівників, а також схильністю керівників до популістських управлінських рішень.

Координація діяльності персоналу з урахуванням як горизонтальних, так і вертикальних взаємозв'язків здійснюється переважно через обмін інформацією з використанням цифрових технологій. Тому автоматизація процесів у туристичних підприємствах

ємствах не лише підвищує ефективність комунікацій, а й забезпечує працівників необхідною інформаційною базою для прийняття обґрунтованих управлінських рішень;

– *підприємництво* – пов'язана із необхідністю створення реальних економічних цінностей шляхом активного пошуку та реалізації наявних можливостей розвитку відповідного напрямку діяльності. Система управління в межах цієї моделі вирізняється незначною кількістю управлінських рівнів і високим ступенем гнучкості. При цьому відбувається трансформація ролі керівників: замість переважно контролюючих функцій вони зосереджуються на підтримці та стимулюванні зусиль працівників, які безпосередньо залучені до здійснення основної діяльності підприємства.

Рівень управління, що безпосередньо підпорядковується вищому керівництву, зазвичай охоплює три функціональні блоки: перший забезпечує управління ресурсами підприємства з метою підтримки бізнес-процесів; другий відповідає за визначення та розвиток ринків збуту; третій представлений консультативними структурами, що сприяють ефективній реалізації підприємницької діяльності. Визначальною рисою цього типу є максимально можливе делегування повноважень і відповідальності працівникам, які безпосередньо займаються створенням і реалізацією туристичного продукту або послуги. Така модель управління забезпечує здатність підприємства враховувати індивідуальні потреби споживачів та оперативно реагувати на зміни їхніх запитів.

Специфічною особливістю організаційної структури туристичних підприємств є наявність посад менеджерів за напрямками діяльності, кожен з яких здійснює управління підприємницькими процесами окремого підрозділу або конкретного туристичного напрямку. Їхня діяльність може бути зорієнтована як на регіональні ринки окремих країн чи груп країн світу, так і на туристично-рекреаційні регіони національного ринку. До функціональних обов'язків таких менеджерів належить ведення ділової кореспонден-

ції, проведення переговорів із партнерами, забезпечення інформаційної підтримки розвитку зовнішніх зв'язків, а також пошук, збір, обробка й аналіз професійно значущої інформації. Крім того, вони активно працюють із базами даних, використовують сучасні цифрові технології та виконують значний обсяг робіт, пов'язаних із виробництвом, просуванням і наданням туристичних послуг;

– *мережева* – ґрунтується на коопераційних формах взаємодії, що об'єднують переважно малі і середні компанії. Під мережевою структурою доцільно розуміти систему договірних відносин, у межах яких учасники зберігають організаційну самостійність, водночас координуючи та узгоджуючи спільну діяльність. Така структура відзначається високим рівнем гнучкості та дає змогу компаніям-учасникам не лише співпрацювати, а й конкурувати між собою. У межах мережових об'єднань відсутня традиційна ієрархія управління, натомість формується модель прямого партнерського співробітництва, яка забезпечує відносно рівні умови для більшості менеджерів. У зв'язку з цим перехід до мережових структур актуалізує питання формування ефективної команди, організації спільної діяльності та виконання представницьких функцій.

У туристичній галузі мережева структура реалізується насамперед через співпрацю туроператорів і турагентів на основі агентських угод. Наявність у туроператора розгалуженої мережі контрагентів сприяє збільшенню обсягів реалізації туристичних продуктів і зниженню витрат. Турагент, зі свого боку, отримує комісійну винагороду за посередницьку діяльність із продажу турів кінцевим споживачам. Агентська угода регламентує предмет договору, права й обов'язки сторін, порядок реалізації туристичних продуктів та взаєморозрахунків, відповідальність сторін, умови форс-мажору, механізми врегулювання спірних питань та інші істотні умови співпраці.

Особливістю функціонування туристичних агентств в Україні є їхня відносна організаційна незалежність, на відміну від

практики розвинених країн, де значна частина турагентств функціонує як дочірні підприємства або філії великих компаній. У зв'язку з цим розвиток мережевих організаційних структур у діяльності вітчизняних туристичних підприємств є доцільним та перспективним напрямом підвищення їх конкурентоспроможності;

– *віртуальна* – функціонує як мережа ділового партнерства, що охоплює основну діяльність підприємства та його зовнішнє середовище, зокрема постачальників, споживачів та інших учасників ринку, взаємодія яких координується й інтегрується за допомогою новітніх інформаційно-комунікаційних технологій та інструментів цифровізації. Специфіка діяльності полягає у відсутності необхідності постійної фізичної присутності менеджерів на робочих місцях, унаслідок чого не формується традиційний колектив як єдина просторова об'єднана структура.

За таких умов побудова організаційної структури управління віртуальним підприємством має враховувати низку принципово важливих положень. По-перше, необхідно забезпечити безперервне функціонування підприємства за принципом 24/7 без порушення вимог трудового законодавства, що досягається шляхом упровадження автоматизованих систем прийому замовлень і формування рахунків через Інтернет, а також організації кол-центрів із використанням автовідповідачів і домашніх офісів на основі технологій віддаленого доступу. По-друге, кожен учасник діяльності повинен мати доступ до необхідної інформації відповідно до індивідуально визначених прав, закріплених в організаційно-розпорядчій документації. По-третє, важливою є можливість тривалого перебування працівників поза межами офісу за умови збереження належного рівня обізнаності щодо поточних процесів, що забезпечується через організацію доступу до інформаційних ресурсів підприємства з використанням мережі Інтернет та інших цифрових засобів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Цифрова реструктуризація

туристичних підприємств є об'єктивною відповіддю галузі на виклики сучасного інформаційного суспільства, глобалізаційні процеси та динамічні зміни споживчої поведінки. Упровадження цифрових технологій зумовлює глибокі трансформації організаційних структур управління, бізнес-процесів, систем комунікації та механізмів прийняття управлінських рішень. У результаті туристичні підприємства переходять від традиційних ієрархічних моделей до більш гнучких, децентралізованих і клієнтоорієнтованих форм організації діяльності. Автоматизація процесів, використання інформаційно-комунікаційних технологій, цифрових платформ, систем управління взаєминами з клієнтами та віддалених форм роботи забезпечують оперативність, прозорість та ефективність управління. Це, своєю чергою, підвищує здатність туристичних підприємств швидко адаптуватися до змін зовнішнього середовища, індивідуалізувати туристичні продукти та підвищувати рівень конкурентоспроможності.

Водночас цифрова реструктуризація висуває нові вимоги до кадрового потенціалу туристичної сфери. Зростає потреба у фахівцях, які володіють не лише професійними знаннями у сфері туризму, а й розвиненими цифровими компетентностями, здатністю працювати з великими обсягами інформації, використовувати сучасні технології та приймати самостійні управлінські рішення.

Цифрова реструктуризація туристичних підприємств є комплексним і багатаспектним процесом, що охоплює технологічні, організаційні та соціально-економічні зміни. Її успішна реалізація можлива за умови системного підходу, поєднання інноваційних управлінських рішень із розвитком людського капіталу та формуванням ефективного цифрового середовища. Тому у найближчій перспективі дослідження будуть спрямовані на вивчення ролі цифрових технологій у стратегічному менеджменті туристичних підприємств та формування управлінських інформаційних систем в умовах цифрового суспільства.

Література

1. Технології майбутнього в туризмі та роль БПЛА у їх розвитку. URL: <https://culver.aero/uk/news/tehnologiyi-majbutnogo-v-turizmi-ta-rol-bpla-u-yih-rozvitku> (дата звернення: 29.12.2025).
2. Переваги CRM для туристичних агенцій в умовах сучасних викликів. URL: https://ye.ua/sypilstvo/73570_Perevagi_CRM_dlya_turistichnih_agency_v_umovah_suchasnih_viklikiv.html (дата звернення: 02.01.2026).
3. Аналітика Big Data у туристичній індустрії: Персоналізація досвіду подорожей. URL: surl.li/tyrhxz (дата звернення: 05.01.2026).
4. Зікій Н.Л. Передумови реструктуризації туристичних підприємств. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 5–6. С. 59–65. DOI: 10.32702/2306-6814.2020.5-6.59
5. Бурка В.Й., Підгірна В.Н., Паламарюк М.Ю. Застосування автоматизованих інформаційних технологій в туристичному бізнесі. *Економіка та суспільство*. 2022. № 43. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-43-45>
6. Байда Б.Ф. Формування інформаційно-комунікаційної платформи системи менеджменту туризму. *Галицький економічний вісник*. Тернопіль : ТНТУ, 2020. Том 64. № 3. С. 7–13.
7. Балабаниць А.В., Перепада Ф.Л. Роль інформаційних технологій в управлінні клієнтоорієнтованістю туристичних підприємств. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2021. Випуск 36. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/36_2021ua/5.pdf (дата звернення: 07.10.2025).
8. Ковальова А.М. CRM-система в туризмі: основні аспекти використання. Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. «Світові досягнення і сучасні тенденції розвитку туризму та готельно-ресторанного господарства». Запоріжжя : НУ «Запорізька політехніка». 2022. С. 187–190. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/kovalyova2.htm (дата звернення: 07.10.2025).
9. Вдовічена О., Мітяєва Т., Корюгін А. Digital-маркетинг як інструмент антикризового розвитку суб'єктів господарювання. *Ефективна економіка*. 2022. DOI: 10.32702/2307-2105.2022.12.32
10. Савицька Н., Чміль Г. Трансформація взаємодії суб'єктів ринку в умовах діджиталізації маркетингу. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2022. № 1(01). С. 112–117. DOI: <https://doi.org/10.32782/dees.1-18>
11. Baggett B. How to: social media marketing in the restaurant industry. URL: <https://modernrestaurant-management.com/how-to-social-media-marketing-in-the-restaurant-industry/> (дата звернення: 03.09.2025).
12. Sushchenko O., Aleksandrov M. Information Technologies and Social Networks in Business: Integrated Implementation. *IEEE 9th International Conference on Problems of Infocommunications Science and Technology*, 2022. 353–358. <https://doi.org/10.1109/PICST57299.2022.10238507>
13. Bovsh L., Mouloudj K., Rasulova A.L., Tkachuk T.M. Viral content in event management of hospitality and socio-cultural activities. *New Technologies in Virtual and Hybrid Events*, 2024. 228–257. DOI: <https://doi.org/10.4018/979-8-3693-2272-7.ch012>
14. Ponomarenko I.V., Pavlenko V.M., Morhulets O.B., Ponomarenko D.V., Ukhnal N.M. Application of artificial intelligence in digital marketing. *CEUR Workshop Proceedings*. 2024. Том 3662, 155–166. URL: <https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-85191495486&origin=recordpage> (дата звернення: 07.11.2025).
15. Restaurant marketing as key to the growth of your business. URL: <https://extrabrain.net/restaurant-marketing/> (дата звернення: 07.11.2025).
16. Гарбар Г.А. Основні тенденції та особливості впливу цифрових технологій на трансформацію туристичних послуг. *Modern Economics*. 2025. № 51. С. 67–74. URL: <https://modecon.mnau.edu.ua/issue/51-2025/harbar.pdf> (дата звернення: 02.01.2026).
17. Розробка CRM для турагенції. URL: <https://avada-media.ua/services/crm-dlya-turagentstva/> (дата звернення: 03.01.2026).
18. CRM для туризму. URL: <https://todo.ltd/moduli/crm/crm-dlya-turyzmu/> (дата звернення: 01.01.2026).

References

1. Tekhnolohii maibutnoho v turyzmi ta rol BPLA u yikh rozvytku. (2025). [Future technologies in tourism and the role of UAVs in their development]. Retrieved from: <https://culver.aero/uk/news/tehnologiyi-majbutnogo-v-turizmi-ta-rol-bpla-u-yih-rozvitku> [in Ukrainian].
2. Perevahy CRM dlia turystychnykh ahentsii v umovakh suchasnykh vyklykiv. (2026). [Benefits of CRM for travel agencies in the face of modern challenges]. Retrieved from: https://ye.ua/sypilstvo/73570_Perevagi_CRM_dlya_turistichnih_agency_v_umovah_suchasnih_viklikiv.html [in Ukrainian].

3. Analytika Big Data u turystychnii industrii: Personalizatsiia dosvidu podorozhei. (2026). [Big Data Analytics in the Travel Industry: Personalizing the Travel Experience]. Retrieved from: <https://www.neurorevolutionary.org/business/> [in Ukrainian].
4. Zikii, N.L. (2020). Peredumovy restrukturyzatsii turystychnykh pidpriemstv [Grounds for the restructuring of tourism enterprises]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, 5–6, 59–65. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2020.5-6.59> [in Ukrainian].
5. Burka, V.Y., Pidhirna, V.N., & Palamariuk, M.Y. (2022). Zastosuvannia avtomatyzovanykh informatsiinykh tekhnolohii v turystychnomu biznesi [Application of automated information technologies in the tourism business]. *Ekonomika ta suspilstvo*, (43). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-43-45> [in Ukrainian].
6. Baida, B.F. (2020). Formuvannia informatsiino-komunikatsiinoi platformy systemy menedzhmentu turyzmu [Formation of an information and communication platform of the tourism management system]. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk*, 64(3), 7–13 [in Ukrainian].
7. Balabanyts, A.V., & Perepadia, F.L. (2021). Rol informatsiinykh tekhnolohii v upravlinni kliientoorientovanistiu turystychnykh pidpriemstv [The role of information technologies in managing customer orientation of tourism enterprises]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*, (36). Retrieved from: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/36_2021ua/5.pdf [in Ukrainian].
8. Kovalova, A.M. (2022). CRM-systema v turyzmi: Osnovni aspekty vykorystannia [CRM system in tourism: main aspects of use]. In *Svitovi dosiahnennia i suchasni tendentsii rozvytku turyzmu ta hotelno-restorannoho hospodarstva* (pp. 187–190). NU “Zaporizka politekhnika”. Retrieved from: https://tourlib.net/statti_ukr/kovalyova2.htm [in Ukrainian].
9. Vdovichena, O., Mitiaieva, T., & Koriuhin, A. (2022). Digital-marketynh yak instrument antykrizovoho rozvytku subiektiv hospodariuvannia [Digital marketing as a tool for anti-crisis development of business entities]. *Efektivna ekonomika*. Retrieved from: <https://doi.org/10.32702/2307-2105.2022.12.32> [in Ukrainian].
10. Savytska, N., & Chmil, H. (2022). Transformatsiia vzaiemodii subiektiv rynku v umovakh didzhitalizatsii marketynhu [Transformation of interaction between market entities in the context of digitalization of marketing]. *Tsyfrova ekonomika ta ekonomichna bezpeka*, 1(01), 112–117. Retrieved from: <https://doi.org/10.32782/dees.1-18> [in Ukrainian].
11. Baggett, B. (n.d.). How to: Social media marketing in the restaurant industry. *Modern Restaurant Management*. Retrieved from: <https://modernrestaurantmanagement.com/how-to-social-media-marketing-in-the-restaurant-industry/> [in English].
12. Sushchenko, O., & Aleksandrov, M. (2022). Information technologies and social networks in business. Integrated implementation. In *Proceedings of the IEEE 9th International Conference on Problems of Infocommunications Science and Technology*, 353–358. Retrieved from: <https://doi.org/10.1109/PICST57299.2022.10238507> [in English].
13. Bovsh, L., Mouloudj, K., Rasulova, A.L., & Tkachuk, T.M. (2024). Viral content in event management of hospitality and socio-cultural activities. In *New technologies in virtual and hybrid events*, 228–257. Retrieved from: <https://doi.org/10.4018/979-8-3693-2272-7.ch012> [in English].
14. Ponomarenko, I.V., Pavlenko, V.M., Morhulets, O.B., Ponomarenko, D.V., & Ukhnal, N.M. (2024). Application of artificial intelligence in digital marketing. *CEUR Workshop Proceedings*, 3662, 155–166. Retrieved from: <https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-85191495486> [in English].
15. Restaurant marketing as key to the growth of your business. (n.d.). *ExtraBrains*. Retrieved from: <https://extrabrain.net/restaurant-marketing/> [in English].
16. Harbar, H.A. (2025). Osnovni tendentsii ta osoblyvosti vplyvu tsyfrovyykh tekhnolohii na transformatsiiu turystychnykh posluh [Main trends and features of the impact of digital technologies on the transformation of tourism services]. *Modern Economics*, 51, 67–74. Retrieved from: <https://modecon.mnau.edu.ua/issue/51-2025/harbar.pdf> [in Ukrainian].
17. Rozrobka CRM dlia turahentsii. (2026). [CRM development for a travel agency]. *Avada Media*. Retrieved from <https://avada-media.ua/services/crm-dlya-turagentstva/> [in Ukrainian].
18. CRM dlia turyzmu. (2026). [CRM for tourism]. *Todo Ltd*. Retrieved from: <https://todo.ltd/moduli/crm/crm-dlya-turyzmu/> [in Ukrainian].

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу
CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 29.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.05.2026

УДК 911.3:338.48:719(234.42)

DOI <https://doi.org/10.32782/2786-5843/2026-2-9>

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ОЦІНКИ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ ТРАНСКОРДОННИХ ТЕРИТОРІЙ (НА ПРИКЛАДІ КАРПАТСЬКОГО ЄВРОРЕГІОНУ)

Провальнюк Дмитро Вікторович

аспірант,

Державний університет «Київський авіаційний інститут», м. Київ, Україна

ORCID ID: 0009-0000-8347-1681

Актуальність дослідження: транскордонні території Карпатського євро регіону акумулюють унікальний масив об'єктів культурної спадщини, які розміщені у поліюрисдикційному просторі чотирьох держав, проте більшість чинних методик оцінки туристично-рекреаційного потенціалу не адаптовані до міждержавного виміру і не враховують транскордонну доступність, розбіжність національних реєстрів та вимоги Карпатської конвенції (2003). **Предмет дослідження:** методологічні засади та критеріальний апарат комплексної оцінки об'єктів історико-культурної спадщини транскордонних територій в умовах євро регіонального співробітництва. **Мета дослідження** – розробити та апробувати багатокритеріальну зважену методику оцінки історико-культурного потенціалу Карпатського євро регіону, інтегровану з ГІС-інструментарієм та засадами Протоколу про сталий туризм Карпатської конвенції (2011). **Методологія дослідження:** системний підхід, метод таксономічного аналізу (таксономічний індекс розвитку за Sutyuk et al.), ГІС-моделювання та ізохронний аналіз транспортної доступності, інструменти партисипативного ГІС-картографування (PPGIS), аналіз реєстрових баз даних згідно з рекомендаціями INSPIRE та Карпатського реєстру спадщини. **Результати дослідження:** розроблено шестикритеріальну зважену модель ($PI = \sum O_i \times W_i$), що охоплює: історичну цінність ($W=0,25$), автентичність ($W=0,20$), стан збереження ($W=0,20$), транспортну доступність ($W=0,15$), туристичну інфраструктуру ($W=0,10$) та транскордонний контекст ($W=0,10$). Модель апробована на 127 об'єктах чотирьох держав-учасниць євро регіону; сформовано чотирьохрівневу рейтингову шкалу, виявлено 23 пам'ятки-лідери. **Практичне значення:** результати придатні для розробки транскордонних туристичних маршрутів, стратегічного планування туризму в євро регіонах, обґрунтування заявок на фінансування ЄС та формування спільних програм охорони об'єктів ЮНЕСКО. **Висновки:** запропонована методика долає обмеження традиційних підходів завдяки інтеграції транскордонного контексту як самостійного критерію та забезпечує сумісність даних між різними національними реєстрами. **Перспектива подальших досліджень:** впровадження ВІМ-технологій та 3D-сканування для цифрових двійників об'єктів дерев'яної архітектури, оцінка нематеріальної спадщини, апробація методики в інших євро регіонах України.

Ключові слова: Карпатський євро регіон, культурна спадщина, транскордонний туризм, методика оцінки, ГІС-аналіз, сталий туризм, таксономічний індекс.

METHODOLOGICAL ASPECTS OF ASSESSING THE HISTORICAL AND CULTURAL POTENTIAL OF TOURISM DEVELOPMENT IN CROSS-BORDER TERRITORIES (THE CASE OF THE CARPATHIAN EUROREGION)

Provalniuk Dmytro Viktorovych

PhD student,

State University “Kyiv Aviation Institute”, Kyiv, Ukraine

ORCID ID: 0009-0000-8347-1681

The relevance of the research: the cross-border territories of the Carpathian Euroregion concentrate a unique array of cultural heritage objects located in a multi-jurisdictional space of four states; however, most existing assessment methodologies are not adapted to the interstate dimension and do not account for cross-border accessibility, divergent national registers, or the requirements of the Carpathian Convention (2003). **Subject of the research:** the methodological foundations and criteria for a comprehensive assessment of historical and cultural heritage sites in cross-border territories under conditions of euro regional cooperation. **The purpose of the study is to develop and test a multi-criteria weighted methodology for assessing the historical and cultural potential of the Carpathian**

*Euroregion, integrated with GIS tools and the principles of the Sustainable Tourism Protocol (2011). **Research methodology:** systems approach, taxonomic analysis method (taxonomic development index by Sytnyk et al.), GIS modelling and isochrone-based transport accessibility analysis, participatory GIS mapping (PPGIS) tools, and registry database analysis following INSPIRE standards and Carpathian Heritage Inventory recommendations. **The results of the study:** a six-criteria weighted model was developed and tested on 127 heritage sites across four member states, yielding a four-level ranking scale and identifying 23 leading sites. **Practical significance:** results are applicable to cross-border route development, strategic tourism planning, EU funding applications, and joint UNESCO site protection programmes. **Conclusions:** the proposed methodology overcomes limitations of traditional approaches through the integration of cross-border context as an independent criterion and ensures data compatibility across different national registers. **Prospects for further research:** BIM and 3D scanning for digital twins of wooden architecture, intangible heritage assessment, replication in other Ukrainian euroregions.*

Keywords: Carpathian Euroregion, cultural heritage, cross-border tourism, assessment methodology, GIS analysis, sustainable tourism, taxonomic index.

Постановка проблеми. Карпатський єврорегіон є одним із найстаріших та найбільших транскордонних об'єднань у Центральній та Східній Європі, що охоплює прикордонні території п'яти держав (України, Польщі, Угорщини, Словаччини, Румунії) загальною площею близько 157 тис. км² та із чисельністю населення понад 16 млн осіб [1]. Особливістю цього простору є «карпатська ідентичність», що формувалась на основі спільності гірського способу життя та зберегла надзвичайне етнічне та конфесійне різноманіття; при цьому межі культурних ареалів часто не збігаються із сучасними державними кордонами [2]. За цих умов ефективно залучення об'єктів культурної спадщини до туристичного обігу вимагає наявності методики, адаптованої до поліюрисдикційного середовища.

Ключова проблема полягає в тому, що чинні підходи до оцінки туристично-рекреаційного потенціалу розроблялись переважно для однорідних адміністративно-територіальних одиниць і не враховують: по-перше, розбіжності в ієрархіях пам'яток та критеріях їх реєстрації у різних державах; по-друге, транскордонну компоненту транспортної доступності об'єктів; по-третє, вимоги Карпатської конвенції (2003) до інтегрованого управління спадщиною; по-четверте, необхідність методологічної сумісності даних в умовах різних національних кадастрових систем [3; 4]. Усунення цих суперечностей є основним науковим завданням пропонованої розробки. Стаття є складником дослідження в галузі географії туризму та регіональних студій, суміжного

з науковими темами щодо транскордонного співробітництва і сталого туристичного розвитку Карпатського регіону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологія комплексної оцінки культурно-спадщинного потенціалу в транскордонних умовах перебуває на стику географії туризму, культурології та просторового планування. Засадничим документом для Карпатського регіону є Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат (2003), яка створила Робочу групу з питань культурної спадщини та традиційних знань, покликану розробляти уніфіковані методологічні підходи та формувати Карпатський список спадщини [3; 4; 5]. Ця ж Конвенція уповноважила розробку Регіональної стратегії культурної спадщини для гармонізації охоронних практик у семи країнах-підписантах.

Серед фундаментальних кількісних підходів особливе місце посідає таксономічний аналіз. N. Sytnyk, V. Humeniuk та O. Sych (2020) застосували метод таксономічного індексу розвитку для порівняльної оцінки регіонів Карпатського єврорегіону, трансформуючи багатовимірний набір показників у єдиний безрозмірний індекс [6]. Результати підтвердили гіпотезу «периферійності» гірських районів єврорегіону, які, попри значний культурний потенціал, демонструють низькі таксономічні індекси через слабку транспортну доступність та депопуляцію.

У площині ГІС-методів значний внесок зроблений у картографування культурних ландшафтів та ризик-аналіз об'єктів спадщини. Colucci et al. (2022) запропонували INSPIRE-сумісну 3D-структуру бази даних

(проект «ResCult»), що інтегрує культурну цінність будівель із даними про природні та техногенні небезпеки, забезпечуючи пріоритизацію рятувальних робіт [7]. Бальна оцінка пастуського ландшафту Південних Карпат із використанням супутникових знімків та інструменти партисипативного ГІС-картографування (PPGIS) (Marinescu et al., 2025) дозволила ідентифікувати 753 стоянки та 5411 тимчасових укриттів, формуючи першу просторову базу даних традиційного землекористування [8].

Інституційно-методологічний контекст дослідження формує також Протокол про сталий туризм до Карпатської конвенції (2011), який містить чіткі критерії «привабливості» та «готовності» об'єктів до прийому відвідувачів [9]. Організаційний фреймворк методики CSTP (Carpathian Sustainable Tourism Platform) та документ методології розробки Стратегії сталого туризму [10] забезпечують критеріальний базис, на який спирається пропонована методика в частині туристичного складника.

Важливою тенденцією є зростання інтересу до культурних екосистемних послуг (CES). S.M. Bogdan, I. Stupariu, A. Andra-Torârceanu, I.I. Năstase (2019) розробили метод партисипативного ГІС-картографування (PPGIS) соціальних цінностей CES у гірському ландшафті румунських Карпат, виявивши, що мешканці надають пріоритет естетичним і рекреаційним цінностям над матеріальними [11]. Цей підхід доповнює традиційні методики, орієнтовані на матеріальну спадщину, і вимагає включення «м'яких» соціальних вимірів в оцінку потенціалу.

Попри значні напрацювання, у науковій літературі залишається нерозробленою комплексна методика, що поєднувала б критеріальний підхід із ГІС-аналізом доступності та транскордонним виміром саме для євро-регіональних просторів. Це визначає наукову новизну пропонованої розробки.

Відокремлення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на розвинену інституційну базу Карпатської

конвенції та низку науково-методичних розробок, залишаються нерозв'язаними такі питання: 1) як забезпечити методологічну сумісність даних між різними національними реєстрами пам'яток чотирьох держав-учасниць; 2) яким чином кількісно врахувати транскордонну доступність та поліюрисдикційний контекст у єдиному інтегральному показнику; 3) як інтегрувати принципи таксономічного аналізу з ГІС-інструментами в уніфіковану процедуру, придатну для регулярного моніторингу стану об'єктів. Саме на усунення цих прогалів і спрямована ця стаття.

Мета дослідження. Метою статті є розробка та апробація комплексної методики оцінки історико-культурного потенціалу транскордонних територій, яка враховує вимоги Карпатської конвенції та рекомендації з формування Карпатського реєстру спадщини, і перевірка її на прикладі Карпатського євро-регіону. Для досягнення мети визначено такі завдання: 1) систематизувати сучасні методологічні підходи до оцінки культурно-спадщинного потенціалу в транскордонному вимірі; 2) розробити шести-критеріальну зважену модель із визначенням питомих ваг за методом АМІ; 3) сформулювати базу даних та оцінити 127 пам'яток євро-регіону; 4) виявити просторові диспропорції в розподілі потенціалу; 5) визначити перспективи практичного застосування методики.

Виклад основного матеріалу. Концептуальну основу дослідження утворює поєднання ресурсного, територіального та системного підходів. Принципово важливою є концепція культурних екосистемних послуг (Cultural Ecosystem Services, CES) [11; 12], яка розглядає спадщину не лише як статичний об'єкт охорони, а як живу систему нематеріальних вигод для населення та основу для формування «карпатської ідентичності» [1; 2]. Ця концепція закладена в основу як Карпатської конвенції [3], так і рекомендацій до Карпатського реєстру спадщини [4].

Залучення культурної спадщини до туристичного обігу в Карпатах безпосеред-

ньо регулюється Протоколом про сталій туризм (2011), який вимагає аналізу «привабливості» об'єктів і оцінки їх «вразливості» до антропогенного тиску [9]. Проекти програми INTERREG – «Carpathian Project» (2005–2008) та «Centralparks» – довели, що ефективна оцінка потенціалу неможлива без залучення місцевих громад через інструменти партисипативного ГІС-картографування (PPGIS) та принципи «Місцевого порядку денного на XXI століття» [4; 10]. Аналіз євро регіонального врядування (governance), проведений Lytvyn & Tyushka (2020), підтверджує, що Карпатський євро-регіон нині функціонує як «Євро регіон 2.0» із посиленими механізмами транскордонної регуляції, у яких методологія оцінки спадщини посідає центральне місце [2].

Процедура оцінки складається з чотирьох послідовних етапів. На інвентаризаційному етапі формується база даних 127 об'єктів на основі: національних реєстрів пам'яток кожної з держав-учасниць; аналітичних звітів ГО «Європейський діалог» зі статистикою розподілу ресурсів Карпатського євро регіону [13]; переліків об'єктів ЮНЕСКО та Карпатського реєстру спадщини. На класифікаційному етапі об'єкти систематизуються за типологічними ознаками. На оцінювальному – застосовується шестикритеріальна зважена модель. На інтеграційному – резуль-

тати поєднуються з ГІС-шарами ізохронних зон доступності та туристичної інфраструктури [7; 8].

Ядром методики є багатокритеріальна зважена модель, де кожному з шести критеріїв присвоєно питому вагу (W_i), а оцінювання здійснюється за п'ятибальною шкалою. Сукупний індекс потенціалу розраховується за формулою [6]:

$$PI = \sum (O_i \times W_i),$$

де O_i – бал за i -тим критерієм (1–5), W_i – вага критерію ($\sum W_i = 1,0$).

Критерій «Історична цінність» ($W=0,25$) є ключовим і визначається на підставі документально підтвердженого хронологічного діапазону, значення для регіональної або загальноєвропейської історії та наявності зв'язку з важливими подіями. Максимальний бал (5) присвоюється пам'яткам національного або міжнародного рівня, що датуються раннім середньовіччям або давнішими епохами; мінімальний (1) – об'єктам місцевого значення XIX–XX ст. без задокументованої видатної події.

Критерій «Автентичність» ($W=0,20$) оцінює ступінь збереженості оригінального матеріального субстрату відповідно до Нарського документа про автентичність (1994) та рекомендацій Карпатського реєстру спадщини [4]. Бал 5 присвоюється об'єктам із

Таблиця 1

Шестикритеріальна зважена модель оцінки об'єктів культурної спадщини Карпатського євро регіону

Критерій оцінки	Вага (W_i)	Шкала (1–5)	Макс. бал	Метод збору даних
1. Історична цінність	0,25	1–5	1,25	Архівний аналіз, реєстри пам'яток
2. Автентичність об'єкта	0,20	1–5	1,00	Польове обстеження, Нарський документ (1994)
3. Стан збереження	0,20	1–5	1,00	Технічна інвентаризація, ResCult GIS [7]
4. Транспортна доступність	0,15	1–5	0,75	ГІС-ізохрони, Proximity Analysis [13]
5. Туристична інфраструктура	0,10	1–5	0,50	Статистика CSTP, польовий облік [14]
6. Транскордонний контекст	0,10	1–5	0,50	Порівняльний аналіз, реєстри Карп. конвенції [4]
Разом	1,00	–	5,00	–

Примітка. Складено автором на основі адаптації методик [4; 6; 7].

часткою оригінальних матеріалів понад 75%. Критерій «Стан збереження» ($W=0,20$) ґрунтується на даних технічної інвентаризації та INSPIRE-сумісної ГІС-бази ResCult [7]: 5 – відмінний стан; 4 – добрий; 3 – задовільний; 2 – незадовільний; 1 – аварійний.

Критерій «Транспортна доступність» ($W=0,15$) визначається методом ізохронного ГІС-аналізу (зони 30, 60, 120 хв від транспортних вузлів) та аналізу близькості до пунктів перетину кордону. Для об'єктів у 30-хвилинній зоні від міжнародного пропускового пункту транскордонна компонента підвищує бал на 1 одиницю. Критерій «Туристична інфраструктура» ($W=0,10$) включає критерії Carpathian Sustainable Tourism Platform (CSTP): наявність паркінгу, туалетів, пунктів харчування в 500 м, екскурсійного обслуговування та інформаційних матеріалів двома мовами єврорегіону [10; 14].

Критерій «Транскордонний контекст» ($W=0,10$) є специфічним для транскордонних досліджень. Він оцінює: наявність типологічно споріднених об'єктів на суміжних прикордонних територіях; включення до спільних проєктів INTERREG або програм ЮНЕСКО; ступінь формалізованої міжнародної кооперації щодо об'єкта. Цей критерій безпосередньо відображає логіку «нівелювання бар'єрної функції кордонів» через

культурну спадщину, закладену в ідеологію єврорегіону [1; 3].

Статистичний розподіл об'єктів культурної спадщини між країнами-учасницями єврорегіону відображає значну регіональну неоднорідність (табл. 2). Особливою категорією є об'єкти ЮНЕСКО: Дерев'яні церкви Карпатського регіону Польщі та України (16 храмів), Праліси та давні ліси Карпат (транскордонний природний об'єкт), Резиденція митрополитів Буковини і Далмації, Історичний центр Львова [13; 15].

Апробація методики на базі 127 об'єктів дала такі результати рейтингової шкали: рівень I (ІП 4,0–5,0) – 23 пам'ятки (18,1%); рівень II (ІП 3,0–3,99) – 41 пам'ятка (32,3%); рівень III (ІП 2,0–2,99) – 38 пам'яток (29,9%); рівень IV (ІП нижче 2,0) – 25 пам'яток (19,7%). До першого рейтингового рівня ввійшли: дерев'яні церкви Карпат – ЮНЕСКО (ІП=4,82), замок Паланок у Мукачеві (ІП=4,67), Спаський Град (Словаччина; ІП=4,71), замок Фюзер (Угорщина; ІП=4,39), фортеця Чічеу (Румунія; ІП=4,29) та ін. Зважаючи на активне використання ГІС-технологій у дослідженні, ключовим етапом інтеграції результатів стала побудова комплексної картографічної моделі просторового розподілу туристичного потенціалу єврорегіону. Застосування методів просторового аналізу (зокрема, накладання шарів

Таблиця 2

Розподіл ресурсів культурної спадщини між країнами-учасницями Карпатського єврорегіону

Регіон (адм. одиниця)	Пам'ятки нац. значення	Пам'ятки місц. значення	Музеїв (орієнт.)	Об'єкти ЮНЕСКО
Закарпатська обл. UA)	54	44	~20	Дерев'яні церкви (2 шт.) (с. Ужок, с. Ясіня)
Львівська обл. (UA)	45	1950	понад 100	Іст. центр Львова; Дерев'яні церкви (4 шт.)
Пряшівський та Кошицький краї (SK)	–	6261	~37	Спаський Град; Бардейов; Дерев'яні церкви
Підкарпатське воєв. (PL)	2	5249	~50	Дерев'яні церкви (8 шт.)
Боршод-Абауй-Земплен (HU)	75	понад 300	~20	Печери Аггтелека; Токайський регіон
Повіти Марамуреш і Сучава (RO)	–	1099	~20	Дерев'яні церкви Марамурешу; Церкви Молдови

Примітка. Складено автором за матеріалами [13; 15].

об'єктів на карту транспортних ізохрон) дозволило візуалізувати диспропорції: найвища концентрація об'єктів I рівня фіксується вздовж Карпатського хребта. Створена картографічна база даних слугує наочним інструментом для розробки нових транскордонних маршрутів.

Просторовий аналіз виявив ключові закономірності. Найвища концентрація об'єктів I рівня фіксується вздовж Карпатського хребта – зони традиційного збереження автентичних дерев'яних ансамблів. Гірські райони євро регіону, попри значний культурний потенціал, демонструють нижчі таксономічні індекси через погану транспортну доступність та депопуляцію [6], що корелює з критерієм «Туристична інфраструктура» (найнижчий середній бал 2,3/5,0). Словацька модель охорони, де 29% об'єктів є приватною власністю, а 23% – церковною, потребує від методики врахування власницьких обмежень в оцінці стану збереження [4].

Оцінка впливу на спадщину (Heritage Impact Assessment) відповідно до методичних рекомендацій ICCROM (2022) [16] є обов'язковим елементом для об'єктів ЮНЕСКО I рівня: будь-які плани розвитку туристичної інфраструктури поблизу таких пам'яток мають проходити через формалізовану процедуру НІА, що закладено в критерій транскордонного контексту нашої методики. Верифікацію методики здійснено через рангову кореляцію Спірмена з незалежними оцінками TripAdvisor ($r=0,79$, 84,3% збіжності).

Висновки. Отже, у статті розроблено та верифіковано комплексну методику оцінки історико-культурного потенціалу транскордонних територій на прикладі Карпатського євро регіону, інтегровану з акту-

альними вимогами Карпатської конвенції, методом таксономічного аналізу та ГІС-інструментарієм. Запропонована шестикритеріальна зважена модель ($IP = \sum O_i \times W_i$) долає основні методологічні обмеження традиційних підходів: вона враховує транскордонний контекст як самостійний критерій та забезпечує сумісність між різними національними реєстрами пам'яток.

Апробація на базі 127 пам'яток показала, що найвищим рівнем потенціалу характеризуються об'єкти, де висока історична цінність поєднується із задовільним станом збереження та доброю транспортною доступністю. Головним стримуючим чинником є недостатній рівень туристичної інфраструктури у гірській зоні (середній бал 2,3/5,0), що відповідає висновкам таксономічного аналізу Sytnyk et al. (2020) про «периферійність» гірських районів євро регіону. Рейтинговий перелік 127 пам'яток є безпосереднім практичним результатом, придатним для розробки транскордонних маршрутів та обґрунтування заявок на фінансування ЄС у рамках програм INTERREG.

Перспективи подальших досліджень пов'язані із: динамічним моніторингом стану пам'яток через інтеграцію з INSPIRE-сумісними ГІС-базами; впровадженням ВІМ-технологій та 3D-сканування для створення цифрових двійників об'єктів дерев'яної архітектури [17]; розширенням методики для оцінки нематеріальної спадщини (пастуські традиції, народні промисли, мови меншин) засобами PPGIS; апробацією на інших євро регіонах України; розробкою відкритої геоінформаційної платформи для зацікавлених сторін на зразок вебмапи Карпатських пралісів Секретаріату Карпатської конвенції.

Література

1. Niewiadomski Z. The Carpathians as a region of international co-operation. *Europa Regional*, 12.2004(4), 168–172. URL: <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-48129-9>
2. Lytvyn H., Tyushka A. Rethinking the Governance-Governmentality-Governability Nexus at the EU's Eastern Frontiers: the Carpathian Euroregion 2.0 and the Future of EU-Ukrainian Cross-Border Cooperation. *Eastern Journal of European Studies*. 2020. Vol. 11 (Special Issue). P. 146–183. URL: https://ejes.uaic.ro/articles/EJES2020_11SI_LYT.pdf
3. Carpathian Convention. Framework Convention on the Protection and Sustainable Development of the Carpathians. Kyiv, 2003. URL: <http://www.carpathianconvention.org/convention/framework-convention/>

4. ANPED – Northern Alliance for Sustainability. Recommendations on Creating of the Carpathian Heritage Inventory. *Carpathian Convention Secretariat*, 2010. URL: http://www.carpathianconvention.org/tl_files/carpathiancon/Downloads/02%20Activities/2.1.7%20CHInventoryANPEDrecommendationsfinal.pdf
5. Carpathian Convention. Terms of Reference for the Working Group on Cultural Heritage and Traditional Knowledge. 2018. URL: http://www.carpathianconvention.org/tl_files/carpathiancon/Downloads/02%20Activities/2.1.7%20ToR%20WG%20Cultural%20heritage.pdf
6. Sytnyk N., Humeniuk V., Sych O. Taxonomic Analysis of the Development Level of the Carpathian Euroregion Territories. *Journal of Settlements and Spatial Planning*. 2020. Vol. 11. No. 1. P. 31–43. URL: https://geografie.ubbcluj.ro/ccau/jssp/arhiva_1_2020/04JSSP012020.pdf
7. Colucci E., Matrone F., Noardo F., Assumma V., Datola G., Appiotti F., Bottero M., Chiabrando F., Lombardi P., Migliorini M., Rinaldi E., Spanò A., Lingua A. Documenting Cultural Heritage in an INSPIRE-Based 3D GIS for Risk and Vulnerability Analysis. *Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development*. 2022. Vol. 14. No. 2. P. 205–234. DOI: <https://doi.org/10.1108/JCHMSD-04-2021-0068>
8. Marinescu E., Marinescu S., Popescu L. Mapping Pastoral Mobility: A Geospatial Inventory of Temporary Dwellings Within the Southern Carpathians. *ISPRS International Journal of Geo-Information*. 2025. Vol. 14. No. 12. Article 494. DOI: <https://doi.org/10.3390/ijgi14120494>
9. Carpathian Convention. Protocol on Sustainable Tourism to the Framework Convention on the Protection and Sustainable Development of the Carpathians. Bratislava, 2011. URL: <http://www.carpathianconvention.org/convention/protocols/protocol-on-sustainable-tourism/>
10. Carpathian Convention. Documentation of the Methodology on the Elaboration and Implementation of the Strategy for Sustainable Tourism Development. Vienna, 2018. URL: http://www.carpathianconvention.org/tl_files/carpathiancon/Downloads/02%20Activities/tourism/Methodology%20Developm_Implement_Carpath.TourismStrategy_ETE_092018.pdf
11. Bogdan S.M., Stupariu I., Andra-Topârceanu A., & Năstase I.I. Mapping social values for cultural ecosystem services in a mountain landscape in the Romanian Carpathians. *Carpathian Journal of Earth and Environmental Sciences*, 2019. 14(1), 199–208. <https://doi.org/10.26471/cjees/2019/014/072>
12. Howaniec H., Lis M. Euroregions and Local and Regional Development – Local Perceptions of Cross-Border Cooperation and Euroregions Based on the Euroregion Beskydy. *Sustainability*. 2020. Vol. 12. No. 18. P. 7834. DOI: <https://doi.org/10.3390/su12187834>
13. Культурні ресурси території Карпатського євро регіону. Науково-аналітичне видання. Львів : ГО «Діалог», 2020. URL: <https://dialog.lviv.ua/kulturni-resursi-teritoriyi-karpatskogo-yevroregionu/>
14. Umweltbundesamt (Federal Environment Agency Austria). *Good Practices of Sustainable Tourism in the Carpathians*. Vienna, 2014. URL: https://www.umweltbundesamt.de/sites/default/files/good_tourism_carpathians_0.pdf
15. UNESCO World Heritage Centre. Ancient and Primeval Beech Forests of the Carpathians and Other Regions of Europe. 2017. URL: <https://whc.unesco.org/en/list/1133/maps/>
16. ICCROM; ICOMOS; IUCN. The Guidance and Toolkit for Impact Assessments in a World Heritage Context. Rome : ICCROM, 2022. URL: https://www.iccrom.org/sites/default/files/publications/2022-07/en_0_ia_guidance_world_heritage_iccrom_2022_web_0.pdf
17. Martinelli E., Gonçalves E., Castanho R., Pivac T. (Eds.). *Cultural Heritage-Based Sustainable Tourism Approaches*. Springer, 2025. URL: <https://www.springerprofessional.de/cultural-heritage-based-sustainable-tourism-approaches/51732774>

References

1. Niewiadomski, Z. (2004). The Carpathians as a region of international co-operation. *Europa Regional*, 12.2004(4), 168–172. Retrieved from: <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-48129-9>
2. Lytvyn, H., & Tyushka, A. (2020). Rethinking the governance-governmentality-governability nexus at the EU's Eastern Frontiers: the Carpathian Euroregion 2.0 and the future of EU-Ukrainian cross-border cooperation. *Eastern Journal of European Studies*, 11(Special Issue), 146–183. Retrieved from: https://ejes.uaic.ro/articles/EJES2020_11SI_LYT.pdf
3. Carpathian Convention. (2003). Framework Convention on the Protection and Sustainable Development of the Carpathians. Kyiv. Retrieved from: <http://www.carpathianconvention.org/convention/framework-convention/>
4. ANPED – Northern Alliance for Sustainability. (2010). Recommendations on creating of the Carpathian Heritage Inventory. Carpathian Convention Secretariat. Retrieved from: http://www.carpathianconvention.org/tl_files/carpathiancon/Downloads/02%20Activities/2.1.7%20CHInventoryANPEDrecommendationsfinal.pdf

5. Carpathian Convention. (2018). Terms of reference for the Working Group on Cultural Heritage and Traditional Knowledge. Retrieved from: http://www.carpathianconvention.org/tl_files/carpathiancon/Downloads/02%20Activities/2.1.7%20ToR%20WG%20Cultural%20heritage.pdf
6. Sytnyk, N., Humeniuk, V., & Sych, O. (2020). Taxonomic analysis of the development level of the Carpathian Euroregion territories. *Journal of Settlements and Spatial Planning*, 11(1), 31–43. Retrieved from: https://geografie.ubbcluj.ro/ccau/jssp/arhiva_1_2020/04JSSP012020.pdf
7. Colucci, E., Matrone, F., Noardo, F., Assumma, V., Datola, G., Appiotti, F., Bottero, M., Chiabrando, F., Lombardi, P., Migliorini, M., Rinaldi, E., Spanò, A., & Lingua, A. (2022). Documenting cultural heritage in an INSPIRE-based 3D GIS for risk and vulnerability analysis. *Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development*, 14(2), 205–234. <https://doi.org/10.1108/JCHMSD-04-2021-0068>
8. Marinescu, E., Marinescu, S., & Popescu, L. (2025). Mapping pastoral mobility: A geospatial inventory of temporary dwellings within the Southern Carpathians. *ISPRS International Journal of Geo-Information*, 14(12), 494. <https://doi.org/10.3390/ijgi14120494>
9. Carpathian Convention. (2011). Protocol on Sustainable Tourism to the Framework Convention on the Protection and Sustainable Development of the Carpathians. Bratislava. Retrieved from: <http://www.carpathianconvention.org/convention/protocols/protocol-on-sustainable-tourism/> [in English].
10. Carpathian Convention. (2018). Documentation of the methodology on the elaboration and implementation of the strategy for sustainable tourism development. Vienna. Retrieved from: http://www.carpathianconvention.org/tl_files/carpathiancon/Downloads/02%20Activities/tourism/Methodology%20Developm_Implement_Carpath.TourismStrategy_ETE_092018.pdf
11. Bogdan, S.M., Stupariu, I., Andra-Topârceanu, A., & Năstase, I.I. (2019). Mapping social values for cultural ecosystem services in a mountain landscape in the Romanian Carpathians. *Carpathian Journal of Earth and Environmental Sciences*, 14(1), 199–208. <https://doi.org/10.26471/cjees/2019/014/072>
12. Howaniec, H., & Lis, M. (2020). Euroregions and local and regional development – Local perceptions of cross-border cooperation and euroregions based on the Euroregion Beskydy. *Sustainability*, 12(18), 7834. <https://doi.org/10.3390/su12187834>
13. Kulturni resursy terytorii Karpatskoho yevroregionu [Cultural resources of the Carpathian Euroregion territory]. (2020). HO «Dialog». Retrieved from: <https://dialog.lviv.ua/kulturni-resursi-teritoryi-karpatskogo-yevroregionu/> [in Ukrainian].
14. Umweltbundesamt (Federal Environment Agency Austria). (2014). Good practices of sustainable tourism in the Carpathians. Retrieved from: https://www.umweltbundesamt.de/sites/default/files/good_tourism_carpathians_0.pdf
15. UNESCO World Heritage Centre. (2017). Ancient and Primeval Beech Forests of the Carpathians and Other Regions of Europe. Retrieved from: <https://whc.unesco.org/en/list/1133/maps/>
16. ICCROM; ICOMOS; IUCN. (2022). The guidance and toolkit for impact assessments in a World Heritage context. *ICCROM*. Retrieved from: https://www.iccrom.org/sites/default/files/publications/2022-07/en_0_ia_guidance_world_heritage_iccrom_2022_web_0.pdf
17. Martinelli, E., Gonçalves, E., Castanho, R., & Pivac, T. (Eds.) (2025). Cultural heritage-based sustainable tourism approaches. Springer. Retrieved from: <https://www.springerprofessional.de/cultural-heritage-based-sustainable-tourism-approaches/51732774>

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 10.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.05.2026

УДК 338.483.12:069](477.85)

DOI <https://doi.org/10.32782/2786-5843/2026-2-10>

ІНТЕГРАЦІЯ БІОСОЦІАЛЬНИХ РЕСУРСІВ У ПРОДУКТ БІОГРАФІЧНОГО ТУРИЗМУ (НА ПРИКЛАДІ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Скутар Тетяна Дмитрівна

кандидат географічних наук, доцент,

доцент кафедри географії та менеджменту туризму,

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, Україна

ORCID ID: 0000-0002-6883-2538

Актуальність дослідження: зростання інтересу до історії та культури України, видатних діячів минулого зумовлює актуальність біографічного туризму. **Предметом дослідження** є біографічний туризм. **Мета дослідження** – розкрити зміст та характерні риси біографічного туризму, визначити об'єкти, що можуть використовуватися у якості біосоціальних рекреаційно-туристичних ресурсів, та висвітлити особливості їх залучення до формування туристичної пропозиції відповідного профілю. Під час підготовки публікації були використані такі **методи дослідження:** системно-структурний підхід, методи аналізу та синтезу, порівняння, огляд фахової літератури, а також контент-аналіз туристичних вебсайтів. **Результати дослідження:** розкрито суть та особливості біографічного туризму. Встановлено, що біографічний туризм є нішевим видом туризму, визначальною характеристикою якого є цілеспрямований інтерес до певної знакової постаті минулого або сучасності. Виокремлено основні сегменти біографічного туризму: маршрутний, меморіально-біографічний, музейно-біографічний, паломницько-біографічний, подієво-біографічний, подорожі з метою вивчення творчої спадщини автора та фан-туризм. Зазначено, що біографічна інформативність та «ексклюзивність» об'єкта є ключовими характеристиками, що визначають його цінність як біосоціального рекреаційно-туристичного ресурсу. За домінуванням меморіально-біографічної цінності та характером залучення до туристичної діяльності виділено групи об'єктів (локацій) і подій, що належать до біосоціальних рекреаційно-туристичних ресурсів. Проаналізовано туристичну пропозицію біографічного профілю в Чернівецькій області, а також охарактеризовано заходи щодо популяризації видатних постатей краю. **Практичне значення:** отримані результати є важливими для розуміння ключових аспектів розробки затребуваного турпродукту у сегменті біографічного туризму. **Висновки:** розширення туристичної пропозиції на основі біографічного туризму дозволяє розкрити багатство культурної спадщини регіону і залучити нові туристичні потоки, урізноманітнити дозвілля тих туристів, які вже приїхали в дестинацію. **Перспектива подальших досліджень** полягає у вивченні актуальних завдань та можливостей застосування інноваційних підходів до створення конкурентоздатного турпродукту біографічної тематики.

Ключові слова: біографічний туризм, культурно-пізнавальний туризм, біосоціальні рекреаційно-туристичні ресурси, видатні постаті, біографічні місця, туристичні маршрути, культурна спадщина.

INTEGRATION OF BIOSOCIAL RESOURCES INTO THE BIOGRAPHICAL TOURISM PRODUCT (ON THE EXAMPLE OF THE CHERNIVTSI REGION)

Skutar Tetiana Dmytrivna

PhD Geography,

Associate Professor at the Department of Geography and Management of Tourism

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, Ukraine

ORCID ID: 0000-0002-6883-2538

Relevance of the research: The growth of interest in the history and culture of Ukraine and prominent figures of the past determines the relevance of biographical tourism. **Subject research:** The study focuses on biographical tourism. **The purpose of the study is** to reveal the content and characteristic features of biographical tourism, to identify objects that can be used as biosocial recreational and tourist resources, and to highlight the features of their involvement in the formation of a tourist offer of the appropriate profile. **Research methodology:** The following research methods were used in the preparation of the publication: system-structural approach, methods of analysis and synthesis, comparison, review of professional literature, and content analysis of tourist websites. **The results**

of the study: the essence and features of biographical tourism are revealed. It was established that biographical tourism is a niche type of tourism, the defining characteristic of which is a purposeful interest in a specific famous figure of the past or present. The main segments of biographical tourism are identified: route, memorial-biographical, museum-biographical, pilgrimage-biographical, event-biographical, travel to study the creative heritage of the author, and fan tourism. It is noted that the biographical informativeness and “exclusivity” of the object are key characteristics that determine its value as a biosocial recreational and tourist resource. According to the dominance of memorial-biographical value and the nature of involvement in tourist activity, groups of objects (locations) and events related to the biosocial recreational and tourist resource are distinguished. The tourist offer of a biographical profile in the Chernivtsi region is analyzed, and measures to popularize outstanding figures of the region are also characterized. **Practical significance:** the obtained results are important for understanding the key aspects of developing a popular tourist product in the biographical tourism segment. **Conclusions:** expanding the tourist offer based on biographical tourism allows to reveal the wealth of the cultural heritage of the region and attract new tourist flows, to diversify the leisure of those tourists who have already arrived at the destination. **The prospect of further research** is to study current tasks and opportunities for applying innovative approaches to creating a competitive biographical tourism product.

Keywords: biographical tourism, cultural and educational tourism, biosocial recreational and tourist resources, prominent figures, biographical places, tourist routes, cultural heritage.

Постановка проблеми та її актуальність. Туризм сприяє глибшому пізнанню історії своєї країни, виступає інструментом збереження культурної спадщини і відіграє вагомий роль у формуванні й утвердженні національної ідентичності співгромадян. В умовах широкомасштабної війни Росії проти України культурно-просвітницька функція туризму набуває ще більшого значення, оскільки дії агресора спрямовані, з-поміж іншого, на знецінення та привласнення культурного надбання нашої держави. У цьому контексті особливе місце належить біографічному туризму, який через ознайомлення з життєписами видатних особистостей дозволяє збагатити знання і краще зрозуміти цінність внеску визначних постатей у творення як української історії та культури, так і у світову цивілізацію і культуру. Розвиток біографічного туризму є важливим засобом формування патріотичних переконань, а також підвищення ефективності освітнього процесу. Крім того, створення нового продукту на основі біографічного туризму є одним з напрямів диверсифікації туристичної пропозиції та підсилення привабливості DESTINAЦІЙ. Тому дослідження цього сегмента культурно-пізнавального туризму є актуальними і важливими.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема біографічного туризму наразі не досить висвітлена у вітчизняній науковій туризмознавчій літературі. Дослідження біографічного туризму безпосе-

редньо пов'язані з науковими доробками О. Бейдика, який ввів у науковий обіг термін «біосоціальні рекреаційно-туристичні ресурси» [1; 2; 3]. Розгорнуту класифікацію біосоціальних ресурсів подано в колективній праці авторів Н.О. Алешугіної, О.В. Барановської та ін. [4]. Серед зарубіжних учених, які займаються зазначеною тематикою, відомі роботи польської дослідниці І. Вишовської (I. Wyszowska), у яких розкриваються значення й перспективи розвитку цього різновиду туризму [5].

Проведений аналіз публікацій українських науковців не виявив статей, присвячених окремо тематиці біографічного туризму. Дослідження стосуються здебільшого літературного туризму, однією з форм якого розглядаються подорожі до місць, пов'язаних з видатними письменниками (поетами) [6; 7; 8; 9].

Отже, проблематика біографічного туризму натепер залишається малодослідженою і потребує подальшого наукового осмислення і практичних напрацювань.

Мета дослідження – розкрити зміст та характерні риси біографічного туризму, визначити об'єкти, що можуть використовуватися у якості біосоціальних рекреаційно-туристичних ресурсів, та висвітлити особливості їх залучення до формування туристичної пропозиції відповідного профілю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Біографічний туризм – це вид куль-

турно-пізнавального туризму, який передбачає відвідування знакових місць, пов'язаних з відомими людьми. Витоки біографічного туризму пов'язані з розвитком літературного туризму, який має давню історію. Відомо, що подорожі під впливом улюблених письменників, книг або поем беруть початок ще з XVIII століття, коли з поширенням роману читачі почали прагнути побачити місця, пов'язані з авторами та художніми сюжетами [10, с. 388].

Прагнення до пізнання навколишнього світу є одним із базових мотивів туристичної діяльності. У цьому контексті біографічний туризм виступає засобом пізнання світу крізь призму людських долі. Крім того, як зазначає І. Вишовська (I. Wyszowska), інтерес до біографії видатних особистостей «необов'язково пов'язаний з пошуком сенсації в житті інших людей, а відповідей на питання про власне існування, підтвердження життєвого вибору, шляхи досягнення успіху в певній галузі чи пошук свого місця у сучасному світі» [5, с. 25].

Як окремий сегмент культурного туризму (туризму на основі використання ресурсів спадщини) біографічний туризм згадується у дисертаційній роботі В. Ганського. Тут подано і єдине визначення досліджуваного поняття, яке нам вдалося знайти: «Біографічний туризм – це відвідування місць, пов'язаних з життям і діяльністю видатних людей, серед яких найбільш поширеними є представники таких соціальних груп, як: письменники і поети, художники, музиканти і композитори, вчені, політики, архітектори і скульптори, актори і режисери, мандрівники, військові, винахідники, громадські діячі тощо» [11, с. 92].

Біографічний туризм належить до нішевих видів туризму, що часто перетинається з літературним, мистецьким, меморіальним, науковим, освітнім та іншими різновидами туризму. Виокремлення біографічного туризму як нішевого виду туристичної діяльності ґрунтується на критеріях, сформульованих у дослідженнях Г. Щуки та М. Готри, а саме: особлива мета подорожі; нечислен-

ність туристичної групи чи індивідуальний туризм; невелика (обмежена) цільова аудиторія потенційних туристів; особлива роль вражень від подорожі; низький рівень стандартизації нішевих туристичних продуктів; можливість надання персоналізованого туристичного обслуговування; забезпечення сталості та ін. [12; 13].

В основі біографічного туризму лежить глибокий пізнавальний інтерес до конкретної постаті (постатей), бажання більше дізнатися про її життєвий і творчий шлях, досягнення, отримати певний емоційний досвід від перебування в місці, пов'язаному з нею, вшанування її пам'яті або ж і спілкування, якщо йдеться про відомих сучасників. Можна виділити такі особливості біографічного туризму:

- визначальною характеристикою є цілеспрямований інтерес до певної знакової постаті минулого або сучасності;
- мотивація значною мірою зумовлена не лише пізнавальними потребами, але й прагненням мандрівника «доторкнутися» до світу значимої для нього постаті, отримати унікальні враження від емоційно насиченого особистісного контакту з місцями, що зберігають пам'ять про неї;
- пізнавальний потенціал біографічного туризму може бути обмежений ідеологічними рамками, як це було за радянських часів, в умовах нав'язаних пропагандою стереотипів і жорсткої цензури;
- зацікавленість у біографічних подорожах корелює із суспільним запитом на біографічні знання, інтересом до історичних персоналій і славетних діячів минулого, рівнем освіченості населення;
- біографічний туризм має вагоме освітньо-виховне значення, здійснює вплив на формування національної ідентичності і світоглядних орієнтирів співгромадян, морально-ціннісних засад особистості;
- створення і просування біографічного туристичного продукту безпосередньо пов'язане з «промоцією» конкретної персоналії, її ролі в історії, внеску у національну і світову культуру;

– цей вид туризму розвивається переважно як внутрішній, оскільки імена більшості історичних постатей та культурних діячів впізнавані на національному рівні і невідомі іноземцям;

– якість туристичного продукту значною мірою визначається рівнем професійної підготовки екскурсоводів і гідів.

Залежно від мотивації і зосередження уваги туристів на певному об'єкті можна виокремити такі основні сегменти біографічного туризму: маршрутний, меморіально-біографічний, музейно-біографічний, паломницько-біографічний, подієво-біографічний, подорожі з метою вивчення творчої спадщини автора та фан-туризм (табл. 1). При цьому окремі сегменти виявляються на його стику з іншими видами туристичної активності, зокрема меморіальним, подієвим, паломницьким туризмом та ін. Однак визначальним тут є саме домінування біографічного компонента, тобто свідомого інтересу до певної постаті.

Туристичний інтерес може бути спрямований на найрізноманітніші місця, об'єкти

та предмети, що акумулювали інформацію про видатну особистість, а також події, що зберігають пам'ять про неї. До таких належать природні об'єкти (локації) й історико-культурні пам'ятки, що характеризуються високим пізнавально-біографічним потенціалом, а також творчий спадок діяча. Ці пам'ятки володіють певною «біографічною ексклюзивністю», що є основним мотивом подорожі. Відвідуючи їх, туристи прагнуть ніби «наблизитися» до визначної постаті, краще зрозуміти, що формувало її світогляд, впливало на життєвий шлях і творчість, віддати їй шану. Слід зазначити, що ті з подорожей, які здійснюються не лише задля задоволення загального інтересу до постаті, але з особливого почуття відданості їй, характеризуються як «культурне паломництво» і наповнені глибоким змістом для туристів, мають не лише пізнавальну, але й духовну цінність.

Як об'єкти біографічного туризму можуть використовуватися: окремі пам'ятки та визначні місця, позначені пам'ятними знаками; музейні заклади та національні запо-

Таблиця 1

Сегменти біографічного туризму

Сегменти біографічного туризму	Характеристика	Приклади
Маршрутний	Біографічні маршрути, що присвячені як окремим, так і кільком видатним діячам	Маршрути в Чернівцях: «13 адрес Ольги Кобилянської», «Місто видатних особистостей»
Меморіально-біографічний	Відвідування некрополів чи окремих місць поховання з метою віддати шану	«Тарасова гора» в Каневі, Личаківський цвинтар у Львові
Музейно-біографічний	Об'єктом зацікавлення виступають меморіальні музеї та національні заповідники	Національний заповідник «Батьківщина Тараса Шевченка», Садиба-музей Івана Франка в Нагуєвичах
Паломницько-біографічний	Мандрівки до місць, пов'язаних із життям і діяльністю знакових релігійних осіб, місця їх поховання	Стежка митрополита Андрея Шептицького у Винниках поблизу Львова
Подієво-біографічний	Участь у різноманітних заходах, пов'язаних з іменем визначної постаті (ювілейні святкування, літературні фестивалі, мистецькі виставки, конференції тощо)	Мистецький фестиваль «На гостини до Івана» в рідному селі видатного кіномитця Івана Миколайчука (с. Чорторя, Чернівецька область)
Туризм авторської спадщини	Подорожі з метою вивчення творчого доробку діяча задля глибшого розуміння його творчості та внеску в національну (світову) культуру	Маршрут архітектурними пам'ятками у Чернівцях «Кроками Йозефа Ляйцнера»
Фан-туризм	Подорожі задля зустрічі з авторитетним сучасником	Поїздка на книжковий форум задля спілкування з улюбленим автором

Джерело: розроблено автором.

відники; меморіальні комплекси (некрополі); твори мистецтва, скульптурні роботи, архітектурні проєкти та інші результати діяльності талановитої особистості.

Історико-культурні пам'ятки володіють різноаспектним пізнавальним потенціалом і саме біографічно-ціннісний аспект (зміст) є визначальним під час включення пам'ятки в маршрути біографічного туризму. Фокус на біографічно-інформаційній цінності об'єкта перетворює його на біосоціальний рекреаційно-туристичний ресурс (БРТР). «Біосоціальні рекреаційно-туристичні ресурси – це специфічний складник рекреаційно-туристичних ресурсів, що об'єднує культурно-історичні та інші об'єкти, пов'язані з певним життєвим циклом (епізодом) тієї чи іншої видатної особи (народження, діяльність, перебування, смерть, поховання)» [2].

За домінуванням меморіально-біографічної цінності та характером залучення до туристичної діяльності можна виділити такі умовні групи об'єктів (локацій), що належать до БРТР.

Першу групу становлять однопланові об'єкти і пам'ятні місця, для яких меморіально-біографічна цінність є домінуючою, що визначає їх цільове призначення як носія найбільш релевантної інформації про видатного діяча. Вони є максимально інформативними для розкриття біографічної теми. Сюди належать насамперед родинні обійстя відомих людей, меморіальні музеї та національні заповідники, пов'язані з іменами видатних українців, некрополі, біографічні стежки, місця, перебуваючи у яких митець надихнувся на створення свого кращого твору, та ін. Такі пам'ятки та локації викликають найбільшу зацікавленість у туристів і є основою для формування маршрутів культурного паломництва. Це туристичні магніти у біографічній пропозиції.

До другої групи належать різнопланові туристичні об'єкти, що містять комплексну культурну цінність – історичну, інженерну, естетично-художню та ін. При цьому меморіально-біографічна значущість об'єкта – на другому плані. В основному це об'єкти, що

привертають увагу з художньо-архітектурної (естетичної) точки зору, чи історичні місця. Це перлини архітектури, замки, фортеці, палацово-паркові комплекси, вілли тощо, біографічний потенціал яких здебільшого не реалізовано в туристичній практиці. Використання їх у якості носія біографічної інформації означає зміщення фокусу уваги і дозволяє розробляти нові туристичні продукти, зокрема історико-біографічної та героїко-патріотичної тематики. Зокрема, у публікації Т. Черешнюка та А. Кузишина, присвяченій напрямом туристичного використання колишніх оборонних споруд, зазначається, що частина туристів «опиняться в замках з метою занурення в історичні події (історичний туризм) або побувають у місцях, пов'язаних з відомими людьми (біографічний туризм)» [14, с. 116].

Третя група представлена об'єктами-посередниками, що репрезентують результати діяльності знакової постаті – творчий, науковий, інженерний або інший здобуток діяча. Сюди належать рухомі (твори мистецтва, особисті колекції, авторські розробки та ін.) і нерухомі пам'ятки культурної спадщини (пам'ятки архітектури та містобудування, монументального мистецтва, садово-паркові ландшафти тощо). Рухомі пам'ятки можуть зберігатися та постійно експонуватися в музеях або демонструватися на спеціально організованих тимчасових виставках. Щодо нерухомих пам'яток слід зазначити, що ті з них, котрі не володіють здатністю до саморозкриття і не належать до списку *must-see*, можуть інтегруватися в туристичний продукт через відоме ім'я автора. Використання таких маловиразних об'єктів у біографічному контексті дозволяє розширити мережу пізнавальних маршрутів, що забезпечує урізноманітнення туристичної пропозиції і тим самим допомагає довше утримувати інтерес туристів у дестинації. Наприклад, у Чернівцях туристичний маршрут «Кроками Йозефа Ляйцнера» охоплює локації, які не входять до традиційних оглядових екскурсій і водночас знайомить відвідувачів з визначною постаттю архітектора і його внеском у розбудову міста [15].

Четверту групу становлять різноманітні локації, що є місцями короткочасних зупинок і нетривалого перебування видатних діячів. Це вокзали, лікарні, навчальні установи, філармонії, театри, заклади сфери гостинності та ін. Ці локації залежно від їхньої пізнавальної цінності включаються в біографічні маршрути. Крім того, відомі приклади, коли в закладах харчування над столиками розміщені меморіальні дошки, ведуться книги видатних клієнтів, що використовується як засіб реклами для збільшення кількості відвідувачів. Зазначимо, що в Чернівцях теж є подібний приклад. У міському готелі «Буковина» оформлено іменний номер з речами народного артиста України Іво Бобула.

Окрему групу формують *події*, пов'язані з іменем легендарної постаті минулого або авторитетного сучасника, що можуть зацікавити туристів. Найбільш популярні – літературні та мистецькі фестивалі, виставки, творчі зустрічі, презентації, конференції, форуми та ін. Вони є поштовхом для розвитку подієвого, а також фан-туризму, оскільки такі заходи є гарною нагодою зустрітися, наприклад, з улюбленим автором, зробити фото на згадку й отримати автограф.

Отже, частина біографічних місць досить відома широкому загалу і є об'єктами зацікавлення туристів з відповідними інтересами. Інші, потенціал яких ще не освоєно у біографічному туризмі, в перспективі можуть бути залучені до створення нових тематичних маршрутів, стати підґрунтям для організації різноманітних подій з біографічним компонентом, на зразок Міжнародного поетичного фестивалю „Meridian Czernowitz” у Чернівцях тощо.

Створення цікавих пропозицій біографічного туризму пов'язане насамперед з пошуком відповідей на такі ключові питання: «Хто з видатних постатей можуть бути магнітами окремих біографічних подорожей?» та «Чи досить знакових місць, здатних привертати увагу туристів, для формування привабливого туристичного продукту?».

У Чернівецькій області нараховується понад 200 пам'яток, що належать до БРТР.

Більшість з них виступають об'єктами краєзнавчого інтересу з освітніми цілями. Близько 50 (25%) пам'яток інтегровано в локальні туристичні маршрути або є об'єктами екскурсійного відвідування [16, с. 91]. Загалом відомо 15 біографічних маршрутів та квест-екскурсій (табл. 2), більшість з яких прокладено в м. Чернівцях і лише два охоплюють локації за межами міста («Шляхами буковинської “трійці”» та «Стежками Юрія Федьковича»). Цікавим є формат тематичних квест-екскурсій, що також розраховані і на самодіяльних туристів, які можуть отримати необхідні матеріали в Туристично-інформаційному центрі, який знаходиться у середмісті.

Чернівці – мультикультурне місто. Розроблені маршрути пов'язані з іменами багатьох знакових постатей, які залишили свій слід в історії міста і належать до української, румунської, єврейської, німецької та інших національних культур (табл. 2).

Аналіз контенту офіційного туристичного порталу Чернівців <https://travel.chernivtsi.ua/> показав, що біографічна тематика досить широко представлена в міських туристичних маршрутах, адже 10 з 28, розміщених на сайті, пов'язані з видатними особистостями краю. Однак варто зауважити, що жоден окремо не присвячено таким легендарним постатям української культури, як Володимир Івасюк, Назарій Яремчук та Іван Миколайчук, чії долі безпосередньо пов'язані з містом. Лише ім'я В. Івасюка, видатного автора безсмертної «Червоної рути», згадується в маршруті «Пісенна столиця України». Слід також зазначити, що розроблені маршрути «Чернівці – місто Івасюків» та «Шляхами буковинської “трійці”» наразі не актуалізовано в туристичній практиці. На нашу думку, ці знані персоналії можуть бути потужним магнітом у біографічному туризмі і стати основою для створення унікальної туристичної пропозиції.

У 2024 році в оновленому каталозі «Туристичні магніти України» Державне агентство розвитку туризму України розширило перелік визначних місць Чернівецької

Біографічні маршрути та квест-екскурсії у м. Чернівцях та області

№ п/п	Назва маршруту / квест-екскурсії	Видатні діячі
1	13 адрес Ольги Кобилянської	Ольга Кобилянська
2	Ірина Вільде в Чернівцях. Літературні Чернівці	Ірина Вільде
3	Чернівці – місто Івасюків	Михайло та Володимир Івасюки
4	Кроками Йозефа Ляйцнера	Йозеф Ляйцнер
5	Видатні жінки міста над Прутом	Ольга Кобилянська, Віоріка Урсуляк, Сіді Таль, Августа Кохановська, Ганна Янушевич, Ольга Гузар, Роза Ауслендер, Зельма Меєрбаум-Айзінгер
6	Місто, люди, долі. Життя відомих чернівчан	Якоб фон Петрович, Ольга Кобилянська, Юрій Федькович, Євген Гакман та ін.
7	Чернівці літературні	Іван Франко, Юрій Федькович, Ольга Кобилянська, Леся Українка, Осип Маковей
8	Пісенна столиця України	Сидір Воробкевич, Йозеф Шмідт, Володимир Івасюк, Сіді Таль, Чіпріан Порумбеску
9	Шарм Габсбурзьких Чернівців	Представники династії Габсбургів, які впливали на життя Буковинського краю впродовж 140 років, – Йозеф II та Франц I, цісар Франц Йосиф I та ін.
10	Чернівецькі некрополі	Могили Ю. Федьковича, О. Кобилянської, Е. Штейнбарга, С. Воробкевича, І. Шмідта, В. Залозецького, А. Пумнула, А. Кохановського, Е. Райса, каплиці Буковинських митрополитів
11	Шляхами буковинської «тріїці»	Іван Миколайчук, Володимир Івасюк, Назарій Яремчук
12	Стежками Юрія Федьковича	Юрій Федькович
13	Квест-екскурсія «Стежками Чернівців до життя та творчості О. Кобилянської»	Ольга Кобилянська
14	Квест-екскурсія «Місто видатних особистостей»	Антон Кохановський, Йосип Ельгісер, Йозеф Шумпетер, Грегор фон Реццорі, Йозеф Шмідт, Ервін Чаргафф, Кароль Мікулі, Пауль Целан, Георг Дроздовський, Раймунд Фрідеріх Кайндль
15	Квест-екскурсія «Місто видатних особистостей-2»	Сидір Воробкевич, Костянтин Томашук, Михайл Емініску, Фрідріх Кізлер, Троян Попович, Володимир Залозецький, Якоб фон Петрович, Микола фон Василько, Юрій Федькович, Євген Гакман

Джерело: складено автором на основі [17; 18].

області, з-поміж інших додавши до списку Садибу-музей Івана Миколайчука [19]. Це громадський музей, однією з «родзинок» якого є те, що екскурсії тут проводить племінник геніального кіномитця. Оскільки музей знаходиться за межами Чернівців і дістатися до нього складно індивідуальним туристам без власного автотранспорту, то відвідується він переважно організованими групами екскурсантів. На території родинного обійстя до ювілейних дат проводиться мистецький фестиваль «На гостини до Івана», що збирає численних відвідувачів і відомих особистостей з усієї України. Як екскурсійний об'єкт музей включено до програми туру «Чернівці – український Париж»

і «Вікенд у Чернівцях: Івасюк, Миколайчук та Маланка» національного туроператора «Відвідай», що спеціалізується на внутрішньому туризмі [20].

Серед лідерів локального туристичного ринку «Чернівецьке екскурсійне бюро» пропонує найширший асортимент турів по Чернівецькій області. На вебсайті компанії подано такі актуальні одноденні тури біографічної тематики: освітній тур «Юрій Федькович і чарівний край Черемоша й Прута», шкільний тур «Ольга Кобилянська, Біла Криниця та Старий Вовчинець» і тур на замовлення «Юрій Федькович – Буковинський Соловій». Екскурсії у Садибу-музей Івана Миколайчука, а також Хату-музей Н. Ярем-

чука за бажанням туристів можуть бути включені до програми туру «Мале Буковинське кільце» [18]. Отже, сформована пропозиція більшою мірою орієнтована на вузький сегмент туристів-школярів. Очевидно, це пов'язано з тим, що в період воєнного часу більшість екскурсій у Чернівцях замовляють шкільні групи. Водночас, як зауважують провідні екскурсоводи міста, останнім часом люди частіше цікавляться відомими посталями, зокрема запитують про М. Івасюка чи О. Кобилянську [21].

З урахуванням значного біографічного потенціалу у перспективі туристична пропозиція може бути розширена за рахунок нових продуктів, якщо попит на такий вид подорожей зростатиме. Важливим чинником формування (стимулювання) попиту є популяризація біографічних знань і культурної спадщини загалом. Зокрема, дієвим інструментом активізації туристичного інтересу є проведення тематичних заходів. У 2025 році було здійснено кілька важливих кроків у цьому напрямі. У рамках проведення днів Європейської спадщини в Чернівцях відбулися дві безкоштовні біографічні екскурсії – «Чернівецький некрополь» та «Кроками Йозефа Ляйцнера». До Всесвітнього дня туризму презентували квест-екскурсію «Місто видатних особистостей-2». Маршрут розроблено Управлінням туризму та промоції Департаменту соціально-економічного розвитку та стратегічного планування Чернівецької міської ради. «Презентував новий маршрут гід Пан Ярko під час цікавої театралізованої екскурсії. Тож під час прогулянки на локаціях екскурсанти зустрічали відомих людей: почули діалог Федьковича та Марошані з балкона Літературно-меморіального музею Юрія Федьковича, вислухали сповідь Трояна Поповича, вірші Сидора Воробкевича та поезію Міхая Емінеску в оригіналі» [22].

З метою відкриття нових граней творчості відомої письменниці було організовано гастрономічне свято «Рецепти Ольги Кобилянської на вулиці Кобилянської», співорганізаторами якого виступили Чернівецький

літературно-меморіальний музей О. Кобилянської, Чернівецький обласний краєзнавчий музей та Чернівецьке вище комерційне училище ДТЕУ. Ще однією цікавою подією стало проведення лекції про стиль одягу літераторки під час відкриття нового модного простору в центрі міста. При цьому чернівчани могли спостерігати «живу» копію пам'ятника О. Кобилянській й оглянути 100-річну сукню письменниці.

До 150-річчя Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича апробовано новий авторський дводенний туристичний маршрут «Стежками Юрія Федьковича», створений деканом географічного факультету М. Заячуком, а також відбулося відкриття виставки, присвяченої найвидатнішим науковцям університету.

У новому промовідео «Вітаємо на Буковині» за допомогою технології штучного інтелекту «оживили» О. Кобилянську, Й. Главку, І. Миколайчука, В. Івасюка та Ю. Федьковича, які гостинно запрошують відвідати найатрактивніші туристичні локації краю [23].

Отже, подібні ініціативи є важливими для популяризації видатних постатей, які заслуговують на пам'ять і пошану з боку нащадків.

Висновки. Біографічний туризм є нішевим видом туризму, який має свої особливості та виконує важливу освітньо-виховну функцію. Перспективи розвитку цього виду туристичної діяльності пов'язані зі зростанням попиту на внутрішній туризм і підвищенням інтересу до історичного минулого, культурного надбання та видатних діячів України і її регіонів.

Біографічна інформативність та «ексклюзивність» об'єкта (тобто ступінь зв'язку з видатною постаттю) визначають його цінність як БРТР і можливості використання у якості туристичного магніту чи додаткового ресурсу для створення привабливої туристичної пропозиції.

Розробка затребуваного турпродукту біографічного профілю ґрунтується передусім на реальному розумінні, чи становить акту-

альний інтерес історична постать для сучасного покоління. З іншого боку, через біографічний туризм можна популяризувати, відкривати маловідомі чи навіть забуті імена видатних діячів, які творили історію та формували культурний код нації.

Розширення туристичної пропозиції на основі біографічного туризму дозволяє розкрити багатство культурної спадщини регіону і залучити нові туристичні потоки, урізноманітнити дозвілля тих туристів, які вже приїхали в дестинацію.

Література

1. Бейдик О.О. Біосоціальні ресурси як підґрунтя розробки тематичних туристсько-екскурсійних маршрутів. *Рекреаційні ресурси та послуги гостинності в регіонах України* : збірник матеріалів I Всеукраїнської інтернет-конференції, Черкаси, 17 травня 2016 року. С. 55–59.
2. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування : монографія. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001. 395 с.
3. Бейдик О.О. Розвиток понятійно-термінологічного апарату рекреаційної географії та географії туризму. *Туризм у XXI столітті: глобальні тенденції і регіональні особливості* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Київ : Знання України, 2002. С. 479–485.
4. Рекреаційно-туристичні ресурси України з основами туристичного ресурсознавства : навчальний посібник / Н.О. Алешугіна, О.В. Барановська, М.О. Барановський, О.О. Зеленська, І.В. Смаль, І.М. Філоненко. Чернігів : Вид-во ЧНТУ, 2015. 492 с.
5. Wyszowska I. Turystyka biograficzna – istota, znaczenie, perspektywy. *Turystyka Kulturowa*. 2008. № 1. P. 22–33.
6. Бондаренко П.В., Борисова О.В. Літературний туризм як культурне явище. *Ефективність інвестиційної діяльності: перспективний підхід* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Київ, 22 березня 2024 року. Львів–Торунь : Liha-Pres, 2024. С. 75–77.
7. Ільїна О.В. Літературний туризм: ресурсна база й перспективи розвитку. *Географічний часопис Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2025. № 5(5). С. 144–152. DOI: <https://doi.org/10.32782/geochasvnu.2025.5.14>
8. Пацюк В.С., Дубачинська О.В. Теоретичні засади літературного туризму. *Туристичний бізнес та гостинність: влада, бізнес, наука та освіта в єдиному векторі розвитку* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (24–25 вересня 2025 року). Одеса : Одеський національний технологічний університет, 2025. С. 151–153.
9. Поручинська І.В. Літературний туризм як один із видів нішевого туризму. *Світові досягнення і сучасні тенденції розвитку туризму та готельно-ресторанного господарства* : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 14–15 листопада 2024 р. Запоріжжя, 2024 С. 343–345.
10. MacLeod N., Shelley J., Morrison Alastair M. The touring reader: understanding the bibliophile's experience of literary tourism. *Tourism Management*. 2018. 67. Pp. 388–398.
11. Ганський В.О. Теоретико-методологічні основи управління ресурсами спадщини в системі національної економіки : дис. ... доктора економ. наук : 08.00.03. Львів, 2021. 500 с. URL: https://www.lute.lviv.ua/fileadmin/www.lac.lviv.ua/data/pidrozdzily/Aspirantura/Rady/Spec_vchena_rada/Dysertacii/2021_04/Ganskii_diser.pdf (дата звернення: 07.01.2026).
12. Шука Г. Нішевий туризм: концептуальні питання. *Нішеві види туризму : монографія*. Бергове, 2024. С. 8–44. DOI: 10.58423/978-617-8143299/8-44
13. Готра М.В., Шука Г.П. Модель сталого розвитку нішевого туризму (на прикладі Закарпаття). *Acta Academiae Beregsasiensis: Geographica Et Recreatio*, 2025. (4). С. 47–56. URL: <https://doi.org/10.32782/2786-5843/2025-4-5>
14. Черешнюк Т., Кузишин А. Європейський досвід використання оборонних споруд з метою туризму та рекреації. *Рекреаційна географія і туризм. Наукові записки*. 2020. № 2. С. 115–123.
15. Новий туристичний маршрут Чернівцями «Кроками Йозефа Ляйцнера». URL: <https://travel.chernivtsi.ua/show/645/new-tourist-route-in-chernivtsi-in-the-footsteps-of-josef-leitzner> (дата звернення: 07.01.2026).
16. Скутар Т. Біосоціальні ресурси як чинник туристичної привабливості Чернівецької області. *Науковий вісник Чернівецького університету. Географія*. 2024. № 849. С. 89–95.
17. Офіційний туристичний сайт міста Чернівці. URL: <https://travel.chernivtsi.ua/> (дата звернення: 07.01.2026).

18. Офіційний сайт Чернівецького екскурсійного бюро. URL: <https://chernivtsi-tours.com.ua/osvitni-tury> (дата звернення: 07.01.2026).
19. Каталог «Туристичні магніти України». 2024. URL: <https://drive.google.com/file/d/13hwxD-IkXjhoCZBFMyFu9DQsFX5DRCZP/view> (дата звернення: 07.01.2026).
20. Офіційний сайт туроператора «Відвідай». URL: <https://vidviday.ua/tury-vykhidnoho-dnia> (дата звернення: 07.01.2026).
21. Охочих відвідати місто більше, ніж торік: у Чернівцях побільшало туристів, але іноземців немає. 2023. URL: <https://molbuk.ua/news/287066-okhochykh-vidvidaty-misto-bilshe-nizh-torik-u-chernivciakh-pobilshalo-turystiv-ale-inozemciv-nemaie.html> (дата звернення: 07.01.2026).
22. У Чернівцях презентували новий туристичний маршрут. URL: <https://travel.chernivtsi.ua/show/1909/u-chernivcyah-prezentovali-novij-turistichnij-marshrut> (дата звернення: 07.01.2026).
23. Промовідео «Вітаємо на Буковині». URL: <https://www.facebook.com/reel/2419864865106599> (дата звернення: 07.01.2026).

References

1. Beidyk, O.O. (2016). Biosotsialni resursy yak pidgruntia rozrobky tematychnykh turystsko-ekskursiinykh marshrutiv [Biosocial resources as the basis for the development of thematic tourist and excursion routes]. *Rekreatsiini resursy ta posluhy hostynnosti v rehionakh Ukrainy: zbirnyk materialiv I Vseukrainskoi Internet-konferentsii* (Cherkasy, May 17th, 2016). Cherkasy, pp. 55–59 [in Ukrainian].
2. Beidyk, O.O. (2001). *Rekreatsiino-turystski resursy Ukrainy: Metodolohiia ta metodyka analizu, terminolohiia, raionuvannia: monohrafiia*. [Recreational and tourist resources of Ukraine: methodology and analysis techniques, terminology, zoning: monograph]. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr “Kyivskiy universytet”, 395 p.
3. Beidyk, O.O. (2002). Rozvytok poniatiino-terminolohichnoho aparatu rekreatsiinoi heohrafiї ta heohrafiї turyzmu [Development of the conceptual and terminological apparatus of recreational geography and tourism geography]. *Turyzm u XXI stolitti: hlobalni tendentsii i rehionalni osoblyvosti: Materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf.* Kyiv: Znannia Ukrainy, 2002. Pp. 479–485 [in Ukrainian].
4. *Rekreatsiino-turystychni resursy Ukrainy z osnovamy turystychnoho resursoznavstva: navchalnyi posibnyk* [Recreational and tourist resources of Ukraine with the basics of tourism resource science: a textbook] / N.O. Alieshuhina, O.V. Baranovska, M.O. Baranovskyi, O.O. Zelenska,
5. I.V. Smal, I.M. Filonenko. Chernihiv: Vyd-vo ChNTU. 2015. 492 p. [in Ukrainian].
6. Wyszowska, I. (2008). Turystyka biograficzna – istota, znaczenie, perspektywy. *Turystyka Kulturowa*. № 1. Pp. 22–33.
7. Bondarenko, P.V. & Borysova, O.V. (2024). Literaturnyi turyzm yak kulturne yavyshche [Literary tourism as a cultural phenomenon]. *Efektynnist investytsiinoi diialnosti: perspektyvnyi pidkhid: materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (Kyiv, March 22nd, 2024). Lviv–Torun: Liha-Pres, pp. 75–77 [in Ukrainian].
8. Iliina, O.V. (2025). Literaturnyi turyzm: resursna baza y perspektyvy rozvytku [Literary tourism: resource base and development prospects]. *Heohrafichnyi chasopys Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky – Geographical Journal of the Lesya Ukrainka Volyn National University*. Vol. № 5(5), pp. 144–152. DOI: <https://doi.org/10.32782/geochasvnu.2025.5.14> [in Ukrainian].
9. Patsiuk, V.S. & Dubachynska, O.V. (2025). Teoretychni zasady literaturnoho turyzmu [Theoretical foundations of literary tourism]. *Turystychnyi biznes ta hostynnist: vlada, biznes, nauka ta osvita v yedynomu vektorі rozvytku: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (Odesa, September 24th–25th, 2025). Odesa: Odeskyi natsionalnyi tekhnolohichnyi universytet, pp. 151–153 [in Ukrainian].
10. Poruchynska, I.V. (2024). Literaturnyi turyzm yak odyin iz vydiv nishevoho turyzmu [Literary tourism as one of the types of niche tourism]. *Svitovi dosiahnennia i suchasni tendentsii rozvytku turyzmu ta hotelno-restorannoho hospodarstva: materialy III Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (Zaporizhzhia, November 14th–15th, 2024). Zaporizhzhia, pp. 343–345 [in Ukrainian].
11. MacLeod, N., Shelley, J. & Morrison, Alastair M. (2018). The touring reader: understanding the bibliophile’s experience of literary tourism. *Tourism Management*. Vol. 67. Pp. 388–398.
12. Hanskyi, V.O. (2021). Teoretyko-metodolohichni osnovy upravlinnia resursamy spadshchyny v systemi natsionalnoi ekonomiky [Theoretical and methodological foundations of heritage resource management in the national economy]: dys. ... doct. ekonom. nauk: 08.00.03. Lviv, 500 p. Retrieved from: https://www.lute.lviv.ua/fileadmin/www.lac.lviv.ua/data/pidrozdily/Aspirantura/Rady/Spec_vchena_rada/Dysertacii/2021_04/Ganskii_diser.pdf (Last accessed: January 7, 2026) [in Ukrainian].

13. Shchuka, H. (2024). Nishevyi turizm: kontseptualni pytannia [Niche tourism: conceptual issues]. In *Nishevi vydy turizmu: monohrafiia* [Niche types of tourism: monograph]. Berehove, pp. 8–44. DOI: 10.58423/978-617-8143299/8-44 [in Ukrainian].
14. Hotra, M. & Shchuka, H. (2025). Model staloho rozvytku nishevoho turizmu (na prykladi Zakarpattia) [Model of sustainable development of niche tourism (using the example of Transcarpathia)]. *Acta Academiae Beregsasiensis: Geographica Et Recreatio*. (4), pp. 47–56. Retrieved from: <https://doi.org/10.32782/2786-5843/2025-4-5> [in Ukrainian].
15. Cheresniuk, T. & Kuzyshyn, A. (2020). Yevropeiskyi dosvid vykorystannia oboronnykh sporud z metoiu turizmu ta rekreatsii [European experience of using defense structures for tourism and recreation]. *Rekreatsiina heohrafiia i turizm. Naukovi zapysky – Recreational geography and tourism. Scientific notes*. № 2, pp. 115–123 [in Ukrainian].
16. Novyi turystychnyi marshrut Chernivtsiamy „Krokamy Yozefa Liaitsnera” [New tourist route in Chernivtsi “In the footsteps of Josef Leitzner”]. Retrieved from: <https://travel.chernivtsi.ua/show/645/new-tourist-route-in-chernivtsi-in-the-footsteps-of-josef-leitzner> (Last accessed: January 7, 2026) [in Ukrainian].
17. Skutar, T. (2024). Biosotsialni resursy yak chynnyk turystychnoi pryvablyvosti Chernivetskoi oblasti [Biosocial resources as a factor of tourist attractiveness of Chernivtsi region]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Heohrafiia – Scientific Journal of Chernivtsi University. Geography*, № 849, pp. 89–95 [in Ukrainian].
18. Ofitsiynyi turystychnyi sait mista Chernivtsi [Official tourist website of Chernivtsi] (2024). Retrieved from: <https://travel.chernivtsi.ua/> (Last accessed: January 7, 2026).
19. Ofitsiynyi sait Chernivetskoho ekskursionoho biuro [Official website of the Chernivtsi Excursion Bureau]. Retrieved from: <https://chernivtsi-tours.com.ua/osvitni-tury> (Last accessed: January 7, 2026).
20. Kataloh „Turystychni mahnity Ukrainy” [Catalog “Tourist magnets of Ukraine”]. 2024. Retrieved from: <https://drive.google.com/file/d/13hwxD-IkXjhoCZBFMyFy9DQsFX5DRCZP/view> (Last accessed: January 7, 2026).
21. Ofitsiynyi sait turoperatora „Vidvidai” [Official website of the tour operator “Vidvidai”]. Retrieved from: <https://vidviday.ua/tury-vykhidnoho-dnia?page=3> (Last accessed: January 7, 2026) [in Ukrainian].
22. Okhochykh vidvidaty misto bilshe, nizh torik: u Chernivtsiakh pobilshalo turystiv, ale inozemtsiv nemaie [More people are willing to visit the city than last year: more tourists are in Chernivtsi, but no foreigners are here]. 2023. Retrieved from: <https://molbuk.ua/news/287066-okhochykh-vidvidaty-misto-bilshe-nizh-torik-u-chernivciakh-pobilshalo-turystiv-ale-inozemciv-nemaie.html> (Last accessed: January 7, 2026) [in Ukrainian].
23. U Chernivtsiakh prezentuvaly novyi turystychnyi marshrut [A new tourist route was presented in Chernivtsi]. Retrieved from: <https://travel.chernivtsi.ua/show/1909/u-chernivciyah-prezentuvali-novij-turystychnij-marshrut> (Last accessed: January 7, 2026) [in Ukrainian].
24. Promovideo „Vitaiemo na Bukovyni” [Promotional video “Welcome to Bukovina”]. Retrieved from: <https://www.facebook.com/reel/2419864865106599> (Last accessed: January 7, 2026) [in Ukrainian].

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 22.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 28.02.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.05.2026

УДК 338.48:663.2(477.87-25)

DOI <https://doi.org/10.32782/2786-5843/2026-2-11>

ВИННИЙ ТУРИЗМ У РЕЖИМІ ВИЖИВАННЯ: СТАНОВИЩЕ СІМЕЙНИХ ВИНАРЕНЬ В БЕРЕГІВСЬКОМУ РАЙОНІ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Торпої Йосип Йосипович

доктор філософії,

доцент кафедри географії та туризму,

Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II, м. Берегове, Україна

ORCID ID: 0000-0003-4835-5698

Предметом даної роботи є дослідження стану виноробства та винного туризму в Берегівському районі Закарпатської області з точки зору діяльності сімейних винарень. Винний туризм Закарпаття побудований на багатовікових традиціях, в яких виноградарство та виноробство представляють не лише економічну, а й культурну цінність. Після розпаду СРСР, з середини 1990-х років виноградарство та виноробство знову почали розвиватися на Закарпатті, що принесло з собою бум винного туризму. Сьогодні вино є важливим елементом туристичної пропозиції регіону, і спостерігається постійне зростання як попиту на послуги, пов'язані з винним туризмом, так і очікувань щодо якості. Початок російсько-української війни серйозно вплинув на умови вирощування винограду, діяльність винарень та розвиток винного туризму на національному та закарпатському рівнях. Паралельно з цим, законодавче середовище також зазнає важливих трансформацій. Географічне розташування Берегівського району, його віддаленість від бойових дій та відносний спокій під час війни зумовили подальше існування внутрішнього туризму. Метою роботи є дослідження процесу розвитку нових тенденцій продажів та поведінки постачальників послуг, а також актуального стану винного туризму Закарпаття, який функціонує в режимі виживання під тиском війни. Методи дослідження включали аналіз наукової літератури по темі, розгляд нормативно-правових документів і статистичних даних. Для розширення дослідження було проведено анкетування серед винарників Берегівського району та глибинних інтерв'ю. Результати дослідження можуть бути використані для розвитку сектору винного туризму на Закарпатті, а також можуть сприяти розробці стратегічних програм розвитку, що підвищують шанси на виживання винарень в умовах економічної та політичної кризи, спричиненої воєнною ситуацією.

Ключові слова: вино, сімейні виноробні, винний туризм, Берегівський район, Закарпатська область, російсько-українська війна.

WINE TOURISM IN SURVIVAL MODE: THE SITUATION OF FAMILY WINERIES IN BEREHOVE DISTRICT OF ZAKARPATTIA OBLAST DURING THE RUSSIAN–UKRAINIAN WAR

Torpoi Yosyp Yosypovych

PhD,

Associate Professor at the Department of Geography and Tourism,

Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian University, Berehove, Ukraine

ORCID ID: 0000-0003-4835-5698

The subject of this study is the examination of the current state of winemaking and wine tourism in Berehove District of Zakarpattia Oblast from the perspective of family winemakers' activities. Wine tourism in Zakarpattia Oblast is built upon centuries-old traditions in which viticulture and winemaking represent not only economic value but also cultural significance. After the collapse of the USSR, from the mid-1990s viticulture and winemaking began to develop again in Zakarpattia, which was accompanied by a boom in wine tourism. Today, wine has become an important element of the region's tourism offer, and a steady increase can be observed both in demand for wine-related tourism services and in expectations regarding quality. The outbreak of the Russian-Ukrainian war has significantly affected the conditions of grape cultivation, the operation of wineries, and the development of wine tourism at both the national level and within Zakarpattia. At the same time, the legislative environment has also been undergoing important transformations. The geographical location of Berehove District, its distance from the areas

of active hostilities, and the relatively calm conditions during the war have allowed domestic tourism to continue to exist. **The aim of the study** is to examine the process of the emergence of new sales trends and the behavior of service providers, as well as the current state of wine tourism in Berehove District, which operates in a survival mode under the pressure of war. **The research methods** included the analysis of scientific literature related to the topic, the review of legal and regulatory documents, and the analysis of statistical data. To expand the research, a questionnaire survey among winemakers in Berehove District and in-depth interviews were conducted. **The results** of the study may be used for the development of the wine tourism sector in Berehove District and may also contribute to the creation of strategic development programs that increase the chances of wineries surviving under the economic and political crisis caused by the war situation.

Keywords: wine, family wineries, wine tourism, Zakarpattia oblast, Berehove District, Russian-Ukrainian war.

Постановка проблеми. Виноградарство та виноробство в Берегівському районі Закарпатської області мають багатовікові традиції й донині залишаються важливою складовою туристичного іміджу регіону. Саме тому важливим є питання, як функціонує ця галузь в умовах повномасштабної російсько-української війни, що триває вже понад чотири роки, як сімейні винарні адаптувалися до змінених обставин, чи здатний винний туризм і надалі існувати та які його перспективи на майбутнє.

Аналіз останніх досліджень. Відповідно до його основної дефініції згідно зарубіжних джерел винний туризм передбачає відвідування виноградників, виноробень, винних фестивалів і презентацій вин, під час яких дегустація вина та/або ознайомлення з особливостями виноробного регіону є основним мотиваційним чинником для відвідувачів [1]. Погляди українських дослідників, які займаються цією тематикою, щодо поняття та класифікації винного туризму поділяються на два основні напрями: тематичний і спеціалізований [2]. Т. І. Божук та Л. А. Прокопчук у межах винного туризму наголошують на дегустації вина, його споживанні та придбанні безпосередньо у виробника. До цього також належать відвідування виноградників, дегустаційних підвалів, винних фестивалів, а також ознайомлення з виноробними традиціями певного регіону [3]. О. Л. Михайлюк визначає винний туризм як симбіоз пізнавальної програми, пов'язаної з усім процесом виноградарства – від збору врожаю та переробки винограду до дегустації готової продукції та відвідування визначних місць виноробного регіону [4]. Підсумовуючи, можна зазначити, що сучасний винний туризм охоплює досить широкий спектр

туристичних видів діяльності, що передбачає комплексне залучення ресурсів певної туристичної дестинації [5].

Сімейні винарні та малі винороби можуть успішно брати участь у цьому процесі, оскільки можуть пропонувати для туристів широкий спектр послуг. Європейський досвід також показує, що сімейні винарні являють собою ефективну організаційно-правову форму ведення бізнесу в цій галузі. В Україні за весь період реформ винарні сімейного типу не набули поширення, оскільки формування оптимальних площ виноградних насаджень та створення бази виробництва вина вимагають значних фінансових ресурсів [6]. Завдяки законодавчим змінам останніх років, менші виноробні можуть організувати свою діяльність за більш вигідних умов. Водночас зросла роль крафтового (ремісничого) виноробства [7]. Виноробну галузь Закарпаття переважно представляють невеликі приватні виноробні, де вина зазвичай виробляються за традиційними, старовинними технологіями, а гостей приймає і супроводжує сам власник – водночас і головний винороб [8].

Аналіз офіційних джерел та статистичних інформацій підтверджує, що російсько-українська війна завдала значного удару по виноградарству країни в цілому, так і в її регіонах. Після анексії Криму Росією (2014 рік) українська виноробна галузь втратила майже третину своїх виноградників, оскільки Кримський півострів був одним із найважливіших регіонів вирощування винограду [9]. В Україні залишилися два основні райони виноградарства: південний регіон (Одеська область, Миколаївська область, Херсонська область) і західний (Закарпатська область). В останньому площа виноградників стано-

вила приблизно 8,4 % від загальної площі виноградників країни. У наступні роки площі виноградників в Україні продовжували скорочуватися. До 2021 року загальна площа виноградників становила вже лише 34,7 тис. гектарів. У 2022 році, після початку повномасштабної війни, площі виноградників різко зменшилися – приблизно до 26 тис. гектарів [10]. Паралельно скорочувалися і площі виноградників у Закарпатській області. За даними статистики, у 2019 році вони становили близько 3,4 тис. гектарів. Це свідчить про загальну тенденцію зменшення виноградних насаджень, спричинену як воєнними подіями, так і економічними труднощами в аграрному секторі [11].

Методи дослідження. Придатні для виноградарства території Закарпаття розташовані переважно в Берегівському районі. Сімейні винарні цього району й донині мають високе представництво у виноградарсько-виноробній галузі області та відіграють важливу роль і у сфері винного туризму (рис. 1). Сімейні виноробства діють у таких населених пунктах Берегівського району: Берегове, Кідьощ, Мужієво, Бене, Оросієво, Виноградів, Королево, Шаланки, Дюла.

У ході дослідження як вторинний метод було здійснено огляд відповідної наукової літератури, нормативно-правової бази, а також результатів досліджень, проведених у цій сфері. У межах первинного дослідження були проведені глибинні інтерв'ю з закарпатськими виноробами, які працюють у галузі: Іштваном Берецкі та Крістіаном Шашем. З метою розширення дослідження було проведено анкетне опитування серед виноробів Берегівського району у період з 1 грудня 2025 року по 15 січня 2026 року.

Під час опрацювання результатів дослідження для оцінки отриманих даних було застосовано описовий статистичний аналіз. Для більш наочного представлення окремих відомостей і результатів використовувалися графіки та діаграми.

Мета дослідження. Метою статті є дослідження сучасного стану виноробства та винного туризму в Берегівському районі Закарпатської області в умовах російсько-української війни, а також виявлення основних тенденцій розвитку сімейних виноробних господарств. Особливу увагу приділено аналізу впливу воєнних, економічних та законодавчих чинників на діяльність виноробів, оцінці змін у каналах реалізації

Рис. 1. Сімейні винарні в Берегівському районі Закарпатської області, 2026

Джерело: сформований автором.

продукції та визначенню перспектив розвитку галузі.

Зміни у правовому регулюванні виноробства. У період до 2016 року законодавче середовище, що регулювало галузь, майже виключно сприяло діяльності великих виноробних підприємств. Унаслідок цього на Закарпатті сформувалася ситуація, коли сімейні винарні в регіоні фактично працювали, регулярно брали участь у винних фестивалях зі своєю продукцією і навіть отримували нагороди за збереження традицій виноробства, однак практично діяли нелегально, оскільки офіційно не могли продавати свої вина [12].

У 2016 року скасували ліцензію на оптовий продаж алкоголю для малого бізнесу (раніше становила 500 тисяч гривень на рік), а у березні 2018 року прийняли Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо розвитку виробництва теруарних вин та натуральних медових напоїв». Згідно останнього суб'єкти господарювання, які здійснюють за повним технологічним циклом без додавання спирту виробництво та розлив у споживчу тару вин виноградних в об'ємі, що не перевищує 10000 декалітрів на рік, з виноматеріалів виключно власного виробництва (не придбаних), отриманих шляхом переробки винограду власного виробництва, можуть продавати свої вина абсолютно легально [13]. Водночас безпосередньо після набуття чинності нового регулювання суттєвих змін серед малих виробників галузі не спостерігалось. Це пояснюється тим, що, хоча процедура отримання дозволу значно спростилася, його оформлення супроводжувалося цілою низкою зобов'язань, що для більшості малих виробників було стримувальним фактором [14].

Водночас тенденції останніх років свідчать про те, що, хоча й повільно, але серед сімейних винарень відбуваються помітні зміни: дедалі більше виноробів оформлюють ліцензії. Закарпатські виробники офіційно вийшли на український ринок, посилюється захист їхніх інтересів, а також, спираючись на професійну співпрацю, розпочато ініціа-

тиви щодо запровадження системи захисту географічного походження під назвою «Сріберна земля».

Ще однією важливою подією був прийняття Закону України «Про виноград, вино та продукти виноградарства» у 2024 році (набув чинності 01.01.2026) [15]. Ймовірно, що закон матиме позитивний вплив на підвищення якості виноробної продукції, захист вітчизняних виробників, а також забезпечення простежуваності виноградної та виноробної продукції.

Тенденції розвитку винного туризму в умовах війни: діяльність малих виноробів і сімейних винарень – узагальнені результати проведеного дослідження. Точної кількості виноробів, які здійснюють діяльність в Березівському районі, офіційно не зафіксовано, оскільки й досі не всі господарі отримали відповідну ліцензію. Розглянуте в попередніх розділах законодавче регулювання та його зміни започаткували процес легалізації, завдяки чому поступово стають доступними й відповідні статистичні дані. За повідомленням податкової служби, у 2021 році лише чотири винороби отримали ліцензію [16]. У 2023 році ця кількість становила вже 12, а у 2024 році – 18. Про фактичну кількість виноробів у масштабах усього Закарпаття можна лише робити приблизні висновки. Заснована у січні 2022 року Спілка виноградарів, виноробів та дистиляторів Закарпаття об'єднує близько 80 виноробів і господарів, які займаються виробництвом дистилятів [17]. Це дає приблизне уявлення про реальну кількість виноробів, які працюють у межах області.

Під час підготовки анкетного опитування я склав список виноробів, які здійснюють діяльність у Березівському районі, частково спираючись на власні знання, а частково – на базу даних Закарпатської угорської туристичної ради. Кількість таких виноробів становить приблизно 20 осіб. Відповідним господарям анкета була надіслана частково в електронній формі, а частково вручена під час особистого звернення. У результаті анкети заповнили 14 виноробів.

Серед респондентів, за винятком однієї особи, всі є чоловіками. За віковим розподілом більшість виноробів належить до вікової групи 30–39 років – 43% та до вікової групи 60 років і більше – 36%. Загалом можна констатувати, що вікова група 18–29 років повністю відсутня серед активних виноробів, що свідчить про важливість набуття практичного досвіду в цій професії.

Паралельно з цим важливе значення має рівень освіти, зокрема наявність відповідних професійних знань. Загалом можна констатувати, що майже половина виноробів має вищу освіту, тоді як приблизно 33% – освіту на рівні професійного ліцею (середньої спеціальної освіти). Водночас важливим було з'ясувати, скільки з них мають освіту, пов'язану безпосередньо з виноградарством і виноробством. Близько 43% опитаних пройшли курси виноробства, тоді як майже 29% мають диплом інженера-спеціаліста з виноградарства та виноробства.

Крім того, серед респондентів трапляються також кваліфікації на рівні середньої спеціальної освіти з виноградарства, а також професійні сертифікати фітопатолога та міжнародного експерта з вина. Загалом можна зробити висновок, що лише 21% виноробів не мають будь-якої освіти або кваліфікації, пов'язаної з виноградарством чи виноробством.

Місце розташування виноградників, які обробляють респонденти, майже в усіх випадках збігається з місцем проживання виноробів. Лише у трьох випадках виноградники розташовані поблизу інших населених пунктів, ніж ті, де проживає винороб, або ж господар має кілька виноградників, що знаходяться на певній відстані один від одного. Найбільша частка респондентів (майже 43%) почала активно займатися виноградарством і виноробством у 2000-х роках.

Загальна площа виноградників, яка на початку становила 14 гектарів, до 2025 року зросла до 51 гектара. У порівнянні з офіційними статистичними даними ця площа становить лише приблизно 1,5% усіх виноградників Закарпаття. Водночас важливо

підкреслити, що, за словами експертів, опитаних під час глибинних інтерв'ю, офіційні дані, згідно з якими загальна площа виноградників Закарпаття перевищує 3000 гектарів, не є повністю достовірними. Це пояснюється тим, що, по-перше, ці дані не оновлювалися протягом останніх років, а по-друге, вони містять інформацію про значну кількість земельних ділянок, які вже не обробляються або не використовуються для вирощування винограду, хоча в реєстрах досі значаться як виноградники.

За винятком двох сімейних винарень, у яких початкова площа виноградників до сьогодні не змінилася, всі інші виробники досягли значного зростання у своїй діяльності, зокрема щодо розширення площ виноградників. Площа виноградників, які обробляють винороби, зросла щонайменше на чверть, але зазвичай – у 3–4 рази. Водночас є й багатопокоління сімейне виноробне господарство, яке протягом останніх 25 років збільшило площу своїх виноградників із 0,5 гектара до 11 гектарів, тобто більш ніж у двадцять разів.

Вікову структуру виноградників, що обробляються респондентами, ілюструє рисунок 2. Можна констатувати, що серед площ, які обробляють опитані винороби, домінують виноградники віком понад 10 років. Водночас щонайменше 50% з них заклали нові виноградники протягом останніх п'яти років.

Найпоширенішими сортами винограду, які вирощуються на більших площах, є: Трамінер (Traminer), Мускат Оттонель (Ottonel muskotály), Олас ризлінг (Olasz rizling), Чершегі фюсереш (Cserszegi fűszeres), Жовтий мускат (Sárga muskotály), Фурмінт (Furmint), Кекфранкош (Kékfrankos), Каберне Совіньйон (Cabernet Sauvignon), Каберне Фран (Cabernet Franc), Мерло (Merlot), Сапераві (Saperávi), Неро (Néró).

На підставі думок респондентів упродовж останніх років найбільший прогрес було досягнуто саме у сфері підвищення якості. Було започатковано ініціативу щодо підвищення якості продукції: сертифіковані

вина планувалося відрізняти від вин нижчої категорії за допомогою спеціального знака якості, щоб винороби могли встановлювати вищу ціну за підтверджено якісніше вина. Після тривалої процедури вдалося офіційно зареєструвати сертифікат «Якісне закарпатське вино», який намагалися підтверджувати щорічними дегустаційними конкурсами за участю міжнародних винних експертів. На жаль, війна перервала цей процес.

Згідно з узагальненими даними, у 2025 році опитані сімейні винарні виробили понад 150 тисяч літрів вина. Як показало опитування, лише 12,2% цієї кількості було розлите в пляшки. При цьому 75% усієї бутельованої продукції припадає на одного винороба, який на момент заповнення анкети вже розлив у пляшки понад 90% вина, виробленого ним у 2025 році. Причиною цього є наявність налагодженого каналу збуту, що функціонує на контрактній основі, через який цей виробник може стабільно, передбачувано та планово реалізовувати свою продукцію.

57% опитаних виноробів здійснюють свою діяльність у формі фермерського господарства, 21% – як фізичні особи-підприємці, а ще 21% – без офіційного статусу. Серед останніх був і такий респондент, який розглядає виноробство лише як хобі. Серед виноробів, що заповнили анкету, четверо

вже отримали ліцензію на роздрібну торгівлю вином, ще у трьох випадках процедура отримання ліцензії перебуває на стадії оформлення. Ще четверо виноробів планують отримати ліцензію, тоді як троє взагалі не мають таких намірів.

Досвід показує, що виноробні господарства, які функціонують у формі фермерських господарств, є найпоширенішими, а також саме вони є найактивнішими у процесі легалізації та отримання відповідних дозволів. Усі винороби, які працюють як фізичні особи-підприємці, планують отримати ліцензію (хоча деякі з них пов'язують це рішення зі зміною воєнної ситуації). Серед виноробів, які працюють без офіційного статусу, один уже перебуває на етапі отримання ліцензії, тоді як із двох інших один займається виноробством як хобі, а інший через свій вік та наявні можливості вже не планує переводити свою діяльність на вищий рівень підприємницької діяльності.

Усе це чітко свідчить про посилення процесів легалізації, що фактично підтверджує ефективність законодавчих змін, спрямованих на підтримку діяльності малих сімейних виноробних господарств і виведення їх із тіньової економіки.

Для 57% опитаних виноробів виноробство є основним джерелом доходу для них.

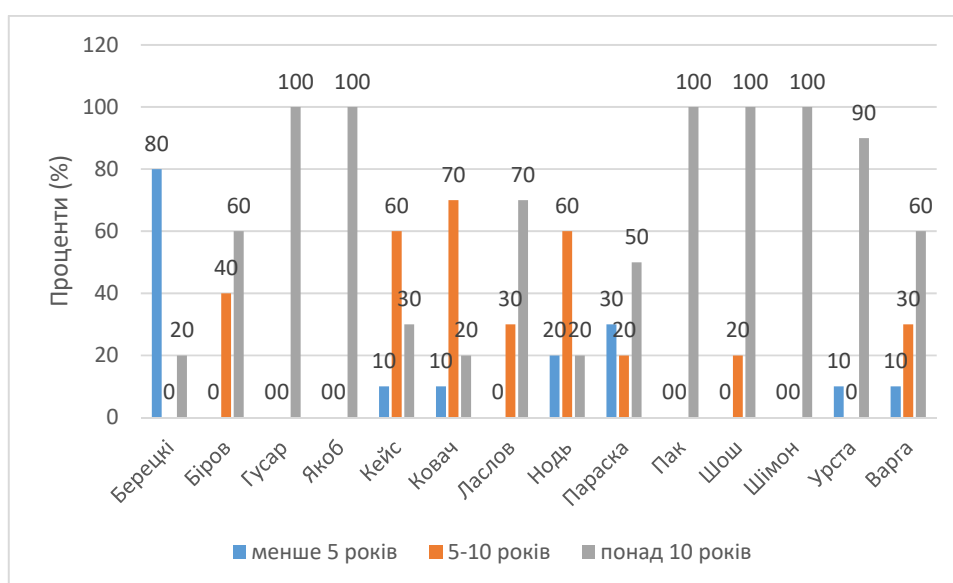

Рис. 2. Вік виноградних насаджень

Джерело: сформований автором.

Для решти господарів виноробство є додатковою діяльністю, оскільки дохід від нього не перевищує 50% загального сімейного доходу. Дещо суперечить позитивним тенденціям процесу легалізації той факт, що серед опитаних є також винороби, для яких виноробство є основним джерелом доходу, проте вони зовсім не планують отримувати відповідну ліцензію.

Як правило, винороби, для яких ця діяльність є основним джерелом доходу, обробляють більші площі виноградників і мають необхідну господарську інфраструктуру, а також відповідний парк обладнання та техніки.

Основним каналом для більшості виноробів є прямі продажі (рис. 3). Важливу роль відіграє проведення винних дегустацій та продаж продукції під час таких заходів. Після пандемії COVID-19 активізувався також непрямий продаж через служби доставки. Декільком більш відомим виноробам вдалося потрапити до мережі винотек, поширених по всій Україні, а також налагодити продажі для ресторанів. Деякі виробники створили власні інтернет-магазини, а один із виноробів уже зміг здійснити

експорт своєї продукції навіть за океан (до США).

Оскільки через воєнний стан для багатьох людей можливість подорожувати за кордон залишається обмеженою, внутрішній туризм помітно активізувався. Це підтверджує і дослідження, проведене Державним агентством розвитку туризму (2023), спрямоване на вивчення динаміки внутрішнього туризму. За його результатами, приблизно 45% опитаних з початку повномасштабної війни подорожували територією України з туристичною метою [18]. Туристичні потоки здебільшого спрямовуються до відносно «безпечніших» регіонів, зокрема до Закарпаття.

Раніше на Закарпатті традиційно проводилося кілька винних фестивалів. Ці заходи приваблювали значну кількість відвідувачів і відігравали важливу роль у поширенні популярності місцевих вин. Разом з цим і сприяли розширенню туристичної пропозиції регіону. У сфері таких заходів Закарпаття відігравало провідну роль на національному рівні [19]. Розвитку фестивального туризму, що поступово набував дедалі більш організованих форм, спочатку завадила пандемія, а згодом – початок російсько-україн-

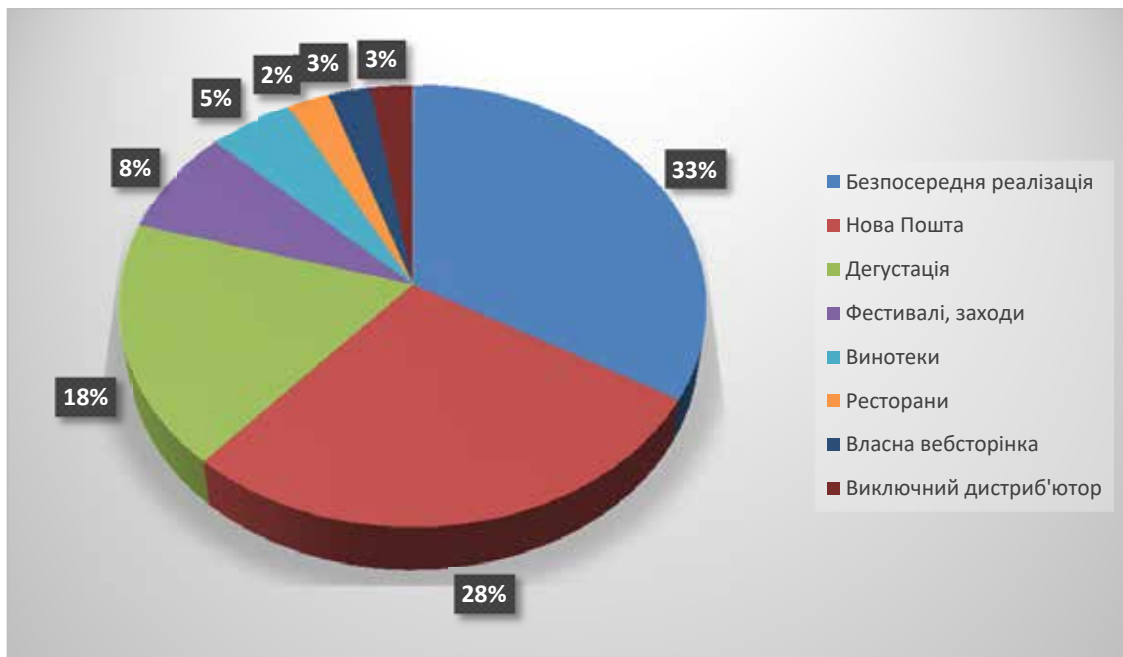

Рис. 3. Канали збуту вина

Джерело: сформований автором.

ської війни. Нині винороби мають обмежені можливості реалізовувати свою продукцію в такому форматі.

Але навіть якщо закарпатські винороби не можуть зустрічатися з туристами на фестивалях, попит на послуги дегустації вина залишається стабільним як серед групових, так і серед індивідуальних туристів. Результати дослідження також підтвердили, що серед послуг, що надаються туристам, провідне місце займають прямий продаж вина та проведення винних дегустацій. Водночас майже 30% опитаних виноробів також проводять екскурсії винними підвалами. Пожвавлення інтересу до крафтової продукції проявляється і в тому, що до переліку послуг входить продаж власних або виготовлених на місці біопродуктів, крафтових харчових виробів та інших виробів ручної роботи. Крім того, 14% респондентів також надають послуги розміщення та харчування.

Хоча 64% респондентів мають власні дегустаційні зали, результати опитування свідчать, що лише два винороби регулярно співпрацюють із туроператорами або туристичними агентами для прийому організованих туристичних груп. 57% опитаних співпрацюють із туроператорами лише епізодично, тоді як майже 30% взагалі не мають такої співпраці.

Дві третини опитаних виноробів, попри труднощі, навіть не замислювалися про припинення своєї діяльності, тоді як решта третини зазначила, що така думка іноді з'являлася. Протягом останніх 6–8 років розвиток виноробства в регіоні спочатку був уповільнений пандемією COVID-19, а з початком війни фактично призупинився. Водночас значна частина виноробів залишилася на місці та продовжила свою діяльність попри складні умови. Навіть ті кілька виноробів, які через війну залишили Закарпаття, намагалися підтримувати функціонування своїх господарств дистанційно – за допомогою членів родини або найманих працівників. Майже 36% виноробів однозначно заявили, що їхню діяльність буде кому продовжити. Близько 29% відповіли, що це мож-

ливо, ще 21% не змогли дати чіткої відповіді, тоді як 14% респондентів прямо зазначили, що ніхто не продовжить їхню виноробну справу.

Опитування також показало, що для малих сімейних виноробних господарств важливу роль відіграють професійні та громадські організації, що захищають їхні інтереси. Лише 21% респондентів не є членами жодної такої організації.

Особливо молодші винороби, які займаються виноробством як основним джерелом доходу та професійною діяльністю, бачать значні перспективи й можливості розвитку галузі після завершення війни. Вони дивляться у майбутнє більш оптимістично та з більшими амбіціями. Серед найпоширеніших планів респондентів – закладення нових сортів винограду (64%), технологічна модернізація та придбання обладнання (50%), облаштування дегустаційного залу (43%), а також отримання ліцензії (29%). Водночас 21% виноробів зазначили, що не планують реалізовувати жодних інвестиційних проєктів, або ж розглядають таку можливість лише за умови покращення політичної ситуації, тобто після завершення війни. Лише один респондент планує придбання земельної ділянки.

Початок російсько-української війни переважно негативно вплинув на діяльність виноробних господарств і загалом на розвиток винного туризму в досліджуваному регіоні. Як свідчать дані рисунка 4, серед негативних чинників провідне місце посідає нестача робочої сили, що насамперед є наслідком мобілізації та міграції населення.

Наступним за значущістю фактором, який вплинув на більшість виноробів, стало зрушення каналів збуту, що передусім пов'язано зі скасуванням фестивалів та інших подібних заходів. Водночас погіршення безпекової ситуації та зниження попиту на вина також є важливими негативними чинниками, що впливають на діяльність багатьох господарств. Зростання інфляції, скорочення кількості туристів і організованих туристичних груп, а також зниження їхньої платоспро-

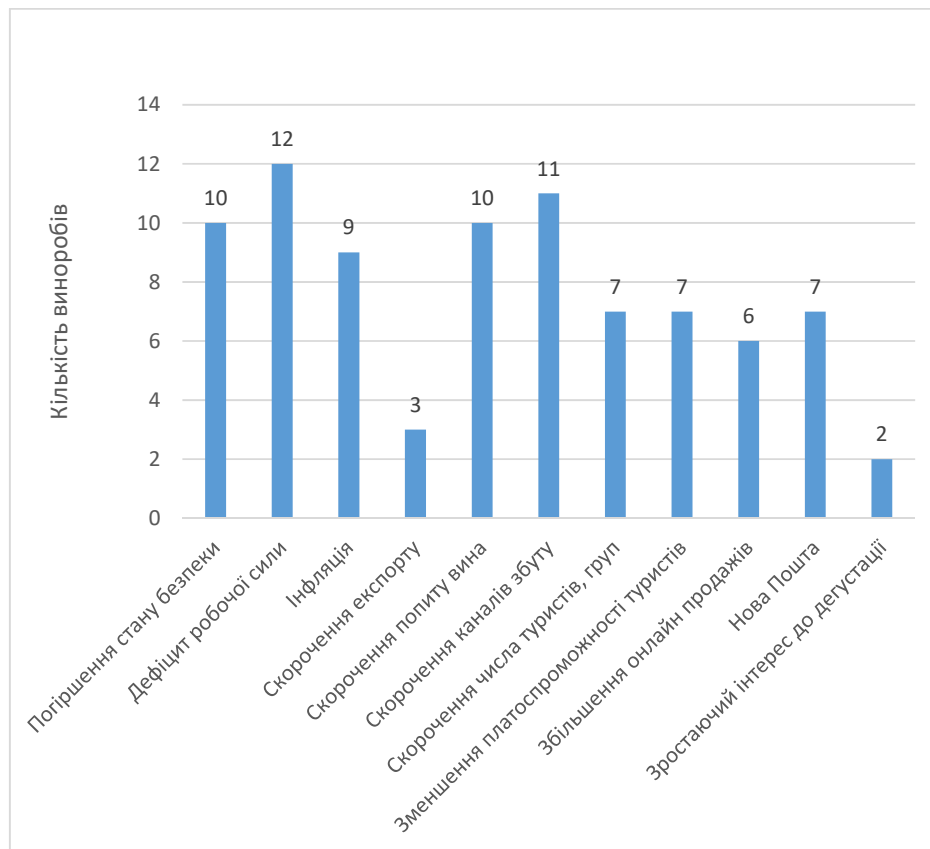

Рис. 4. Фактори, що вплинули на діяльність виноробів з початку російсько-української війни

Джерело: сформований автором.

можності також суттєво позначаються на функціонуванні малих сімейних виноробних господарств.

Попри це, спостерігаються й окремі позитивні зрушення. Зокрема, зростає популярність онлайн-продажів, а також поширюється практика реалізації продукції через служби доставки. Дана тенденція підтверджується також іншими дослідженнями, проведеними науковцями Вашварі М., Олаг Н., Ковач Т. [20]. Деякі виноробники також відзначили збільшення попиту на винні дегустації, що проводяться у власних дегустаційних залах.

Виразно простежується роль війни як найсерйознішого чинника, що стримує розвиток галузі як у поточній ситуації, так і в перспективі. Це підтверджують і очікування виноробників щодо подальшого розвитку виноробної галузі протягом наступних п'яти років.

Погляди виноробників варіюються від вкрай песимістичних («нічого доброго не очікую»;

«через війну все невизначене та непередбачуване»; «нині головне – вижити»; «планувати можна буде лише після встановлення миру»; «якщо настане мир, тоді можна буде робити прогнози»; «вирощування винограду потребує значних зусиль, тоді як збут продукції через війну залишається під питанням»), через обережний оптимізм («є надія повернутися до колишнього способу життя»; «намагаємося бачити позитивні сторони»; «покладаємося на Божу допомогу»; «у разі встановлення миру можливий значний розвиток, інакше – стагнація»), до зосередження на професійному розвитку («попри труднощі, закарпатське виноробство поступово переходить від кількісного виробництва до свідомого формування якості»; «у сфері якості вже спостерігається значний прогрес, тоді як пожвавлення продажів, імовірно, відбудеться лише після завершення воєнного стану»).

Один із респондентів висловив занепокоєння щодо нових законодавчих змін, що набудуть чинності з 2026 року, оскільки в нових умовах вирішальним фактором стане не стільки якість вина, скільки походження винограду. Проблема полягає в тому, що автохтонні сорти винограду, поширені в Берегівському районі (Кірайлеанька, Олас ризлінг, Гаршлелелю, Заладьондье, Фурмінт, Бакатор, Серемі зелд), не внесені до державного реєстру. Старі виноградники не підлягатимуть знищенню, однак нові насадження можна буде закладати лише з тих сортів винограду, які внесені до державного списку. Унаслідок цього відновлення давніх місцевих сортів (наприклад, Фекете Мушкотай або Фекете Ярдовань) стане неможливим.

Також було висловлено думку, що можливість зберегтися, розвиватися та вести рентабельну діяльність матимуть передусім ті винороби, які зможуть знайти сталу та ефективну синергію між туризмом і виноробством.

Висновки. Узагальнюючи результати дослідження, можна констатувати, що сімейні винарні, які здійснюють діяльність у Берегівському районі, характеризуються належним рівнем професійної підготовки та орієнтацією на постійний розвиток власних господарств. Зокрема, вони прагнуть до розширення площ виноградників і вдосконалення виробничої діяльності. Попри труднощі, спричинені пандемією COVID-19 та воєнною ситуацією, щонайменше половина опитаних протягом останніх п'яти років здійснила нові насадження винограду.

Близько 80% респондентів здійснюють свою діяльність у певній офіційній організаційно-правовій формі (фермерське господарство або фізична особа-підприємець). Крім того, 79% виноробів уже мають, перебувають у процесі отримання або планують отримати ліцензію на роздрібну торгівлю вином, що дає змогу здійснювати реалізацію продукції на законних підставах відповідно до чинного законодавства. Це свідчить про поступове подолання стану «напівлегальності», у якому раніше були змушені працю-

вати малі виробники. Водночас значні адміністративні вимоги, що зберігаються навіть за умов лібералізації законодавства, і надалі стримують процеси легалізації. Саме цим частково пояснюється той факт, що серед опитаних є винороби, для яких виноробство є основним джерелом доходу, однак вони все ж не планують отримувати відповідну ліцензію.

Основним каналом реалізації продукції залишається прямий продаж, важливу роль також відіграє проведення винних дегустацій. Водночас зростає популярність продажу через служби доставки. Серед послуг, що надаються туристам, провідне місце також посідають прямий продаж вина та організація дегустацій. Менш поширеними, але помітними елементами пропозиції є екскурсії винними підвалами, а також продаж власних або місцевих біопродуктів, крафтових харчових виробів та інших виробів ручної роботи. Натомість комплексні винно-туристичні пакети, що включають розміщення та харчування, серед досліджуваних господарств поки що не набули широкого поширення.

Рівень співпраці з туристичними організаціями залишається низьким. Зокрема, лише два винороби регулярно співпрацюють із туроператорами чи туристичними агентствами щодо прийому організованих туристичних груп, незважаючи на те, що більшість респондентів має власні дегустаційні зали. Це свідчить про недостатній рівень інтеграції виноробства та туристичної індустрії.

Найважливішим чинником, що стримує розвиток галузі, є війна. Суттєвими проблемами для функціонування сімейних винарень залишаються нестача робочої сили, звуження ринків збуту та зниження платоспроможного попиту. Обмеження каналів реалізації та відсутність стабільного ринкового середовища також впливають на темпи бутілювання вироблених вин. Попри це, сімейні виноробні продовжують адаптуватися до нових умов, зберігаючи виробничу діяльність і шукаючи нові можливості для реалізації продукції.

За результатами опитування респонденти визначили низку ключових передумов і заходів, які могли б сприяти подальшому розвитку галузі: розширення можливостей збуту; зменшення адміністративного навантаження; розширення грантових програм; надання безповоротної фінансової підтримки; модернізація обладнання; ефективне просування вин місцевих виробників; встановлення миру.

Література

- Hall C., Longo A., Mitchell R., Johnson G. Wine tourism in New Zealand. In C. M. Hall et al. (Ed.), *Wine tourism around the world: development, management and markets*. Oxford: Elsevier Science, 2000, 150–176.
- Зарічняк А. П., Островська Х. В. Винний туризм: дефініція, основні компоненти та особливості. *International scientific journal «Grail of Science»*, 2022, № 23. DOI: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.23.12.2022.03> (дата звернення: 30.01.2026).
- Божук Т. І., Прокопчук Л. А. Сучасний стан і перспективи розвитку винного туризму (на прикладі Закарпатської області). У: *Туристична індустрія: сучасний стан і перспективи розвитку: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (28–29 квіт. 2011 р., м. Луганськ)*. Луганськ, 2011, вип. 6, т. 2, 171–177.
- Михайлюк О. Л. Перспективи розвитку винних туристичних кластерів на Півдні України. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*, 2013, № 1 (181), 29–41.
- Горшкова Л. О. Розвиток винного туризму як спеціалізованого виду туристичної діяльності. У: Палинчак М. М. (ред.). *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2018, вип. 17, № 1. URL: https://visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/17_1_2018ua/17_1_2018.pdf (дата звернення: 30.01.2026).
- Аверчева Н. О., Бойко В. О., Бойко Л. О. Сімейні винарні як основа європейської інтеграції галузі виноробства України. *Економіка АПК*, 2019, № 12, 61–69.
- Штеповий К. Вино тривоги нашої: чи є майбутнє у виноробній галузі України? *Агробізнес сьогодні*, 2022, 28 жовтня. URL: <https://agro-business.com.ua/agro/idei-trendy/item/25403-vyno-tryvohy-nashoi-chy-ie-maibutnie-u-vynorobnoi-haluzy-ukrainy.html> (дата звернення: 30.01.2026).
- Basyuk D. I., Muzychka Y. O. Wine tourism in Ukraine, 2018. URL: <https://dspace.nuft.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7d07c490-8bec-449a-ba77-e855943daf55/content> (дата звернення: 30.01.2026).
- Площа виноградників. URL: <https://skilky-skilky.info/ploshcha-vynohradnykiv-u-plodonosnomu-vitsi/> (дата звернення: 30.01.2026).
- Гайду О. Через війну площі виноградників України зменшились на третину. *Юридична газета*, 2023, 07 березня. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/oleksandr-gaydu-cherez-viynu-ploshchi-vinogradnikiv-ukrayini-zmenschilis-na-tretinu.html> (дата звернення: 30.01.2026).
- Виробництво сільськогосподарських культур: статистичний бюлетень. Ужгород: Головне управління статистики у Закарпатській області, 2020. URL: https://uz.ukrstat.gov.ua/catalog/2020/bulet_36.pdf (дата звернення: 30.01.2026).
- Tarpai J. A szőlészet és borászat fejlődése Kárpátalján a turisztikai kölcsönhatások jegyében. In: Kókai S., Boros L. (Eds.). *Tiszteletkötet dr. Gál András geográfus 60. születésnapjára*. Nyíregyháza–Szerencs, 2015, 581–594.
- Про внесення змін до деяких законів України щодо розвитку виробництва теруарних вин та натуральних медових напоїв: Закон України від 20.03.2018 № 17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2360-19#Text> (дата звернення: 30.01.2026).
- Berghauer S., Sass E., Tarpai J., Tóth A. A helyi termékekben rejlő turisztikai erőforrások Kárpátalján. *Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok*, 2020, 5 (3), 43–57. DOI: 10.15170/TVT.2020.05.03.04 (дата звернення: 30.01.2026).
- Про виноград, вино та продукти виноградарства: Закон України від 16.12.2025 № 3928-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3928-20#Text> (дата звернення: 30.01.2026).
- В Закарпатті 4 малі винороби виготовляють вино з ліцензією. Головне управління ДПС у Закарпатській області, 2021, 02 листопада. URL: <https://zak.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/518579.html> (дата звернення: 30.01.2026).
- Познайомити світ із Винами Срібної Землі – головна мета ГО «Асоціації виноградарів, виноробів та дистильаторів Закарпаття». *Наної. Технології та інновації*, 2025, 13 лютого. URL: <https://techdrinks.info/poznajomyty-svit-iz-vynamy-sribnoyi-zemli-golovna-meta-go-asotsiatsiyi-vynogradariv-vynorobiv-ta-dystylyatoriv-zakarpattya-golova-asotsiatsiyi-oleksandr-garnovdij/> (дата звернення: 30.01.2026).

18. Державне агентство розвитку туризму України. Скільки українців подорожує країною під час війни? 2023. URL: <https://www.tourism.gov.ua/blog/skilki-ukrayinciv-podorozhuie-krayinouu-pid-chas-viyni> (дата звернення: 30.01.2026).

19. Чорна Н. М. Винний туризм в Україні: потенціал та тенденції розвитку. *Економіка та управління підприємствами*, 2022, № 67. URL: <https://doi.org/10.32843/infrastruct67-28> (дата звернення: 30.01.2026).

20. Vasvári M., Oláh N., Kovács T. Bor, járvány és háború – A borturizmus változásai és a borturisztikai termékek átalakulása a kárpataljai Beregvidék példáján keresztül. *Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok*, 2025, 10 (3), 46–74. DOI: 10.15170/TVT.2025.10.03.03 (дата звернення: 30.01.2026).

References

1. Hall, C., Longo, A., Mitchell, R., & Johnson, G. (2000). Wine tourism in New Zealand. In C. M. Hall et al. (Ed.), *Wine tourism around the world: Development, management and markets* (pp. 150–176). Elsevier Science.

2. Zarichniak, A. P., & Ostrovska, Kh. V. (2022). Vynnyi turyzm: definitiia, osnovni komponenty ta osoblyvosti [Wine tourism: definition, main components and features]. *International Scientific Journal «Grail of Science»*, (23). <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.23.12.2022.03> [in Ukrainian].

3. Bozhuk, T. I., & Prokopchuk, L. A. (2011). Suchasnyi stan i perspektyvy rozvytku vynnoho turyzmu (na prykladi Zakarpatskoi oblasti) [Current state and prospects of wine tourism development (on the example of Zakarpattia region)]. In *Turystychna industriia: suchasnyi stan i perspektyvy rozvytku* (pp. 171–177). [in Ukrainian].

4. Mykhailiuk, O. L. (2013). Perspektyvy rozvytku vynnykh turystychnykh klasteriv na Pivdni Ukrainy [Prospects for development of wine tourism clusters in Southern Ukraine]. *Naukovyi visnyk Odeskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu*, (1), 29–41. [in Ukrainian].

5. Horshkova, L. O. (2018). Rozvytok vynnoho turyzmu yak spetsializovanoho vydu turystychnoi diialnosti [Development of wine tourism as a specialized type of tourism activity]. In M. M. Palynchuk (Ed.), *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*, (17). https://visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/17_1_2018ua/17_1_2018.pdf [in Ukrainian].

6. Avercheva, N. O., Boiko, V. O., & Boiko, L. O. (2019). Simeini vynarni yak osnova yevropeiskoi intehratsii haluzi vynorobstva Ukrainy [Family wineries as a basis for European integration of Ukraine's winemaking industry]. *Ekonomika APK*, (12), 61–69. [in Ukrainian].

7. Shtepovyi, K. (2022, October 28). Vyno tryvohy nashoi: chy ye maibutnie u vynorobnoi haluzi Ukrainy? [Wine of our trevora: does the Ukrainian wine industry have a future?]. *Ahrobiznes sohodni*. <https://agro-business.com.ua/agro/idei-trendy/item/25403-vyno-tryvohy-nashoi-chy-ie-maibutnie-u-vynorobnoi-haluzi-ukrainy.html> [in Ukrainian].

8. Basyuk, D. I., & Muzychka, Y. O. (2018). Wine tourism in Ukraine. <https://dspace.nuft.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7d07c490-8bec-449a-ba77-e855943daf55/content>

9. Ploshcha vynohradnykiv [Vineyard area]. (n.d.). <https://skilky-skilky.info/ploshcha-vynohradnykiv-u-plodonosnomu-vitsi/> [in Ukrainian].

10. Haidu, O. (2023, March 7). Cherez viinu ploshchi vynohradnykiv Ukrainy zmenshylys na tretynu [Due to the war, vineyard areas in Ukraine have decreased by a third]. *Yurydychna hazeta*. <https://yur-gazeta.com/golovna/oleksandr-gaydu-cherez-viynu-ploshchi-vinogradnikiv-ukrayini-zmenschilis-na-tretinu.html> [in Ukrainian].

11. Vyrobnystvo silskohospodarskykh kultur: statystychnyi biuletен [Production of agricultural crops: statistical bulletin]. (2020). Uzhhorod: Holovne upravlinnia statystyky u Zakarpatskii oblasti. https://uz.ukrstat.gov.ua/catalog/2020/bulet_36.pdf [in Ukrainian].

12. Tarpai, J. (2015). A szőlészet és borászat fejlődése Kárpátalján a turisztikai kölcsönhatások jegyében. In S. Kókai & L. Boros (Eds.), *Tiszteletkötet dr. Gál András geográfus 60. születésnapjára* (pp. 581–594).

13. Zakon Ukrainy pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo rozvytku vyrobnystva teruarnykh vyn ta naturalnykh medovykh napoiv [Law of Ukraine on amendments regarding development of terroir wines and natural honey beverages]. (2018). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2360-19#Text> [in Ukrainian].

14. Berghauer, S., Sass, E., Tarpai, J., & Tóth, A. (2020). A helyi termékekben rejlő turisztikai erőforrások Kárpátalján. *Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok*, 5(3), 43–57. <https://doi.org/10.15170/TVT.2020.05.03.04>

15. Zakon Ukrainy pro vynograd, vyno ta produkty vynohradarstva [Law of Ukraine on grapes, wine and viticulture products]. (2025). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3928-20#Text> [in Ukrainian].

16. V Zakarpatti 4 mali vynoroby vyhotovliaiut vyno z litsenziieiu [In Zakarpattia, 4 small winemakers produce wine with a license]. (2021, November 2). <https://zak.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/518579.html> [in Ukrainian].

17. Poznaiomyty svit iz vynamy Sribnoi Zemli – holovna meta HO «Asotsiatsii vynohradariv, vynorobiv ta dystyliatoriv Zakarpattia» [Introducing the world to the wines of the Silver Land is the main goal of the association]. (2025, February 13). *Napoi. Tekhnolohii ta innovatsii*. <https://techdrinks.info/poznajomyty-svit-iz-vynamy-sribnoyi-zemli-golovna-meta-go-asotsiatsiyi-vynogradariv-vynorobiv-ta-dystyliatoriv-zakarpattya-golova-asotsiatsiyi-oleksandr-garnovdij/> [in Ukrainian].

18. Derzhavne ahentstvo rozvytku turyzmu Ukrainy [State Agency for Tourism Development of Ukraine]. (2023). Skilky ukraintsiv podorozhuie krainoiu pid chas viiny? [How many Ukrainians travel within the country during the war?]. <https://www.tourism.gov.ua/blog/skilki-ukrayinciv-podorozhuie-krayinoyu-pid-chas-viyni> [in Ukrainian].

19. Chorna, N. M. (2022). Vynnyi turyzm v Ukraini: potentsial ta tendentsii rozvytku [Wine tourism in Ukraine: potential and development trends]. *Ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy*, (67). <https://doi.org/10.32843/infrastruct67-28> [in Ukrainian].

20. Vasvári, M., Oláh, N., & Kovács, T. (2025). Bor, járvány és háború – A borturizmus változásai és a borturisztikai termékek átalakulása a kárpátaljai Beregvidék példáján keresztül. *Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok*, 10(3), 46–74. <https://doi.org/10.15170/TVT.2025.10.03.03>

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 23.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.05.2026

УДК 338.48:656:004.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2786-5843/2026-2-12>

ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ УПРАВЛІННЯ ТУРИСТСЬКОЮ МОБІЛЬНІСТЮ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: РОЛЬ ТА ПОТЕНЦІАЛ МААС-ПЛАТФОРМ В УКРАЇНІ

Шевченко Андрій Вікторович

аспірант кафедри міжнародного туризму,

Державний університет «Київський авіаційний інститут», м. Київ, Україна

ORCID ID: 0009-0003-7872-544X

Актуальність дослідження: трансформація туристської мобільності в Україні в умовах воєнного стану відбувається під впливом підвищених безпекових ризиків, руйнування транспортної інфраструктури та нестабільності логістичних маршрутів, що актуалізує потребу в інтегрованих цифрових інструментах координації транспортних і туристських сервісів. **Предмет дослідження:** цифрові технології управління туристською мобільністю в умовах воєнного стану з акцентом на роль і потенціал платформ Mobility as a Service (MaaS) як інструменту інтеграції транспортних, туристських та безпеково-інформаційних сервісів. **Мета дослідження** – обґрунтування ролі та визначення потенціалу MaaS-платформ як інструменту цифрового управління туристською мобільністю в умовах воєнного стану в Україні. **Методологія дослідження:** системний і структурно-функціональний підходи; методи наукового узагальнення, порівняльного аналізу, логічного моделювання та концептуалізації. **Результати дослідження:** встановлено трансформацію туристської мобільності у стратегічний компонент стійкості туристської сфери; доведено, що MaaS-платформи забезпечують інтеграцію транспортних і туристських сервісів, мультимодальне планування маршрутів, централізоване управління інформацією та аналітичну підтримку управлінських рішень; обґрунтовано розширення функціонального спектра MaaS за рахунок безпекового й комунікаційного компонентів, що підвищує адаптивність і зменшує рівень невизначеності туристських переміщень. Отримані результати розширюють концептуалізацію MaaS від інструменту інтеграції транспортних сервісів до комплексної моделі цифрового управління туристською мобільністю в умовах кризових явищ. **Практичне значення:** результати можуть бути використані органами державного управління, транспортними операторами та суб'єктами туристської діяльності для формування інтегрованої цифрової системи управління туристською мобільністю. **Висновки:** MaaS-платформи можуть виступати координаційним ядром цифрового управління туристською мобільністю в Україні за умови розвитку нормативного забезпечення, стандартизації даних та посилення кібербезпеки. **Перспективи подальших досліджень** пов'язані з розробленням прикладних моделей інтеграції MaaS у систему стратегічного управління туризмом, проведенням емпіричних досліджень поведінкових моделей туристів у кризових умовах та оцінюванням соціально-економічних ефектів впровадження MaaS-платформ у регіонах України.

Ключові слова: туристська мобільність, Mobility as a Service (MaaS), MaaS-платформи, цифрове управління мобільністю, воєнний стан, інтеграція транспортних сервісів, управління мобільністю в кризових умовах, Україна.

DIGITAL TECHNOLOGIES FOR MANAGING TOURIST MOBILITY UNDER MARTIAL LAW: THE ROLE AND POTENTIAL OF MAAS PLATFORMS IN UKRAINE

Shevchenko Andrii Viktorovich

PhD Student at the Department of International Tourism,

State University "Kyiv Aviation Institute", Kyiv, Ukraine

ORCID ID: 0009-0003-7872-544X

Relevance of the research: the transformation of tourist mobility in Ukraine under martial law is driven by increased security risks, destruction of transport infrastructure, and instability of logistics routes, which actualizes the need for integrated digital tools for coordinating transport and tourist services. **Subject of the research:** digital technologies for managing tourist mobility under martial law with a focus on the role and potential of Mobility

as a Service (MaaS) platforms as a tool for integrating transport, tourist, and safety-information services. **Purpose of the research:** to substantiate the role and determine the potential of MaaS platforms as an instrument of digital management of tourist mobility under martial law in Ukraine. **Research methodology:** systemic and structural-functional approaches; methods of scientific generalization, comparative analysis, logical modeling, and conceptualization. **Results of the research:** the transformation of tourist mobility into a strategic component of the resilience of the tourist sector under wartime conditions has been established; it has been demonstrated that MaaS platforms ensure the integration of transport and tourist services, multimodal route planning, centralized information management, and analytical support for managerial decision-making; the expansion of MaaS functional capabilities through the inclusion of safety and communication components has been substantiated, which enhances adaptability and reduces uncertainty of tourist movements. The obtained results expand the conceptualization of MaaS from a tool for transport service integration to a comprehensive model of digital management of tourist mobility under crisis conditions. **Practical significance:** the results can be used by public authorities, transport operators, and tourism stakeholders to develop an integrated digital system for managing tourist mobility. **Conclusions:** MaaS platforms can serve as a coordination core of digital management of tourist mobility in Ukraine, provided that regulatory frameworks are developed, data standardization is ensured, and cybersecurity is strengthened. **Prospects for further research** involve the development of applied models for integrating MaaS into strategic tourism management, conducting empirical studies of tourist behavioral patterns under crisis conditions, and assessing the socio-economic effects of MaaS implementation in the regions of Ukraine.

Keywords: tourist mobility, Mobility as a Service (MaaS), MaaS platforms, digital mobility management, martial law, transport service integration, mobility management in crisis conditions, Ukraine.

Постановка проблеми. У сучасних умовах туристська мобільність перестає бути виключно логістичною функцією та трансформується у стратегічний чинник забезпечення доступності туристських дестинацій, безпеки переміщень і стійкості туристської сфери. Особливої актуальності ці процеси набувають в умовах воєнного стану, коли порушення транспортної інфраструктури, нестабільність маршрутів і підвищені безпекові ризики суттєво ускладнюють організацію туристських переміщень і потребують принципово нових підходів до їх управління. За таких умов традиційні механізми координації туристської мобільності виявляються не досить ефективними, що актуалізує необхідність використання інтегрованих цифрових рішень, здатних забезпечити адаптивність, інформованість і безпеку туристських переміщень.

Фрагментарність інформаційних систем, відсутність інтеграції транспортних і туристських сервісів, а також потреба в оперативному врахуванні динамічних змін середовища зумовлюють необхідність застосування цифрових платформ як інструментів координації туристської мобільності. У цьому контексті концепція Mobility as a Service розглядається як перспективний інструмент інтегрованого управління мобільністю, проте її застосування у сфері туристської мобільності, особливо в умо-

вах воєнного стану, залишається не досить дослідженим.

Таким чином, є наукова і практична проблема, що полягає у відсутності комплексного підходу до цифрового управління туристською мобільністю з використанням MaaS-платформ в умовах воєнного стану, що зумовлює необхідність проведення відповідного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж 2019–2025 рр. наукові дослідження суттєво інтенсифікувалися у напрямі цифрової трансформації мобільності, інтеграції транспортних сервісів і розвитку платформених рішень у сфері управління переміщеннями населення [1]. Центральне місце в цих дослідженнях посідає концепція Mobility as a Service, яка розглядається як інноваційна модель організації мобільності на основі цифрових платформ, що забезпечують інтеграцію транспортних, навігаційних і платіжних сервісів у єдиному середовищі [2].

У сучасних дослідженнях MaaS інтерпретується як багаторівнева екосистема, що поєднує технологічні, організаційні та поведінкові компоненти і забезпечує взаємодію між транспортними операторами, цифровими платформами та користувачами [3]. Особливу увагу приділено питанням інтероперабельності даних, формуванню бізнес-моделей і ролі держави як координатора

Рис. 1. Концептуальна модель МaaS-платформи у системі управління туристською мобільністю

Джерело: розроблено автором.

екосистеми, що визначає ефективність впровадження МaaS [4; 5]. Водночас підкреслюється, що ключовими бар'єрами розвитку залишаються складність координації між учасниками ринку та обмежений доступ до даних [6].

Окремий напрям досліджень пов'язаний із інтеграцією МaaS у систему сталого міського розвитку, де платформи розглядаються як інструмент оптимізації транспортних потоків, зниження навантаження на інфраструктуру та підвищення ефективності використання ресурсів [1; 3]. У межах цього підходу МaaS набуває значення елемента публічної політики у сфері транспорту та просторового розвитку.

Водночас дослідження, присвячені застосуванню МaaS у сфері туристської мобільності, залишаються обмеженими. Наявні праці розглядають туристів як специфічну категорію користувачів із високою залежністю від інформації та підвищеними вимогами до безпеки, проте більшість емпіричних досліджень зосереджена на повсякденній мобільності мешканців міст, що зумовлює недостатній рівень опрацювання туристської мобільності як об'єкта управління [7].

Паралельно розвиваються дослідження цифрових платформ у кризових умовах, зокрема в контексті пандемії COVID-19, де підкреслюється їх роль у забезпеченні адаптивності мобільності та оперативного інформування користувачів [8]. Однак у контексті воєнних дій питання трансформації мобільності досліджені фрагментарно, а проблематика цифрового управління туристською мобільністю практично не отримала системного висвітлення [9; 10].

Таким чином, незважаючи на значний науковий доробок у сфері МaaS і цифрової мобільності, не досить дослідженими залишаються питання інтеграції МaaS у туристську сферу, особливо в умовах воєнного стану, що пов'язані з необхідністю врахування безпекових ризиків, обмежень інфраструктури та координації учасників туристського ринку.

Метою дослідження є обґрунтування ролі та визначення потенціалу МaaS-платформ як інструменту цифрового управління туристською мобільністю в умовах воєнного стану в Україні з урахуванням безпекових і інфраструктурних обмежень.

Для досягнення поставленої мети передбачено формування концептуальних підходів

до використання MaaS-платформ у туристській сфері, визначення їх функціональних можливостей щодо координації транспортних і туристських сервісів, а також обґрунтування напрямів їх застосування в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення.

Відокремлення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на активний розвиток досліджень у сфері цифровізації мобільності та впровадження концепції Mobility as a Service, аналіз сучасних наукових праць свідчить про наявність низки суттєвих наукових прогалин. Зокрема, обмежено розкрито специфіку застосування MaaS у сфері туристської мобільності як інтегрованої системи взаємодії транспортних, туристських та інформаційних сервісів. Наявні дослідження переважно зосереджені на повсякденній або міській мобільності, що зумовлює недостатній рівень теоретичного обґрунтування туристської мобільності як об'єкта цифрового управління. Водночас у науковій літературі фрагментарно висвітлено питання функціонування цифрових платформ в умовах підвищених ризиків і нестабільності, зокрема в контексті воєнних дій, що обмежує можливості адаптації наявних моделей MaaS до кризових середовищ. Не досить розробленими залишаються підходи до інтеграції безпекових і комунікаційних компонентів у структуру MaaS-платформ, а також до використання таких платформ для управління туристськими потоками, оптимізації маршрутів і забезпечення безпеки туристських переміщень.

Таким чином, є наукова прогалина, що полягає у відсутності цілісного теоретичного та прикладного обґрунтування ролі MaaS-платформ як інструменту цифрового управління туристською мобільністю в умовах воєнного стану, що й зумовлює необхідність проведення цього дослідження.

Наукова новизна дослідження полягає у формуванні комплексного теоретико-методологічного підходу до цифрового управління туристською мобільністю в умовах воєнного стану, в межах якого концепцію

Mobility as a Service адаптовано до специфіки туристської сфери та умов підвищеної невизначеності. На відміну від наявних підходів, що розглядають MaaS переважно як інструмент інтеграції транспортних сервісів, у дослідженні обґрунтовано її трансформацію в платформенний механізм координації транспортних, туристських і безпеково-інформаційних компонентів мобільності.

У межах запропонованого підходу уточнено зміст цифрового управління туристською мобільністю як інтегрованої системи взаємодії сервісів і даних, розроблено розширену функціональну модель MaaS-платформ із включенням безпекового та комунікаційного компонентів, а також визначено практичні напрями їх використання для забезпечення безпечного планування маршрутів, оптимізації туристських потоків і підтримки процесів післявоєнного відновлення туристської інфраструктури України, що розширює концептуалізацію MaaS від інструменту інтеграції транспортних сервісів до комплексної цифрової моделі управління туристською мобільністю в умовах кризових явищ.

Основний матеріал. Сучасний розвиток туристської сфери відбувається в умовах інтенсивної цифрової трансформації соціально-економічних процесів, що зумовлює перегляд традиційних підходів до організації та управління туристськими переміщеннями. Туристська мобільність у цьому контексті набуває комплексного характеру та розглядається не лише як фізичне переміщення туристів між пунктами призначення, а як сукупність транспортних, інформаційних, сервісних і безпекових компонентів, що забезпечують доступність туристських дестинацій і якість туристського досвіду [1]. За таких умов виникає потреба уточнити зміст туристських сервісів як складника системи туристської мобільності. У межах цього дослідження туристські сервіси трактуються як сукупність організаційно, інформаційно та технологічно пов'язаних послуг, що забезпечують планування, організацію, супровід і реалізацію туристської подорожі. До них

належать послуги розміщення, харчування, транспортування, доступу до туристських атракцій, інформаційної підтримки та безпечного забезпечення. Зазначене визначення формує методологічну основу для подальшого аналізу інтеграції туристських сервісів у MaaS-платформи.

У наукових дослідженнях туристська мобільність трактується як особлива форма просторової мобільності, що відрізняється від повсякденної та міської мобільності нерегулярністю переміщень, залежністю від сезонних чинників, високою чутливістю до інформації та підвищеними вимогами до безпеки і сервісного супроводу. На відміну від щоденних поїздок населення, туристські переміщення здебільшого здійснюються в незнайомому середовищі, що посилює роль цифрових інструментів навігації, інформування та підтримки прийняття рішень.

Цифровізація трансформує туристську мобільність через інтеграцію процесів планування маршрутів, бронювання послуг і обміну інформацією в єдиному цифровому середовищі. У цьому зв'язку туристська мобільність дедалі частіше розглядається як об'єкт цифрового управління, що передбачає інтеграцію даних із різних джерел, координацію дій транспортних і туристських операторів, а також використання платформених рішень для забезпечення безперервності та адаптивності переміщень.

Особливої актуальності зазначені підходи набувають в умовах кризових явищ і нестабільності, коли туристська мобільність зазнає додаткових обмежень. Военний стан формує специфічні умови функціонування туристської мобільності. Це пов'язано з підвищеним рівнем небезпеки, нестабільністю транспортних маршрутів, тимчасовою недоступністю окремих територій і об'єктів, а також необхідністю постійного оновлення інформації. За таких умов туристська мобільність трансформується у складну систему цифрового управління, що потребує інтеграції транспортних, туристських і інформаційних сервісів, координації учасників ринку та використання платформених

рішень для забезпечення безперервності й адаптивності переміщень [8].

У цьому контексті концепція Mobility as a Service розглядається як інструмент цифрового управління мобільністю, здатний забезпечити комплексну організацію туристських переміщень.

Розвиток концепції MaaS є логічною відповіддю на зростання складності транспортних систем і потребу в інтегрованому управлінні мобільністю в умовах цифрової економіки. MaaS формується як платформенне рішення, що забезпечує інтеграцію різних видів транспорту, сервісів планування маршрутів, бронювання та фінансових транзакцій в єдиному цифровому середовищі, орієнтованому на потреби користувачів. На відміну від традиційних транспортних систем, MaaS акцентує увагу не на окремих видах перевезень, а на комплексному управлінні мобільністю як послугою [11].

У сучасних наукових дослідженнях MaaS розглядається як багаторівнева екосистема, що поєднує технологічні платформи, транспортних операторів, постачальників сервісів, органи публічної влади та кінцевих користувачів [3]. Такий підхід дозволяє забезпечити координацію між учасниками ринку, підвищити прозорість інформаційних потоків і створити передумови для прийняття обґрунтованих управлінських рішень. Водночас підкреслюється, що ефективність MaaS значною мірою залежить від рівня інтероперабельності даних, наявності нормативно-правового забезпечення та готовності учасників до інтеграції у спільне цифрове середовище.

Управлінський потенціал MaaS проявляється через можливість оперативного збору, оброблення та аналізу даних про переміщення користувачів, завантаженість транспортної інфраструктури, доступність маршрутів і сервісів. Це створює підґрунтя для переходу від реактивного до проактивного управління мобільністю, що є особливо важливим в умовах нестабільності та кризових ситуацій [7]. У цьому контексті MaaS виступає не лише як сервіс для користувачів,

а як інструмент цифрового управління, здатний підтримувати стратегічні та оперативні рішення у сфері транспорту й туризму.

Особливого значення набуває застосування МaaS у сфері туристської мобільності, де потреби користувачів характеризуються високою варіативністю маршрутів, часовими обмеженнями та залежністю від інформаційної підтримки. Дослідники зазначають, що інтеграція транспортних сервісів із туристською інформацією, сервісами бронювання засобів розміщення та відвідування туристських об'єктів дозволяє підвищити зручність і передбачуваність туристських переміщень. У цьому аспекті МaaS-платформи створюють можливості для формування комплексних туристських маршрутів, адаптованих до індивідуальних потреб туристів.

У світовій практиці концепція *Mobility as a Service* вже отримала практичну реалізацію у вигляді низки цифрових платформ, що демонструють ефективність інтеграції транспортних сервісів у межах єдиного цифрового середовища. Зокрема, у м. Гельсінкі функціонує платформа *Whim*, яка забезпечує інтеграцію громадського транспорту, таксі, каршерінгу та прокату велосипедів з можливістю планування маршрутів і здійснення платежів через мобільний додаток. У м. Гетеборг реалізовано платформу *UbiGo*, що пропонує користувачам підписну модель доступу до різних видів транспорту та сприяє зменшенню використання приватних автомобілів. У м. Берлін діє платформа *Jelbi*, яка інтегрує громадський транспорт із сервісами мікромобільності та спільного використання транспорту, забезпечуючи зручну навігацію в міському середовищі. Зазначені приклади демонструють ефективність МaaS як інструменту інтеграції транспортних сервісів. Вони також підтверджують потенціал його адаптації для потреб туристської мобільності, зокрема в частині планування маршрутів, оптимізації переміщень і підвищення доступності туристських дестинацій [15–17]. Водночас інтеграція МaaS у туристську сферу створює пере-

думови для формування персоналізованих туристських маршрутів, підвищення якості туристського досвіду та забезпечення більш ефективного управління туристськими потоками в умовах динамічних змін середовища.

В умовах воєнного стану управлінський потенціал МaaS істотно посилюється за рахунок можливості оперативного оновлення інформації про безпекові обмеження, зміну доступності транспортних маршрутів і функціонування туристської інфраструктури. За таких умов МaaS здатна виконувати функції координаційного центру, що поєднує транспортні, туристські та безпекові сервіси в єдиному цифровому просторі, зменшуючи рівень інформаційної невизначеності для туристів і суб'єктів управління.

Таким чином, концепція МaaS виходить за межі традиційного розуміння транспортної інновації та трансформується в інструмент цифрового управління туристською мобільністю. Ситуація в Україні суттєво трансформує умови функціонування транспортної та туристської інфраструктури, що безпосередньо вплинуло на характер і структуру туристської мобільності. Руйнування об'єктів транспортної інфраструктури, зміна логістичних маршрутів, обмеження авіаційного сполучення, посилення контролю за пересуванням населення та запровадження комендантської години сформували нову конфігурацію туристських переміщень. За таких умов мобільність перестає бути виключно інструментом забезпечення туристського попиту й набуває стратегічного значення з точки зору безпеки та стійкості територіального розвитку.

Трансформація туристських потоків в умовах воєнного стану характеризується зменшенням міжнародного туризму та переорієнтацією на внутрішні безпечні регіони. Просторова концентрація туристського попиту змінюється відповідно до рівня безпекових ризиків, що зумовлює нерівномірне навантаження на транспортну інфраструктуру окремих територій. У таких умовах особливого значення набуває оперативний моні-

торинг доступності маршрутів, пропускної спроможності транспортних вузлів та функціонування засобів розміщення [12].

Суттєво змінюється й поведінкова модель туристів. Вибір маршруту дедалі більше залежить від актуальної інформації про безпекову ситуацію, наявність укриттів, доступність медичних установ і стабільність транспортного сполучення. Таким чином, інформаційний компонент туристської мобільності набуває визначального значення, а цифрові платформи стають ключовим інструментом зменшення невизначеності. Водночас відсутність інтегрованої системи координації транспортних і туристських сервісів ускладнює прийняття ефективних управлінських рішень.

Воєнний стан також актуалізує проблему гнучкості маршрутів і швидкої адаптації транспортної системи до змін ситуації. Тимчасове закриття окремих територій, пошкодження дорожньої інфраструктури або зміна режиму функціонування транспортних операторів потребують оперативного коригування маршрутів і перенаправлення туристських потоків. Традиційні механізми управління, засновані на статичних розкладах і фрагментованих інформаційних системах, не забезпечують необхідного рівня адаптивності.

У цих умовах виникає потреба у створенні інтегрованого цифрового середовища, здатного об'єднати транспортні, туристські та безпекові сервіси в єдину систему управління. Саме така функціональна логіка притаманна МaaS-платформам, які можуть забезпечити синхронізацію даних про доступність маршрутів, режим роботи транспортних операторів, функціонування туристських об'єктів і актуальні безпекові обмеження. Це дозволяє сформулювати динамічну модель управління туристською мобільністю, адаптовану до умов воєнного стану.

Специфіка туристської мобільності в Україні в умовах воєнного стану характеризується підвищеною невизначеністю, фрагментацією інформаційних потоків

та необхідністю оперативного управління маршрутами і сервісами. Зазначені особливості зумовлюють доцільність подальшого аналізу функціональних можливостей МaaS-платформ як інструменту підвищення безпеки, адаптивності та стійкості туристських переміщень.

Функціональні можливості МaaS-платформ у системі управління туристською мобільністю визначаються їх здатністю інтегрувати транспортні та сервісні компоненти в єдину цифрову систему. У базовій моделі МaaS забезпечує мультимодальне планування маршрутів, інтегроване бронювання, оплату та персоналізовану інформаційну підтримку. В умовах воєнного стану функціональний спектр таких платформ розширюється за рахунок включення безпекових і координаційних механізмів.

Передусім МaaS забезпечує динамічне планування маршрутів з урахуванням обмежень пересування, тимчасово недоступних територій, змін у роботі транспортних операторів та інших факторів ризику. Оперативне оновлення даних про доступність транспортної інфраструктури знижує інформаційну асиметрію та підвищує передбачуваність туристських переміщень.

Важливим елементом є поєднання транспортних сервісів із туристською інформацією та сервісами розміщення. Узгодження даних про функціонування готелів, туристських об'єктів і безпекові умови дозволяє формувати комплексні маршрути, що враховують як логістичні, так і сервісні аспекти подорожі. У результаті користувач отримує повний набір послуг через єдиний цифровий інтерфейс.

Аналітичний складник МaaS забезпечує оброблення великих масивів даних про переміщення користувачів, структуру попиту та навантаження на транспортну інфраструктуру. Це створює можливості для прогнозування туристських потоків, оптимізації маршрутів і збалансування навантаження між регіонами. В умовах воєнного стану така аналітика підтримує прийняття управлінських рішень щодо коригування марш-

рутів, режимів функціонування транспорту та координації між суб'єктами ринку [7].

Комунікаційна функція МaaS забезпечує оперативний обмін інформацією між туристами, транспортними операторами та органами управління. Централізоване інформування про зміни безпекової ситуації, доступність маршрутів і режим роботи об'єктів зменшує невизначеність і підвищує безпеку туристських переміщень.

З позицій управління МaaS виступає координаційним ядром, що об'єднує транспортні та туристські сервіси і забезпечує обмін даними між державними органами, місцевим самоврядуванням і суб'єктами господарювання. Це формує адаптивну систему управління туристською мобільністю, здатну реагувати на зміни зовнішнього середовища в режимі реального часу.

Отже, функціональні можливості МaaS-платформ у кризових умовах виходять за межі мультимодальної інтеграції та трансформуються в інструмент забезпечення безпеки, координації та стійкості туристської мобільності.

Ефективність впровадження МaaS-платформ у системі управління туристською мобільністю залежить від наявності інституційних і нормативно-правових передумов. МaaS функціонує на перетині транспортної політики, цифрової трансформації, туристського розвитку та регулювання ринку даних, що потребує узгоджених дій між різними рівнями управління та секторами економіки.

В Україні цифровізація публічного управління створює базові передумови для розвитку інтегрованих платформ. Водночас транспортна система залишається фрагментованою з точки зору управління, тарифної політики та інформаційних стандартів, що ускладнює інтеграцію різних видів транспорту в єдину систему [13]. Аналогічна ситуація спостерігається у сфері туризму, де відсутність централізованого цифрового середовища обмежує можливості комплексного управління туристською мобільністю.

Ключовим викликом є організація обміну даними між учасниками ринку. МaaS потребує відкритості транспортних розкладів, тарифів, інформації про завантаженість маршрутів і доступність туристської інфраструктури. Інституційна неузгодженість і конкуренція між операторами стримують цей процес. У цьому контексті роль держави полягає у формуванні нормативної бази, що забезпечує стандартизацію даних, прозорість взаємодії та визначає правила доступу до цифрової інфраструктури.

В умовах воєнного стану інституційна координація набуває критичного значення. Питання безпеки, обмежень пересування та оперативного інформування потребують централізованого підходу. МaaS-платформа може забезпечити таку координацію за умови інтеграції з державними інформаційними ресурсами та системами оповіщення, що передбачає налагодження обміну даними між органами влади, військовими адміністраціями, транспортними операторами та суб'єктами туристської діяльності.

Організаційні передумови впровадження МaaS включають рівень цифрової зрілості учасників ринку, готовність до використання аналітики даних і платформених моделей управління. Для туристських підприємств це означає адаптацію бізнес-процесів і підвищення технологічної сумісності, для органів управління – перехід до прийняття рішень на основі даних.

Впровадження МaaS в Україні супроводжується низкою бар'єрів, зокрема недостатньою стандартизацією цифрових систем, обмеженим фінансуванням цифрових рішень, відсутністю сформованої нормативно-правової бази, кібербезпековими ризиками, впливом воєнних і кризових умов на функціонування інфраструктури, обмеженнями, пов'язаними із захистом персональних даних користувачів, а також низьким рівнем цифрової зрілості учасників ринку (рис. 2).

Отже, інституційні та організаційні передумови впровадження МaaS-платформ в Україні визначаються необхідністю міжсекторальної координації, стандартизації

Рис. 2. Бар'єри впровадження МaaS в Україні

Джерело: розроблено автором.

даних і формування нормативної бази, що створює основу для практичного використання МaaS у системі управління туристською мобільністю в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення.

Практичне застосування МaaS-платформ у системі управління туристською мобільністю в Україні передбачає врахування як безпекових обмежень воєнного часу, так і стратегічних завдань післявоєнного відновлення. У цьому контексті МaaS розглядається не лише як цифровий сервіс для користувачів, а як інструмент координації туристських переміщень на національному та регіональному рівнях (рис. 3).

Одним із ключових напрямів є забезпечення безпечного планування маршрутів з урахуванням актуальних обмежень пересування, доступності територій, функціонування транспортних вузлів і туристських об'єктів. Інтеграція таких даних формує адаптивні маршрути, що мінімізують ризики та підвищують довіру до туристських переміщень.

Важливим напрямом є оптимізація розподілу туристських потоків між регіонами. Аналітика даних у межах МaaS дозволяє

виявляти концентрацію попиту, прогнозувати навантаження на транспортну інфраструктуру та коригувати маршрути з метою уникнення перевантаження окремих територій, що особливо актуально для безпечних регіонів.

Стратегічний вимір використання МaaS пов'язаний із його інтеграцією у процеси післявоєнного відновлення туристської сфери. Формування єдиного цифрового середовища мобільності створює основу для модернізації транспортної та туристської інфраструктури відповідно до принципів сталого розвитку та цифрової економіки.

Важливу роль відіграє комунікаційна функція МaaS, яка забезпечує оперативне інформування туристів про зміни маршрутів, режим роботи об'єктів і безпекову ситуацію. Це знижує рівень невизначеності та підвищує якість туристського досвіду, формуючи позитивне сприйняття туристських дестинацій.

Окремим напрямом є розвиток міжсекторальної взаємодії на основі даних. МaaS виступає платформою обміну інформацією між транспортними операторами, туристськими підприємствами та органами влади,

Рис. 3. Основні напрями практичного використання МaaS-платформ у системі управління туристською мобільністю

Джерело: розроблено автором.

що забезпечує узгодженість управлінських рішень і підвищує ефективність використання ресурсів. У воєнний період така координація є критично важливою, а в період відновлення визначає формування нової архітектури туристської мобільності.

Отже, впровадження МaaS-платформ формує передумови для підвищення безпеки, адаптивності та стійкості туристської мобільності, забезпечуючи перехід до інтегрованої моделі управління, здатної функціонувати в умовах невизначеності.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У результаті проведеного дослідження встановлено, що цифровізація процесів управління мобільністю є ключовим чинником підвищення ефективності функціонування туристської сфери в умовах воєнного стану, коли традиційні підходи до організації туристських переміщень виявляються не досить адаптивними до динамічних змін зовнішнього середовища.

Обґрунтовано, що використання концепції Mobility as a Service забезпечує інтеграцію транспортних, туристських і інформаційних

сервісів у межах єдиного цифрового середовища, що сприяє підвищенню доступності, гнучкості та безпеки туристської мобільності. Визначено, що в умовах воєнного стану функціональні можливості МaaS-платформ повинні бути розширені за рахунок включення безпекових і комунікаційних компонентів, орієнтованих на оперативне інформування користувачів про ризики та зміни у транспортній інфраструктурі.

Доведено доцільність використання МaaS-платформ як інструменту управління туристськими потоками, що дозволяє оптимізувати маршрути переміщення, зменшувати перевантаження окремих територій та підвищувати рівень безпеки туристських подорожей. Встановлено, що впровадження таких платформ сприяє підвищенню координації між транспортними операторами, туристськими підприємствами та органами публічного управління.

Визначено основні обмеження впровадження МaaS-платформ в Україні, серед яких ключовими є фрагментарність цифрової інфраструктури, відсутність стандартизованих

підходів до інтеграції даних, недостатній рівень нормативно-правового забезпечення та наявність кібербезпекових ризиків.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості їх використання під час розробки стратегій цифрової трансформації туристської сфери, удосконалення систем управління туристською мобільністю та формування підходів до післявоєнного відновлення туристської інфраструктури України.

Отримані результати дозволяють обґрунтувати доцільність переходу до платформеної моделі управління туристською

мобільністю, у межах якої МaaS-платформи трансформуються з інструменту інтеграції транспортних сервісів у системоутворюючий елемент забезпечення безпеки, адаптивності та стійкості мобільності в умовах невизначеності.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробкою прикладних моделей впровадження МaaS-платформ у туристській сфері, проведенням емпіричних досліджень їх ефективності, а також аналізом міжнародного досвіду інтеграції цифрових мобільних сервісів у систему управління туристськими переміщеннями.

Література

1. Butler L., Yigitcanlar T., Paz A., Wilson A. Governance of Mobility as a Service: A systematic review of the literature. *Transport Reviews*. 2021. Vol. 41(4). P. 443–466. DOI: <https://doi.org/10.1080/01441647.2020.1839070>
2. Sochor J., Arby H., Karlsson I.C.M., Sarasini S. A topological approach to Mobility as a Service. *Research in Transportation Business & Management*. 2018. Vol. 27. P. 3–14. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.rtbm.2018.12.003>
3. Eckhardt J., Nykänen L., Aapaoja A., Niemi P. Mobility as a Service: Implications for transport and urban planning. *Transport Policy*. 2018. Vol. 64. P. 50–58. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tranpol.2017.09.014>
4. Smith G., Sochor J., Karlsson I.C.M. Public-private innovation: Barriers in the case of Mobility as a Service in West Sweden. *Public Management Review*. 2019. Vol. 21(1). P. 116–137. DOI: <https://doi.org/10.1080/14719037.2018.1487575>
5. Arias-Molinares D., García-Palomares J.C. The adoption of Mobility as a Service: A systematic literature review. *Transport Reviews*. 2020. Vol. 40(4). P. 1–24. DOI: <https://doi.org/10.1080/01441647.2020.1730217>
6. Lyons G., Hammond P., Mackay K. The importance of user perspective in the evolution of MaaS. *Transportation Research*. Part A. 2019. Vol. 121. P. 22–36. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tra.2019.01.003>
7. Hensher D.A. Future bus transport contracts under a Mobility as a Service (MaaS) regime in the digital age: Are they likely to change? *Transportation Research*. Part A. 2017. Vol. 98. P. 86–96. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tra.2017.02.006>
8. Zenker S., Kock F. The coronavirus pandemic – A critical discussion of a tourism research agenda. *Tourism Management*. 2020. Vol. 81. 104164. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2020.104164>
9. Tomej K., Bilynets I. Large-scale tourism transformations through regeneration: A living systems perspective on tourism developments in Ukraine during the war. *Annals of Tourism Research*. 2024. Vol. 109. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.annals.2024.103856>
10. UNWTO. Tourism and crisis management: Building resilience for future challenges. Madrid : UNWTO, 2022. DOI: <https://doi.org/10.18111/9789284423368>
11. Туркін І.Б., Захаренко В.О., Туркіна В.В. Mobility as a Service: digital platform for the passenger transport ecosystem in megacities. *Відкриті інформаційні та комп'ютерні інтегровані технології*. 2025. № 105. DOI: <https://doi.org/10.32620/oikit.2025.105.20>
12. Кифяк В.Ф., Кифяк О.В. Розвиток туристського бізнесу України в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Чернівецького університету. Економіка*. 2023. DOI: <https://doi.org/10.31861/escovis/2023-845-12>
13. Костенко І.С. Цифрові платформи в управлінні транспортною мобільністю в Україні. *Економіка та держава*. 2024. № 5. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2024.5.45>
14. Гапоненко Г.І., Євтушенко О.В., Шамара І.М., Василенко В.Ю. Цифровізація як нова парадигма управління розвитком туризму України в післявоєнний період. *Бізнес Інформ*. 2022. № 10. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2022-10-114-125>
15. Kamargianni M., Matyas M., Li W., Schäfer A. A critical review of new mobility services for urban transport. *Transportation Research Procedia*. 2016. Vol. 14. P. 3294–3303.

16. Hensher D.A. Mobility as a Service: The holy grail for transport? *Transport Reviews*. 2017. Vol. 37. No. 6. P. 663–665. DOI: <https://doi.org/10.1080/01441647.2017.1326618>
17. Smith G., Sochor J., Karlsson I.C.M. Mobility as a Service: Development scenarios and implications for public transport. *Research in Transportation Economics*. 2018. Vol. 69. P. 592–599. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.retrec.2018.04.001>

References

- Butler, L., Yigitcanlar, T., Paz, A., & Wilson, A. (2021). Governance of Mobility as a Service: A systematic review of the literature. *Transport Reviews*, 41(4), 443–466. <https://doi.org/10.1080/01441647.2020.1839070>
- Sochor, J., Arby, H., Karlsson, I.C.M., & Sarasini, S. (2018). A topological approach to Mobility as a Service. *Research in Transportation Business & Management*, 27, 3–14. <https://doi.org/10.1016/j.rtbm.2018.12.003>
- Eckhardt, J., Nykänen, L., Aapaoja, A., & Niemi, P. (2018). Mobility as a Service: Implications for transport and urban planning. *Transport Policy*, 64, 50–58. <https://doi.org/10.1016/j.tranpol.2017.09.014>
- Smith, G., Sochor, J., & Karlsson, I.C.M. (2019). Public-private innovation: Barriers in the case of Mobility as a Service in West Sweden. *Public Management Review*, 21(1), 116–137. <https://doi.org/10.1080/14719037.2018.1487575>
- Arias-Molinares, D., & García-Palomares, J.C. (2020). The adoption of Mobility as a Service: A systematic literature review. *Transport Reviews*, 40(4), 1–24. <https://doi.org/10.1080/01441647.2020.1730217>
- Lyons, G., Hammond, P., & Mackay, K. (2019). The importance of user perspective in the evolution of MaaS. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 121, 22–36. <https://doi.org/10.1016/j.tra.2019.01.003>
- Hensher, D.A. (2017). Future bus transport contracts under a Mobility as a Service (MaaS) regime in the digital age: Are they likely to change? *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 98, 86–96. <https://doi.org/10.1016/j.tra.2017.02.006>
- Zenker, S., & Kock, F. (2020). The coronavirus pandemic – A critical discussion of a tourism research agenda. *Tourism Management*, 81, 104164. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2020.104164>
- Tomej, K., & Bilynets, I. (2024). Large-scale tourism transformations through regeneration: A living systems perspective on tourism developments in Ukraine during the war. *Annals of Tourism Research*, 109, 103856. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2024.103856>
- UNWTO. (2022). Tourism and crisis management: Building resilience for future challenges. UNWTO. <https://doi.org/10.18111/9789284423368>
- Turkin, I.B., Zakharenko, V.O., Turkina, V.V. (2025). Mobility as a service: digital platform for the passenger transport ecosystem in megacities. *Vidkryti informatsiini ta kompiuterni integrovani tekhnolohii – Open information and computer integrated technologies*, 105. <https://doi.org/10.32620/oikit.2025.105.20> [in Ukrainian].
- Kyfiak, V.F., & Kyfiak, O.V. (2023). Rozvytok turystskoho biznesu Ukrainy v umovakh voiennoho stanu [Development of tourism business in Ukraine under martial law]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Ekonomika – Scientific Bulletin of Chernivtsi University. Economics*. <https://doi.org/10.31861/ecovis/2023-845-12> [in Ukrainian].
- Kostenko, I.S. (2024). Tsyfrovii platformy v upravlinni transportnoiu mobilnistiu v Ukraini [Digital platforms in transport mobility management in Ukraine]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and state*, 5. <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2024.5.45> [in Ukrainian].
- Haponenko, H.I., Yevtushenko, O.V., Shamara, I.M., & Vasylenko, V.Yu. (2022). Tsyfrovizatsiia yak nova paradyhma upravlinnia rozvytkom turyzmu Ukrainy v pisliavoiennyi period [Digitalization as a new paradigm for managing tourism development in Ukraine in the post-war period]. *Biznes Inform – Business Inform*, 10. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2022-10-114-125> [in Ukrainian].
- Kamargianni, M., Matyas, M., Li, W., & Schäfer, A. (2016). A critical review of new mobility services for urban transport. *Transportation Research Procedia*, 14, 3294–3303.
- Hensher, D.A. (2017). Mobility as a Service: The holy grail for transport? *Transport Reviews*, 37(6), 663–665. <https://doi.org/10.1080/01441647.2017.1326618>
- Smith, G., Sochor, J., & Karlsson, I.C.M. (2018). Mobility as a Service: Development scenarios and implications for public transport. *Research in Transportation Economics*, 69, 592–599. <https://doi.org/10.1016/j.retrec.2018.04.001>

UDC 338.486:339.138:159.923

DOI <https://doi.org/10.32782/2786-5843/2026-2-13>

INTEGRATING WELLBEING DOMAINS INTO THE TOURISM PRODUCT STRUCTURE: A TOUR OPERATOR'S PERSPECTIVE

Shchuka Halyna Petrivna

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor at the Department of Geography and Tourism,
Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian University, Berehove, Ukraine
ORCID ID: 0000-0003-4368-5081

Patsiuk Viktoriia Serhiivna

PhD in Geography, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Tourism and Economics,
Kryvyi Rih State Pedagogical University, Kryvyi Rih, Ukraine
ORCID: 0000-0002-0401-2573

Nestoryshen Ihor Vasylovych

PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Tourism and Hotel and Restaurant Business,
Khmelnyskyi National University, Khmelnytskyi, Ukraine
ORCID ID: 0000-0003-0765-195X

Relevance of the research. Modern tourism requires a transition to designing of a holistic experience. Integrating wellness domains into the structure of a tourism product can become one of the tools that will accelerate this process. **The subject of the research** is methodological approaches and matrix models for combining wellness domains with parameters of tourist service in the process of tourism product design. **The purpose of the article** is the theoretical substantiation and development of methodological approaches to the use of wellness domains by tour operators as basic guidelines in the construction of a service program. **Research methodology:** genetic and retrospective analysis, methods of systemic decomposition, structural-logical modelling, synthesis and matrix modelling, generalization. **Research results:** it is proved that within tour operating wellness should be interpreted as a methodological principle of design. Differentiation of six key domains (physical, emotional, social, intellectual, spiritual, and environmental), which are subject to direct management through tour operating tools, has been carried out. The expediency of excluding occupational and financial dimensions due to their inertia relative to a short-term tourist experience is substantiated. A two-dimensional matrix model of the tourism product architectonics is constructed, where concrete design solutions are formed at the intersection of wellness domains and design parameters (location, activities, interaction, pace, interpretation). **Practical significance:** the results can be implemented into the practical activities of tour operating companies when developing innovative service programs, as well as used in the educational process in the training of specialists in the specialty "Tourism and Recreation" for studying modern technologies of tourism product design. **Conclusions:** the implementation of the proposed methodological model transforms the tourism product into a managed experience design, which allows tour operators to satisfy the personalized needs of the client and strengthen strategic brand loyalty in a competitive market. **Future research prospects** are related to the creation of applied tools for diagnosing wellness domains for the personalization of tourism product parameters at the stage of its design.

Keywords: wellness, wellness domains, tourist wellness, tour operating, wellness design of tourist experience.

ІНТЕГРАЦІЯ ДОМЕНІВ БЛАГОПОЛУЧЧЯ У СТРУКТУРУ ТУРПРОДУКТУ: ТУРОПЕРАТОРСЬКИЙ АСПЕКТ

Щука Галина Петрівна

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри географії та туризму,
Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II, м. Берегове, Україна
ORCID ID: 0000-0003-4368-5081

Пацюк Вікторія Сергіївна

кандидат географічних наук, доцент,
доцент кафедри туризму та економіки,
Криворізький державний педагогічний університет, м. Кривий Ріг, Україна
ORCID ID: 0000-0002-0401-2573

Несторишен Ігор Васильович

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи,
Хмельницький національний університет, м. Хмельницький, Україна
ORCID ID: 0000-0003-0765-195X

***Актуальність дослідження.** Сучасний туризм потребує переходу проектування цілісного досвіду. Інтеграція доменів благополуччя у структуру турпродукту може стати одним із інструментів, які прискорять цей процес. **Предметом дослідження** є методичні підходи та матричні моделі поєднання доменів благополуччя з параметрами туристичного обслуговування у процесі проектування турпродукту. **Мета статті** полягає у теоретичному обґрунтуванні та розробці методичних підходів до використання доменів благополуччя суб'єктами туроперейтингу як базових орієнтирів при конструюванні програми обслуговування. **Методологія дослідження:** генетичний та ретроспективний аналіз, методи системної декомпозиції, структурно-логічного моделювання, синтезу та матричного моделювання, узагальнення. **Результати роботи:** доведено, що в межах туроперейтингу велнес доцільно інтерпретувати як методологічний принцип проектування. Здійснено диференціацію шести ключових доменів (фізичного, емоційного, соціального, інтелектуального, духовного та екологічного), які піддаються безпосередньому управлінню через інструменти туроперейтингу. Обґрунтовано доцільність виключення професійного та фінансового вимірів через їхню інертність відносно короткострокового туристичного досвіду. Сконструйовано двовимірну матричну модель архітектури туристичного продукту, де на перетині велнес-доменів та параметрів проектування (локація, активності, взаємодія, темп, інтерпретація) формуються конкретні проектні рішення. **Практичне значення:** отримані результати можуть бути імplementовані у практичну діяльність туроператорських компаній при розробці інноваційних програм обслуговування, а також використані у навчальному процесі при підготовці фахівців зі спеціальності «Туризм та рекреація» для вивчення сучасних технологій проектування турпродукту. **Висновки:** впровадження запропонованої методичної моделі трансформує турпродукт у керований дизайн досвіду, що дозволяє туроператорам задовольняти персоналізовані потреби клієнта та зміцнювати стратегічну лояльність до бренду в умовах конкурентного ринку. **Перспектива подальших досліджень** пов'язана зі створенням прикладних інструментів діагностики велнес-доменів для персоналізації параметрів турпродукту ще на етапі його проектування.*

***Ключові слова:** велнес, велнес-домени, велнес туриста, туроперейтинг, велнес дизайн туристичного досвіду.*

Problem statement. The current stage of economic development is characterized by the strengthening of human-centred approaches to the creation of products and services. In various industries, the concept of Human-Centred Design (HCD) is becoming increasingly

widespread, which involves developing solutions with a focus on the needs, experience, and expectations of the user. This approach is based on empathic and collaborative research and design methods aimed at forming products and services that meet real human demands [1].

In such a paradigm, the efficiency of economic activity is determined not only by the functional characteristics of the product but also by its ability to contribute to improving the quality of life and the well-being of the consumer.

One manifestation of this transformation has been the formation of a global wellness industry focused on supporting holistic human well-being, the impact of which has intensified with the Covid-19 pandemic [2]. The spread of ideas of well-being has been also reflected in the tourism industry, where a segment of wellness tourism has been formed, involving specialized trips aimed at restoring the physical and psycho-emotional state of a person (SPA tours, yoga tours, retreats, etc.) [3–5]. As a result of the aggressive marketing promotion of wellness tourism, a false perception has been formed that achieving a state of well-being is the prerogative of exclusively this highly specialized segment, which artificially limits the potential of other types of tourism activities.

At the same time, any trip involves a change of environment, rhythm of life, and the context of a person's activity, creating conditions for focusing on one's own needs [6; 7]. Accordingly, a tourist is able, to one degree or another, to improve their own well-being within various types of tourism, and not only in specialized wellness trips.

Modern tour operating is increasingly focused on the individualization of tourist offers and taking into account consumer needs. In this context, an approach known as Tourism Experience Design is being formed, which involves the purposeful construction of the travel content, taking into account the expectations, motivations, and behavioral characteristics of the traveller [8–10].

Integration of multidimensional wellness domains directly into the structure of a tourism product can serve as one of the methodological tools for such design. In tour operating practice, this allows considering wellness domains as functional modules or a conceptual framework for forming the travel content. This approach creates the possibility of implementing elements of well-being support into various types

of tourism products, regardless of their thematic specialization.

According to this logic, the tourism product is transformed from a linear set of services (transportation, accommodation, and leisure) into a managed design of a complex experience, aimed at a purposeful impact on the psycho-physiological state of the traveler and supporting various aspects of his/her well-being.

Analysis of recent research and publications. The issues of the structure and components of well-being have been thoroughly studied in the works of the founders of this scientific direction (H. Dunn, B. Hettler, J. Ardell), as well as in the subsequent works of their followers – J. Anspaugh, M. Hamrick, D. Rosato, P. Swarbrick, J. Travis, and others, who developed the concept of the multidimensional nature of wellness. The generalization and systematization of these approaches are presented in modern studies [11–14], which carry out a comparative analysis of existing well-being models. Within these studies, the main focus is on defining the structure of wellness and identifying its key domains that reflect various aspects of human functioning. At the same time, the mentioned works are mainly of a theoretical and conceptual nature and are not oriented toward the application of the obtained results in the field of tourism activity.

A separate direction of scientific research is related to the formation and development of wellness tourism. Scientists have presented the history of this segment's establishment [3; 5; 16], the peculiarities of forming the tourist offer in different regions of the world [3; 5; 17], as well as the results of empirical studies on the motivation and satisfaction of wellness service consumers [18–21]. In recent studies, special attention is paid to the transformative potential of wellness tours and their role in forming positive changes in a person's lifestyle, increasing their level of well-being, and achieving a state of inner balance [22].

Within the research dedicated to tour operating, the most common in modern scientific literature are works analysing the transformation of the tourism market in the post-pandemic

period [23], the possibilities of using digital technologies, online platforms [24; 25], and virtual travel formats [26] in the activities of tourism enterprises, and so on.

At the same time, an analysis of the scientific literature indicates the existence of a significant interdisciplinary gap. Human sciences have formed a systemic understanding of the structure of well-being and identified the key domains of wellness; however, in the theory and practice of tour operating, this knowledge is almost not integrated into the process of tourism product development. As a result, a significant part of modern tourism products maintains a linear structure based on a combination of transport, accommodation, and leisure services and is oriented primarily toward meeting the functional needs of the tourist. Such an approach ensures basic service quality but does not fully utilize the potential of travel as a tool for complex impact on various dimensions of human well-being. In this regard, the development of approaches to the integration of multidimensional well-being domains directly into the structure of the tourism product from the perspective of tour operating is being updated.

The purpose of the article is the theoretical substantiation and development of methodological approaches to the use of well-being domains by tour operators in the process of tourism product design.

Research methods. To achieve the set goal, a complex of general scientific and special research methods has been applied in the work:

- genetic and retrospective analysis – to study the evolution of the “wellness” concept and the dynamics of identifying its multidimensional domains;
- method of systemic decomposition – for partitioning the holistic state of well-being into separate functional domains;
- method of structural-logical modelling – for developing a theoretical model of a multidimensional tourism product;
- method of synthesis and matrix modelling – for creating a final matrix of correspondence between wellness domains

and specific tourist services, which constitutes the practical value of the study for tour operating entities.

The information base of the study consists of fundamental works by domestic and foreign scholars in the fields of wellness, the psychology of well-being, and tour operating published between 1950 and 2025, as well as conceptual models of the National Wellness Institute (USA).

Presentation of the main material. In modern approaches to tourism product design, there is a gradual shift in focus from a resource-based model, where natural and cultural resources of a destination are the key objects, to an experience-oriented model, in which the central place is occupied by the state and subjective experience of the traveller [6; 7]. In this context, a tourist trip is viewed not only as the consumption of a set of services but as a process of forming a certain psychological, physical, and social state of a person [27].

Such an approach actualizes the need for theoretical clarification of the “wellness” concept, since it is being more frequently employed to define the intended result of the travel experience.

The Global Wellness Institute (GWI) defines wellness as “the active pursuit of activities, choices and lifestyles that lead to a state of holistic health” [2]. This definition highlights the process-oriented character of wellness and the active role of the individual in shaping his/her own well-being. In scientific literature, the concept of wellness is considered as: a) a state that is much broader than the simple absence of disease; b) a positive construct with a subjective nature; c) an ongoing continuum, not a fixed terminal state; d) a multidimensional and dynamic phenomenon where various factors are interconnected and strive for internal balance [11].

The combination of a procedural approach to wellness and the idea of its multidimensional nature allows for viewing human well-being as a system of interconnected domains, the state of which can change under the influence of various types of activities and environmental fac-

tors. In this context, a tourist trip can serve as one of the tools for restoring or enhancing human well-being, as it combines a change of environment, diverse activities, and social interactions capable of influencing various dimensions of the human state [6; 7; 27].

With this approach, **wellness in tourism** can be defined as a managed process of transforming the tourist experience, carried out through the purposeful design of activities, environments, and interactions aimed at actively involving the traveller in activities that compensate for deficits in various domains of their well-being and contribute to achieving a state of inner balance throughout the entire travel cycle (Fig. 1).

Within this logic, the personality of a tourist appears as a system of interconnected well-being domains. A deficit in any of them can act as a primary motive for travel, while the success of its compensation determines the level of satisfaction with the tourist experience and forms the prerequisites for long-term consumer loyalty. Accordingly, it is the domains of human well-being that can be considered a direct technical task for designing the structure of a tourism product.

The implementation of such a model in tour operating requires a clear identification of the wellness structure and the definition of a list of its domains relevant to the design of the tourist experience. This is a difficult task, as there is no unified wellness model in the scientific literature. Thus, Kauppi etc., having analysed 44 conceptual models of well-being, identified 494 domains, of which 379 were unique [11]. At the same time, the structure of such models largely depends on the field of study [14] and the context of their development, including the country of origin, research design, characteristics of the population sample, and consideration of gender-specific factors [13].

In this regard, it is appropriate to refer to the most common conceptual model of wellness – the Hettler model. It identifies six main dimensions of well-being: physical, emotional, social, intellectual, spiritual and occupational [14]. The National Wellness Institute expands it to eight domains by adding environmental and financial components [28].

Let us consider the essential characteristics of these domains and the possibilities of their integration into tour operating practice.

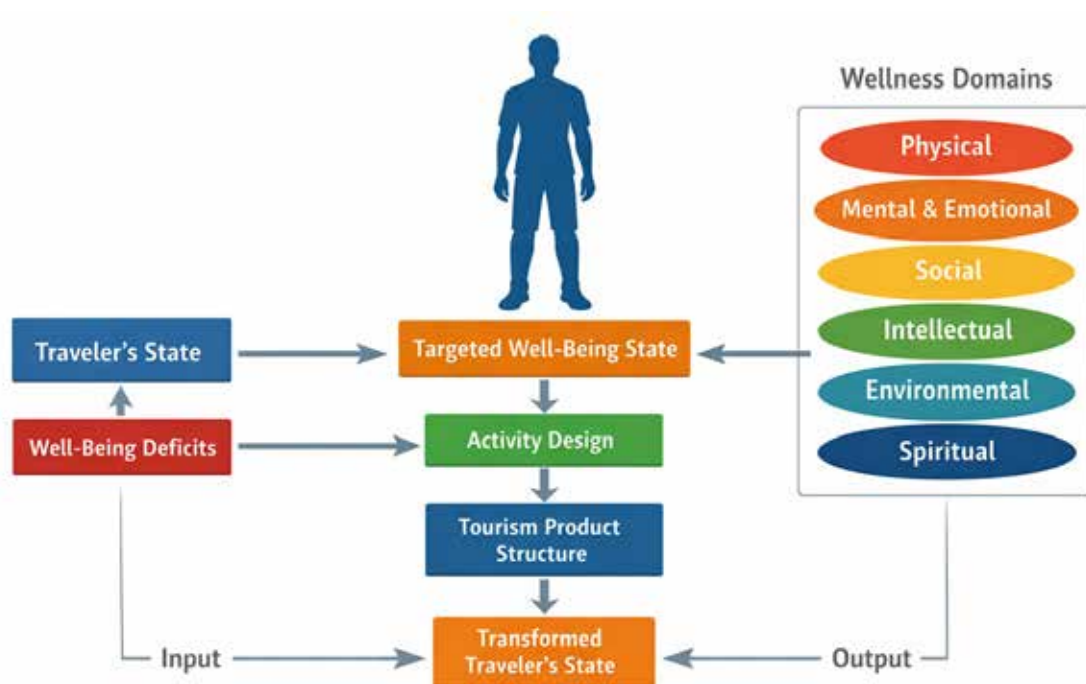

Fig. 1. Wellness-Driven Tourism Product Design

Source: developed by the authors.

The physical domain is the most relevant for traditional tour operating. The impact on it is carried out through the integration of active types of movement (hiking, cycling) into the tourism product, recovery services (SPA, sauna cultures, thermal waters), and the development of special nutrition models (farm products, detox menus) that ensure the physiological regeneration of the traveller.

The emotional and mental domain is aimed at overcoming psychological exhaustion and stress. The tour operator ensures an impact on this sector through the inclusion of relaxation practices, mindfulness sessions, and the creation of conditions for a “digital detox”, which contributes to the restoration of mental resources and emotional resilience.

The social domain is activated through the design of spaces and events for quality communication. This is realized through group activities, collaborative workshops, or authentic dinners with local residents, which satisfies the deficit in the sense of belonging and social support.

The intellectual domain is based on the desire for self-development. In tours, this domain is filled through cognitive excursions, educational travel components, learning new crafts, or immersion in the local cultural context, which stimulates cognitive activity and expands the worldview.

The environmental domain involves the formation of harmonious relationships with the environment. The tour operator realizes this impact through the choice of locations with direct contact with nature, accommodation in eco-dwellings, and the organization of routes that emphasize the value of the natural landscape and contribute to calming the nervous system through “immersion in the environment.”

The spiritual domain is the subtlest level of design. It is not necessarily connected to religion but focuses on the search for inner meanings [29]. The tour operator provides conditions for this by including in the program “time for silence,” staying in places of power, contemplation, and reflection, allow-

ing the traveller to restore the connection with their own inner self.

Despite the complexity of the wellness paradigm, there are well-being domains that are almost impossible to correct by means of tourism due to their inertia or the specifics of their formation:

The occupational domain wellness: although travel can provide temporary distancing from work processes (restoring the “work-life” balance), the tour operator has no direct levers of influence on the career self-realization, working conditions, or professional satisfaction of the client outside the tour (with the exception of business tourism).

The financial domain wellness: the state of financial well-being is an external prerequisite (resource) for making a trip, rather than a result of consuming a tourism product. Moreover, travel as an expense item often temporarily reduces the client’s financial resource, although it converts it into other types of capital (emotional, intellectual).

The exclusion of unmanaged domains allows the tour operator to focus efforts on those aspects of the client’s life that are subject to direct correction during the trip. Such concentration on six dimensions minimizes the dispersion of resources and allows to form the most accurate “technical task” for product development, where each service acquires a targeted purpose.

To operationalize wellness domains, we have identified five basic elements of the tourism product through which the tour operator exerts a purposeful influence on the client’s well-being:

Location (therapeutic environment) provides the fundamental setting for the journey. In the wellness concept, a location is not just a geographical point, but a “recovery space”. For example, for the physical domain, it can be a mountain landscape with clean air, and for the spiritual – a sacred site or an isolated retreat centre. The tour operator chooses an environment that, through its natural or cultural characteristics, resonates with the traveller’s deficit domain.

Activities (program content) are the direct actions performed by the tourist. This is the main tool for state transformation. Activities can vary from intense physical exertion (hiking, rafting) to passive practices of contemplation or intellectual immersion (workshops, lectures). It is precisely through activity that the depletion of energy, knowledge, or emotions is replenished.

Social interaction involves regulating the level and quality of communication during the trip. The tour operator designs this element through the group format (large groups, individual tours, intimate communities) and the nature of involvement. Social interaction can be either stimulating (festivals, discussions) or minimal (quiet walks), depending on the need for social or spiritual well-being.

The pace of travel is the temporal dimension of the tourism product. This is one of the most important and, at the same time, least studied parameters. The pace can be dynamic (rapid change of locations to stimulate emotions) or slowed down (Slow Travel) (for deep reflection and intellectual comprehension). Aligning the pace of travel with the psychophysiological state of the client is critical for achieving satisfaction.

Interpretation of the environment (meaningful accompaniment) is the way a guide or escort reveals the meaning of the location and events. Interpretation turns the “seen” into the “comprehended”. In the intellectual domain, this means providing deep knowledge; in the spiritual – creating conditions for self-reflection; in the environmental – forming an ethical attitude towards nature. Here, the guide acts not as a transmitter of facts, but as a facilitator of the tourist experience.

For the practical implementation of this concept, we propose a two-dimensional structural model, where the wellness domains serve as target guidelines (vertical axis), and the design parameters serve as tools for their realization (horizontal axis) (Table 1).

It is obvious that the proposed matrix of tourism product architectonics is a basic conceptual foundation rather than a rigid standard. Its practical application in tour operating requires taking into account a number of variable factors.

Firstly, it is important to consider the multi-deficit state of the traveller. In practice, tourists rarely have a need for only one direction of well-being support. Frequently, a combination of several needs is observed simultane-

Table 1

Matrix of wellness design of a tourism product

Well-being Domain	Location	Activities	Social Interaction	Travel Pace	Interpretation (Meanings)
Physical	Natural landscapes (mountains, coastlines)	Physical exercise (hiking, yoga)	Group training, team games	Dynamic: intense change of loads	Instruction, physiology of movement
Emotional	Remote, "quiet" locations, retreat centres	Relaxation, art therapy, contemplation	Small groups, intimate atmosphere	Slow travel: deceleration, long stops	Psychological support, mindfulness
Intellectual	Cultural and historical centers, cities	Lectures, seminars, object research	Discussions, debates, exchange of experience	Moderate: time for information absorption	Deep storytelling, expertise
Social	Gastro-locations, coworking, squares	Workshops, festivals, parties	Maximum involvement, networking	Adaptive: depends on group dynamics	Moderation of communication, facilitation
Spiritual	"Places of power," sacred objects	Meditations, silent practices	Individual experience or silent co-presence	Static/Slow: deep fixation	Reflection, search for inner meanings
Environmental	Eco-trails, protected areas, glamping	Eco-volunteering, naturalism	Interaction with nature through an eco-guide	Natural: aligned with the solar cycle	Eco-education, ethics of responsibility

ously; for example, physical fatigue may be combined with social isolation. In such cases, the model allows for the formation of combined elements of the tourism product, where a single service can simultaneously influence several well-being domains. For instance, group trekking can support the physical state, provide social interaction, and promote contact with the natural environment.

Secondly, the model ensures the scalability of the tourism product – from mass to niche (specialized) tourism. In mass tourism, it can be used as a tool to balance a standard service package, providing basic support for the main well-being domains. In niche tourism, the focus can shift to deeper work with one or two priority domains, which contributes to the formation of a unique tourist offer – for example, by

strengthening the intellectual component in educational tours.

Thirdly, the model promotes a more purposeful use of destination resources. It allows for the analysis of natural, historical-cultural, and gastronomic resources of a territory not in isolation, but as elements supporting various aspects of a tourist's well-being. This creates the opportunity to form individualized tourism products that correspond to the needs profile of a specific client or target group.

Thus, the proposed model changes the role of the tour operator from a service provider to a designer of the tourist experience, who can flexibly adapt the travel structure according to the needs and expectations of the traveller, as well as the capabilities and specifics of the destination.

Bibliography

1. Göttgens I., Oertelt-Prigione S. The application of human-centered design approaches in health research and innovation: A narrative review of current practices. *JMIR mHealth and uHealth*. 2021. 9(12). Article e28102.
2. What is wellness. *Global Wellness Institute*. 2025. URL: <https://globalwellnessinstitute.org/what-is-wellness/>
3. Smith M., Puczko L. Health, tourism and hospitality: Spas, wellness and medical travel (2nd ed.). *Routledge*. 2013.
4. Smith M. K. Wellness tourism. *Encyclopedia of Tourism Management and Marketing*. 2022. P. 719–722. DOI: <https://doi.org/10.4337/9781800377486.wellness.tourism>
5. Thal K. I. Wellness tourism: An introduction. *Fort Hays State University Scholars Repository*. 2024. DOI: 10.58809/DJUM6481
6. Zhao Y., Agyeiwaah E. Understanding tourists' transformative experience: A systematic literature review. *Journal of Hospitality and Tourism Management*. 2023. 54. P. 188–199. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2022.12.013>
7. Davies R., Font X., Jones C. R., Hehir C. Changed by nature: conceptualising a model of transformational travel through the lens of identity change. *Current Issues in Tourism*. 2025. P. 1–17. DOI: <https://doi.org/10.1080/13683500.2025.2572496>
8. Atari J., Dias Á. L. Conceptualizing transformative tourism experiences: An integrative framework for entrepreneurs. *European Journal of Tourism Research*. 2025. 41. DOI: <https://doi.org/10.54055/ejtr.v41i.3922>
9. Sheldon, P. J. Designing tourism experiences for inner transformation. *Annals of Tourism Research*, 2020. 83, 102935. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.annals.2020.102935>
10. Neuhofer, B., Celuch, K., To TL Experience design and the dimensions of transformative festival experiences. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 2020. Vol. 32 No. 9 pp. 2881–2901. DOI: <https://doi.org/10.1108/IJCHM-01-2020-0008>
11. Kauppi K., Vanhala A., Roos E., Torkki P. Assessing the structures and domains of wellness models: A systematic review. *International Journal of Wellbeing*. 2023. 13(2). P. 1–19. DOI: <https://doi.org/10.5502/ijw.v13i2.2619>
12. Oliver M. D., Baldwin D. R., Datta S. Health to wellness: A review of wellness models and transitioning back to health. *The International Journal of Health, Wellness, and Society*. 2018. 9(1). P. 41–56.
13. AlNujaidi H. Y., Al-Rayes S. A., Alumran A. The evolution of wellness models: Implications for women's health and well-being. *International Journal of Women's Health*. 2025. 17. P. 597–613. DOI: <https://doi.org/10.2147/IJWH.S498027>

14. Wickramaratne P. D. V. C., Phuoc J. C., Albattat A. R. S. A review of wellness dimension models: For the advancement of the society. *European Journal of Social Sciences Studies*. 2020. 5(1). P. 188–198. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.3841435>
15. David, L. D., Szivos, E., & Rahmat, A. F. Perspective of ecocycles for human well-being and health: A bibliometric analysis. *Ecocycles*, 2024. 10(2), 26–39. <https://doi.org/10.19040/ecocycles.v10i2.442>
16. Zhong L., Deng B., Morrison A. M., Coca-Stefaniak J. A., Yang L. Medical, Health and Wellness Tourism Research—A Review of the Literature (1970–2020) and Research Agenda. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2021. 18(20). 10875. DOI: <https://doi.org/10.3390/ijerph182010875>
17. Kazemi N., Taheri Z., Jokar Arsanjani J., Firozjaei M. K. A Scenario-Based Framework to Optimising Eco-Wellness Tourism Development and Creating Niche Markets: A Case Study of Ardabil, Iran. *ISPRS International Journal of Geo-Information*. 2025. 14(10). 385. DOI: <https://doi.org/10.3390/ijgi14100385>
18. Kessler D., Lee J. H., Whittingham N. The wellness tourist motivation scale: a new statistical tool for measuring wellness tourist motivation. *International Journal of Spa and Wellness*. 2020. 3(1). P. 24–39. DOI: <https://doi.org/10.1080/24721735.2020.1849930>
19. Dillette A. K., Douglas A. C., Andrzejewski C. Dimensions of holistic wellness as a result of international wellness tourism experiences. *Current Issues in Tourism*. 2021. 24(6). P. 794–810. DOI: <https://doi.org/10.1080/13683500.2020.1746247>
20. Árpási Z. Wellness Tourism: What Motivates the Consumer. *Valahian Journal of Economic Studies*. 2018. 9(1). P. 87–92.
21. Liu B., Kralj A., Moyle B., He M., Li Y. Perceived Destination Restorative Qualities in Wellness Tourism: The Role of Ontological Security and Psychological Resilience. *Journal of Travel Research*. 2024. 64(4). P. 835–852. DOI: <https://doi.org/10.1177/00472875241230019>
22. Chhabra D. Transformational model of well-being for serious travellers. *International Journal of Spa and Wellness*. 2022. 5(2). P. 129–146. DOI: <https://doi.org/10.1080/24721735.2021.2013648>
23. Ковальська Л. В., Чорна Л. В., Щука Г. П., Польова Л. В., Михайлюк В. В. Вплив Covid-19 на туризм-2020. *Географія та туризм*. 2021. Вип. 61. С. 3–11. DOI: <https://doi.org/10.17721/2308-135X.2021.61.3-11>
24. Bondarenko S., Kalamán O., Danilova O. Digital transformation of the tourism business in an open economy: A comprehensive approach to travel planning and partnerships. *Tourism, Hospitality and Catering*. 2025. 4(17). DOI: <https://doi.org/10.70651/3083-6018/2025.4.17>
25. López-Naranjo A. L., Puente-Riofrio M. I., Carrasco-Salazar V. A., Erazo-Rodríguez J. D., Buñay-Guisñan P. A. Artificial intelligence in the tourism business: a systematic review. *Frontiers in Artificial Intelligence*. 2025. 8. 1599391. DOI: 10.3389/frai.2025.1599391
26. Buhalis D., Lin M. S., Leung D. Metaverse as a driver for customer experience and value co-creation: implications for hospitality and tourism management and marketing. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*. 2023. 35(2). P. 701–716. DOI: <https://doi.org/10.1108/IJCHM-05-2022-0631>
27. Sheldon P. J. Designing tourism experiences for inner transformation. *Annals of Tourism Research*. 2020. 83. 102935. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.annals.2020.102935>
28. About_NWI. *National Wellness Institute*. 2025. URL: https://members.nationalwellness.org/page/About_NWI
29. Lalonde A. M. G. Embodying asana in All New Places: Transformational Ethics, Yoga Tourism and Sensual Awakenings. *The University of British Columbia*. 2012.

References

1. Göttgens, I., & Oertelt-Prigione, S. (2021). The application of human-centered design approaches in health research and innovation: A narrative review of current practices. *JMIR mHealth and uHealth*, 9(12), Article e28102. [in English].
2. What is wellness. (2025). *Global Wellness Institute*. Retrieved from: <https://globalwellnessinstitute.org/what-is-wellness/> [in English].
3. Smith, M., & Puczko, L. (2013). *Health, tourism and hospitality: Spas, wellness and medical travel* (2nd ed.). Routledge. [in English].
4. Smith, M. K. (2022). Wellness tourism. In D. Buhalis (Ed.), *Encyclopedia of Tourism Management and Marketing*, 719–722. Edward Elgar Publishing. <https://doi.org/10.4337/9781800377486.wellness.tourism> [in English].

5. Thal, K. I. (2024). Wellness tourism: An introduction. *Fort Hays State University Scholars Repository*. DOI: 10.58809/DJUM6481 [in English].
6. Zhao, Y., & Agyeiwaah, E. (2023). Understanding tourists' transformative experience: A systematic literature review. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 54, 188–199. <https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2022.12.013> [in English].
7. Davies, R., Font, X., Jones, C. R., & Hehir, C. (2025). Changed by nature: conceptualising a model of transformational travel through the lens of identity change. *Current Issues in Tourism*, 1–17. <https://doi.org/10.1080/13683500.2025.2572496> [in English].
8. Atari, J., & Dias, Á. L. (2025). Conceptualizing transformative tourism experiences: An integrative framework for entrepreneurs. *European Journal of Tourism Research*, 41. <https://doi.org/10.54055/ejtr.v41i.3922> [in English].
9. Sheldon, P. J. (2020). Designing tourism experiences for inner transformation. *Annals of Tourism Research*, 83, 102935. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2020.102935> [in English].
10. Neuhofer, B., Celuch, K., To TL (2020), Experience design and the dimensions of transformative festival experiences. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, Vol. 32 No. 9 pp. 2881–2901, doi: <https://doi.org/10.1108/IJCHM-01-2020-0008> [in English].
11. Kauppi, K., Vanhala, A., Roos, E., & Torkki, P. (2023). Assessing the structures and domains of wellness models: A systematic review. *International Journal of Wellbeing*, 13(2), 1–19. <https://doi.org/10.5502/ijw.v13i2.2619> [in English].
12. Oliver, M. D., Baldwin, D. R., & Datta, S. (2018). Health to wellness: A review of wellness models and transitioning back to health. *The International Journal of Health, Wellness, and Society*, 9(1), 41–56. [in English].
13. AlNujaidi, H. Y., Al-Rayes, S. A., & Alumran, A. (2025). The evolution of wellness models: Implications for women's health and well-being. *International Journal of Women's Health*, 17, 597–613. <https://doi.org/10.2147/IJWH.S498027> [in English].
14. Wickramaratne, P. D. V. C., Phuoc, J. C., & Albattat, A. R. S. (2020). A review of wellness dimension models: For the advancement of the society. *European Journal of Social Sciences Studies*, 5(1), 188–198. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3841435> [in English].
15. David, L. D., Szivos, E., & Rahmat, A. F. (2024). Perspective of ecocycles for human well-being and health: A bibliometric analysis. *Ecocycles*, 10(2), 26–39. <https://doi.org/10.19040/ecocycles.v10i2.442> [in English].
16. Zhong, L., Deng, B., Morrison, A. M., Coca-Stefaniak, J. A., & Yang, L. (2021). Medical, Health and Wellness Tourism Research—A Review of the Literature (1970–2020) and Research Agenda. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(20), 10875. <https://doi.org/10.3390/ijerph182010875> [in English].
17. Kazemi, N., Taheri, Z., Jokar Arsanjani, J., & Firozjaei, M. K. (2025). A Scenario-Based Framework to Optimising Eco-Wellness Tourism Development and Creating Niche Markets: A Case Study of Ardabil, Iran. *ISPRS International Journal of Geo-Information*, 14(10), 385. <https://doi.org/10.3390/ijgi14100385> [in English].
18. Kessler, D., Lee, J. H., & Whittingham, N. (2020). The wellness tourist motivation scale: a new statistical tool for measuring wellness tourist motivation. *International Journal of Spa and Wellness*, 3(1), 24–39. <https://doi.org/10.1080/24721735.2020.1849930> [in English].
19. Dillette, A. K., Douglas, A. C., & Andrzejewski, C. (2021). Dimensions of holistic wellness as a result of international wellness tourism experiences. *Current Issues in Tourism*, 24(6), 794–810. <https://doi.org/10.1080/13683500.2020.1746247> [in English].
20. Árpási, Z. (2018). Wellness Tourism: What Motivates the Consumer. *Valahian Journal of Economic Studies*, 9(1), 87–92. [in English].
21. Liu, B., Kralj, A., Moyle, B., He, M., & Li, Y. (2024). Perceived Destination Restorative Qualities in Wellness Tourism: The Role of Ontological Security and Psychological Resilience. *Journal of Travel Research*, 64(4), 835–852. <https://doi.org/10.1177/00472875241230019> [in English].
22. Chhabra, D. (2022). Transformational model of well-being for serious travellers. *International Journal of Spa and Wellness*, 5(2), 129–146. <https://doi.org/10.1080/24721735.2021.2013648> [in English].
23. Kovalska, L. V., Chorna, L. V., Shchuka, H. P., Polova, L. V., & Mykhailiuk, V. V. (2021). Vplyv Covid-19 na turyzm-2020 [The impact of Covid-19 on tourism-2020]. *Heohrafiia ta turyzm*, 61, 3–11. <https://doi.org/10.17721/2308-135X.2021.61.3-11> [in Ukrainian].
24. Bondarenko, S., Kalaman, O., & Danilova, O. (2025). Digital transformation of the tourism business in an open economy: A comprehensive approach to travel planning and partnerships. *Tourism, Hospitality and Catering*, 4(17). <https://doi.org/10.70651/3083-6018/2025.4.17> [in English].

25. López-Naranjo, A. L., Puente-Riofrio, M. I., Carrasco-Salazar, V. A., Erazo-Rodríguez, J. D., & Buñay-Guisñan, P. A. (2025). Artificial intelligence in the tourism business: a systematic review. *Frontiers in Artificial Intelligence*, 8, 1599391. doi: 10.3389/frai.2025.1599391 [in English].
26. Buhalis, D., Lin, M. S., & Leung, D. (2023). Metaverse as a driver for customer experience and value co-creation: implications for hospitality and tourism management and marketing. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 35(2), 701–716. <https://doi.org/10.1108/IJCHM-05-2022-0631> [in English].
27. Sheldon, P. J. (2020). Designing tourism experiences for inner transformation. *Annals of Tourism Research*, 83, 102935. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2020.102935> [in English].
28. National Wellness Institute. (2025). *About NWI*. Retrieved from: https://members.nationalwellness.org/page/About_NWI [in English].
29. Lalonde, A. M. G. (2012). *Embodying asana in All New Places: Transformational Ethics, Yoga Tourism and Sensual Awakenings* [Doctoral dissertation, The University of British Columbia]. [in English].

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу
CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 18.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 22.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.05.2026

ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННА СПРАВА

УДК 640.432(477):658.5

DOI <https://doi.org/10.32782/2786-5843/2026-2-14>

МОДЕЛЬ ОРГАНІЗАЦІЇ РОБОТИ КАВ'ЯРЕНЬ В УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЯХ

Зеленко Олена Олександрівна

доктор економічних наук, професор,

професор кафедри історії, археології та туризму,

Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, м. Київ, Україна

ORCID ID: 0000-0003-4880-246X

Актуальність дослідження зумовлена радикальною трансформацією умов функціонування закладів ресторанного господарства в Україні під впливом воєнного стану, енергетичної нестабільності, економічної турбулентності та зміни споживчих моделей поведінки. У таких умовах кав'ярня перестає бути виключно комерційним об'єктом і трансформується у соціально-економічну систему, що виконує економічну, соціальну та стабілізаційну функції в межах локальної громади. **Предметом дослідження** є організаційно-економічні засади функціонування кав'ярень в умовах невизначеності та механізми забезпечення їхньої операційної стійкості. **Метою дослідження** є формування та теоретичне обґрунтування інтегрованої моделі організації роботи кав'ярні, що забезпечує безперервність функціонування, конкурентоспроможність і адаптивність бізнесу. **Методологічну основу** дослідження становлять системний підхід, методи теоретичного узагальнення, структурно-функціонального аналізу, логічного моделювання та компаративного аналізу практики функціонування кав'ярень в Україні. У **результаті дослідження** розроблено інтегровану модель організації роботи кав'ярні, що базується на триєдиній концепції «Безпека – Соціальність – Економіка», доповненій компонентами колективної резильєнтності персоналу та технологічної автономності. Запропоновано матрицю оцінювання ефективності функціонування кав'ярні, яка дозволяє формалізувати якісні характеристики стійкості через систему критеріїв та індикаторів. **Практична значимість** результатів полягає у можливості використання запропонованої моделі та матриці оцінювання для підвищення ефективності управління кав'ярнями, зниження операційних ризиків та забезпечення довгострокової економічної стабільності закладів. **Висновки дослідження** підтверджують, що конкурентоспроможність сучасної кав'ярні визначається системною інтеграцією безпекових, соціальних, організаційних та технологічних компонентів. **Перспективи подальших** досліджень полягають у розробці кількісних методик оцінювання резильєнтності закладів ресторанного господарства та емпіричній перевірці ефективності запропонованої моделі.

Ключові слова: кав'ярня, організація роботи, резильєнтність, соціальний капітал, енергетична автономність, ресторанний бізнес, Україна.

A MODEL FOR ORGANIZING COFFEE SHOP OPERATIONS IN THE UKRAINIAN REALITIES

Zelenko Olena Oleksandrivna

Doctor of Economic Sciences, Professor,

Professor at the History, Archaeology and Tourism Department,

Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Kyiv, Ukraine

ORCID ID: 0000-0003-4880-246X

The relevance of the study is determined by the radical transformation of operating conditions for hospitality establishments in Ukraine under the influence of martial law, energy instability, economic turbulence, and changes in consumer behavior patterns. Under such conditions, coffee shops are no longer merely commercial entities but transform into socio-economic systems performing economic, social, and stabilizing functions within local communities. **The subject of the study** is the organizational and economic principles of coffee shop functioning under conditions of uncertainty and the mechanisms for ensuring their operational resilience. **The purpose of the study** is to develop and theoretically substantiate an integrated model for organizing coffee shop operations that ensures

continuity, competitiveness, and adaptability. The methodological basis of the research includes a systemic approach, methods of theoretical generalization, structural-functional analysis, logical modeling, and comparative analysis of coffee shop practices in Ukraine. As a result, an integrated organizational model based on the triadic concept "Security – Sociality – Economy" has been developed, complemented by components of staff collective resilience and technological autonomy. An evaluation matrix has also been proposed, enabling the formalization of qualitative resilience characteristics through measurable criteria and indicators. The practical significance of the results lies in the possibility of applying the proposed model and evaluation matrix to improve management efficiency, reduce operational risks, and ensure long-term economic stability of coffee shops. The study concludes that the competitiveness of modern coffee shops depends on the systemic integration of security, social, organizational, and technological components. Prospects for further research include the development of quantitative methods for assessing resilience in hospitality businesses and empirical validation of the proposed model.

Keywords: coffee shop, organization of operations, resilience, social capital, energy autonomy, hospitality business, Ukraine.

Постановка проблеми. Сучасна кав'ярня – це не просто місце, де готується кава, а атмосферний простір для відпочинку, спілкування, роботи або творчості, поєднаний із сучасним дизайном, технологіями та сервісом. Вона стає своєрідним «третім місцем» між домом і роботою, де люди можуть не лише випити чашку «еспreso», а й залишитися на годину чи більше.

Проблема організації роботи ресторанних закладів, зокрема кав'ярень, у теперішніх умовах України набуває критичної актуальності через сукупність викликів: гібридні загрози воєнного стану, макроекономічну нестабільність, трансформацію споживчих моделей та високу конкурентну щільність на ринку. Кав'ярня як соціо-економічний феномен перестає бути лише місцем реалізації кавових напоїв, перетворюючись на багатофункціональний публічний простір, що виконує комунікативну, робочу та навіть психотерапевтичну функції в умовах стресу. Дослідження оптимальних моделей функціонування таких закладів є нагальною потребою для забезпечення економічної стійкості малого та середнього бізнесу, зокрема і в цьому сегменті, що становить основу міської економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз сучасної вітчизняної та зарубіжної наукової літератури демонструє певну фрагментарність висвітлення проблеми.

Так, у своєму дослідженні О. Дубовий [1] аналізує сучасні тенденції розвитку кавового ринку в Україні, автор визначає фактори, що впливають на його кон'юнктуру та окреслює останні тренди у способах споживання

кавових напоїв. Серед основних рушійних сил ринку кавових продуктів науковець виділяє зміну смакових уподобань, екологізацію виробництва та інновації у сфері цифрового маркетингу на ринку послуг кав'ярень.

Дослідження О. Дубового доповнює В. Россоха [2], який ідентифікує проблеми та потенційні можливості ринку кави в Україні. У публікації представлено категорії кави за якістю продукту та тенденції на ринку кав'ярень в Україні. В. Россоха підкреслює зростання популярності закладів, де можна не просто випити напій, але й купити мелену чи зернову каву, упаковану з дизайнерським рішенням спеціально для споживачів тільки цієї кав'ярні.

Л. Матвійчук, Ю. Шейко, В. Поліщук та В. Подоляк [3] розглядають ступінь інноваційності кав'ярень як чинник підвищення якості обслуговування в межах туристичної дестинації. На думку науковців, кав'ярні у сучасних умовах перестають виконувати лише гастрономічну функцію, трансформуючись у культурні та соціальні простори. Окрім технологічних інновацій, дослідники виокремлюють крос-функціональні інновації, де послуги кав'ярні поєднуються з іншими напрямками культурної, освітньої діяльності (наприклад, кав'ярня-книгарня).

Історичний контекст розвитку такого сегменту малого бізнесу у світі та в Україні висвітлює у своїй публікації Т. Воронюк [4], яка виділяє три хвили поширення кав'ярень в Україні (90-ті роки ХХ століття, 2000–2010 рр. та остання хвиля з 2013 і дотепер). Дослідниця наголошує, що кав'ярня – це напрям розвитку ресторанного бізнесу, який

має значний потенціал, у тому числі за рахунок самого продукту, бо тепер кава готується на якісно новому рівні з індивідуальним підходом до кожного клієнта, що і формує сталий попит на послуги закладів такого сегменту.

М. Штиляк та Н. Мельник [5] продовжують наукові пошуки Т. Воронюк, презентуючи у своїх дослідженнях кейс кав'ярні «третьої хвилі», концепція якої передбачає велику увагу якості та ручній обробці продукту, в тому числі незвичними альтернативними способами. Науковиці підкреслюють, що саме нестандартний підхід в організації процесу приготування напоїв та в процесі обслуговування дає можливість залишатися невеличким закладам такого сегменту «на плаву». Ключ до успіху – професійний бариста, які володіє кавовим мистецтвом та допоможе у виборі напою з індивідуальним підходом до кожного клієнта.

Закордонні дослідники С. Арнольд, Г. Невес, К. Могон, Д. Карті, Ю. Лю [6] також підтверджують точку зору М. Штиляк та Н. Мельник і наголошують, що ключовим фактором успіху роботи кав'ярень у наш час є здатність працівників виконувати нестандартні запити клієнтів, досліджуючи взаємозв'язок між якістю замовлень, організаційною структурою та місцем розташування закладу.

Відокремлення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Попри комплексність наявних наукових напрацювань, досі наявні певні прогалини в дослідженнях, що інтегрували б ключові аспекти соціальної ролі кав'ярні як закладу гостинності у сучасних умовах економіки спільноти та технологічної адаптації в єдину функціональну модель в умовах сучасної кризи українського ринку ресторанних послуг.

Мета дослідження полягає у формуванні та теоретичному обґрунтуванні інтегрованої моделі організації роботи кав'ярні у сучасних умовах України з урахуванням вимог до команди та впровадження технологічної інфраструктури безперервності функціонування як чинників забезпечення економічної стійкості й конкурентоспроможності закладу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний етап розвитку ресторанного бізнесу в Україні характеризується високим рівнем невизначеності, що зумовлений воєнним станом, нестабільністю енергетичної системи, змінами у структурі споживчого попиту, міграційними процесами та трансформацією міського способу життя. У таких умовах кав'ярня перестає бути лише комерційною одиницею малого бізнесу та перетворюється на складну соціально-економічну систему, що функціонує на перетині підприємницької діяльності, соціальної взаємодії та технологічної адаптації.

Якщо в довоєнний період конкурентні переваги формувалися переважно через якість продукту, сервіс, атмосферу закладу (створену за рахунок концепції та інтер'єрних рішень) та локацію, то нині до них додаються параметри безпеки, енергетичної автономності, цифрової присутності та здатності до швидкої перебудови бізнес-процесів. У цьому контексті виникає потреба у формуванні нової моделі організації роботи кав'ярні, яка б інтегрувала економічну доцільність, соціальну місію та інфраструктурну стійкість у єдину концептуальну модель.

На основі проведеного аналізу наукових підходів і сучасних практик функціонування закладів гостинності в Україні можна виокремити ключові компоненти такої моделі з ідентифікованими та охарактеризованими взаємозв'язками між раніше ізольованими аспектами діяльності таких підприємств (рис. 1).

Формування сучасної моделі організації роботи кав'ярні в Україні необхідно розглядати крізь призму радикальної трансформації зовнішнього середовища функціонування малого бізнесу. Воєнний стан, енергетична нестабільність, порушення логістичних ланцюгів, зміна споживчих пріоритетів і цифровізація суспільства створюють умови, у яких класичні підходи до управління закладами гостинності виявляються недостатніми.

Запропонована на рис. 1 інтегрована модель організації роботи кав'ярні базується

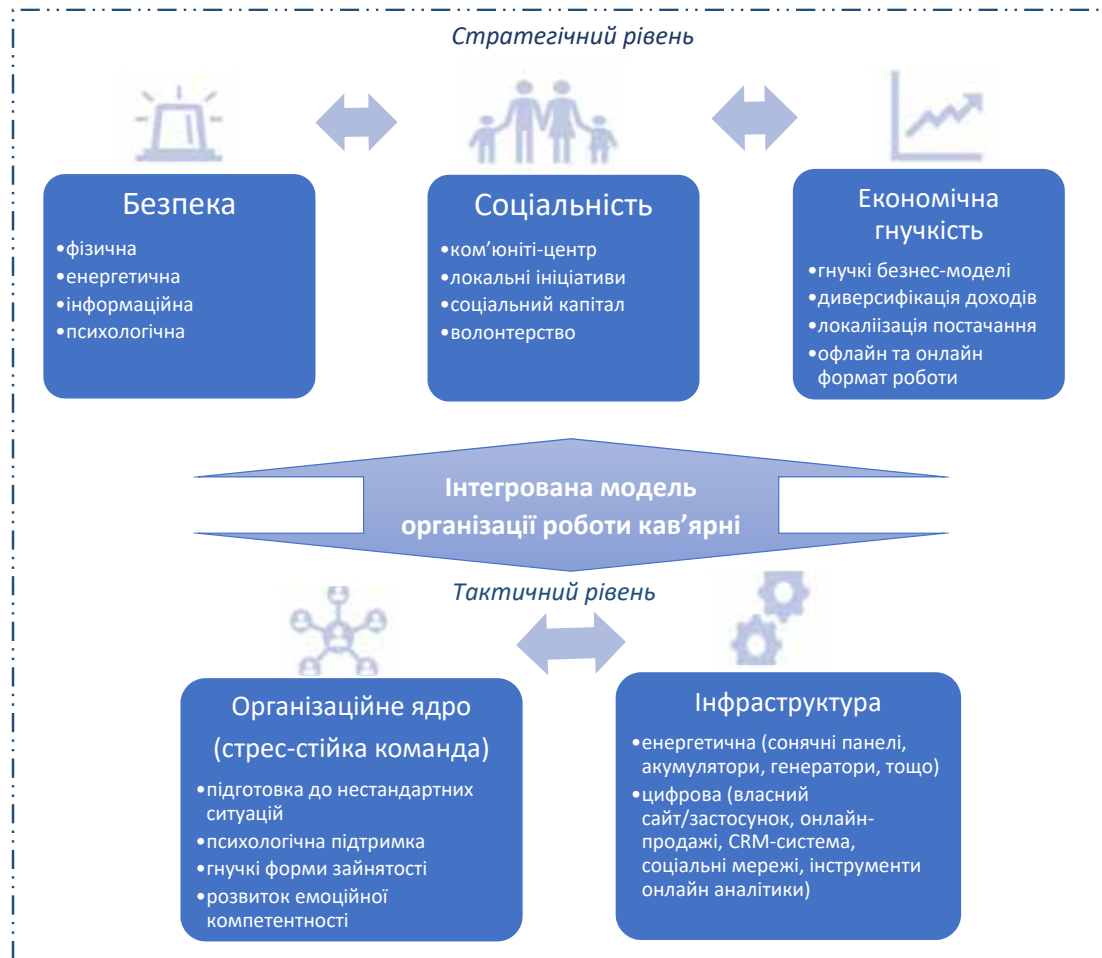

Рис. 1. Сучасна модель організації роботи кав'ярні в Україні

Джерело: сформовано автором.

на триєдиній концепції «Безпека – Соціальність – Економіка», які формують її стратегічний каркас. Ці складники не існують автономно, а перебувають у постійній взаємодії, утворюючи цілісну систему, здатну адаптуватися до умов невизначеності.

Безпека у сучасних умовах перестає бути допоміжним елементом діяльності та набуває статусу фундаментальної передумови функціонування. Йдеться не лише про фізичний захист приміщення або наявність укриття (можливість швидко дістатися до найближчого, якщо таке відсутнє в будівлі закладу), а про комплексну систему гарантування безперервності роботи. Фізична безпека поєднується з енергетичною автономністю, яка дозволяє закладу працювати під час відключень електроенергії, забезпечуючи клієнтам відчуття стабільності. Інформаційна безпека охоплює захист

цифрових платіжних систем, клієнтських даних та онлайн-каналів комунікації. Психологічний складник безпеки проявляється у підготовленості персоналу до дій у надзвичайних ситуаціях та здатності підтримувати спокійну атмосферу навіть за умов стресу. У такій інтерпретації безпека перетворюється з витратної статті бюджету на стратегічну інвестицію, яка формує довіру, а довіра, своєю чергою, стає джерелом стабільного попиту.

Соціальність у запропонованій моделі розглядається як другий системоутворюючий компонент. Кав'ярня функціонує як альтернативне місце тимчасового перебування між домом і роботою, де формується горизонтальна комунікація, народжуються локальні ініціативи та зміцнюється соціальний капітал. У воєнних умовах ця функція набуває особливого значення, оскільки сус-

пільство потребує просторів стабільності та підтримки. Заклад, який стає осередком ком'юніті, підтримує волонтерські ініціативи або організовує локальні культурні події, поступово інтегрується у «тканину» міського життя. Соціальний капітал, сформований через довіру, взаємодію та спільні цінності, трансформується у лояльність клієнтів і стійкість попиту навіть у періоди економічного спаду. Таким чином, соціальна місія не суперечить економічній доцільності, а підсилює її.

Економічний компонент моделі базується на принципі гнучкості. В умовах нестабільності традиційна лінійна бізнес-модель втрачає ефективність, тому кав'ярня має розвивати диверсифіковану структуру доходів. Поєднання офлайн-обслуговування з доставкою, реалізацією кавових зерен, мерчу та онлайн-замовленнями створює багатоканальну систему надходжень. Локалізація постачання зменшує залежність від зовнішніх ризиків, а гнучке корегування меню дозволяє швидко реагувати на зміни цін або дефіцит ресурсів. Економіка в цій моделі не є статичною конструкцією, вона функціонує як адаптивна система, здатна перебудовуватися без втрати цілісності.

Організаційним ядром інтегрованої моделі виступає стрес-стійка команда. Саме персонал є носієм організаційної культури, емоційної атмосфери та сервісної якості. Умови хронічної невизначеності потребують нового підходу до управління людським капіталом. Працівники повинні не лише володіти професійними навичками, а й бути психологічно підготовленими до роботи у стресових ситуаціях. Регулярні тренінги з алгоритмів дій під час надзвичайних ситуацій, професійна підтримка та гнучкі форми зайнятості формують колективну резильєнтність команди (її спроможність витримувати труднощі, адаптуватись та зберігати працездатність за будь-яких обставин), а значить і самого закладу. Така команда здатна підтримувати стабільний рівень сервісу навіть у складних умовах, що безпосередньо впливає на клієнтський досвід. Емо-

ційна стабільність персоналу ретранслюється клієнтам, формуючи відчуття спокою та передбачуваності.

Технологічна інфраструктура забезпечує матеріальну основу безперервності функціонування. Концепція «гібридної кав'ярні» передбачає існування фізичного та цифрового вимірів бізнесу як рівноцінних складників єдиної системи. Енергетична автономність гарантує операційну стійкість, а цифровий дублікат бізнесу (реалізація продукції/послуг через власний сайт, додаток чи соціальні мережі) дозволяє зберігати грошові потоки навіть за фізичних обмежень. Онлайн-платформа стає інструментом не лише продажу, а й аналітики, персоналізації сервісу та формування програм лояльності. Поєднання автономної інфраструктури та цифрових технологій створює ефект операційної безперервності, який мінімізує ризик повної зупинки діяльності.

Запропонована модель демонструє системний підхід до організації роботи кав'ярні як соціально-економічної платформи, що інтегрує безпекові інвестиції, соціальний капітал, командну резильєнтність та технологічну автономність. Її сутність полягає не у простому переліку управлінських інструментів, а у формуванні цілісної логіки функціонування бізнесу в умовах багаторівневої нестабільності. Саме взаємозв'язок між цими компонентами забезпечує довгострокову стійкість, конкурентоспроможність і здатність малого підприємства залишатися активним елементом міської економіки навіть у періоди глибоких трансформацій.

За таких умов постає необхідність переходу від концептуального рівня до прикладного виміру. Описані елементи моделі відображають логіку функціонування сучасної кав'ярні як соціально-економічної системи, однак для забезпечення їх управлінської дієвості важливо визначити інструменти оцінювання ефективності впровадження кожного блоку.

У наукових дослідженнях проблематика стійкості малого бізнесу часто обмежується фінансовими показниками, тоді як безпекові, соціальні та психологічні аспекти залиша-

ються поза системним кількісним аналізом. Представлена модель передбачає міждисциплінарний підхід, у якому економічні результати розглядаються як похідні від рівня організаційної резильєнтності, соціального капіталу та інфраструктурної автономності. Саме тому виникає потреба у формалізації відповідних критеріїв і показників, що дозволяють перевести якісні характеристики у вимірювану площину.

Представлена у табл. 1 матриця оцінювання інтегрованої моделі виконує функцію

аналітичного інструменту, який структурує взаємозв'язки між компонентами системи, визначає критерії їх ефективності та пропонує індикатори для кількісного й якісного вимірювання. Такий підхід забезпечує можливість комплексного аналізу рівня стійкості кав'ярні, компаративної оцінки різних форматів організації діяльності.

Така матриця дозволяє перейти від концептуального опису моделі до її практичного вимірювання. Кожен структурний блок має власні критерії оцінювання, що трансформу-

Таблиця 1

Матриця оцінювання інтегрованої моделі організації роботи кав'ярні

Змістовна характеристика компоненти моделі	Критерій оцінювання	Показники (індикатори)	Методи вимірювання	Очікуваний управлінський ефект
1	2	3	4	5
Комплексна система фізичної, енергетичної, інформаційної та психологічної безпеки	Рівень операційної безперервності	– % часу безперервної роботи; – кількість зупинок через зовнішні фактори; – наявність резервних систем	Моніторинг простоїв, внутрішній аудит, технічна інвентаризація	Зниження ризику повної зупинки діяльності
	Рівень довіри клієнтів	– частота повторних візитів; – оцінки безпечності закладу; – індекс споживчої лояльності	Опитування клієнтів, аналіз бази клієнтів	Формування репутаційної переваги
Інтеграція закладу у локальну громаду, розвиток соціального капіталу	Рівень соціальної інтегрованості	– кількість локальних заходів; – частка постійних клієнтів; – партнерства з локальними ініціативами	Контент-аналіз активностей, аналіз бази клієнтів	Зміцнення лояльності та стабілізація попиту
	Рівень соціального капіталу	– частота згадувань у соцмережах; – кількість органічних рекомендацій	SMM-аналітика, відгуки клієнтів	Підвищення нематеріальних активів
Диверсифікація доходів та адаптивність бізнес-моделі	Фінансова стабільність	– структура доходів (% онлайн/офлайн); – середній чек; – рентабельність	Фінансовий аналіз, управлінський облік	Зниження залежності від одного каналу доходів
	Адаптивність	– швидкість зміни меню; – частка локальних постачальників	Операційний аналіз	Підвищення гнучкості витрат
Формування колективної резильєнтності	Психологіч-на стабільність персоналу	– рівень плинності кадрів; – кількість лікарняних днів; – результати внутрішніх опитувань	HR-аналітика, анкетування	Зниження кадрових ризиків
	Якість сервісу	– оцінки клієнтів; – кількість скарг; – швидкість обслуговування	Тасмний покупець, аналіз бази клієнтів	Підвищення клієнтського досвіду

Продовження таблиці 1

1	2	3	4	5
Енергетична автономність та цифровий вимір бізнесу	Рівень автономності	– потужність резервних джерел живлення; – тривалість автономної роботи	Технічний аудит	Баланс між витратами та надходженнями під час відсутності централізованого електропостачання
	Цифрова ефективність	– частка онлайн-замовлень; – конверсія сайту; – активність у програмі лояльності	Вебаналітика, аналіз бази клієнтів	Стабільний грошовий потік

Джерело: складено автором.

ють абстрактні категорії (безпеку, соціальність, економіку) у абсолютні або відносні показники. Звісно, представлена модель із матрицею параметрів оцінювання – це візія, яка може бути покладена в основу діяльності сучасних кав'ярень в Україні.

Останніми роками аналіз українського ринку послуг подібних закладів ресторанного господарства відбувається крізь призму споживацьких уподобань на засадах концепції «економіки вражень». В умовах життєдіяльності українських кав'ярень така концепція не зникає, а трансформується: від моделі «естетика й атмосфера заради задоволення» – до моделі «цінність досвіду + безпека + функціональність + емоційна підтримка». Для українських реалій це означає, що клієнт оцінює кав'ярню вже не лише за смаком напоїв, дизайном інтер'єру чи сервісом, а й за тим, наскільки заклад здатний створити відчуття стабільності, комфорту, людяності та надійності в умовах нестабільного середовища.

Наприкінці 2025 було оприлюднено рейтинг кав'ярень від онлайн-видання «European Coffee Trip», присвяченого розвитку культури specialty-кави в Європі. У межах спеціального голосування в мобільному застосунку шанувальники кави мали змогу підтримати свої улюблені заклади. В опитуванні взяли участь понад 22 тисячі осіб. Найбільшу кількість голосів отримали заклади з Києва, проте до переліку фаворитів також увійшли кав'ярні зі Львова, Одеси та Ужгорода [7]. Найцікавішим є той факт, що переможцем серед учасників конкурсу у списку топ-10 став заклад, що розташо-

ваний не у Києві і не у Львові. Це кав'ярня «Хвиля» у м. Прилуки (Чернігівська область).

Аналіз змісту офіційної сторінки закладу у соціальній мережі [8] свідчить, що перше місце у рейтингу віддане не дарма. Окрім класичних критеріїв оцінки – якості продуктів та сервісу, варто виділити соціальну роль кав'ярні в житті місцевої громади. «Хвиля» бере участь у благодійних акціях як ініціатор, співучасник, спонсор; надає власне приміщення як майданчик для їх проведення. Керівництво та команда працівників закладу піклуються про безбар'єрність внутрішнього простору та долучаються до соціально відповідальних ініціатив. Все це на тлі систематичної оптимізації меню напоїв та асортименту продукції власного виробництва за авторською рецептурою (які можна замовити через соціальні мережі або безпосередньо у закладі), а також оновлення інтер'єру відповідно до сезону, свят чи конкретних подій.

Якщо детальніше проаналізувати поточну діяльність кав'ярень в Україні, то можна з упевненістю стверджувати, що серед трьох стратегічних компонентів, представлених у рамках запропонованої сучасної моделі діяльності, провідною натепоє є соціальність закладу. Це підтверджує і досвід кав'ярні «Хвиля» в м. Прилуки і приклади інших подібних закладів. Серед проєктів, які реалізуються як соціальні підприємства, варто відзначити:

«Кава в Квадраті» [9] – кав'ярня, а фактично соціальне підприємство, яке відкрито у Вінницькому обласному молодіжному центрі «Квадрат»; 10% доходу закладу спрямо-

вується на підтримку молодіжних просторів та ініціатив.

«Титанові» – це ветеранська кав'ярня, створена як частина проекту підтримки захисників; тут працюють ветерани з травмами та складним досвідом, що допомагає їм реабілітуватися та адаптуватися до цивільного життя через роботу та спілкування. Частина прибутку також спрямовується на підтримку інших ветеранів і соціальних ініціатив [10].

«Misto.cafe» – це кава-простір соціального впливу у м. Луцьк, створений на принципах соціального підприємництва: 80% чистого прибутку спрямовується на фінансування громадських ініціатив, проектів міського розвитку та підтримки локальної спільноти. Гості своїми замовленнями підтримують грантову систему, що дозволяє реалізувати проекти для покращення інфраструктури, культури, освіти та соціальної адаптації мешканців. У кафе також проводять заходи та зустрічі для активістів і громадських ініціатив [11].

«Кава хоробрих» – заклад відкритий у рамках громадської зони «Простір хоробрих» у м. Кропивницький, 80% прибутку йде на підтримку Збройних сил України та соціальні проекти для ветеранів, їхніх сімей і активних громадян. Кав'ярня також пропонує психологічну і юридичну підтримку, майстер-класи та культурні події [12].

2025 рік був складним для всього ресторанного бізнесу. За даними соціологічного дослідження на базі системи «Poster» [13], загальна відвідуваність знизилася на 8% (у кав'ярнях на 10%), середній чек зріс на 17%, а виручка – тільки на 6%. Витрати на закупівлі, комунальні послуги й енергонезалежність зростають швидше, ніж заклади встигають підняти ціни, і це тисне на рентабельність. Головним операційним викликом залишається дефіцит кадрів (це підтвердили 79% опитаних респондентів) та робота під час відключень електроживлення (60% респондентів). 42% обстежених підприємств констатують факт зниження рентабельності.

З урахуванням ускладнення умов економічної діяльності на початку 2026 можна прогнозувати, що поточний рік не принесе полегшення в щоденній роботі, навіть попри допомогу держави суб'єктам малого підприємництва [14]. Тому організація роботи кав'ярень на засадах соціального підприємництва може стати своєрідним «рятівним колом» для цього сегменту бізнесу до завершення війни. Такий формат залишається актуальним за рахунок своєї суспільно важливої місії та напрацьованого соціального капіталу.

Висновки. Функціонування кав'ярень як закладів ресторанного господарства в Україні в умовах воєнного стану, енергетичної нестабільності та макроекономічної турбулентності вимагає радикального перегляду традиційної управлінської парадигми. Класична ресторанна модель, орієнтована переважно на якість продукту, сервіс та локаційні переваги, не забезпечує достатнього рівня стійкості у середовищі високої невизначеності. Конкурентоспроможність сучасної кав'ярні визначається не окремими елементами діяльності, а системною здатністю інтегрувати безпекові, соціальні, організаційні та технологічні компоненти в єдину функціональну конструкцію.

У межах дослідження представлено інтегровану модель організації роботи кав'ярні, що ґрунтується на триєдиній концепції «Безпека – Соціальність – Економіка» та доповнюється інструментами формування колективної резильєнтності й технологічної автономності. Жоден із зазначених елементів не може забезпечити стійкість ізольовано, лише їх інтеграція формує довгострокову адаптивність підприємства.

Розроблена матриця оцінювання компонентів інтегрованої моделі забезпечує формалізацію якісних характеристик через систему критеріїв та індикаторів. Цей інструмент дозволяє перевести концептуальну модель у площину прикладного аналізу та забезпечити можливість порівняльної оцінки різних форматів організації бізнесу.

Сучасна українська кав'ярня має розглядатися як резильєнтна соціально-еконо-

мічна система, де економічна ефективність є похідною від рівня безпеки, соціальної інтегрованості, командної стабільності та технологічної автономності. Ігнорування будь-якого з цих компонентів підвищує ризик втрати конкурентних позицій у середовищі тривалої невизначеності. Водночас

поточний огляд українського ринку послуг кав'ярень доводить, що представлена теоретична модель реалізується в закладах насамперед на основі домінування соціальної компоненти, яка стає фундаментом для реалізації всіх інших і стратегічних і тактичних складників.

Література

1. Дубовий О. Маркетинг інновацій і розрізі сучасного кавового ринку. *Економіка та суспільство*, 2025, 78. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-78-159>
2. Россоха В. Потенціал ринку кави в Україні та в світі. *Економіка та суспільство*, 2024, 65. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-65-44>
3. Матвійчук Л., Шейко Ю., Поліщук В., Подоляк В. Інноваційний розвиток кав'ярень як чинник підвищення рівня якості сервісу в дестинаціях. *Innovations and Technologies in the Service Sphere and Food Industry*, 2025, 3 (17), 108–113. DOI: [https://doi.org/10.32782/2708-4949.3\(17\).2025.17](https://doi.org/10.32782/2708-4949.3(17).2025.17)
4. Воронюк Т. Кав'ярня як різновид спеціалізованих закладів ресторанного господарства. *Український журнал прикладної економіки*. 2018. Т. 3, № 4. 310–316. URL: <https://ujae.org.ua/kav-yarnya-yak-riznovyd-spetsializovanyh-zakladiv-restorannogo-gospodarstva/>
5. Штиляк М., Мельник Н. Кав'ярні «третьої хвилі»: від концепту до реалізації. Кейс кав'ярні «Букініст». *Сучасні тренди розвитку сфери гостинності: адаптація до викликів сьогодення* : матеріали І Всеукр. студент. наук.-практ. конференції / за ред. В.С. Великочого, Н.В. Мельник, м. Івано-Франківськ, 16 травня 2024 р. Електронне видання. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2024. С. 48–50. URL: <https://surl.li/bxbexa>
6. Arnold S., Neves G., Maughon C., Carty D., Liu Y. An Analysis of Operational Processes in Coffee Shops Aimed at Improving Baristas' Response to Highly-Customized Orders. *Proceedings of the Human Factors and Ergonomics Society Annual Meeting*. Volume 69, Issue 1, DOI: <https://doi.org/10.1177/10711813251369862>
7. Європейський рейтинг назвав найкращі спешелті-кав'ярні України. Номер один не в Києві і не у Львові. *NV FOOD*. 31 жовтня 2025. URL: <https://surl.li/euibhp>
8. «Хвиля»: офіційна сторінка закладу в соціальній мережі. URL: <https://www.instagram.com/hvylya.prk/> (дата звернення: 10.02.2026)
9. «Кава в Квадраті» – більше ніж просто кав'ярня! Конгрес місцевих та регіональних влад при Президентові України. 04.03.2025. URL: https://www.congress.gov.ua/kava-v-kvadrati-bilshe-nizh-prosto-kav-iarnia/?utm_source
10. Яворський О. У київському ТРЦ відкрилася кав'ярня ветеранів війни, яка допомагає з реабілітацією. *ШоТам*. 19.12.2024. URL: <https://surl.li/yarvaa>
11. У Луцьку відкрили перше на Волині кафе, яке передаватиме 80% чистого прибутку на громадські проекти. *Рубрика*. 10.09.2024. URL: <https://rubryka.com/2024/09/10/u-lutsku-vidkryly-kafe/>
12. Простір хоробрих: вуличний майданчик з соціальною кав'ярнею «Кава хоробрих». *Моє місто*. 29.04.2025. URL: <https://surl.li/ublads>
13. Підсумки минулого року. PostEat: Ukrainian Food & Drink Media. 21.01.2026. URL: <https://www.instagram.com/p/DTyKSe3CNe8/>
14. Допомога на енергостійкість у Дії: три програми для бізнесу та людей. *Дія*. 03.02.2026. URL: <https://diia.gov.ua/news/dopomoha-na-enerhostiikist-u-dii-try-prohramy-dlia-biznesu-ta-liudei>

References

1. Dubovyi, O. (2025). Marketynh innovatsii v rozrizi suchasnoho kavovoho rynku [Marketing innovations and the current coffee market landscape]. *Economy and society*, 78. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-78-159> [in Ukrainian].
2. Rossokha, V. (2024). Potentsial rynku kavy v Ukraini ta v sviti [The potential of the coffee market in Ukraine and in the world]. *Economy and society*, 65. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-65-44> [in Ukrainian].
3. Matviichuk, L., Sheiko, Yu., Polishchuk, V., & Podoliak, V. (2025). Innovatsiyni rozvytok kav'iarni yak chynnyk pidvyshchennia rivnia yakosti servisu v destynatsiiah. *Innovations and Technologies in the Service Sphere and Food Industry*, 3(17), 108–113. [https://doi.org/10.32782/2708-4949.3\(17\).2025.17](https://doi.org/10.32782/2708-4949.3(17).2025.17) [in Ukrainian].

4. Voroniuk, T. (2018). Kav'iarnia yak riznovyd spetsializovanykh zakladiv restorannoho hospodarstva [Coffee shop as a type of specialized restaurant establishment]. *Ukrainian Journal of Applied Economics*, 3(4), 310–316. Retrieved from: <https://ujae.org.ua/kav-yarnya-yak-riznovyd-spetsializovanykh-zakladiv-restorannogo-gospodarstva/> [in Ukrainian].
5. Shtyliak, M., & Melnyk, N. (2024). Kav'iarni «tretoi khvyli»: vid kontseptu do realizatsii. Keis kav'iarni «Bukinist» [“Third Wave” Coffee Shops: From Concept to Implementation. Case Study of the Bookstore Coffee Shop]. In V.S. Velykochyi & N.V. Melnyk (Eds.). *Suchasni trendy rozvytku sfery hostynnosti: adaptatsiya do vyklykiv s'ohodennya: materialy I Vseukr. student. nauk.-prakt. konferentsiyi – Modern trends in the development of the hospitality sector: adaptation to today's challenges: materials of the 1st All-Ukrainian Student Scientific-Practical Conference*. (pp. 48–50). Prykarpatskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stefanyka. Retrieved from: <https://surl.li/bxbexa> [in Ukrainian].
6. Arnold, S., Neves, G., Maughon, C., Carty, D., & Liu, Y. (2025). An analysis of operational processes in coffee shops aimed at improving baristas' response to highly-customized orders. *Proceedings of the Human Factors and Ergonomics Society Annual Meeting*, 69 (1). <https://doi.org/10.1177/10711813251369862> [in English].
7. NV FOOD. (2025, October 31). Yevropeyskyi reitynh nazvav naikrashchi speshialti-kav'iarni Ukrainy. Nomer odyh ne v Kyievi i ne u Lvovi [The European ranking named the best specialty coffee shops in Ukraine. Number one is not in Kyiv, nor in Lviv]. Retrieved from: <https://surl.li/euibhp> [in Ukrainian].
8. Hvylya. (n.d.). The official page of the establishment on the social network. Retrieved from: <https://www.instagram.com/hvylya.prk/> [in Ukrainian].
9. Congress of Local and Regional Authorities under the President of Ukraine. (2025). Kava v kvadrati – bilshe, nizh prosto kav'iarnia! [“Coffee in a Square” is more than just a coffee shop!]. March 4. Retrieved from: <https://www.congress.gov.ua/kava-v-kvadrati-bilshe-nizh-prosto-kav-iarnia/> [in Ukrainian].
10. Yavorskyi, O. (2024). U kyivskomu TRTs vidkrylasia kav'iarnia veteraniv viiny, yaka dopomahaie z rehabilitatsieiu [A war veterans' cafe has opened in a Kyiv shopping mall, helping with rehabilitation]. *Sho-Tam*. December 19. Retrieved from: <https://surl.lu/yarvaa> [in Ukrainian].
11. Rubryka. (2024). U Lutsku vidkryly pershe na Volyni kafe, yake peredavatyme 80% chystoho prybutku na hromadski proieky [The first cafe in Volyn was opened in Lutsk, which will donate 80% of its net profit to community projects]. September 10. Retrieved from: <https://rubryka.com/2024/09/10/u-lutsku-vidkryly-kafe/> [in Ukrainian].
12. Moie misto. (2025.). Prostir khorobrykh: vulychnyi maidanchyk z sotsialnoiu kav'iarnieiu “Kava khorobrykh” [Space of the Brave: an outdoor space with a social café “Coffee of the Brave”]. April 29. Retrieved from: <https://surl.li/ublads> [in Ukrainian].
13. PostEat: Ukrainian Food & Drink Media. (2026). Pidsumky mynuloho roku [Results of last year]. January 21. Retrieved from: <https://www.instagram.com/p/DTyKSe3CNe8/> [in Ukrainian].
14. Diia. (2026). Dopomoha na enerhostiikist u Dii: try prohramy dlia biznesu ta liudei [Energy Sustainability Assistance in Action: Three Programs for Businesses and People]. February 3. Retrieved from: <https://diia.gov.ua/news/dopomoha-na-enerhostiikist-u-dii-try-prohramy-dlia-biznesu-ta-liudei> [in Ukrainian].

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 23.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.02.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.05.2026

Наукове видання

Acta Academiae Beregsasiensis: Geographica et Reformatio

№ 2, 2026

Коректура – Н. В. Славогородська
Комп'ютерна верстка – В. Б. Гайдабрус

Дата розміщення онлайн 01.05.2026 р.
Дата друку 08.05.2026 р.
Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 19,3.
Замов. № 0426/311. Наклад 200 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.